

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ÇEYREK YÜZYILI 2000-2025 DÖNEMİ

EDİTÖRLER:

PROF. DR. ARZU GÜLER

DR. ÖĞR. ÜYESİ HİKMET MENGÜASLAN

ARŞ. GÖR. DR. EMRE KURT

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ÇEYREK YÜZYILI: 2000-2025 DÖNEMİ

Editörler: Prof. Dr. Arzu Güler, Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Mengüaslan, Arş. Gör. Dr. Emre Kurt

Yayınevi Grubu Genel Başkanı: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-385-179-8

1. Baskı, Nisan 2025

Kütüphane Kimlik Kartı

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ ÇEYREK YÜZYILI: 2000-2025 DÖNEMİ

Editörler: Prof. Dr. Arzu Güler, Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Mengüaslan, Arş. Gör. Dr. Emre Kurt

VI+232 s., 160x240 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-385-179-8

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayınevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
bilgi@kitapmatik.com.tr

EĞİTİM YAYINEVİ
GRUBU

EĞİTİM
yayınevi

SALON
yayınevi

Kitapmatik
Yayıncıları

kitapmatik
Eğitim ve Turizm Bakanlığı

EĞİTİM
kitabevi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V

GİRİŞ 1

**BARIŞ MÜZAKERELERİNDE TÜRKİYE’NİN
ARABULUCULUK ROLÜ 5**

Öncel Sençerman

**TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BİR AYAĞI OLARAK
GÖÇ: EĞİLİMLER, ZORLUKLAR VE FIRSATLAR
(2000-2025) 40**

Yusuf Fidan

**TÜRKİYE’NİN 2000-2025 SİBER GÜVENLİK
STRATEJİLERİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ:
REALİST VE LİBERAL ANALİZ 68**

Yavuz Akdağ

**ÇATIŞAN ÇIKARLARIN GÖLGESİNDE
BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ: TÜRKİYE-RUSYA
İLİŞKİLERİ 2000-2025 84**

Bilal Alper Torun

**İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE
– İRAN İLİŞKİLERİ: REKABET VE İŞ BİRLİĞİNİN
DÖNÜŞÜMÜ (2000 – 2025)104**

Ersin İçöz

**STRATEJİK İŞ BİRLİĞİNDEN DİPLOMATİK
GERİLİME: 21. YÜZYILDA TÜRKİYE-İSRAİL
İLİŞKİLERİ VE GELECEK SENARYOLARI139**

Emre Kurt

**KITALARARASI DOSTLUK: TÜRKİYE-
JAPONYA İLİŞKİLERİNİN ÇEYREK YÜZYILI
(2000-2025)168**

Arzu Güler

**MİLENYUMUN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE’NİN
BALKAN POLİTİKASI.....187**

Gönül Tezcan

**TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ (2000-2025):
AFRİKA’YA AÇILIM POLİTİKASINDAN ÇOK
BOYUTLU KALKINMA ORTAKLIĞINA.....216**

Hikmet Mengüaslan

ÖNSÖZ

Jeopolitik konumu ve bölgeler arası ilişkilere etki eden faktörler nedeniyle Türkiye'nin dış politikası her zaman değişime açık olmuştur. Özellikle 2000-2025 yılları arasındaki dönemde küresel düzeyde yaşanan hızlı değişimler Türkiye'nin dış politikasının da derinden etkilendiği önemli bir evreye denk gelmektedir. 2000 sonrası dönemde küreselleşmenin ivme kazanması, bölgesel krizlerin yaygınlaşması, dijitalleşmenin ortaya çıkardığı yeni güvenlik tehditleri ve güç dengelerinin çok yönlü bir yapıya evrilmesi, Türkiye'nin dış politika vizyonunu belirleyen ana unsurlar haline gelmiştir.

Elinizdeki çalışma, Türkiye'nin 2000-2025 dönemindeki dış politika değişimini kapsamlı bir şekilde ele almaya çalışmaktadır. Kitabımız, Türkiye'nin uluslararası arenadaki rolünün anlaşılması açısından önemli olan arabuluculuk faaliyetleri, göç politikaları ve siber güvenlik stratejileri gibi geniş bir yelpazede farklı konuları incelemektedir. Ayrıca kitapta Türkiye'nin Rusya, İran, İsrail ve Japonya ile olan ikili ilişkileri ve Balkanlar ile Afrika gibi farklı bölgesel coğrafyalardaki dış politika adımları da detaylı bir şekilde analiz edilmektedir.

Bu kitabın ana amacı; Türkiye'nin dış politikasındaki stratejik değişimleri akademik bir çerçevede açıklamak ve bunu sadece uzmanların değil aynı zamanda konuya ilgi duyan herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde sunmak olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin uluslararası ilişkiler alanında oynadığı rolü, aldığı kararları ve karşı karşıya olduğu zorlukları anlamak isteyen herkes için bu çalışmanın, akademik literatüre ve dış politika tartışmalarına önemli bir katkı sunacağına inanmaktayız. Kitabın bölümlerini özenle hazırlayan değerli yazarlara ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında emekleri geçmiş olan herkese teşekkür ederiz.

Arzu Güler, Hikmet Mengüaslan, Emre Kurt

Mart 2025

GİRİŞ

Tarihi boyunca Türkiye'nin dış politikası, çeşitli bölgesel ve küresel gelişmeler nedeniyle değişime uğramıştır. Ancak milenyumun ilk çeyreği, Türkiye açısından özellikle kritik bir dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde gerçekleşen jeopolitik dönüşümler, bölgesel çatışmalar, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşmenin hızlanması, Türkiye'nin dış politika önceliklerini ve stratejilerini önemli ölçüde şekillendirmiştir. Uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrilmesi ve Türkiye'nin bölgesel güç rolünün belirginleşmesi, Türk dış politikasında yeni fırsatların yanı sıra önemli zorluklar da doğurmuştur. Elinizdeki çalışma, bu karmaşık süreçleri anlamak amacıyla, 2000-2025 yılları arasında Türkiye'nin dış politikasını farklı tematik başlıklar ve bölgesel dinamikler ışığında analiz ederek, Türkiye'nin uluslararası arenadaki rolüne ve dış politika tercihlerini etkileyen temel faktörlere odaklanmaktadır. Bu çerçevede kitap, okuyucuya Türkiye'nin son çeyrek asırda dış politikasında yaşadığı dönüşümü ve bu dönüşümün bölgesel ve küresel yansımalarını kavrama imkânı sunmaktadır.

Türk dış politikası 21. yüzyılın ilk çeyreğinde arabuluculuk faaliyetleri açısından öne çıkmaktadır. Kitabın, Dr. Öncel Sençerman tarafından yazılan "Barış Müzakerelerinde Türkiye'nin Arabuluculuk Rolü" başlıklı ilk bölümünde, Türkiye'nin bu alandaki rolü incelenmektedir. Bölümde, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk dış politikasında arabuluculuk faaliyetlerinin yükselişi, 2000'lerden itibaren yaşanan profesyonelleşme süreci ve Türkiye'nin bölgesel krizlerdeki kolaylaştırıcı rolü detaylandırılmaktadır. Türkiye'nin Orta Doğu, Balkanlar, Afrika ve Asya'daki barış süreçlerinde arabuluculuk faaliyetleri müzakere kuramı çerçevesinde analiz edilmekte ve süreç içerisinde gerçekleşen dönüşüm ortaya konmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin arabuluculuk stratejisini uluslararası arenada bağımsız bir aktör olarak nasıl şekillendirdiği, dış politika aracı olarak bu faaliyetlerden nasıl yararlandığı ve özellikle 2010'lardan itibaren kurumsal yapıların oluşturulması yönündeki çabalar da incelenmektedir.

Türkiye'nin uluslararası barış süreçlerindeki arabuluculuk rolünün yanı sıra, dış politikasını şekillendiren ve etkisi son derece belirgin olan bir diğer unsur da göç olmuştur. "Türk Dış Politikasının Bir Ayağı Olarak Göç: Eğilimler, Fırsatlar ve Zorluklar (2000-2025): Jeopolitik Araç ve İnsani Aktörlük

Arasında” başlıklı ikinci bölümde Dr. Yusuf Fidan, 2000-2025 döneminde Türkiye’nin göç politikalarının gelişimini ve dış politikadaki rolünü kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Türkiye’nin göçü bir diplomatik müzakere aracı olarak kullanmasının yanında, bölgesel istikrar ve güvenlik politikaları açısından da kritik bir mesele olarak ele aldığı gözlenmektedir. Özellikle 2011 yılında başlayan Suriye krizi sonrasında ortaya çıkan büyük çaplı göç dalgası, Türkiye’yi dünyanın en çok mülteci barındıran ülkesi haline getirmiş ve AB ile yapılan mülteci mutabakatı gibi dış politika manevralarını kaçınılmaz kılmıştır. Bu çerçevede çalışma, Türkiye’nin göç politikalarının uluslararası normlar, güvenlik kaygıları ve ekonomik fırsatlar ekseninde nasıl şekillendiğini analiz ederek, Türkiye’nin “insani aktör” kimliği ile göçü jeopolitik bir araç olarak kullanması arasındaki dengeyi sorgulamaktadır. Son olarak bölüm, göçün Türkiye’nin dış politika hedeflerine uzun vadeli katkıları ve gelecekteki olası yönelimleri üzerine değerlendirmelerde ve çıkarımlarda bulunmaktadır.

Türkiye’nin dış politikasında öne çıkan bir başka kritik alan ise siber güvenlidir. Dr. Yavuz Akdağ’ın kaleme aldığı “Türkiye’nin Siber Güvenlik Stratejilerinin Dış Politikaya Etkisi: Realist ve Liberal Analiz” başlıklı üçüncü bölümde, Türkiye’nin 2000-2025 yılları arasındaki siber güvenlik politikaları ve bunların dış politikaya olan etkileri analiz edilmektedir. 21. yüzyılın en önemli uluslararası güvenlik ve dış politika meselelerinden biri haline gelen siber güvenlik, Türkiye’nin dijitalleşme sürecinin hız kazanmasıyla daha fazla önem kazanmış ve yeni ulusal stratejilerin geliştirilmesine neden olmuştur. Çalışma, realizm ve liberalizm perspektiflerinden hareketle Türkiye’nin siber güvenlik yaklaşımını inceleyerek, devlet merkezli güvenlik politikaları ile uluslararası iş birliği mekanizmalarının nasıl bir denge içinde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Türkiye’nin dış politikasında bir denge göz etme çabasında olduğu bir başka alan da jeopolitik rekabet ve bölgesel iş birliğinin eş zamanlı yürütüldüğü Türkiye-Rusya ilişkileridir. “Çatışan Çıkarların Gölgesinde Bölgesel İş birliği: Türkiye-Rusya İlişkileri (2000-2025)” başlıklı dördüncü bölümde Dr. Bilal Alper Torun, Türk-Rus ilişkilerinin yüzyılın ilk çeyreğindeki karmaşık dinamiklerini ele almaktadır. Tarih boyunca iş birliği ile gerilim arasında gidip gelen bu ilişkiler, 2000’li yıllarda ekonomik bağların güçlenmesi ve enerji, ticaret ve savunma alanındaki ortaklıklarla derinleşirken, Suriye, Libya ve Karadeniz gibi bölgesel krizlerde karşıt pozisyonlar nedeniyle sık sık gerilmiştir. Bu bölümde, özellikle Suriye İç Savaşı bağlamında yaşanan rekabet ve iş birliği süreçleri analiz edilmekte, Türkiye’nin NATO ittifakı içerisinde Batıyla olan bağlarını korurken, Rusya ile ilişkilerini stratejik bir denge unsuru olarak nasıl kullandığı incelenmektedir.

Türkiye-Rusya ilişkilerindeki rekabet ve iş birliğine benzer şekilde, Türkiye'nin İran'la ilişkileri de bölgesel rekabet ve karşılıklı çıkarlar etrafında şekillenmiştir. Dr. Ersin İçöz'ün kaleme aldığı “İngiliz Okulu Perspektifinden Türkiye-İran İlişkileri: Rekabet ve İş Birliğinin Dönüşümü (2000-2025)” başlıklı beşinci bölümde, Türkiye-İran ilişkilerinin tarihsel derinliği, bölgesel dinamikleri ve küresel güç dengelerindeki değişimlerin etkisiyle nasıl şekillendiği tartışılmaktadır. Mezhepsel ayrılıklar, jeopolitik çatışmalar ve bölgesel krizlerin ilişkileri zaman zaman gerginleştirdiği, fakat ekonomik çıkarlar, enerji iş birlikleri ve bölgesel istikrar arayışının ilişkileri dengeleyici unsurlar olarak ön plana çıktığı vurgulanmaktadır. Çalışma, uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu düzeylerinde bu karmaşık etkileşimi detaylandırarak, Türkiye-İran ilişkilerinin çok boyutlu yapısını analiz etmektedir.

Türkiye-İran ilişkilerindeki karmaşık rekabet ve iş birliği dengesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinde de gözlemlenmektedir. “Stratejik İş Birliğinden Diplomatik Gerilime: 21. Yüzyılda Türkiye-İsrail İlişkileri ve Gelecek Senaryoları” başlıklı altıncı bölümde Dr. Emre Kurt, 2000-2025 döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrini analiz etmektedir. Bu bölüm, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki stratejik ortaklığın sınırlarını, özellikle Filistin meselesiyle tetiklenen krizler ve diplomatik gerilimlerin etkisiyle ortaya çıkan hassas dengeyi ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. 2010 yılındaki Mavi Marmara Krizi ve 2023 yılında yeniden başlayan İsrail-Filistin çatışmaları gibi kritik dönüm noktaları ele alınarak, ilişkilerin gelecekte alabileceği olası yönelimler üzerinde durulmaktadır.

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki dalgalı seyir ve kırılgan dengelerden farklı olarak, Türkiye-Japonya ilişkileri, coğrafi uzaklığa rağmen daha istikrarlı ve uzun vadeli bir iş birliğini temsil etmektedir. “Kıtalararası Dostluk: Türkiye-Japonya İlişkilerinin Çeyrek Yüzyılı (2000-2025)” başlıklı yedinci bölümde Dr. Arzu Güler, iki ülke arasındaki tarihsel dostluk ilişkilerinin 21. yüzyılda nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ele almaktadır. Bölüm, Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesine yönelik artan ilgisini ve Japonya'nın küresel jeopolitik stratejilerini; ekonomik iş birlikleri, altyapı projeleri ve diplomatik girişimler bağlamında analiz etmektedir. Özellikle Japonya'nın Özgür ve Açık Hint-Pasifik politikası ile Türkiye'nin çok yönlü dış politika stratejisi arasındaki etkileşim incelenmekte, gelecekte iki ülke arasında daha derin bir stratejik iş birliğinin potansiyeli değerlendirilmektedir. Böylelikle Türkiye'nin dış politika yönelimlerindeki çeşitlilik ve esnekliğin somut örneklerinden biri ortaya konmaktadır.

Türkiye-Japonya ilişkilerinin uzak coğrafyalara rağmen gelişen stratejik ortaklığının yanısıra, Türkiye'nin coğrafi yakınlık ve tarihsel bağların güçlü etkisiyle şekillenen bir Balkan politikası mevcuttur. Dr. Gönül Tezcan'ın kaleme aldığı “Milenyumun İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Balkan Politikası” başlıklı

sekizinci bölümde, Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politika yaklaşımının Cumhuriyet döneminden günümüze nasıl evrildiği kapsamlı biçimde analiz edilmektedir. Bu bölümde erken Cumhuriyet döneminin bölgesel ilişkilerinin temellerinden başlayarak, Soğuk Savaş ve sonrası dönemde yaşanan kritik gelişmeler ışığında Türkiye'nin Balkanlar'daki rolü ele alınmaktadır. Ayrıca özellikle 2000'li yıllarda çok boyutlu dış politika perspektifi ile siyasi arabuluculuk, güvenlik iş birlikleri, ekonomik entegrasyon ve yumuşak güç unsurlarının bütünleşik bir stratejiye nasıl dönüştüğü tartışılmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'nin Balkanlarda Avrupa-Atlantik kurumları ile birlikte hareket ederek, bölgesel barışa katkı sağlayan tamamlayıcı ve dengeleyici rolüne vurgu yapılmaktadır. Böylece Balkan politikasının Türkiye'nin yakın çevresiyle ilişkilerindeki stratejik önemine işaret edilmektedir.

Balkanlar özelinde ele alınan Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki stratejik dönüşüm, kitabın son bölümünde Afrika kıtasına yönelik dış politikayla genişletilmektedir. Kitabımızın “Türkiye-Afrika İlişkileri (2000-2025): Afrika'ya Açılım Politikasından Çok Boyutlu Kalkınma Ortaklığına” başlıklı dokuzuncu bölümünde Dr. Hikmet Mengüaslan, 2000'li yılların başında Türkiye'nin ‘Afrika'ya Açılım Politikası’ ile başlattığı sürecin, nasıl kapsamlı bir kalkınma ortaklığına dönüştüğünü incelemektedir. Bu bölümde Türkiye'nin kıtadaki diplomatik girişimleri, ekonomik projeleri, güvenlik iş birlikleri ve insani yardım faaliyetleri analiz edilerek, Afrika'nın siyasi ve ekonomik dönüşümünde Türkiye'nin oynadığı rolün kapsamı ortaya koyulmaktadır. Çalışma ayrıca, Afrika'daki stratejik konumunu güçlendirmeye çalışan Türkiye'nin politikalarının küresel arenadaki yansımalarını ve gelecekteki iş birliği potansiyelini değerlendirmektedir. Böylece kitap, Türkiye'nin farklı coğrafyalardaki çok boyutlu dış politika stratejisinin bütüncül bir resmini sunarak tamamlanmaktadır.

Bu kitap, 2000-2025 arasındaki dönemde Türkiye'nin dış politikasında gerçekleşen uluslararası, bölgesel ve stratejik dönüşümlerin kapsamlı bir analizini sunmaktadır. Kitap boyunca incelenen arabuluculuk faaliyetleri, göç politikaları ve siber güvenlik gibi tematik alanların yanı sıra Rusya, İran, İsrail, Japonya, Balkanlar ve Afrika kıtası gibi farklı coğrafi odaklar, Türkiye'nin dış politika anlayışının nasıl evrildiğini ve bu evrimin hangi küresel ve bölgesel dinamiklere bağlı olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle kitap, yalnızca akademik araştırmalar için değil, Türkiye'nin dış politika stratejilerine yönelik karşılaştırmalı değerlendirmeler yapmak isteyen politika yapıcılar ve geniş okuyucu kitleleri için de bir kaynak olma amacındadır.

Arzu Güler, Hikmet Mengüaslan, Emre Kurt

Mart 2025

BARIŞ MÜZAKERELERİNDE TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUK ROLÜ

Öncel Sençerman¹

GİRİŞ

Çift kutuplu dünya düzeninin, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ortadan kalkması, bir yandan dondurulmuş çatışma alanlarının yeniden gün yüzüne çıkmasına neden olurken öte yandan Türkiye gibi Batı ve Doğu arasında sıkışıp kalmış ülkelerin dış politikalarında kapsamlı bir değişime girmelerine sebep olmuştur. Soğuk Savaş’ın sona erişiyile beraber Batı Bloğunun tampon ülkesi ve güneydoğu kanadı olması hasebiyle taşıdığı jeopolitik önemi azalan Türkiye, bu bloktan özerk bir şekilde dış politikasını dönüştürmeye başlamıştır. Önceleri, rasyonellikten çok retorik üzerine oturan dış politika stratejileriyle Sovyetler Birliği’nin dağılmasını bir fırsat bilerek Kafkasya ve Orta Asya’ya bir açılım gerçekleştiren Türkiye, Balkanlar ile Orta Doğu’da farklı stratejiler geliştirmiş, 1990’ların hemen sonunda ise Afrika açılımını gerçekleştirmesinin ardından Latin Amerika’ya yönelmiş, böylece dünyanın her yeri için dış politika stratejileri geliştiren bir aktör durumuna gelmiştir. Tam da bu dönemde, Türkiye’nin özellikle çevresindeki istikrarsızlığı engellemek ve barışı tesis etmek maksadıyla barış müzakerelerinde sergilediği kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk faaliyetleri dönüşen dış politikasının temel unsurlarından biri haline gelmeye başlamıştır, ancak Türkiye’nin arabuluculuk faaliyetlerinde aktif bir rol oynaması ve bu alanda dünyadaki saygınlığını artırması 2000’li yıllardan sonra son yirmibeş yıl içinde izlenen politikalara dayanmaktadır.

Son yirmibeş yılda, bölgesel bir güçten uluslararası bir güce dönüşmek için stratejisini geliştiren Türkiye, arabuluculuk faaliyetlerini dış politikanın bir aracı olarak görmeye başlamış ve hem çevresindeki hem de dünyadaki çatışmalara barışçıl bir çözüm getirilmesinde faal bir rol oynamıştır. Çatışmaların barışçıl çözümü ve arabuluculuk alanında Türkiye tarafından gerçekleştirilmiş faaliyetler Dışişleri Bakanlığı tarafından şu şekilde sıralanmaktadır: Irak, Lübnan, Filistin ve Kırgızistan’da iç uzlaşının sağlanmasına yönelik faaliyetler, Afganistan ve Pakistan arasında üçlü işbirliği mekanizmasının kurularak Asya’nın Kalbi-İstanbul Süreci’nin başlatılması, Bosna Hersek, Hırvatistan ve Türkiye ile Bosna Hersek, Sırbistan ve Türkiye arasında üçlü istişare

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-3701-2040, osencerman@adu.edu.tr.

mekanizmasının tesis edilmesi, müşterek ekonomik projeler vasıtasıyla Sudan ile Güney Sudan arasında güven inşa edici faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, İsrail ve Suriye arasında dolaylı görüşmelerde kolaylaştırıcılık rolünün üstlenilmesi, diyalog yoluyla İran nükleer programı meselesine barışçıl çözüm getirilmesi, Güney Filipinler'deki barış sürecinin desteklenmesi, Somali ve Somaliland arasında görüşmelerin yapılmasına destek olunması, Karadeniz Tahıl Girişimi ile Ukrayna ile Rusya arasındaki tutuklu değişimi dahil olmak üzere Ukrayna ve Rusya arasındaki diyalogu destekleyecek arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve son olarak Somali ve Etiyopya arasında Ankara Bildirisi'nin hazırlanması (Dışişleri Bakanlığı, 2025d). Türkiye'nin bu faaliyetlerini daha da genişletmek, daha kapsamlı bir liste yapmak mümkün olsa da bu çalışma kapsamında, Türkiye'nin arabuluculuk rolü kazanmasında önem arz eden faaliyetlerine iki farklı bölümde yer verilecektir.

Araştırmanın esas amacı, son çeyrek yüzyılda Türk Dış Politikasının çatışma çözümleme stratejileri kapsamında önemli bir faaliyet alanı olarak gelişen, Türkiye'nin bölgesindeki ve dünyadaki çatışmaların sonlandırılması için gerçekleştirilen barış müzakerelerindeki arabuluculuk faaliyetlerini incelemektir. Araştırmanın temel sorusu ise, bugün Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinde profesyonelleşmiş ve kurumsal bir yaklaşım sergilemesinde hangi aşamaların önemli bir etmen olarak öne çıktığına odaklanmaktadır. Türk Dış Politikasının son yirmibeş yılına yoğunlaşan bu güzide eserin bu bölümünde Türkiye'nin 2000-2025 yılları arasında, barış müzakerelerinde gerçekleştirdiği arabuluculuk rolü mercek altında alındığından kuramsal yaklaşım olarak çatışma çözümleme ve barış çalışmalarında 1990'lardan bu yana önemli bir yer tutan müzakere kuramı tercih edilmiştir. Müzakere kuramınca geliştirilen arabuluculuk yönteminin çizdiği çerçeve dahilinde Türkiye'nin bu alandaki faaliyetleri analiz edilecektir. Bu çalışmada yöntem olarak, geçmiş yıllara yönelik bir analiz ortaya koymayı hedefleyen uluslararası ilişkiler çalışmalarında sıklıkla başvurulan vaka ve süreç analizi yöntemleri, konunun tarihselliği hasebiyle tercih edilmiştir. Türkiye tarafından 2000-2025 yılları arasında barış müzakerelerinde gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetleri tarihsel süreç içinde, kronolojik olarak irdelenmektedir. Vaka analizi için gerekli olan veri, yabancı dilde ve Türkçe yazılmış akademik eserlerden, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın ve uluslararası örgütlerin açık erişim kaynaklarında sunulan metinlerden ve strateji belgelerinden, uluslararası çatışmalar ve barış anlaşmalarına ilişkin Birleşmiş Milletler (BM), Uppsala Üniversitesi (İsveç) ve Edinburgh Üniversitesi (Birleşik Krallık) tarafından hazırlanan veritabanlarından temin edilmiştir.

Türkiye'nin barış müzakerelerindeki arabuluculuk rolüne ilişkin Türkçe literatür ele alındığında DergiPark ve Ulakbim-TR Dizin'de, Türkiye'nin

son yirmi beş yıldır üstlendiği arabuluculuk rolünü ele alan yeterli sayıda araştırma makalesinin yer aldığı görülse de bunlar çoğunlukla belirli bir bölge ve ülke üzerinden Türkiye'nin bu alandaki faaliyetlerini değerlendirmektedir. Türkiye'nin son çeyrek yüzyıldaki arabuluculuk rolünü bütünsel olarak inceleyen bir araştırma makalesine rastlanmamıştır. Araştırma makalelerinin eksik kaldığı bir diğer yan da, diplomatik çatışma çözümleme yöntemleri arasında bir müzakerenin üç temel aşamasında (müzakere öncesi, resmi müzakere ve müzakere sonrası) önemli bir yer tutan arabuluculuk meselesinin müzakere kuramı açısından doyurucu bir şekilde ele alınmayışıdır.² Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'na (YÖK) ait Ulusal Tez Merkezine bakıldığında ise, uluslararası ilişkiler alanında 'müzakere' konusunu içeren lisansüstü tezlerin toplamı otuz kadardır ve bu tezlerin ancak on kadarı İran-İrak Savaşı'nda, Filistin meselesinde, İran'ın nükleer müzakerelerinde ve üç yıl önce vuku bulan Ukrayna Savaşı'nda Türkiye'nin üstlendiği arabuluculuk rolüne odaklanmaktadır. Türkiye'nin barış müzakerelerinde, 2000'li yıllardan itibaren sergilediği başarılı arabuluculuk faaliyetleri dikkate alındığında bu alandaki lisansüstü araştırmaların sayısı tatmin edici değildir.³ Dolayısıyla, Türk Dış Politikasının son yirmibeş yıl içindeki gelişimine odaklanan bu nadide eserdeki bu bölüm, 2000-2025 yılları arasında Türkiye'nin barış müzakerelerindeki arabuluculuk rolüne müzakere kuramı perspektifinden odaklanarak son çeyrek yüzyıla dair bir analiz ortaya koymayı hedeflediği için özellikle Türkçe literatüre önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma, üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, müzakere kuramı kapsamında diplomatik çatışma çözümleme yöntemlerinden biri olarak kabul edilen arabuluculuk yönteminin temel argümanları üzerinde durulacaktır. İkinci bölüm, Türkiye'nin 2000-2010 yılları arasında barış müzakerelerinde gösterdiği arabuluculuk çabalarına odaklanmaktadır. Son bölüm ise, Türkiye'nin 2010-2025 yılları arasında barış müzakerelerinde üstlendiği arabuluculuk rolünü ele almaktadır. Türkiye'nin 2000-2025 yılları arasındaki barış müzakerelerindeki arabuluculuk faaliyetlerini ele alan bu bölümde çeyrek yüzyılın, eşit olmayan iki parçaya ayrılarak değerlendirilmesinde iki önemli kırılma noktası göz önünde tutulmuştur. Bunlardan birincisi, 2010 sonları itibarıyla Arap Baharı'nın başlaması ve bu sürecin de özellikle Orta Doğu barış ve istikrarında ve Türk Dış Politikasında önemli değişiklikler yaratmış olmasıdır. İkincisi ise, 1990'lardan itibaren, çatışma çözümleme stratejilerini geliştirmeye başlayan Türkiye'nin 2000-2010 yılları arasında başarılı kabul edilen arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirmesiyle birlikte 2010 yılından itibaren, alandaki tecrübesini de kullanarak uluslararası örgütler nezdinde ve

2 Barış müzakerelerinde Türkiye'nin arabuluculuk rolü hakkında yazılmış eserlere DergiPark'a ait internet sayfasından (<https://dergipark.org.tr/tr/>) ve Ulakbim-TR Dizin'e ait internet sayfasından (<https://trdizin.gov.tr/>) erişim sağlanabilir.

3 Müzakere konusu ve Türkiye'nin barış müzakerelerindeki arabuluculuk rolü hakkında yazılmış lisansüstü eserlere Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'na (YÖK) ait Ulusal Tez Merkezinin internet sayfasından <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> erişim sağlanabilir.

Dışişleri Bakanlığı bünyesinde arabuluculuk alanında kurumsallaşma adımları atmış olmasındır.

ARABULUCULUK VE ARABULUCU

Arabuluculuk, uyuşmazlık yaşayan iki ya da daha çok sayıda aktörün içinde olduğu bir çatışmaya, üçüncü tarafların müdahalesidir. Bu üçüncü taraf, çatışma yaşayan aktörlerin kendi başlarına aralarındaki bir soruna çözüm getirmesine yardımcı olur ve aslında bir kolaylaştırıcı olarak, bir çatışmaya çözüm getirmekten ziyade, doğru teknik ve usullere başvurarak söz konusu tarafların çözümü bulmasına yardımcı olur (Fisas, 2015: 99). Arabuluculuk, üçüncü bir tarafın müdahale yöntemlerinden biri olarak değerlendirilse de aslında böylesi bir müdahale, herhangi bir kuvvete başvurmak veya çatışan taraflardan birinin nihayetinde kazançlı çıkmasını sağlamak anlamına gelmemektedir (Zartman, 2008: 155). Bu müdahale tarzında, arabuluculuk işini gören bir arabulucu, çatışan tarafları nihayetinde bir anlaşmanın imza edilmesine ikna etmeye çalışmak dışında herhangi bir anlaşmanın imza edilmesi için zorlayamaz, zira burada bir anlaşmaya varmak tarafların kendi kararına bağlıdır (Korobkin, 2002: 344). Bu tanımlara ilaveten, Horowitz (2007: 51) arabuluculuğu, çatışmaya yabancı, güvenilir, tarafsız kalmaya niyetli ve önyargısız bir üçüncü tarafın müdahalesi olarak tanımlamaktadır. Arabuluculuğun amacı, devam eden çatışmayı sonlandırmak ve arabuluculuk sürecini yönlendiren üçüncü tarafın çıkarlarına da uygun bir barış anlaşmasıyla neticelendirmektir ve bu yüzden, arabuluculuk tahkimden farklıdır ve bir arabuluculuk faaliyetinde taraflar, arabulucu olan üçüncü tarafın öne sürdüğü önerileri ve fikirleri kabul edip etmemek konusunda özgürdür (Horowitz, 2007: 155). Arabuluculuk faaliyetlerine, müzakerelerin üç önemli aşaması olan müzakere öncesi, resmi müzakere ve müzakere sonunda imzalanan anlaşmanın uygulamaya konması aşamalarında ihtiyaç duyulmaktadır ve her bir aşamada bu sürece bireyler, örgütler veya kurumlar gibi farklı kolaylaştırıcılar ya da arabulucular iştirak edebilmektedir (Armengol, 2013: 4).

Zartman (2013: 17) çatışmaların çözümünde tarafların çıkarlarını müşterek bir zeminde buluşturmak maksadıyla arabulucuların, özellikle doğrudan müzakerelerin çatışmalar nedeniyle mümkün olmadığı hallerde, üç farklı eylemde bulunduklarını dile getirmektedir: Bunlar iletişim, çözüm üretme ve manipülasyondur. Birinci eylemde arabulucu, taraflar arasındaki mesajları ileterek ve teması sağlayarak taraflar arasında iletişim kanallarının açık kalmasını temin eden bir iletişimci olarak hareket eder. Böylece, çatışma devam ederken dahi tarafların mesajları yorumlayabilmesine yardımcı olur. İkincisinde, iletişim kanallarının açık kalmasını sağlamak ve devam eden çatışmaya bir çözüm üretmek için taraflar arasındaki müzakerelere dahil olur. Sonuncusunda ise arabulucu, tarafları çatışmadan uzak tutarak ve onları bir çözüme doğru sevk

ederek bir anlaşmaya vardırmak amacıyla kendi gücünü kullanır ve çatışmaya bir çözüm bulunması için de bir manipülatör olarak görev yapar (Zartman, 2013: 18). Zartman (2013: 17)’a göre, çatışan taraflar arabuluculuk faaliyetlerini bir çıkış yolu olarak görmektedirler, zira arabulucular gibi onlar da çıkış yoluna dair böylesi bir çözümün çatışmayı sürdürmekten çok daha iyi sonuçlar üreteceğini düşünmektedirler. Arabuluculuk girişimlerini memnuniyetle karşılayan taraflar, arabuluculuk faaliyetinin çatışmayı sonlandıracağını ve barışın tesisine yönelik müzakereler sayesinde bir barış anlaşmasının önünü açacağını düşünürler (Zartman, 2013: 17).

Literatüre hâkim olmayanlar tarafından arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık faaliyetleri sıklıkla birbiriyle karıştırılmaktadır. Oysa, uluslararası ihtilafların barışçıl yollarla çözülmesinde yer alan iki temel çözüm yolundan biri olan diplomatik çözüm yollarının arasında kolaylaştırıcılık, arabuluculuktan farklı bir alan olarak ortaya çıkmaz, kolaylaştırıcılık faaliyeti arabuluculuk faaliyetlerinin bir parçasıdır (Tanaka, 2018). Kolaylaştırıcılık faaliyeti, arabuluculuk sürecinin temel taşlarından bir tanesidir ve tarafların tavırlarını gözden geçirmesine ve arabuluculardan gelen bilgi akışına göre çıkarlarını yeniden değerlendirmelerine yardımcı olur (Vukovic, 2019: 188). Vukovic (2019: 200) arabulucuları, iletişimi kolaylaştırmak ve devam ettirmek için taraflar arasında gidip gelen sürücülere benzetmektedir. Bunların yanı sıra, arabulucular tarafların çatışmayı sonlandırmak için işe yarar seçeneklere sahip olmasına yardım ederek onları üzerinde müştereken karar verilmiş bir çözüme ulaşmaya teşvik ederler. Üçüncü bir tarafın çatışmaya müdahil olması, çatışan taraflar arasında çatışmanın katlanılamayacak bir hale geldiği ve kendi çıkarlarına ket vurmaya başladığı algısını yaratır, böylelikle de tarafların kendilerini memnun edecek, müştereken erişilmiş bir çözüme kendi aralarında çatışarak ya da ikili müzakerelerle erişemeyeceklerine ikna edilmesinde arabulucu elzem bir rol oynamaktadır (Vukovic, 2019: 200). Fisas (2015: 103)’a göre ise sıklıkla arabulucu olarak adlandırılan üçüncü taraf aslında bir kolaylaştırıcıdır ve kolaylaştırıcı, arabuluculuk sürecinin tüm aşamalarında hazır bulunacağından, tüm toplantılara iştirak edeceğinden ve tarafların bir çözüme erişmesine yardımcı olacağından bu sürecin en önemli kişisidir. Pek çok barış süreci, doğru arabulucu tercih edilemediğinden yahut da taraflardan birisinin arabulucu ile arası açık olduğundan doğrudan bir krizin içine doğru sürüklenmektedir. Kolaylaştırıcı olmak için bazı şartların da sağlanması gereklidir, bunlar mesele hakkında bilgi, azim, tarafsızlık, yansızlık, sabır, empati ve yaratıcılıktır; kolaylaştırıcı, tarafları müzakere masasına en zor zamanlarda dahi oturtabilmeli ve çıkmazların aşılmasında önerilerini sunma becerisini gösterebilmelidir ve hiçbir zaman taraflara bir çözüm empoze etmez, aksine onların çözüme erişmelerine yardımcı olmakla kendini sınırlamaktadır (Fisas, 2015: 103).

Arabuluculuk, yukarıda da belirtildiği gibi, üçüncü tarafın çatışma çözümüne dahil olma yöntemlerinden birisidir ve diğer yöntemlerden esas farkı, çözüm için herhangi bir güce başvurmaması ve günün sonunda tarafların her birinin bu süreçten kazançlı çıkmasını sağlamamasıdır. Arabulucunun bu süreç içindeki temel amacı, tarafların üzerinde uzlaştığı ve çıkarlarına uygun düşen bir anlaşma yoluyla süregelen çatışmaya bir çözüm getirmektir (Zartman, 2007: 155). Arabulucu, müzakerelerde yer alan tarafların müştereken kabul edilmiş bir anlaşmaya erişmelerine yardımcı olan tarafsız, üçüncü bir taraftır ve kendilerinden beklenen şey de müzakere süreçlerini kolaylaştırmalarıdır; kendilerinden beklenmeyen şey ise herhangi bir çözümü taraflara empoze etmeleridir (Raiffa, 1994: 23). Bir arabulucu, müzakerelerin sonunda, ortaya hiçbir anlaşma çıkmamasındansa üzerinde uzlaşa sağlanmış bir anlaşmaya doğru giden, tarafların tercihlerine bağlı ilerleyen bir yolu taraflara gösterir (Raiffa, 1994: 23). Ayrıca, Raiffa (1994: 109)'ya göre, bir arabulucu, bir çözüm sağlanması için taraflara yeni pazarlık alanları sunmanın yanı sıra iletişim kanallarının açık kalmasını temin etmek amacıyla da taraflara itibar koruyucu yöntemler de sağlamaktadır. Bunlara ilaveten, arabulucu, taraflar arasında sürdürdüğü arabuluculuk faaliyetlerine ilaveten taslak bir anlaşma hazırlayabilir ve farklı oturumlar marifetiyle tarafların taslak üzerinde gerekli değişiklikleri yapabilmelerini sağlayabilir (Raiffa, 1994: 219).

Bercovitch (2002: 19)'e göre arabuluculuk faaliyetinin temel özellikleri şunlardır: Çatışmayı yönetme gayretinin gösterilmesi, taraflar arasındaki ihtilafa bireylerin, grupların ya da örgütlerin müdahalesinin sağlanması, zorlayıcı olmayan, şiddet içermeyen ve bağlayıcılık getirmeyen bir müdahalenin sağlanması, ikili görüşmelerin üçlü görüşmeler haline getirilmesi, arabulucunun süreci etkilemek, değiştirmek, çatışmayı çözümlemek ve ortaya çıkan anlaşmayı onaylamak için sürece dahil olması, arabulucunun sürece fikir, düşünce, kaynak sağlaması ve çıkarlarını dahil etmesi, müdahalenin gönüllülük esasına göre yapılması. Kovach (2005: 308-309) da bir arabulucunun mezzetleri arasında şunları saymaktadır: Düzenleme becerisine sahip olmak, iletişimi yönlendirmek, görüşmelere müdahale edebilmek ve bunları yönlendirebilmek, bir çözüme erişilmesini temin etmek, iyi bir dinleyici olmak. Pruitt (1986) ise bir müzakere sürecinde arabulucunun rolüne dair görüşlerini şöyle derlemektedir: Arabulucular, aralarında gergin bir ilişki olan çatışan taraflar arasında doğrudan teması engellemelidir, çatışmada tırmanma tehlikesi ne kadar büyük ise arabulucu sürece o kadar erken adım atmalıdır, basit konular ile işe koyulmak çözüm odaklı yaklaşıma katkıda bulunur, bir anlaşmaya varmak hususunda arabulucunun iyimserliği taraflar arasındaki çıkar ayrılıkları ne kadar büyük ise o kadar önemlidir, arabulucular uzlaştırıcı güce sahip olduklarından taraflar saldırgan davranışlardan uzaklaşırlar ve çözüm odaklı yaklaşımları benimserler, arabulucular tarafların memnuniyetini sağladığı müddetçe onları

tavizlerde bulunmaya ve çözüm üretmeye yönlendirmede daha başarılı olurlar, çıkarlar üzerinde ayrılıklar çok fazla ise üçüncü taraflar aracılık etme niyetlerini duyurmaktan imtina etmeli ve çıkarlar üzerindeki görüş ayrılıklarının çok az olması durumunda da bunlar duyurulmalıdır. Arabulucunun görevi, yukarıda sözü edilen görevlerini başarıyla ifa ederek müzakere edilmiş bir anlaşmanın ortaya konmasıyla da sona ermez, aynı zamanda bu anlaşmanın siyasi, toplumsal ve ekonomik alanlarda hayata geçirilmesinde sürece destek verilmesini de içermektedir (Hampson, 1996: 234).

Touval (2002: 170), arabuluculuğun özünü gönüllü bir eylem olarak tanımlamaktadır, bu gönüllü eylemde taraflar, arabulucular ile onların çatışma çözümleme için sundukları önerileri kabul ya da reddetmek hususunda özgürdür. Gönüllü bir eylem olmasının yanı sıra arabuluculuk faaliyetleri, devletler tarafından bir dış politika aracı olarak da kullanılmaktadır; burada, barışı tesis etme meselesi, güç politikaları kapsamında başka gerekçeler ile iç içe geçmiş durumdadır ve bu yüzden Zartman (2008: 156) arabulucuların doğrudan bu oyunun içinde yer aldıklarını ve arabulucu olarak çatışma çözüm sürecine dahil olmak suretiyle kendi çıkarlarını gözettiklerini ileri sürmektedir. Kendi çıkarlarını gözettikleri için de arabulucular bir çatışmaya kendiliklerinden katılmazlar; çatışmanın kendi çıkarlarına zarar verdiğini düşündüklerinde ya da kendi çıkarlarını geliştirmek için ortada bir fırsat gördüklerinde bir çatışmaya müdahil olmak için doğru zamanı beklerler ve genellikle de taraflar arasındaki ihtilaf hafif ise bir arabulucu bu fırsatları ve tehlikeleri fark edemez, ancak çatışma tırmandığında bunların farkına varır (Zartman, 2007: 164). Arabulucunun tarafsızlığına dair Zartman (2007: 16) arabulucunun taraflardan biri ile olan iyi ilişkilerinin iletişim, özgün önerilerin sunulması ve tarafların görüşlerinin bir araya getirilmesi hususunda faydalı olacağını ve bu yakın ilişkinin diğer tarafı da iş birliği için harekete geçireceğinin altını çizmektedir.

Arabuluculuk sürecinde çok farklı aktör, birbiriyle ilintili roller oynamaktadır, ancak bu sürecin tam ortasında aynı zamanda kolaylaştırıcı olarak da adlandırılan bir ‘arabulucu’ yer almaktadır ve arabulucular karar verme aşamalarında tek başlarına değil, diğerlerine de danışarak hareket etmektedir (Armengol, 2013: 4). Bir arabulucu, uluslararası tanınırlığı olan bir kişi olduğunda, arabuluculuk süreçlerinde kendisine uzmanlardan ve teknik işlerden anlayan kimselerden meydana gelen bir takım eşlik etmektedir. Arabulucu, müzakerelere başkanlık eder, müzakere sürecinin kamuya duyurulmasını sağlar ve bu sürecin başarılı bir şekilde tamama erdirilmesini, arabuluculuk sürecinin önemli bir parçası olan bu uzman ve teknik takımın desteği ve yardımlarıyla kotarır (Armengol, 2013: 5). Söz konusu arabulucular arasında Raiffa (1994: 218-219), iki tür arabulucu türünden söz etmektedir: Zayıf ve güçlü arabulucular. Zayıf arabulucular, müzakerelerin tarafsız bir yönlendiricisi gibi taraflar arasındaki iletişim kanallarını açık tutmak amacıyla onlar arasında mesajların iletilmesinden

başka bir şey yapmazken güçlü arabulucular, uzlaşma için elzem olan halkla ilişkiler metinlerinin iyi bir şekilde hazırlanmasını dahi sağlayarak, üzerinde uzlaşılan anlaşmaları onaylayarak, müzakerelerin tarafların iyi niyeti ile gerçekleştirildiğine ve anlaşmaların gizlice yapılmadığına şahitlik ederek, anlaşmaların doğrulanmasına yardımcı olarak ve anlaşma metni üzerindeki muğlak ifadeler nedeniyle gelecekte ortaya çıkabilecek hoşnutsuzlukların aşılmasına yardımcı olarak bir anlaşmanın hayata geçirilmesine katkıda bulunmak suretiyle karmaşık müzakere süreçleri içerisinde daha aktif bir şekilde rol almaktadır.

Horowitz (2007: 51) bir arabulucuyu, meselelerin açıklığa kavuşmasını sağlamaya yardımcı olan, duyguları tanımlayan ve yönlendiren, seçenekler üreten ve böylece çatışan taraflar arasında bir anlaşmanın imza edilmesini mümkün kılan bir kolaylaştırıcı, eğitmen yahut da bir iletişimci olarak tanımlamaktadır. Bir müzakere sürecinde arabulucular tarafların iletişime geçerek ellerindeki kartları birbirlerine göstermesini sağlarlar ve aynı zamanda da tarafların süreçten beklentilerini karşılamalarını sağlayacak müştereken kabul edilen bir anlaşmanın çerçevesini çizmeye çalışan taraflara bazı önerilerde bulunur. Arabulucular, genellikle çatışan tarafların dışında yer alırlar ve kabul görmek için çoğu zaman koz kullanmaya başvurmak zorunda kalabilirler ve arabulucunun müdahalesiyle ikili olan görüşme yapısı üçlü görüşme yapısına dönüşür (Touval, 1999: 359). Bu üçlü görüşme yapısı hasebiyle üçüncü bir taraf olarak bir çatışmanın çözüm sürecine müdahale eden arabulucular, arabuluculuk faaliyetine girerek ve üzerinde müzakere edilmiş bir anlaşmanın imzalanmasını sağlayarak kendi ünlerini ve nüfuzlarını da artırmaktadırlar, bununla birlikte bu faaliyetleri ile daha fazla risk ve sorumluluk da almaktadırlar. Arabulucu, tarafların çatışmayı sonlandırmasına ve aksi halde kendiliklerinden hiçbir şekilde erişemeyecekleri müştereken kabul edilen bir çözüme erişmesine yardımcı olmaktadır ve arabulucunun bu desteği aynı zamanda tarafların tanınırlığını da sağlamaktadır (Avenhaus ve Zartman, 2007: 157).

Üçüncü bir tarafın arabuluculuk rolü üstlenmesi sadece bireylerle ve ülkelerle sınırlı değildir; bölgesel devletlerin ve güçlü devletlerin yanı sıra Avustralya, Yeni Zelanda, Norveç ve İsviçre gibi orta büyüklükteki devletler, Sant Egidio gibi devlet dışı uluslararası örgütler de özellikle Orta Doğu, Afrika ve Asya Pasifik'teki ülkelerin çatışma çözümleme ve müzakere süreçlerinde faal olarak görev almaktadır (Hampson ve diğerleri, 2007: 39). Uluslararası arabuluculuk, çatışmanın sonlandırılmasında etkili bir faktördür ve bir arabulucu tarafından gerçekleştirilen kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk faaliyeti ile gerçekleştirilebileceği gibi sadece devletlerin meydana getirdiği bir eylem grubunca ya da Avrupa Birliği (AB), Avrupa Güvenlik ve İş birliği Örgütü (AGİT), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve BM gibi uluslararası

örgütlerin şemsiyesi altında da gerçekleştirilebilmektedir (Zartman, 2007: 157). Bu örgütlerin yanı sıra Afrika Birliği Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü gibi bölgesel ve uluslararası örgütler de çatışmaların çözüme kavuşturulmasında birer arabulucu olarak önemli roller oynamaktadırlar, zira bunlar resmi antlaşmalarla bu örgütlere bağlı olan üye ülkelerin temsilcileri gibi hareket etmektedirler ve bunların üyeleri de düzenli aralıklarla hedeflerini ve çıkarlarını belirlemek maksadıyla bir araya gelmektedir (Bercovitch, 2002: 13).

TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUK FAALİYETLERİ, 2000-2010

Türkiye’nin 2000’ler öncesindeki arabuluculuk faaliyetlerine bakıldığında, Türkiye özellikle 1980’lerde Başbakan Özal zamanında uluslararası çatışmaların çözümünde arabulucu rolü oynamaya başlamış, 1980-1988 arasında meydana gelen İran-Irak Savaşı’nda bu iki komşu ülke arasındaki ihtilafların çözümünde sahip olduğu imkanları açıkça paylaşmış, buna mukabil Özal tarafından bu faaliyetin bir ‘arabuluculuk’ faaliyeti olarak adlandırılmaması bilhassa talep edilmiştir; yine bu dönemde Türkiye, ülke içi çatışmalara ve özellikle de Orta Asya’da Sovyetler Birliği’nin çöküşünün hemen öncesinde Orta Asya Türk Sovyet Cumhuriyetleri ile Sovyet Rusya arasındaki görüşmelere arabuluculuk etmekten ise imtina etmiştir (Wodka, 2023: 221). Süleymanoğlu-Kürüm (2011: 195) bu çekincenin ardında yatan sebebin askeri ve sivil bürokrasinin, genel olarak Türkiye’nin arabuluculuk faaliyetlerini, terörizm ve zayıf ekonomik şartlar gereğince ülke kapasitesinin düşük olmasından dolayı, riskli görmesi olduğunu belirtmektedir. İran-Irak Savaşı’nda Türkiye aktif bir tarafsızlık politikası izlediğinden bu politika aynı zamanda, Başbakan Özal’a İran ve Irak arasında arabuluculuk yapma niyetini ifade edebilmesi için açık bir kapı bırakmıştır (Süleymanoğlu-Kürüm, 2011: 195). Bununla birlikte Türkiye, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Dağlık Karabağ meselesinde arabuluculuk girişimlerinde bulunmuş, Abhazya meselesinde Gürcistan’a dostane bir misyon teklif etmiş ve 1980’lerde hem Başbakan Özal hem de 1990’ların sonunda koalisyon hükümetinin Dışişleri Bakanı İsmail Cem, özellikle İkinci İntifada ile birlikte İsrail, Filistin ve Mısır arasında ‘mekik diplomasisi’ yöntemlerinden istifade ederek arabulucu olarak faaliyet göstermişlerdir (Wodka, 2023: 221).

Cumhuriyet’in kuruluşundan 2000’li yıllara dek Türkiye, uluslararası çatışma çözümleme meselelerinde genel olarak dikkatli ve pasif bir aktör olarak yer almış, Kıbrıs ve Kosova meseleleri hariç bölgesel ve küresel krizlerden uzak durmuş, Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’nin genel olarak Batı ittifakının ve Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) yanında yer alması bu yıllardaki Türk hükümetlerinin bu minvalde bir çatışma çözümleme stratejisine sahip olmasına neden olmuştur (Dal, 2019: 8). 1990’larda ise çatışma çözümleme meselesi Türk dış politikasında önemli bir siyasi alan olarak öne çıkmaya başlamış ve ekonomik büyüme ile siyasi istikrar sayesinde Türkiye’nin siyasi ve ekonomik

gücünün artmasıyla birlikte Türkiye, daha ‘proaktif’ bir dış politika izlemeye başlamış ve izlediği çatışma çözümleme stratejilerinde de bunun yansımaları hissedilmiştir (Dal, 2019: 9). Öniş (2011: 49) Türkiye’de aktif dış politika yaklaşımının Soğuk Savaş sonrasında 1990’ların hemen başında Özal’ın cumhurbaşkanlığı zamanında başladığını, 1999-2002 yılları arasında ise çok boyutlu, proaktif bir dış politikadan yana olan zamanın koalisyon hükümetinin Dışişleri Bakanı İsmail Cem tarafından da bu politikanın Batı’ya bağlılık çizgisini sıkıca takip ederek de olsa sürdürüldüğünü ileri sürmektedir. 11 Eylül olaylarından sonra, 2002 yılında Dışişleri Bakanı İsmail Cem önderliğinde İstanbul’da Avrupa Birliği (AB) ve İslam İş birliği Teşkilatı (İİT) nezdinde 76 ülkenin katılımıyla, ileride Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) hükümeti tarafından önemli projelerden biri haline getirilecek olan ‘Medeniyetler İttifakı’nın öncüsü olarak görülen, İstanbul Forumu düzenlenmiştir (Wodka, 2023: 222).

İsmail Cem, özellikle bu yıllarda dış politikada en önemli karar alıcı olarak komşu ülkelerdeki uzlaşma süreçlerine önemli ölçüde katkıda bulunarak büyük bir rol oynamış, bir yandan 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında AB ile ilişkileri kuvvetlendirirken öte yandan Türkiye’nin mevcut diplomatik kapasitesini Afrika ve Latin Amerika’ya yaymayı hedeflemiş ve Türkiye’nin Orta Doğu’daki gelişmeler karşısında izlediği geleneksel pasif politikayı eleştirmek suretiyle Türkiye’yi Orta Doğu’da dinamik ve enerjik bir oyuncu haline getirmeyi amaçlamıştır (Topaloğlu, 2021: 56). 2000’li yılların başından itibaren, AK Parti hükümetinin başa gelmesiyle birlikte Türk dış politikasında arabuluculuk faaliyetleri, Türkiye’nin hem bölgesel hem de küresel anlamda gelişen emellerinin önemli bir ifadesi haline gelmiştir (Wodka, 2023: 222). 1990’lar ve 2000’ler arasında çatışma çözümleme alanında hem aktif hem de pasif bir rol üstlenen Türkiye, uluslararası ilişkilerde artan saygınlığı ve çatışma çözümleme alanında askeri uygulamalardan sivil uygulamalara geçilmesi sayesinde 2000 ile 2011 yılları arasında uluslararası çatışma çözümleme alanında daha aktif bir rol üstlenmiştir (Dal, 2019: 9).

Farklı dış ve iç faktörler 1990’lar ve 2000’ler boyunca Türkiye’nin dış politikasını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu faktörler şöyle sıralanabilir: Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalkması, Amerika Birleşik Devletleri’nin tek süper güç olarak meydana çıkışı ve Türkiye’nin çevresindeki bölgelere özel bir ilgi göstermesi, Avrupa, Balkanlar, Orta Doğu, Orta Asya ve Kafkasya’daki bölgesel gelişmeler (Özkeçeci-Taner, 2013: 197). 1990-2010 yılları arasında, Türkiye’nin iç siyasetinde yaşanan değişimlerin dış politika anlayışını dönüştürmesinin, siyasal İslam’ın yükselişinin, dış politikada yeni aktörlerin daha etkili olabilmesi için artan fırsatlar ile kamuoyunun ve Davutoğlu gibi bireysel liderlerin dış politika karar alma süreçlerindeki artan rolünün, Türkiye’nin bölge ülkeleri ve Batı ile ilişkilerini yeniden

değerlendirmesine yol açtığı ileri sürülmektedir (Özkeçeci-Taner, 2013: 197). 1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin dış politikası daha aktif ve çok boyutlu bir hale gelmiş ve ülkenin, uzun süredir stratejik ortağı olan ABD de dahil olmak üzere Batılı müttefiklerinden bağımsız olarak ulusal çıkarlarını takip etmeye hazır olduğuna dair işaretler vermeye başlamıştır. 2000'lerin başından itibaren ise Dışişleri Bakanı Davutoğlu tarafından geliştirilen stratejik derinlik doktrini, Türkiye'nin çevresindeki bölgelerde liderlik statüsünü gerçekleştirme sürecinin temel dayanağı olmuş; stratejik derinlik doktrini, Türkiye'yi uluslararası ilişkilerin çeperinden merkezine konumlandırarak, birden fazla bölgenin kesişim noktasında yer alan etkili bir aktör haline getirmeyi amaçlamıştır (Özkeçeci-Taner, 2013: 197). Özkeçeci-Taner (2013: 197)'in belirttiği üzere bu doktrinin temel fikri, Türkiye'nin komşu bölgelerde farklı ittifaklar kurarak bölgesel bağımsızlığını ve nüfuzunu güçlendirmesi ve özellikle eski Osmanlı topraklarında daha büyük bir rol oynaması gerektiğidir.

Seven (2024: 2)'e göre, 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber dış politikada yeni bir vizyon benimsenmiş ve dış politikada risklerden kaçınmaya ve statükoyu devam ettirmeye yönelik stratejiler terk edilerek daha hırslı ve çok taraflı stratejiler benimsenmiş, özellikle de akademik-siyasetçi Davutoğlu'nun 2009 yılı itibarıyla Dışişleri Bakanlığına getirilmesiyle birlikte Türk dış politikası, iç siyasette ordu üzerinde sivil denetimin artmasıyla beraber modernleşme çabalarının artışa geçmesi neticesinde köklü bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde yumuşak güç kullanımı, komşu ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi, Avrupalılaşma ivmesiyle birlikte Orta Doğu'nun da diplomatik faaliyetler arasında odak noktası haline gelmesi ve Türkiye'nin etkin bir bölgesel ve küresel güç haline gelme arzusu dış politikada göze çarpan önemli değişikliklerdendir (Öniş, 2011: 50). Şahin (2022: 2265), AK Parti'nin ideolojik kimliği, dindar ve muhafazakâr seçmenden aldığı destek doğrultusunda özellikle yakın coğrafyadaki Müslüman toplulukların sorunlarına öncelik verdiğini, dış politikada etkili olunmak istenen bölgelere bakıldığında, ağırlıklı olarak eski Osmanlı topraklarının öne çıktığının görüldüğünü ileri sürmektedir. Şahin (2022: 2265) ayrıca, bu bölgelere yönelik girişimlerin ve bu süreçte kullanılan söylemlerin iç politikada kimlik inşa sürecinin bir parçası olduğunu, dış politika söylem ve uygulamalarının, İslami vurgusu belirgin bir Osmanlıcılık çerçevesinde şekillendirildiğine dikkat çekmektedir.

Söz konusu dönemde Türk dış politikasında göze çarpan bir diğer gelişme de Anadolu sermayesinin yükselişte olan merkezlerinde ortaya çıkan küçük ve orta boy işletmelerin, Türkiye'deki sermaye birikimi ile sanayileşmenin gelişimini temsil eden TOBB, MÜSİAD ve TUSKON gibi sivil toplum örgütlerinin Türkiye'nin dış politika girişimlerinde esas aktörler olarak ortaya çıkmasıyla beraber dış politikanın siyasetçilerin ve diplomatların tekelden

çıkmasıdır (Öniş, 2011: 56). Benzer şekilde Eralp (2016: 172) de Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerinin en önemli ayaklarından birinin Türk hükümetine ait delegasyonların bu faaliyetlerinde iş insanlarını da beraberlerinde getirme alışkanlığına sahip olmak olduğunu iddia ederek çatışmayı aşmış toplumlarla iş ilişkilerine girmenin Türkiye'de tercih edildiğini belirtmekte ve iş odaklı çatışma sonrası yeniden inşa çabalarının özellikle Batı Balkanlar'da ilk örneklerini sergilediğini ileri sürmektedir.

Süleymanoğlu-Kürüm (2011: 190)'ün ifade ettiğine göre Türk dış politikasında 2000'li yılların başlarında yaşanan değişim ve Türkiye'nin kendisini 'doğuştan arabulucu' ilan etmesi, 1999 Helsinki Zirvesi'ni müteakip 2005 yılında üyelik müzakerelerinin başlamasıyla birlikte Türkiye'nin AB'ye yakınlaştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Sazak ve Woods (2017a: 96) da bu dönemde, ülke içindeki gelişmelerin AK Parti yönetimi altında Türkiye'nin dış politika öncelikleri ile hedeflerinin yeniden inşa edildiğini ve bu değişikliklerin de Türkiye'nin uluslararası etkinliğine dair saygınlığına katkıda bulunduğunu ve ülke içindeki kamuoyu nezdinde iktidarın başarısını artırdığını ileri sürmektedir. Bu dönemde, Türkiye'deki liderler, ister barışı koruma isterse de barışı tesis etme çabaları olsun, çatışma çözümleme stratejilerine ayrıntılı bir şekilde dahil edilmesi gereken önleyici diplomasi ihtiyacının önemine vurgu yapmışlar ve bu önleyici diplomasi içinde arabuluculuk ve diyalogu temel araçlar olarak benimseyen yetkililer, kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk faaliyetlerinin çatışmaların önlenmesinde ve çözüme kavuşturulmasında en uygun maliyetli ve etkili yollar olduklarını dile getirmişlerdir (Sazak ve Woods, 2017a: 96). Öniş (2011: 49) bu dönemde dış politika etkinliğindeki yeni tarzın aynı zamanda AK Parti'nin ülke içi siyasette popülarlığını artırmasını da sağladığını iddia etmekte ve bu yeni dış politika tarzının Arap dünyası ile Orta Doğu'nun pek çok ülkesinde heyecanla karşılandığını belirtmektedir. Bu dönemde, Türkiye'nin arabuluculuk alanında ilk icraatını Orta Doğu'da, ABD tarafından kitle imha silahlarına sahip olmakla itham edilen Irak hakkındaki ihtilafın çözüme kavuşturulmasında gerçekleştirmeye girişmiş ve bu minvalde Türkiye'nin girişimiyle gerçekleştirilen 'Irak'ın Komşuları Toplantısı' kapsamında gerek Irak'ın işgalinden önce ve gerekse sonrasında Bağdat ve Tahran'da on bir resmi ve üç gayri resmi toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu girişim ile beraber, Türkiye, Irak rejimini birtakım tavizlerde bulunmaya ikna etmek üzere İstanbul'a davet etse de Türkiye'nin bu girişimi başarısızlıkla neticelenmiştir (Wodka, 2023: 222).

AK Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak rolü artışa geçmiş ve AK Parti sadece bölgesel bir güç olmayı değil, aynı zamanda küresel bir güç olmayı da hedeflemiş ve bu amaçla, 'bölgenin doğal lideri', Müslüman azınlıkların 'koruyucusu', 'büyük ağabey' gibi farklı rollerin yanı sıra kolaylaştırıcı ve arabulucu rolleri de üstlenmiştir (Gürzel, 2014: 95).

Akpınar (2017: 32)'a göre Türkiye, bu dönemde, komşu ülkelerde kendisini barışı, istikrarı sağlayıcı bir unsur ve yumuşak bir güç olarak gördüğünden kültürel ve toplumsal yakınlıklara ilaveten sahip olduğu tarihi ve coğrafi derinliğine başvurarak kimliğini yeniden inşa ederek yakın çevresinde daha faal bir hale gelmiş ve Suriye-İsrail, İran-Batı, Balkanlar'da Bosna Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan, Irak'ta Sünni ve Şii gruplar, Somali-Somaliland, Filistin-İsrail, Gürcistan-Rusya arasındaki barış müzakerelerinde arabuluculuk yapmıştır. Arabuluculuk, 2000'li yılların ilk on yılından itibaren Türkiye'nin bölgesel politikalarını gerçekleştirmesinde önemli bir araç haline gelmiş ve bu politikalar kapsamında yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyi anlaşmaları ve bölgesel işbirliği mekanizmaları aracılığıyla üst düzey siyasi diyalogun teşvik edilmesi, çeşitli ticaret anlaşmaları ve vizesiz geçiş politikasıyla ekonomik karşılıklı bağımlılığın geliştirilmesi, kapsamlı bir güvenlik çerçevesinin inşa edilmesi ve tüm aktörleri sürece dahil ederek bölgede çok kültürlü bir birlikte yaşam modelinin desteklenmesi hedeflenmiştir (Akpınar, 2017: 33). Türkiye'nin üstlendiği bu arabulucu rolü, komşularla ilişkileri normalleştirmeyi ve siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler yoluyla diyalogu artırmayı amaçlayan, komşularla sıfır sorun politikasının bir parçası olarak da tanımlanmıştır (Akpınar, 2017: 33). Öniş (2011: 60)'e göre, 2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin arabuluculuk rolü oynamasında en önemli etmenlerden bir tanesi taraflar arasında takındığı tarafsızlık rolü olmuş olsa da Türkiye özellikle 2007 sonrasında bazı çatışmalarda sergilemiş olduğu Filistin ve İran yanlısı tutumlar nedeniyle arabuluculuk rolünü yitirmeye başlamıştır.

Gürpınar (2020: 7)'a göre dış politikayı iç politikanın bir uzantısı olarak algılayan AK Parti, onu cesur ve ustaca bir şekilde farklı amaçlar için araçsallaştırarak başlangıçta (2002-2010 yılları arasında) Batı yanlısı bir dış politika izlemiş ve bunu, demokratikleşme yönündeki eğilimi doğrultusunda, Türk ordusunun hükümet üzerindeki kontrolüne karşı bir strateji olarak kullanmıştır. Gürpınar (2020: 7)'ın belirttiğine göre, bu süreçte dış politika, pragmatik bir şekilde bir araç olarak kullanılmış, ordunun siyaset üzerindeki etkisi azaltılıp AK Parti iktidarını pekiştirirken, aynı zamanda dış politikasına yeni bir boyut kazandırarak onu ideolojik hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak görmeye başlamıştır. Pabuççular (2023: 342) da silahlı kuvvetlerin dış politika yapım süreçlerinde etkinliğinin azaltılması ile birlikte sivil otoritenin 2000-2010 yılları arasında öne çıktığı ve bunun da Başbakan Erdoğan ile Dışişleri Bakanlığı'nda, özellikle de o yıllarda dış politika danışmanlığını yürüten Davutoğlu etrafında toplanmaya başladığını, bu durumun da Dışişleri Bakanlığı ile silahlı kuvvetler arasındaki bağdaşmanın sona ermesine vesile olduğunu belirtmektedir. Pabuççular, ayrıca, 2000'lerin başında hükümet ile ordu gibi seküler bürokratik kurumlar arasında yaşanan güç mücadelesinde, silahlı kuvvetlerin siyasi gücünü azaltmada başvuru AB'ye üyelik

sürecinde yapılan demokratikleşme reformları ile komşularla sıfır sorun politikası neticesinde dış politika yapım süreçlerinde silahlı kuvvetlerin etkisinin arka plana atılarak bir şekilde meselenin askerisizleştirilmesinin hükümetin bu mücadeleden başarılı bir şekilde çıkmasıyla neticelendiğini ileri sürmektedir (2023: 350). Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanlığı döneminde Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan yapısal değişimler doğrultusunda yeni genel müdürlükleri kurulmuştur. Pabuççular'ın ileri sürdüğü üzere "Çatışmayı Önleme ve Kriz Yönetimi Genel Müdürlüğü'nün kurulması da o dönemde Türkiye'nin kolaylaştırıcılık veya arabuluculuk konusunda bölgesel rolünün giderek artmasıyla yakından ilişkili" olmuştur (2023: 343). Kısacası, koalisyon hükümetlerinden sonra, AK Parti'nin iktidara gelmesi, yalnızca iç politikayı değil, dış politikayı da değiştirmiş, çıkarları ve nüfuzu büyük bir dönüşüm geçiren Türkiye, Orta Doğu'da daha proaktif bir şekilde yer almaya başlamış, bu yeni politika çerçevesinde Orta Doğu dış ilişkilerde temel bir öncelik haline getirilmiş ve bu bölgedeki çatışmaları çözmek için Türkiye diplomasiyi bir araç olarak kullanmayı savunarak çatışmaların çözümünde kolaylaştırıcı bir rol üstlenmeye başlamıştır (Khan, 2015: 37).

Öte yandan, AK Parti iktidarının ilk on yılında, ülkenin dış politikasının itici gücünü karşılıklı bağımlılık mantığı oluşturduğu için Türkiye, ekonomik ve kültürel bağlara dayalı proaktif bir bölgesel entegrasyon stratejisi izleyerek serbest ticaret anlaşmaları imzalamış ve Orta Doğu ülkeleriyle vizesiz seyahati hayata geçirmiş, İsrail ile Suriye arasında tarafsız bir arabulucu olarak hareket etmiş, uzun süren Balkan çatışmalarının çözümünde önemli bir rol oynamış ve yumuşak güç unsurlarını kullanarak uluslararası ilişkilerde iddialı bir insani aktör konumuna gelmiştir (Kutlay ve Öniş, 2021: 1085). Haugom (2019: 210)'a göre Türkiye, diplomasi, ekonomik ilişkiler ve kültürel değişim yoluyla bölgesel meselelerde etkisini artırarak lider bir devlet, kolaylaştırıcı ve arabulucu haline gelmeyi hedeflemiş ve özellikle ticareti artırmak ve hızla büyüyen iş sektörüne yeni pazarlar açmak amacıyla Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki birçok ülke ile dış ilişkilerini de genişletmiştir. Komşu bölgelere ve diğer kıtalara yönelik bu yönelim, Türkiye'nin Batı'daki geleneksel ortaklarıyla ilişkilerini ikinci plana atacağı anlamına gelmemiş aksine, stratejik derinlik yaklaşımı, Türkiye'nin Batılı ortakları için önemini ve rolünü sürdürmesini sağlayacak bir araç olarak görülmüştür (Haugom, 2019: 210). Arap Baharı'na kadar Türkiye'nin dış politikasındaki temel hedefi, bölgesel bir güç olmaktan sıyrılarak uluslararası bir aktör haline gelmek olmuş, bu amacı gerçekleştirebilmek için de bölgede istikrar ve güvenliği sağlayarak düzeni tesis etme aracı olarak arabuluculuk faaliyetlerinden istifade etmeye çalışmıştır; nitekim Arap Baharı, politika yapımcılar için beklenmedik bir gelişme olmuş ve Türkiye'nin bölgesel politikasında bir gerilemeye neden olmuştur (Akpınar, 2017: 35).

Bu dönemde, Davutoğlu (2013), Başbakan Erdoğan'ın başkanışmanlığına getirildiğinde yalnızca Türkiye'nin dış ilişkilerinin pratik yönetimi konusunda kendisine danışmanlık yapmakla kalmadığını, aynı zamanda ülkenin dış politikasını yeni dönemde yönlendirecek yeni fikirler ortaya koymaya da çalıştığını ifade ederek bu doğrultuda dış politikanın beş temel ilke üzerine inşa edilmesini önerdiğini ifade etmektedir: Güvenlik ve özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun politikası, çok boyutlu dış politika, proaktif bölgesel dış politika, tamamen yeni bir diplomasi üslubu ve ritmik diplomasi. Davutoğlu (2008: 78) 2007 yılının dış politika değerlendirmesi olarak kaleme aldığı eserinde, Türkiye'nin yeni tutumunun coğrafi ve düşünsel bir tutum olduğunu ileri sürmektedir. Davutoğlu'na göre, coğrafi manada Türkiye, Afro-Avrasya'nın geniş topraklarının ortasında yer alan büyük bir ülke olarak kıymetli bir alanı işgal etmektedir ve bu nedenle de tıpkı Rusya, Mısır, Almanya ve İran gibi tek bir bölge ile ilişkilendirilerek Türkiye'nin coğrafi ve kültürel olarak açıklanması mümkün değildir. Türkiye'nin bu özel konumu, kendisini diğer merkezi ülkelerden farklı kılan merkezi bir ülke statüsü kazandırmaktadır. Davutoğlu (2008: 79) 2002 yılından bu yana, coğrafi konumundan ve tarihi değerlerinden istifade ederek ve iyi belirlenmiş hedefleri göz önünde tutarak Türkiye'nin yeni bir vizyona göre politikalarını inşa etmeye başladığını ve bu yeni politikanın da yukarıda bahsi geçen beş temel ilkeye dayandığını belirtmektedir. Davutoğlu'nun öne sürdüğü beş ilkenin birincisi demokrasi ve güvenlik arasında bir denge oturtmaya bağlıdır ve bu dengeyi kuramayan bir ülkenin çevresinde nüfuz alanları oluşturması mümkün değildir. İkinci ilke Türkiye'nin komşularıyla sıfır sorun ilkesidir ve bu ilke Davutoğlu'nun iddia ettiği üzere, Türkiye önceki yıllara nispeten daha doğru bir yol izleyerek 2004-2008 yılları arasında bu ilkeyi başarıyla hayata geçirilmiştir. Üçüncü ilke komşu bölgelerde ve ötesinde ilişki geliştirmekle ilgilidir ve bu ilke gereğince Türkiye, bölgesel etkisini Balkanlar'a, Orta Doğu'ya, Kafkasya ve Orta Asya'ya dek genişletmiş, özellikle Kosova ve Bosna Hersek krizleri hasebiyle de Balkanlar'da daha aktif bir rol oynamıştır. Davutoğlu'nun dış politikada öne sürdüğü dördüncü ilke çok boyutlu dış politika yürütmeye bağlıdır ve Türkiye'nin diğer küresel aktörlerle olan ilişkileri rekabetçi olmaktan öte tamamlayıcı olmuştur. Sonuncu ilke ise ritmik diplomasıdır ve bu minvalde yürütülen yoğun diplomatik faaliyetler neticesinde Türkiye uluslararası platformlardan da istifade ederek küresel meselelere müdahil olmaya başlamıştır ve Türkiye'nin bu diplomatik faaliyetleri, Türkiye'nin merkezi bir ülke konumundan küresel bir güce dönüşümünü de gözler önüne sermektedir (Davutoğlu, 2008: 79-83).

Davutoğlu (2013), bu ilkelerin, bir bütün olarak ele alındığında hem bölgesel krizlere yaklaşımı şekillendiren hem de Türkiye'nin uluslararası sistemde önde gelen bir ülke olarak kendini yeniden konumlandırmasına yardımcı olan içsel olarak tutarlı bir ilkesel çerçeve sunduğunu dile getirmektedir. Davutoğlu'nun

ortaya koyduğu, yukarıda sözü edilen dış politika ilkeleri kapsamında hayata geçirilen proaktif diplomasi ile Türkiye'nin öncelikle yakın coğrafi bölgesinde sorunların ortaya çıkmasını önlemeyi veya bunların çözümünde öncü bir rol üstlenmeyi amaçlayan bir dış politika perspektifini benimsemesi gerekmiş ve bu ihtiyaca binaen de Türkiye, Arap-İsrail, Suriye-İsrail, İran-Batı ve Bosna-Sırp çatışmalarında arabuluculuk yapma girişiminde bulunmuştur. Bu dış politika ilkesine göre, Türkiye'nin dış politikası yalnızca ulus devletler arasında değil, aynı zamanda devlet içindeki aktörler ve gruplar arasında da krizleri önleme veya mevcut olanları çözme açısından gerçekleştirilebilir hale getirilmiştir (Yeşiltaş ve Balcı, 2013: 12). Komşularla sıfır sorun politikası, Türkiye'nin daha geniş kapsamlı proaktif diplomasi vizyonunun bir parçasıdır ve bu vizyon çerçevesinde Türkiye, bölgesinde düzen kurucu ve barışı koruyucu bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda Türkiye, görüş ayrılıklarını azaltmak ve bölgesel çatışmaları çözmek amacıyla İsrail ile Suriye, Arap ülkeleri ile Filistin grupları, Bosna-Hersek ile Sırbistan ve İran ile uluslararası toplum arasında aktif bir şekilde arabuluculuk yapmıştır (Tekin ve Tekin, 2015:7).

Ünsal (2013: 139), Davutoğlu'nun 2003 yılında Başbakan başkanışmanı olmasıyla beraber oluşturulmaya başlanan bu yeni Türk dış politikasının, yukarıda sözü edilen beş ilkesine ilaveten üç de metodolojik ilkeye göre planlandığını ileri sürmektedir. Çatışma henüz ortaya çıkmadan buna sebebiyet verecek krizlerin vuku bulmasına engel olmak adına bu durumlarda uluslararası ve bölgesel çatışmalarda arabuluculuk faaliyetine girişmek bu ilkelerden birincisidir. İkincisi de Türkiye'nin etrafında istikrarlı bir ortam tesis etmek amacıyla her bölgede tutarlı bir dış politika izlenmesine odaklanmaktadır. Bu metodolojik ilkelerin sonuncusu, sahip olduğu kültürel ve ekonomik potansiyeli sayesinde Türkiye'nin bölgede nüfuzunun artırılmasını yumuşak güç kullanımı ile sağlayacak yeni bir diplomatik söylem takınmaya odaklanmaktadır (Ünsal, 2013: 139). Ünsal (2013: 139)'ın ifade ettiği üzere, yukarıda sözü edilen Davutoğlu ilkelerine göre 2013-2023 yılları arasında Türkiye'nin önündeki öncelikli hedefler arasında AB üyeliği, bölgesel entegrasyonun güvenlik ve ekonomi alanındaki iş birliği ile tesis edilmesi, bölgedeki çatışmalara çözüm sağlanmasında aktif bir role sahip olunması, uluslararası ortamların tamamında boy gösterilmesi ve son olarak da uluslararası kuruluşlarda önemli görevler üstlenerek dünyanın en büyük on ekonomik gücü arasında bir yer edinilmesi bulunmaktadır.

Yukarıda Ünsal'ın özetlediği Davutoğlu tarafından geliştirilen dış politika ilkelerinin yansımaları ve uygulama sahasını, 2004-2010 yılları arasında özellikle Orta Doğu'da görmek mümkündür. Öyle ki Orta Doğu'nun bu ilkelerin tatbik edilmesinde birinci aşamayı oluşturması dikkat çekicidir, zira burada elde edilen başarıları Balkanlar, Asya ve Afrika'da yürütülen başarılı arabuluculuk çalışmaları takip edecektir. 1990'ların ortalarından itibaren,

özellikle de 2000’lerde artan bir şekilde, Türkiye Orta Doğu’da daha bağımsız bir rol izlemiş ve bölgesel liderlik potansiyelinin daha fazla farkına varmıştır. Bölge ülkeleriyle, İsrail ile askeri ve güvenlik ittifakları da dahil olmak üzere, daha yakın ve dostane ilişkiler geliştirme çabaları gösterilmiş olsa da Türkiye, dış politikanın realist perspektifi doğrultusunda hareket etmekten çekinmemiştir ve bu maksatla toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Suriye gibi geleneksel olarak düşmanca ilişkiler içinde olduğu Orta Doğu ülkelerine karşı askeri güç kullanma tehdidinde de bulunmuştur (Özkeçeci-Taner, 2013: 191). Sofos (2022: 5)’a göre, Türkiye’nin etrafındaki barış süreçlerine dahil olması, 2003 yılında AK Parti’nin bunu, Türkiye’nin sınırları ötesindeki potansiyeli ile çıkarlarına ilişkin artan gücünü ifade etmek için bir araç olarak kullandığında önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye, Orta Doğu’da faal bir şekilde arabuluculuk faaliyetlerine girerek bu dönemde çeşitli çatışmaların çözüme eriştirilmesinde kolaylaştırıcı rolü de üstlenmiştir. Irak’ın Komşu Ülkeleri Girişimi bunlardan ilki sayılabilir ve 2003 ile 2008 yılları arasında başarılı bir şekilde tarafları müzakere masasına getirebilmeyi başarmış, Irak’ta Sünni ve Şii gruplar arasında, yaklaşan 2005 seçimleri için aralarında iletişim kurabilmek için uygun zemin arayan taraflara uygun bir ortam yaratmak için kolaylaştırıcılık faaliyetleri yürütmüş, 2005 yılında İsrail ve Pakistan arasında ilk resmi temasların sağlanmasını sağlamış, 2006 krizinde İsrail ve Lübnan arasında kolaylaştırıcı olarak faaliyet göstermiş, 2007 yılında da diyalog ve işbirliği için İsrail ve Filistin’den siyasetçi ve işadamlarını İstanbul’da düzenlenen bir dizi toplantıda bir araya getirmiş, 2006 yılında İsrail ve Hamas arasında, 2007 yılında da Birleşik Krallık ile İran arasında rehine krizinde arabuluculuk yapmıştır (Topaloğlu, 2021: 60).

Davutoğlu (2008: 84)’nın ifade ettiğine göre Orta Doğu’da tutumunu sağlamlaştırmak Türkiye için önemli olmakla beraber bu tutum dört temel ilkeye dayanmaktadır: Birincisi, herkes için güvenlik ilkesidir ve güvenlik sadece bir grup ya da bir ülke için değil bölgenin tamamına yönelik bir müşterek güvenliktir, ikincisi krizlerin çözüme eriştirilmesinde bir araç olarak diyaloga önem verilmesidir ve bu maksatla Türkiye’nin kolaylaştırıcı rolü halihazırda tesis edilmiştir, üçüncüsü ekonomik karşılıklı bağımlılıktır ve bu ilkeye göre Orta Doğu’da izole ekonomiler ile düzeni sağlamak mümkün değildir, sonuncusu da kültürel olarak bir arada yaşama ve çoğulculuktur. Orta Doğu stratejisine ilişkin belirlenen bu dört temel ilke içinde, bölgede arabuluculuk faaliyetlerinin artırılmasında bölgede yaşanan çatışmaların çözümünde diyaloga ve kolaylaştırıcılık faaliyetlerine gösterilen ayrı bir ihtimam neticesinde Türkiye’nin özellikle bölge ülkelerinin aralarında yaşadıkları uzlaşmazlıkların çözümünde etkin bir rol oynadığı ileri sürülebilir.

Türkiye’nin Orta Doğu’daki arabuluculuk girişimleri, İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki çatışmanın çözüme kavuşturulmasına yönelik çabalarla devam etmiş

ve Kasım 2007’de Annapolis Zirvesi’nden hemen önce Ankara’da Filistin Lideri Abbas ve İsrail Cumhurbaşkanı Peres arasında bir toplantı gerçekleştirilmiş ve her iki lider de Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne (TBMM) hitap etmiştir (Wodka, 2023: 222). Türkiye-Suriye yakınlaşmasının bir sonucu olarak 2007 yılında İsrail-Suriye barışı için Türkiye’nin olası bir arabuluculuk rolünden söz edilmeye başlanmış ve her iki taraf da 1990’lardan beri bir çıkmaza girmiş olan barış müzakerelerine Türkiye’nin arabuluculuk etmesinde hemfikir olmuştur (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu, 2009: 57). Türkiye bölgedeki tüm taraflarla görüşebilen bir konumda olduğu için 2004 yılında Beşar Esad’ın Ankara ziyareti esnasında İsrail ve Suriye arasındaki müzakerelerde arabuluculuk görevi üstlenmeyi teklif etse de 2007 yılına dek kamuoyu bu görüşmeler için hazırlanmış ve dolaylı görüşmeler için gerekli zemin oluşturulmuştur (Tür, 2012: 55). Suriye ve İsrail barış görüşmeleri uzun bir aradan sonra Türkiye’nin arabuluculuk faaliyetleri neticesinde 2008 yılında yeniden başlamış ve bu kapsamda Ankara ve İstanbul’da iki taraf arasında gerçekleştirilen müzakerelere Türkiye ev sahipliği yapmıştır (Akpınar, 2013: 231). Aralık 2008’de Türkiye’nin mekik diplomasisi faaliyetleri ile Suriye ve İsrail arasında çatışmaları sonlandırmak için dört farklı müzakere düzenlenmiştir (Wodka, 2023: 222).

Başbakan Erdoğan ile mevkidaşı Olmert’in bir akşam yemeğinde bir araya gelmesi ile dolaylı görüşmelerin ardından barış sürecinin en ileri aşamasına eriştiği ve iki ülke arasında artık doğrudan görüşmelerin başlayacağı izlenimi ortaya çıkmıştır (Hale, 2020:275). Ancak, Türkiye’nin İsrail ve Suriye arasındaki ihtilafların giderilmesi hususunda 2000’li yılların başından itibaren başlatmış olduğu kolaylaştırıcılık ve arabuluculuk faaliyetleri İsrail’in 2008 yılında Gazze’de gerçekleştirdiği hareketler neticesinde sona ermiştir (Pabuççular, 2023: 331). Gazze’deki gelişmelere rağmen Türkiye’nin arabuluculuğunda görüşmelerin yeniden başlayacağı beklense de 2010’da gerçekleşen Mavi Marmara olayının ardından İsrail-Türkiye ilişkilerinin kopmasıyla beraber Türkiye’nin Suriye ve İsrail arasındaki arabuluculuk rolü de sona ermiştir (Akpınar, 2013: 231). İsrail ve Arap ülkeleri arasında Türkiye’nin arabuluculuk rolüne soyunması, Türkiye’nin Orta Doğu’nun yerel gerçeklikleriyle olan aşinalığından kaynaklanmaktadır ve aynı zamanda Türkiye, uzun yıllardır takındığı transatlantik kimliği nedeniyle bölgede bir yabancı olarak kalmış, bölgedeki iç meselelere ve ilişkilere doğrudan müdahil olmamış ve bunun sayesinde bu istikrarsız bölgede gerçekleşen çatışmaları tarafsız bir şekilde ele alan bir ülke ve bir aracı rolünü üstlenmesi kolay olmuştur (Wodka, 2023: 222).

2005-2011 yılları arasında Türkiye sadece Orta Doğu’da değil diğer bölgelerde ve Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde de arabuluculuk rolü üstlenmiş, 2008-2011 yılları arasında dört yıl gibi kısa bir süre zarfında Orta Doğu’daki önemli krizlerde arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirmiş, 2008

yılında Lübnan’da siyasi partilerin bir araya getirilmesini hedefleyen Doha Anlaşmasına katkıda bulunmuş, 2009 ve 2010 yıllarında Brezilya ile birlikte İran ile P5+1 ülkeleri (BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri ve Almanya) arasındaki nükleer enerji krizinin çözüme kavuşturulmasında arabuluculuk girişiminde bulunmuş, 2009 yılında da Irak ile Suriye ve Suudi Arabistan ile Suriye arasında kolaylaştırıcı rolü üstlenmiş, 2010 yılında Irak’ta Sünni ve Şii taraflar arasında arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuş, 2011 yılında yine Lübnan’daki siyasi partileri bir araya getirme girişiminde yer almış, İran ile Fransa arasındaki rehine krizinde arabuluculuk etmiş ve 2011 yılında Arap Baharı sırasında ortaya çıkan ayaklanmalardan sonraki krizlerde arabuluculuk rolü üstlenerek Bahreyn’de göstericiler ile hükümet arasındaki kolaylaştırıcılık faaliyetlerine katkıda bulunmuş, Irak’ta Sünni liderler arasındaki kolaylaştırıcılık faaliyetlerinde yer almış, Irak’ta Şii ve Sünni Türkmen grupları arasında kolaylaştırıcılık faaliyetlerinde bulunmuş ve son olarak da Libya’da New York Times ve Guardian gazetelerinin muhabirlerinin salıverilmesi için yürütülen arabuluculuk faaliyetlerinde önemli roller almıştır (Topaloğlu, 2021: 62). Türkiye, Libya’da Batılı gazetecilerin salıverilmesine ilişkin yürüttüğü arabuluculuk faaliyetinin yanı sıra Kaddafi hükümeti ile Libya’daki Geçici Ulusal Konsey arasında da arabuluculuk yaparak demokratik seçimlerin yapılması, hükümet ve muhalifler arasında görüşmelerin başlaması ve bir ateşkes yapılmasını içeren üçlü bir çatışma çözümleme stratejisini bu faaliyeti esnasında taraflara sunmuştur (Akpınar, 2017: 27). Türkiye’nin Brezilya ile birlikte, İran’ın nükleer faaliyetlerine bir çözüm bulmak maksadıyla 2010 yılında Tahran Bildirisine arabuluculuk etmesi P5+1 ülkelerince reddedilmesi ve akabinde Türkiye’nin, İran’a karşı kapsamlı yaptırımlar uygulamayı içeren BM kararı için ret oyu kullanması ABD’yi endişeye düşürmekle birlikte Batı’da Türkiye’nin eksen değiştirdiğine yönelik eleştirilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arı, 2022: 6).

Türkiye, Orta Doğu’da başladığı arabuluculuk faaliyetlerini tarihi ilişkilere sahip olduğu Afganistan ve Pakistan gibi Asya ülkelerinde devam ettirmiştir. Afganistan ile olan köklü ilişkileri neticesinde Türkiye, 2002 yılından itibaren Afganistan’a güvenlik, sağlık ve eğitim alanlarında kullanılmak üzere bir milyon Dolardan fazla yardımda bulunmuş ve 2011 yılında da bölgesel güvenliği sağlamak, ekonomik ve siyasi işbirliğini diyalog yoluyla aşmak için Asya’nın Kalbi-İstanbul Süreci adında bir platform tesis etmiştir (Hussain, 2021). 2006-2007 yılları arasında Pakistan ve Afganistan arasında gerilimin artmasıyla birlikte Türkiye, bu iki ülke arasındaki arabuluculuk faaliyetlerinde önemli bir rol oynamış ve Üçlü Ankara Zirvesi sürecini başlatmıştır (Hussain, 2021). Türkiye, Pakistan ve Afganistan arasında, Afganistan’da barış ve güvenliği temin etmek ve iş birliğini geliştirmek için bu üçlü diyalog oluşturulmuştur (Özdemir, 2024: 8). 2007 yılında, BM Genel Kurulu ve Genel Sekreteri ile istişare ederek Türkiye,

Afganistan ve Pakistan arasındaki barış müzakerelerini başlatarak Afganistan ve Pakistan'dan gelen iş sektörlerinin temsilcilerini Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) ev sahipliğinde İstanbul'da düzenlenen foruma davet etmiş, aynı dönemde Türkiye, Taliban'ı da Afganistan'daki siyasi sürece dahil etmek için Afganistan ve Taliban arasında gerçekleştirebileceği arabuluculuk faaliyeti için de niyetini açığa vurmuştur (Süleymanoğlu-Kürüm, 2011: 204).

Orta Doğu'da arabulucu olarak emellerine erişen Türkiye, 2010 yılında Bosna Hersek'te istikrarı temin etmek için Sırbistan ve Hırvatistan ile birlikte üçlü bir iş birliği mekanizması kurmuş ve söz konusu ülkelerin Dışişleri Bakanları sekiz kez bir araya gelerek barışın ve istikrarın tesisi için istişarelerde bulunmuşlardır (Wodka, 2023: 222; Özdemir, 2024: 8). Türkiye'nin burada esas gayesi Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak maksadıyla Bosna, Hırvatistan ve Sırbistan arasında uzlaşmayı sağlamaya odaklanmak olmuş, bu maksatla da 2009 Sırbistan ve Bosna-Hersek arasında ve 2010 yılında da Bosna-Hersek ve Hırvatistan arasında resmi arabuluculuk faaliyetlerine girişmiş ve bu faaliyetlerinin neticesinde Sırbistan, Bosna-Hersek Büyükelçisini Belgrad'a davet ederek Sırp Parlamentosu'nda, 1995 katliamındaki rolü için özür dilemek amacıyla Srebrenitsa Bildirisinin kabul edilmesini sağlamış ve 2010 yılında Bosna Hersek ve Sırbistan arasında Balkanlar'da Barış ve İstikrara Yönelik İstanbul Bildirisi imzalanmıştır (Zenelaj vd., 2010: 4). Balkanlar'da bölgesel istikrarı sağlamak adına, Bosna-Hersek'teki Boşnak-Sırp anlaşmazlığına barışçıl bir çözüm sunmak gayesiyle Türkiye, proaktif diplomasinin bir neticesi olarak kolaylaştırıcılık rolü üstlenerek Bosna-Hersek, Sırbistan ve Türkiye arasında üçlü bir mekanizmanın tesis edilmesini de sağlamıştır (Ağır, 2022: 38).

Türkiye'nin pek çok alanda sergilediği diplomatik etkileşim ve üstlendiği köprü ve aracılık rolü Ankara ve Helsinki'nin bir araya gelerek, arabuluculuk kapasitesini geliştirmek, arabuluculuğun önemi hakkındaki bilinci artırmak ve kadınların çatışma çözümleme süreçlerine eşit ve tam katılımını sağlamak için faaliyet gösteren BM, bölgesel örgütler, diğer uluslararası kurumlar ve örgütler ile birlikte Arabuluculuk Dostlar Grubunun kuruluşuna öncülük etmiştir (Sofos, 2022: 6). Türkiye uluslararası örgütler çerçevesinde de arabuluculuk hususunda inisiyatifler sunarak bu alanda etkin bir şekilde kurumsallaşmaktadır ve bu amaçla, BM nezdinde Finlandiya ile iş birliği içerisinde Ankara'da Barış İçin Arabuluculuk girişimini gerçekleştirerek çatışmaların önlenmesinde ve çözümünde arabuluculuğun öneminin altını çizmekte, aynı zamanda arabuluculuk girişimleri için daha çok kaynak ayrılmasını savunmaktadır (Wodka, 2023: 222). Finlandiya ile birlikte meydana getirilen bu platform, İspanya ile birlikte başlatılan ve kültürlerin ve medeniyetlerin fay hattında gerilim yaratmak isteyenlerle mücadele edecek bir platform kurmayı ve bu gerilimleri yumuşatabilmeyi amaçlayan Medeniyetler İttifakı projesiyle de

aynı çizgide yer almaktadır (Davutoğlu, 2013: 84). Türkiye'nin BM nezdindeki bu girişimi ile bu alandaki uluslararası iş birliğine yönelik faaliyetleri başarılı bir arabuluculuk faaliyetinin temelinde yatan güven, iş birliği ve esneklik gibi kavramların yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş ve aynı zamanda Türkiye'nin barışın inşasına yönelik yaklaşımlarını da yansıtabilmesine imkan tanımıştır (Woods ve Sazak, 2016: 2).

Arabuluculuk Dostlar Grubu, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünde, çatışmaların önlenmesi ve çözümünde arabuluculuğun kullanımını teşvik etmek ve geliştirmek, ayrıca arabuluculuğun ilerlemesine destek sağlamak amacıyla 24 Eylül 2010 tarihinde kurulmuştur ve günümüzde bu Grup 53 üye devlet, Birleşmiş Milletler, yedi bölgesel ve diğer uluslararası örgütten oluşmaktadır. Grup, Finlandiya ve Türkiye tarafından eş başkanlıkla yürütülmektedir, amaçlarından bazıları ise şunlardır: Çatışmaların önlenmesi açısından özellikle çatışma sürecinin her aşamasında arabuluculuğun gerekliliği ve faydası konusunda farkındalık oluşturmak, bölgesel ve alt bölgesel örgütler de dahil olmak üzere ilgili aktörleri arabuluculuk faaliyetleri yürütmeye teşvik etmek ve arabuluculuk süreçlerine daha fazla kadının katılımını sağlamak, barış süreçlerinin her aşamasında ve her seviyesinde kadınların tam ve etkin katılımının önemini vurgulamak ve arabuluculukta toplumsal cinsiyet uzmanlığının kritik rolünü öne çıkarmak, farklı aktörleri bir araya getiren bir platform oluşturarak deneyim paylaşımını ve edinilen derslerin aktarılmasını sağlamak, arabulucular ağı oluşturmak, geliştirmek ve genişletmek, çeşitli aktörler arasında iş birliği ve koordinasyonu artırarak çabaların tamamlayıcılığını ve uyumunu güçlendirmek, özellikle BM çerçevesinde arabuluculuk kapasitesini artırmak, bölgesel düzenlemeler ve ağlar aracılığıyla arabuluculuğa yönelik kapasite geliştirme faaliyetlerini teşvik etmek, her çatışmanın kendine özgü doğasını göz önünde bulundurarak, arabuluculuk için yönergeler ve bir etik kurallar çerçevesi geliştirilmesini desteklemek, BM tarafından atanan arabuluculara siyasi destek sağlamak (Birleşmiş Milletler, 2025).

Türkiye'nin 2000-2010 yılları arasında, dış politika stratejilerinde önemli bir dönüşüm geçirerek, özellikle çevresindeki barış müzakerelerinde arabuluculuk rolünü etkin bir şekilde uygulamaya başlamıştır. İlk olarak, tarihsel bağı olan yakın çevresinde, Orta Doğu ve Balkanlar'da bu tür faaliyetlerine başlayan Türkiye, Asya'da yine tarihsel bağı olan bölgelerdeki çatışmalara bir çözüm getirmekle ilgilenmeye başlamıştır. Yine bu dönemde, sadece çevresindeki çatışmaların çözümüne katkıda bulunmakla kalmamış, aynı zamanda BM nezdinde de arabuluculuk faaliyetlerinin kurumsallaştırılması adına Finlandiya ile birlikte ortak bir adım atmıştır. Kurumsallaşma yönünde atılan bu adım, Türkiye'nin bu alandaki tecrübesinden kaynaklı profesyonelliğini geliştirmesine katkıda bulunarak uluslararası örgütlerde arabuluculukla ilgili kurumsallaşma faaliyetleri için atılan adımlara önemli ölçüde destek vermesinin önünü

açmıştır. Ancak, 2010 yılı sonlarında, Arap Baharı'nın ortaya çıkışıyla özellikle Orta Doğu'da görülmeye başlayan istikrarsızlık, Türkiye'nin dış politikasında bazı değişiklikler yaparak dış politikada idealist bir bakış açısından realist bir bakış açısına geri dönerek, güvenlikleştirme meselesinin öne çıkmasına neden olmuştur. Aşağıdaki bölüm, Arap Baharı sonrasında Türkiye'nin gerçekleştirdiği arabuluculuk faaliyetlerine odaklanmaktadır.

TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK FAALİYETLERİ, 2010-2025

Türkiye, bu dönemde özellikle bölgesel çatışmalarda arabulucu olarak imajını ve düşünsel yetkinliklerini yeniden inşa etmeye çabası göstermiştir, diğer bir deyişle arabuluculuk faaliyetlerini diplomatik alet çantasına temel araçlardan biri olarak yerleştirmiştir (Wodka, 2023: 228). Davutoğlu (2013: 90)'nun ifade ettiği üzere, bölgesel ve uluslararası politikada Türkiye kendisine merkez bir rol belirlemiş ve bu rolü icrasında da arabuluculuk, barış ve istikrara katkıda bulunmanın önemli bir aracı haline gelmiştir. Davutoğlu (2013: 90), ayrıca, Türkiye'nin sivil toplum örgütlerinin de çatışma bölgelerine insani yardım sağlayarak Türkiye'nin arabuluculuk gayretlerine katkıda bulunduğunu ileri sürmektedir. AK Parti iktidarının ikinci on yılında ise Türkiye'nin ulusal rol anlayışı önemli ölçüde değişerek Türkiye'deki karşılıklı bağımlılık mantığı ve arabulucu-bütünleştirici rolü giderek yerini, askeri müdahalecilik ve zorlayıcı diplomasiyle desteklenen iddialı bir özerklik arayışına bırakmıştır. Arap Baharı ayaklanmalarının ardından Türkiye, Suriye iç savaşına askeri olarak müdahil olarak Orta Doğu'daki tarafsız hakem rolünü terk etmiş, İsrail ile ilişkileri uzun süreli bir siyasi çıkmaza girmiş ve Mısır ile ikili ilişkiler durma noktasına gelmiştir (Kutlay ve Öniş, 2021: 1085). Arap Baharı ve sonrasında yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin uluslararası ve iç güvenlik ortamı, özellikle 2011'de başlayan siyasi protestoların uzun ve yıpratıcı bir iç savaşa dönüştüğü Suriye'de, Türkiye'nin Orta Doğu'daki komşu bölgesinde çok daha istikrarsız bir durum yaratmış ve Türkiye, bu savaşın yankılarını giderek daha fazla hissetmeye başlamış; büyük mülteci akınları, sınır bölgesinde yaşanan askeri çatışmalar ve Suriye ile yabancı savaşçıların geçişi gibi çeşitli güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır (Haugom, 2019: 213). Pabuççular (2023: 313) Arap Baharı ile beraber Orta Doğu'da vuku bulan gelişmelerin Türkiye'nin dış politikasında önemli değişikliklere sebep olduğunu ve Türkiye'nin bu dönem ile birlikte dış politikasında yumuşak güç unsurlarını arka plana ittiğini ifade etmektedir.

Arap Baharı, Türk dış politikasında önemli bir değişime vesile olmuş, Türkiye 2011 itibarıyla dış politika yapım süreçlerinde pragmatizmden ideoloji tarafına doğru kaymış ve siyasi çalkantı içindeki pek çok Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesinde Türkiye çıkarları doğrultusunda tarafsız bir tutum sergilemek yerine ideolojik çatışmalarda taraf alır hale gelmiştir (Eralp, 2016: 71). Arap Baharı, Türkiye'nin imgelemindeki jeopolitik sınırların açıkça ortaya

konmasında etkili olmuş ve dış politikasında güvenlikleştirmenin yeniden öne çıkmasına neden olmuştur (Wodka, 2023: 220). Arap Baharı'nın yaratmış olduğu karmaşa ortamı, barış için arabuluculuk faaliyetlerine girişecek ülkeler için uygun bir ortam yaratmış ve Türkiye 2011 yılının ikinci yarısından sonra Libya, Bahreyn, Lübnan ve Irak'taki anlaşmazlıklarda kolaylaştırıcı rolü üstlenmiş olsa da 2014 yılında İsrail ve Filistin arasında yaşanan gerilimin sonlandırılması için Türkiye'nin arabuluculuk rolü üstlenmesi çatışan taraflarca kabul görmemiş ve bu görevi Mısır ifa etmiştir. Orta Doğu'daki arabuluculuk faaliyetlerinin yanında Türkiye diğer bölgelerdeki çatışmaların çözümüne de 2012 ve 2016 yılları arasında katkı sağlamış, bu maksatla 2013 yılında Somali'de, 2014 yılında Pakistan ve Afganistan arasında, 2012 ve 2016 yıllarında Filipinler'de çatışmaların çözümlenmesinde arabulucu olarak rol almış, 2012 yılında İstanbul Arabuluculuk Konferansı ile 2014 yılında AGİT bünyesindeki Arabuluculuk Dostlar Grubu toplantısı gibi arabuluculuk girişimlerinde bulunmuş, bu dönemde Orta Doğu'da herhangi bir arabuluculuk rolü üstlenmemiştir (Topaloğlu, 2021: 64).

Türkiye, Somali'de barışın tesis edilmesi hususunda çok taraflı girişimlerde yer almış, sırasıyla 2010 ve 2012 yıllarında BM nezdinde gerçekleştirilen Birinci ve İkinci İstanbul Konferanslarına katılım sağlamış, bu konferanslara ev sahipliği yapmanın yanı sıra mali destek de sağlamıştır. Somali'de barışın tesis edilmesi için Dışişleri Bakanlığı ile Başbakanlık Makamı arabuluculuk girişimlerinde bulunmuş, Mogadişu, Puntland ve Garowe bölgesel yönetimleri arasındaki ihtilafta Türk hükümeti bu gruplar arasında müzakereleri kolaylaştırıcı bir rol de oynamıştır (Sazak ve Woods, 2017b: 177). 2024 yılında Türkiye Somali ve Etiyopya arasında, Etiyopya ile Somaliland arasında liman anlaşması üzerine gerilen diplomatik ilişkileri yumuşatmak için iki ülke arasındaki müzakerelerde kolaylaştırıcı rolü üstlenmiştir (Seven, 2024: 3). Somaliland ile Etiyopya arasında, Etiyopya'ya Somaliland'ın Berbera Limanı vasıtasıyla Kızıldeniz'e erişme hakkı veren Mutabakat Zaptı imzalanmasının ardından Etiyopya ve Somali arasında gerilen ilişkilerin iyileştirilmesi için Türkiye'den Etiyopya Başbakanı Ahmed Ali arabuluculuk talep etmiş Temmuz 2024'te Ankara Süreci başlatılmıştır (Özdemir, 2024: 10). Bu süreç zarfında Dışişleri Bakanı Fidan tarafların dışişleri bakanlarını bir araya getirmiş ve akabinde Etiyopya'da ve BM'nin New York'taki Genel Kurul Toplantısında taraflarla bir araya gelerek arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur (Demirtaş, 2024). Özdemir (2024: 10)'e göre, Somali ile olan sağlam diplomatik ilişkileri nedeniyle Türkiye, Somali ve Etiyopya arasındaki çatışmanın çözüme erdirilmesinde doğal bir arabulucu olarak ortaya çıkmış ve müzakereler Ankara'da farklılıkları da ele alarak işbirlikçi bir ortamda gerçekleştirilmiştir. Demirtaş (2024)'a göre Ankara Süreci'nin başarısı tamamıyla Türkiye'nin bir başarısıdır ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın önderliğinde gerçekleştirilen bu süreç, Ankara'nın Afrika'daki

arabulucu ve istikrar sağlayıcı rolünü de güçlendirmiştir ve Türkiye'nin güvenilir bir aktör olarak güvenilirliğini ve gücünü sadece Somali ve Etiyopya nezdinde değil tüm Afrika'da ve küresel siyasette artıracaktır.

Ukrayna Savaşı'nın 24 Şubat 2022'de vuku bulmasıyla Türkiye, proaktif arabuluculuk çabalarına ağırlık vermeye başlamıştır (Wodka, 2023: 217). Antalya Diplomasi Forumu esnasında 10 Mart 2022 tarihinde bakan seviyesinde bir araya gelen Ukraynalı ve Rus tarafların müzakerecileri 29 Mart 2022 tarihinde İstanbul'da bir araya gelerek olası bir anlaşmanın çerçevesini ve Ukrayna'nın tutumunu belirleyen İstanbul Bildirisi'ni hazırlamışlardır (Seven, 2024: 3). Antalya Diplomasi Forumu'nda Rus ve Ukraynalı dışişleri bakanlarının bir araya gelmesinin ardından, Türkiye, Rusya'nın bir müttefiki gibi görünen Beyaz Rusya'daki başarısız müzakerelerin neticesinde savaşı taraflar arasındaki müzakereleri İstanbul'a taşıyabilmiştir (D'Angelo, 2022). Türkiye'nin diplomatik çabaları İstanbul'da önemli bir anlaşmaya arabuluculuk edilmesinde önemli bir etmen olmuştur ve bu anlaşma Türkiye, BM, Rusya ve Ukrayna'yı bir araya getirmek suretiyle bazı Ukrayna limanlarının birkaç aydır Ukrayna'da sıkışıp kalmış tahıl rezervlerinin sevkiyat için serbest bırakılmasıyla neticelenmiştir (Wodka, 2023: 225). Ukrayna Savaşı'nın başlamasından sonraki dört ay içerisinde, Ukrayna tahılının dünyaya eriştirilmesinde Karadeniz'den güvenli bir geçiş temin etmek amacıyla Türkiye önemli çabalar göstererek 22 Temmuz 2022'de Tahıl ve Gıda Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Güvenli Sevkiyatı ve Tahıl Koridoru Anlaşmalarının İstanbul'da Ukrayna, Rusya, Türkiye ve BM arasında, Rusya ve Ukrayna'yı bir araya getirmeden iki farklı evrak üzerinde imza edilmesini sağlamıştır (Ay ve Söylemez, 2023: 4). Bu anlaşmaları müteakiben 22 Eylül 2022 tarihinde yine Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetleri neticesinde Ukrayna ve Rusya arasında bir tutuklu değişimi anlaşması imza edilmiş ve bu anlaşma kapsamında 215 Ukrayna vatandaşı ile 55 Rus ve Rus yanlısı savaşçı değiş-tokuşu sağlanmış, bunun üç hafta sonrasında ise Cumhurbaşkanı Erdoğan Putin ve Batılı liderler arasında bir toplantının yapılmasını teklif ederek Ukrayna ve Rusya arasında yapılacak doğrudan ve kapsamlı barış müzakeresi fikrini ortaya atmıştır (Wodka, 2023: 226).

Yukarıda sözü edilen, BM nezdinde Arabuluculuk Dostlar Grubu girişiminin başarı sağlamasının ardından, Türkiye ve Finlandiya ile dönem başkanı olan İsviçre, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) bünyesinde de benzer bir grubun teşkil edilmesine öncülük ederek 2014 yılında Viyana'da AGİT Arabuluculuk Dostlar Grubunun kurulmasını sağlamışlar ve AGİT bünyesinde bu grubun teşkil edilmesinin ardından da Türkiye, 2018 yılında İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) nezdinde bir Arabuluculuk Dostlar Temas Grubu kurulmasına önderlik etmiştir (Sofos, 2022: 9). AGİT bünyesindeki grubun tesisinden sonra ise Türkiye, Finlandiya ve İsviçre'nin iş birliği ile AGİT Çatışma Önleme

Merkezi Arabuluculuk Destek Takımı, Viyana’da, kadınların ve gençlerin barış süreçlerindeki rolü, AGİT’in arabulucu rolü ve diyaloga yönelik çok kanallı yaklaşımlar temalı çeşitli düzenli etkinlikler gerçekleştirmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2025).

Dışişleri Bakanlığı 2023 yılı İdare Faaliyet Raporu’nda, arabuluculuk faaliyetlerine ilişkin olarak, BM, AGİT ve İİT nezdinde bulunan arabuluculuk gruplarındaki eşbaşkanlık vazifesinin sürdürüldüğü, Türkiye’nin eşbaşkanlığını sürdürdüğü BM Arabuluculuk Dostlar Grubu’nun 13. Bakanlar Toplantısı’nın Finlandiya’nın ev sahipliğinde gerçekleştirildiği, AGİT Arabuluculuk Dostlar Grubu’nun Viyana’da gerçekleştirilen Kadınların ve Gençlerin Barış Süreçlerindeki Rolü konulu toplantıya katılım gösterildiği, Diplomasi Akademisi tarafından İİT’nin Arabuluculuk Kapasitesinin Güçlendirilmesine yönelik kararlar kapsamında 2018, 2019 ve 2022 yıllarında düzenlenen İİT üyesi devletlerin genç diplomatlarına yönelik Barış İçin Arabuluculuk Sertifika Programının dördüncüsünün 2023 yılında düzenlendiği, Finlandiya Dışişleri Bakanı ile Türkiye Dışişleri Bakanı’nın NATO zirvesinde Vilnius’ta ve Arabuluculuk Dostlar Grubu toplantısı hasebiyle BM Genel Kurulu’nda bir araya geldiği, Umman’ın Suudi Arabistan ile beraber Yemen’de gerçekleştirdiği arabuluculuk rolünün Türkiye tarafından desteklendiği ifade edilmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2025a).

Dışişleri Bakanlığı tarafından, aktif ve donmuş çatışmaların yanı sıra uluslararası ihtilaf potansiyelinin de bulunduğu bir bölgede yer aldığından çatışmaların barışçıl yollarla çözümüne yönelik temel yöntemlerden biri olan arabuluculuk konusunda farkındalık yaratma ve kapasite geliştirme alanında Türkiye’nin küresel ölçekte öncü bir rol üstlendiği ifade edilmektedir. Türkiye, hem yakın coğrafyasında hem de ötesinde sürdürülebilir barış, istikrar ve refahın teşvik edilmesine katkıda bulunmaktadır. Türkiye, uluslararası barış arabuluculuğu alanındaki etkisini ve liderliğini kurumsallaştırmak, bu alana sistematik ve sürekli bir yaklaşım benimsemek amacıyla 6 Nisan 2024 tarihinde Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Uluslararası Arabuluculuk Genel Müdürlüğü’nü kurmuştur. Genel Müdürlük, uluslararası kuruluşlar nezdindeki arabuluculuk, çatışma önleme ve kriz yönetimi faaliyetlerini yürütmek, Türkiye’nin üstlendiği veya üstlenebileceği arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık süreçlerini hazırlamak ve geliştirmek, ayrıca arabuluculuk faaliyetlerini yürütmek veya desteklemekle görevlidir (Dışişleri Bakanlığı, 2025d).

Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Yüzyılında Milli Dış Politika hedeflerini sıralarken, dış politikada “terörizm ve aşırıcılıkla mücadele, çatışmaların önlenmesi, barışçıl yollarla çözümü ve arabuluculuk aracılığıyla ve bölgesel sahiplenme yaklaşımıyla bölgesel barış ve güvenliğin güçlendirilmesini” önceliğini ve “çatışmaların önlenmesi, barışçıl yollarla çözümü ve

arabuluculuk alanında öncü bir role sahip olan” Türkiye’nin BM, AGİT ve İİT nezdindeki arabuluculuk dostlar gruplarının eş başkanlık vazifesini yürüten tek ülke olduğunu ve saha faaliyetlerine ilaveten uluslararası İstanbul Arabuluculuk Konferansı’na da ev sahipliği yapmakla kapasite inşasını amaçladığını beyan etmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2025c).

İstanbul Arabuluculuk Konferansı’na ait internet sayfasında belirtildiği üzere, Türkiye, aktif, donmuş ve potansiyel çatışmalardan etkilenen bir coğrafyada yer aldığı için, çatışmaların barışçıl çözüm yöntemlerinden biri olan arabuluculuk konusunda farkındalık yaratma ve kapasite oluşturma açısından küresel düzeyde öncü bir rol üstlenmektedir ve böylece Türkiye hem yakın çevresinde hem de ötesinde sürdürülebilir barış, istikrar ve refahın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Türkiye, sahadaki arabuluculuk çabaları, BM, AGİT ve İİT’deki Dostlar Grubu’ndaki eş başkanlık vazifeleri, uluslararası Arabuluculuk Konferanslarına ev sahipliği yapma ve Barış için Arabuluculuk Sertifika Programı gibi çok katmanlı ve çeşitli girişimlerle de bu rolünü yerine getirmeye çalışmaktadır (İstanbul Mediation, 2025). Barış için Arabuluculuk Sertifika programı ile, 2018 yılından bu yana İİT’nin 53/45 ve 56/46 sayılı kararları gereğince İİT sekreteryası ile İİT mensubu ülkelerin genç diplomatları hedef alınmaktadır programın ikincisi en son 2019 yılında gerçekleştirilmiştir ve gelecek yıllarda da devam ettirilmesi planlanmaktadır (İstanbul Mediation, 2025).

Mevcut Türkiye Yüzyılı, Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Çalışmaları kapsamında BM, AGİT, İİT ve Arabuluculuk Dostluk Gruplarında eşbaşkanlık faaliyetlerinin yürütüldüğü, 2010 yılından itibaren de Finlandiya ile birlikte BM nezdinde Barış İçin Arabuluculuk girişiminin sürdürüldüğü ve bu kapsamda sekiz defa İstanbul Arabuluculuk Konferansı’nın düzenlendiği, üç kez de İİT bünyesinde Arabuluculuk Konferansı düzenlendiği belirtilerek son yıllarda İİT nezdinde de arabuluculuk faaliyetlerine yönelik kapasitenin artırılması mahiyetinde çalışmalar gerçekleştirildiğinin altı çizilmektedir (Türkiye Yüzyılı, 2025). Bu konferanslar, “farkındalık artırmak ve fikir üretmek, uzmanlar için bilgi toplulukları yaratmak, yeniliğe imkân tanıyan ileri düzeyde bilgi birikimi oluşturmak ve aktörler arasında ortak bilgi birikimi ve inançların inşa edilmesini teşvik etmek dahil olmak üzere çeşitli işlevleri yerine getirmektedir” (Akçapar, 2021: 39). Türkiye Yüzyılı, Çatışma Çözümü ve Arabuluculuk Çalışmaları Vizyonunda ise arabuluculuk faaliyetlerinin devam edeceği şu şekilde ifade edilmektedir: “Son 20 yılda dünya ve çevremizdeki krizler karşısında akıllı, gerçekçi, girişimci, insani ve milli bir dış politika ile krizlerin ülkemizi en az şekilde etkilemesini sağladık ve krizlerden doğan fırsatlardan istifade ettik. Bu sayede, dış politikamızla ülkemizin refah ve huzuruna katkı yaptık. Türkiye Yüzyılı’nda da küresel ve bölgesel sorunların çözümünde inisiyatif alan, yenilikçi, girişimci ve insani dış politikamızla, etrafımızda bir barış ve refah

kuşağı kurulmasına çalışacağız. Ara buluculuk alanındaki küresel markamızı pekiştireceğiz” (Türkiye Yüzyılı, 2025).

Türkiye Yüzyılı, Barış İçin Arabuluculuk faaliyetleri kapsamında Türkiye’nin, “anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü ve ara buluculuk konularında diplomasi masasında ve ihtilaf sahasında öncü rol” oynadığının altı çizilmekte ve Vizyon olarak da “küresel barış, istikrar ve refahın tesis edilmesinde ihtilafların barışçıl yollardan çözümünü öne çıkarmak, arabuluculuk konusundaki farkındalığı artırmak ve kapasite inşa çalışmalarına destek” olmanın hedeflendiği belirtilmektedir (Türkiye Yüzyılı, 2025).

Dışişleri Bakanlığı’nın 2024-2028 Stratejik Planı’na bakıldığında, ulusal çıkarlarımız doğrultusunda bölgemiz ve ötesinde güvenlik ve istikrara destek verilmesi amacına ilişkin olarak belirlenen hedefler arasında çatışmaların önlenmesi ve barışçıl yollarla çözümüne yönelik arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık faaliyetlerinin yürütülmesinin yer aldığı; ikili ve çoktarafli düzeyde düzenlenen arabuluculuk istişareleri ve konferanslarının önem atfedilen on beş temel performans göstergesi arasında sayıldığı ve dış çevreye ilişkin fırsatlar sıralanırken arabuluculuk konusunda farkındalık ve kapasite yaratılması çalışmalarında oynanan öncü rolün ön plana çıkmasının yer aldığı görülmektedir (Dışişleri Bakanlığı, 2025b).

Bu dönemde, Türkiye’nin Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan istikrarsızlık ve güvenlik endişeleri nedeniyle Orta Doğu’daki çatışmaların çözülmesinde arabulucu olarak aktif bir rol oynamadığı, ancak arabuluculuk faaliyetlerini Asya ve Afrika’daki çatışmaların barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturulmasında gerçekleştirdiği görülmektedir. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı’nın mevcut vizyon ve strateji belgelerinde arabuluculuk faaliyetlerine önem verildiği görülmekle beraber, uluslararası örgütler bünyesinde yürütülen kurumsallaşmış faaliyetlere daha çok vurgu yapıldığı görülmektedir. Buna ilaveten, 2022 yılında çıkan Ukrayna Savaşı neticesinde Türkiye’nin Ukrayna ve Rusya arasındaki savaş sona erdirmeye yönelik arabuluculuk çalışmaları savaşın başlangıcından bu yana aralıksız devam etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müzakere süreci uzun bir süreçtir. Bu sürecin başarıya erişmesinde pek çok faktör etki göstermektedir. Arabuluculuk da bu faktörlerden bir tanesidir. Müzakere sürecinin tamamında – müzakere öncesi dönem, resmi müzakerelerin gerçekleştirilmesi ve müzakere edilerek imzalanmış bir anlaşmanın hayata geçirildiği dönem – arabuluculuk faaliyeti devam eder. Bunun en önemli sebeplerinden bir tanesi, süreç içinde çatışan taraflar arasındaki iletişim kanallarını açık tutmak marifetiyle iletişimi sağlayabilmektir. İletişim kanalları açık tutulduğu müddetçe arabulucu taraflara üzerinde hemfikir olup uzlaşabilecekleri bir çıkış yolu sunabilir. Ancak, bazen arabulucunun

ürettiği çözüm yolları kabul görmeyebilir, zira arabulucunun önerdiği ve bir çatışmadan bir çıkış yolu olarak görülen bir anlaşma üzerinde tarafların kendilerinin uzlaşması beklenir. Arabulucu, üçüncü bir taraf olarak bu vazifeyi gönüllü olarak gerçekleştirir. Gönüllü bir faaliyet olsa da aslında arabuluculuk bu üçüncü tarafın da birtakım çıkarlarına dayanmaktadır. Her ne kadar arabulucunun üçüncü taraf olarak bir çatışmanın çözülmesi sürecine gönüllü olarak, ama birtakım çıkarlarını gözeterek dahil olması beklense de arabulucu taraflarla arasında güveni zedeleyecek tutum ve davranışlarda bulunmamalı ve tarafsızlığını süreç içinde korumalı, aynı zamanda tarafların da süreç içinde itibarını korumayı ve tanınırlıklarını sağlamayı gözetmelidir. Zorlu ve çoğu zaman uzun bir süreç olan barış müzakeresi süreçlerine çoğu zaman aynı bölgeden ya da tarihsel yakınlıklar hasebiyle üçüncü bir taraf olarak dahil olan arabulucu, risk alarak birtakım sorumluluklar da yüklenir. Arabulucunun müzakereler esnasında sergilediği bu gayretleri ise ün kazanmasına ve nüfuz elde etmesine yardımcı olur. Yukarıda da sözü edildiği gibi, bireyler, devletler ve uluslararası veya bölgesel örgütler, devlet dışı aktörler müzakere süreçlerinde arabuluculuk faaliyetleri gerçekleştirebilirler. Devletler, kendi çıkarlarını zararda gördüklerinde ya da kendileri için bir fırsat yakaladıkları doğru bir zamanda üçüncü bir taraf olarak bu sürece müdahil olduklarında çoğunlukla ünlerini, itibarlarını ve söz konusu çatışmanın yaşandığı bölgede nüfuzlarını artırmak amacıyla bu faaliyetlerini bir dış politika aracı olarak da kullanırlar.

Türkiye'nin arabuluculuk faaliyetlerine bakıldığında, izlediği iç ve dış politikalar gereğince 1980'lerde özellikle de çevresindeki çatışma süreçlerinin çözümüne gönüllü bir şekilde müdahil olmadığı, hatta İran-Irak Savaşı'nda aktif tarafsızlığını korumaya gayret gösterdiği görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan Soğuk Savaş'ın sona erişine dek Türkiye'nin kendisini doğrudan doğruya ilgilendiren birkaç mesele dışında çatışma çözümleme girişimlerinde yer almadığı görülmektedir. İki kutuplu dünya düzeninin hüküm sürdüğü yıllarda çatışma çözümleme meselelerinde haliyle Batı bloğunun ve bilhassa ABD'nin çizdiği çizgide kaldığı görülmekle beraber, bu düzenin sona ermesiyle birlikte, özellikle 1990'ların sonunda kendisine bu alanda bir yer edinmeye 'gönüllü' bir şekilde gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Özellikle Dışişleri Bakanı İsmail Cem zamanında Orta Doğu'da başlatılan arabuluculuk denemelerini, dış politikada aktif bir rol alma stratejilerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler takip etmiş, bu maksatla Afrika açılımının 1998 yılında gerçekleştirilmesinin ardından Latin Amerika'ya dek uzanan dış politika stratejileri geliştirilmiştir. Ayrıca, 2000'li yıllarda kurulacak olan AK Parti hükümetleri tarafından da ciddi bir şekilde sahiplenilerek geliştirilecek olan Medeniyetler İttifakı'nın temeli olan İstanbul Forumu, yine 1990'ların sonunda, dış politikada özellikle arabuluculuk rolünden istifade ederek aktif bir rol oynamak isteyen Türkiye tarafından gerçekleştirilmiştir.

2000’li yılların başından itibaren, Davutoğlu’nun geliştirdiği stratejik derinlik esaslarına göre şekillendirilen Türk dış politikasında, önceki koalisyon hükümetleri ve Cumhurbaşkanı Özal tarafından başlatılan arabuluculuk faaliyetlerinin hız kesmeden devam ettirildiği görülmektedir. Arabuluculuk faaliyetlerinin, zamanın konjonktüründen de istifade edilerek geliştirildiği ve kurumsallaşma için gerek Dışişleri Bakanlığı bünyesinde gerekse de BM gibi uluslararası örgütler nezdinde ilk adımların atıldığı saptanmaktadır. AK Parti hükümetinin birinci ve ikinci döneminde bu alanda önemli bir ivme kazanıldığı görülmektedir. Bu ivme, Türkiye’nin tarihi ve coğrafi yakınlıklarından; merkez ülke, ‘doğuştan arabulucu’, Müslüman azınlıkların koruyucusu, ‘büyük ağabey’, rol model ülke iddialarıyla istifade ederek özellikle Orta Doğu’daki barış müzakerelerine güvenilir, tarafsız bir üçüncü taraf olarak katılmasıyla yakalanmış ve Balkanlar’da, Asya’da ve Afrika’da devam ettirilmiştir.

Elbette Türkiye’nin bilhassa yakın çevresindeki çatışmaların çözülmesi sürecine üçüncü bir taraf olarak müdahil olmasının ardında birtakım sebepler yatmaktadır. Bunlardan en önemlisi, Türkiye’nin bu çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesinden elde edeceği çıkarlardır. Bu çıkarların en başında, Türkiye’nin sınırdaş olduğu Orta Doğu ülkelerinde Soğuk Savaş ve özellikle 11 Eylül olayları sonrasında baş gösteren güvensizlik ve istikrarsızlık ortamını sonlandırarak bölgede siyasi ve sosyal istikrarın tesis edilmesine ilaveten ticari ve ekonomik faaliyetlerin de gelişmesine imkân sağlayacak bir barış düzeninin oturtulmasını sağlamak gelmektedir. İkincil olarak da ticari ve ekonomik kaygılar ve çıkarların öne çıktığı ileri sürülebilir. Zira, Avrupa Topluluğu’na yapılan başvurunun 1989’da reddedilmesiyle birlikte kendisine gelişen ekonomisi için yeni bir alan, yeni bir pazar arayan Türkiye, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Kafkaslar ve Orta Asya’ya yönelerek buradaki devletlerle iş birliği içine girmiş, bu ilişkilerde siyasi ilişkilerin yanı sıra, ticari ve ekonomik hedefler de öncelikli olarak göz önünde tutulmuştur. Bununla beraber, bu coğrafyada retoriğe bağlı geliştirilerek ilk zamanlar başarı yakalayamayan politikalar neticesinde Türkiye 1998’de Afrika açılımı ile Afrika’ya yönelmek istemiştir. Orta Asya ve Afrika’ya yönelik dış politika stratejilerini 2000’li yıllarla birlikte Balkanlar, Orta Doğu ve Asya’ya yönelik stratejilerin arabuluculuk faaliyetlerini de içerecek şekilde geliştirildiği görülmektedir. Yukarıda da sözü edildiği üzere, 2000’li yıllardan itibaren dış politika yapım sürecindeki gücün sivil otoriteye geçmeye başlaması ve siyasetçiler ile diplomatların yanı sıra TOBB, TÜSİAD ve MÜSİAD gibi iş çevrelerinin de etkinliğinin artmasıyla birlikte arabuluculuk faaliyetlerinde iş çevrelerinin de görünürlüğü ve çıkarları artmış, gerçekleştirilen arabuluculuk faaliyetlerinde delegasyonların içinde iş insanları da yer almaya başlamış, barış müzakereleri sayesinde düzenin sağlanmasının ardından iş çevrelerinin ve

özellikle KOBİ'lerin çatışma sonrası düzenin sağlandığı bölgelerde ticari ve ekonomik faaliyetler gösterdiği görülmüştür.

Türkiye, özellikle Arap Baharı sürecine dek Orta Doğu'da arabuluculuk faaliyetlerini bir dış politika aracı olarak kullanmak suretiyle bölgedeki ününü ve nüfuzunu artırmıştır. Buna ilaveten, Türkiye'nin bu bölgede arabuluculuk faaliyetleri ile edindiği ün, itibar ve nüfuz gerek BMGK Geçici Üyeliği esnasında gerekse BM nezdinde bu alandaki popülerliğinin ve tanınırlığının artmasını sağlayarak BM nezdinde Arabuluculuk Dostlar Grubu'nun Finlandiya ile birlikte kurucusu olarak yer almasıyla neticelenmiştir. 2010 yılındaki bu gelişmenin ardından, Türkiye diğer uluslararası örgütlerde de bu alandaki profesyonel tecrübesinden istifade ederek arabuluculuk alanında kurumsallaşma faaliyetlerine katkıda bulunmuştur. Son yirmi yılda Türk dış politikası önemli bir kurumsal değişimden geçmiş, böylece Türkiye'nin arabuluculuk stratejisi de evrimleşerek daha profesyonel ve kurumsal bir hale gelmiştir ve günümüz itibarıyla artık dış politikayla bütünüyle bütünleşmiş bir durumdadır (Seven, 2024: 4).

Bu çalışmada, barış anlaşmaları hakkında hazırlanan, özellikle çatışma çözümleme ve barış çalışmalarında dünya çapında söz sahibi kurumların veritabanları olan BM Barış Anlaşmaları veritabanı, İsveç'teki Uppsala Üniversitesi Çatışma Veri Programı'na ait Barış Anlaşmaları Veritabanı (UCDP) ve Birleşik Krallık'taki Edinburgh Üniversitesi PA-X Barış Anlaşmaları Veritabanı incelenerek, Türkiye'nin son yirmibeş yıl içerisinde barış müzakerelerinde üstlendiği arabulucu/kolaylaştırıcı rolünü veri kayıtlarında tespit etmek amaçlanmıştır. BM Barış Anlaşmaları veri setinde Türkiye'nin üçüncü taraf olarak ya da arabulucu/kolaylaştırıcı olarak kayıtlanmış olduğuna rastlanmamıştır. PA-X Barış Anlaşmaları Veri Setinde Türkiye, 2016 yılındaki Somali-Puntland arasındaki barış sürecinde, Suriye'ye ilişkin 29.12.2016 tarihli Ateşkes Antlaşmasında ve yine Suriye'ye ilişkin 16.06.2017 tarihli El-Bab Güvenlik Antlaşmasında üçüncü taraf olarak gösterilmektedir ve arabuluculuk rolüne dair herhangi bir kayıt olmasa da El-Bab Güvenlik Antlaşması'na dair veri içinde 'ileri sürüldüğü üzere Türkiye'nin aracılık ettiği anlaşma' ifadesiyle yer almaktadır. Bu veri setinin kodlama açıklamalarında üçüncü taraf; gözlemci, garantör, şahit sıfatlarıyla üçüncü taraf olarak anlaşmayı imza eden taraf olarak ifade edilen devletler, uluslararası örgütler ve devlet dışı örgütlerdir. UCDP Barış Anlaşmaları Veri Setinde ise sadece Filipinler Hükümeti ile MILF (Moro İslami Kurtuluş Cephesi) arasında 27.03.2014 tarihinde Malezya'nın arabuluculuğu sayesinde Malezya'nın Kuala Lumpur kentinde imza edilen Tam Barış Antlaşmasında Türkiye, Japonya, Birleşik Krallık ve Suudi Arabistan ile birlikte Uluslararası Temas Grubunun bir parçası olarak barış sürecinde rol oynayan diğer taraflar arasında kayıt altına alınmıştır (BM Barış Anlaşmaları,

2025; UCDP Barış Anlaşmaları Veritabanı, 2025; PA-X Barış Anlaşmaları Veritabanı, 2025).

Arabuluculuk faaliyetlerinde, gösterdikleri gayretin ve etkinliklerin hacmine göre arabulucular zayıf ya da güçlü arabulucular olarak değerlendirilmektedir. Zayıf arabulucular, sadece taraflar arasındaki iletişim kanallarının açık tutulmasını ve iletişimde önemli mesajların taşınmasıyla devam ettirilmesini sağlamakla kalırken güçlü arabulucular bu faaliyetlere ilaveten taraflar arasında bir anlaşmanın imza edilmesini sağlar, bu anlaşmaya şahitlik eder, anlaşmanın doğrulanmasına yardımcı olur ve imzalanan anlaşma sonrasındaki uygulama sürecinde de taraflara destek vermeyi sürdürür. Bununla birlikte, yukarıda sözü edilen veritabanlarından elde edilen veriler incelendiğinde, Türkiye'nin üçüncü bir taraf, bir kolaylaştırıcı ve/veya arabulucu olarak veritabanlarına kayıtlandığı barış anlaşmasının sayısı yok denecek kadar azdır. Süreç analizi yöntemiyle 2000-2025 yılları arasındaki vakalar incelendiğinde, Türkiye'nin Orta Doğu, Balkanlar, Asya ve Afrika'daki barış müzakerelerinde aktif bir şekilde yer aldığı görülmekle beraber, çatışan taraflar arasında imza edilmiş bir barış anlaşmasında bir arabulucu olarak ortaya çıkmamış ve veritabanlarında kayıtlanamamış olmasının birkaç sebebinden bir tanesi de yukarıda sözü edilen barış süreçlerinin pek çoğunda nihai bir barış anlaşmasının imza edilmemiş olması olabilir, zira müzakere uzun bir süreçtir ve her zaman bir barış anlaşmasının imza edilmesiyle neticelenmez. İmza edilen barış anlaşmaları da barış müzakeresi sürecinin bittiği anlamına gelmez.

Bu çalışmada, diplomatik çözüm yöntemlerinden birisi olarak kabul edilen ve müzakere sürecinin üç temel aşamasında da çok önemli rolleri olan arabuluculuk yönteminden Türkiye'nin dış politikasında son yirmibeş yılda nasıl istifade ettiği irdelenmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin arabuluculuk rolü üzerine yazılmış değerli eserler Türkçe literatürde bulunmakla birlikte, ileride bu alanda yazılacak olan eserlerin müzakere kuramı çerçevesinde de değerlendirilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, bu çalışma Türkiye'nin son yirmibeş yılındaki arabuluculuk faaliyetlerine odaklandığı için beher faaliyeti kapsamlı olarak değerlendirmekten yoksun kalmıştır. Bu nedenle, literatürde sıklıkla ele alınmayan bölge ve ülke bazında bu çalışmaların genişletilmesinde fayda vardır. Özellikle son yıllarda Afrika'nın çeşitli bölgelerinde ortaya çıkan çatışmalarda Türkiye'nin arabulucu olarak gönüllü bir şekilde rol alma istekliliği göz önünde tutulursa Türkiye'nin Afrika'daki barış müzakerelerindeki arabuluculuk rolü kıta, bir bölge ya da iç çatışmalar hasebiyle bir ülke üzerinden değerlendirilebilir. Somali ve Etiyopya arasındaki müzakerelerin başarılı bir şekilde yürütülmesine arabuluculuk edilmesinden sonra Türkiye son dönemde Afrika'daki çatışmaların çözümünde arabuluculuk faaliyetleri nedeniyle kazanmış olduğu ününden istifade ederek gönüllü olarak bu süreçlere müdahil olmak istekliliğini ortaya koymaktadır. Cumhurbaşkanlığı makamından yapılan bir açıklamaya

göre, Ruanda Cumhurbaşkanı Kagame'nin, Ocak 2025'in son günlerinde gerçekleşen Türkiye ziyareti esnasında, Afrika kıtasında oldukça faal olan Türkiye'nin, Ruanda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti arasında süregelen çatışmada arabuluculuk yapmayı teklif ettiği ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu ziyaret esnasında Ruanda ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti arasındaki krizin çözüme kavuşturulması için gerekli her türlü desteği sağlamaya hazır olduğunu ifade ettiği İletişim Başkanlığı tarafından duyurulmuştur (İletişim Başkanlığı, 2025). Türkiye'nin barış müzakerelerindeki arabuluculuk rolü hakkında gelecekte yapılacak çalışmalar, çatışma çözümleme ve barış çalışmalarına, müzakere kuramının geliştirilmesine önemli bir katkıda bulunacağı gibi Türk dış politikası hakkındaki literatüre de fevkalade bir katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akpınar, P. (2013). Çatışma Çözümleri Perspektifinden Suriye-İsrail Meselesi. İçinde N. Akyeşilmen (Editör), *Bariş Konuşmak*, (s. 217-239). ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Ağır, B. S. (2022). Turkey's Foreign Policy toward the Balkans: Policy Principles, New Agendas, and Perceptions. İçinde T. Arı (Editor), *Inter-State and Intra-State Conflicts in Global Politics*, (s. 35-53). Lexington Books, London.
- Akpınar, P. (2017). Mediation as a Foreign Policy Tool in the Arab Spring: Turkey, Qatar and Iran. İçinde B. Aras (Editör), *Turkey the Arab Spring and Beyond*, (s. 252-268). Routledge, New York.
- Arı, T. (2022). Orientation of Turkish Foreign Policy: Disengagement from or Re-engagement to the West. İçinde T. Arı (Editor), *Inter-State and Intra-State Conflicts in Global Politics*, (s. 3-17). Lexington Books, London.
- Armengol, F. C. (2013). The Principles of Mediation and the Role of Third Parties in Peace Processes, *NOREF September Report*.
- Avenhaus, R. ve Zartman, I. W. (2007). *Diplomacy Games - Formal Models and International Negotiations*. Springer Books, Berlin.
- Ay, M. H. ve Söylemez, A. (2023). Grain Corridor Agreement and Turkey's Role in the Russia- Ukraine War. *Islamic World and Politics*. 7 (1), 1-10.
- Bercovitch, J. (2002). Studies in International Mediation. İçinde J. Bercovitch (Editör), *Palgrave Macmillan*. New York, USA.
- BM (2025). Bariş Anlaşmalar Veriseti, <https://peacemaker.un.org/en/areas-of-work/peace-agreements-database-and-language-of-peace-tool/peace-agreements-search> (E.T.: 28.02.2025).
- Dal, E. P. ((2013). Assessing Turkey's changing conflict management role after the Cold War: Actorness, Approaches and Tools. *Third World Quarterly*, 2-24.
- D'Angelo, M. (2022). Ukraine war: Turkey's unique role in peace negotiations, <https://theconversation.com/ukraine-war-turkeys-unique-role-in-peace-negotiations-180265> (E.T.: 02.02.2025).
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2013). Zero Problems in a New Era, <https://www.mfa.gov.tr/zero-problems-in-a-new-era.en.mfa> (E.T.: 02.02.2025).
- Dışişleri Bakanlığı (2025a). 2023 Yılı İdare Faaliyet Raporu, <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2023-idare-Faaliyet-Raporu.pdf> (E.T.: 20.02.2025).
- Dışişleri Bakanlığı (2025b) 2024-2028 Stratejik Planı, <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2024-2028-stratejik-plani.pdf> (E.T.: 28.02.2025).
- Dışişleri Bakanlığı (2025c). Genel Görünüm, <https://www.mfa.gov.tr/genel-gorunum.tr.mfa> (E.T.: 28.02.2025).
- Dışişleri Bakanlığı (2025d). Uyuşmazlıkların Barişçıl Çözümü ve Arabuluculuk, <https://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa> (E.T.: 28.02.2025).
- Eralp, D. U. (2016). *Turkey as a Mediator Stories of Success and Failure*. Lexington Books, London.
- Fisas, V. (2015). *Peace Diplomacies: Negotiating in Armed Conflicts*. Icaria Mas Madera.
- Gürpınar, D. (2020). Foreign Policy as a Contested Front of the Cultural Wars in Turkey: The Middle East and Turkey in the Era of the AKP. *Uluslararası İlişkiler*, 17(65), 3-21,
- Gürzel, A. (2014). Turkey's Role as a Regional and Global Player and its Power Capacity: Turkey's Engagement with other Emerging States. *Revista de Sociologia e Politica*, 22(50), 95-105.
- Hussain S. A. (2021). The Role of Turkey in Afghan Peace Process <https://ilke.org.tr/the-role-of-turkey-in-afghan-peace-process> (E.T.: 28.02.2025).
- İletişim Başkanlığı (2025). <https://www.iletisim.gov.tr/turkce> (E.T.: 28.02.2025).
- İstanbul Mediation (2025). Hakkında, <http://www.istanbulmediation.org/#about> (E.T.: 28.02.2025).
- Hale, W (2020). *1774'ten Günümüze Türk Dış Politikası*. Serbest Akademi, Ankara.
- Hampson, F. O. (1996). *Nurturing Peace: Why Peace Settlements Succeed or Fail*. United States Institute of Peace, the USA.
- Hampson, F. O., Crocker, C. A. ve Aall, P. R. (2007). Negotiation and International Conflict, İçinde C. Webel ve J. Galtung (Editör). *Handbook of Peace and Conflict Studies*. Routledge, the USA.

- Haugom, L. (2019). Turkish foreign policy under Erdogan: A change in International Orientation?. *Comparative Strategy*, 38(3), 206-223.
- Horowitz, S. (2007). Mediation. İçinde C. Webel ve J. Galtung (Editör). *Handbook of Peace and Conflict Studies*. Routledge, the USA.
- Khan, M. S. (2015). The Transformation of Turkish Foreign Policy Towards the Middle East. *Policy Perspectives*, 12(1), 31-50
- Korobkin, R. (2002). *Negotiation Theory and Strategy*, Aspen Law and Business, the USA.
- Kovach, K. K. (2005). Mediation. İçinde M. L. Moffitt ve R. C. Bardone (Editör), *The Handbook of Dispute Resolution*, (s. 304-317). Josey-Bass A Wiley Imprint, USA.
- Kutlay, M. ve Öniş, Z. (2021). Turkish foreign policy in a post-western order: strategic autonomy or new forms of dependence?. *International Affairs*, 97(4), 1085–1104.
- Öniş, Z. (2011). Multiple Faces of the “New” Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique. *Insight Turkey*, 13(1), 47-65.
- Özdemir, H. (2024). *Mediating Conflicts and Türkiye’s Role as a Mediator for Peace*. TRT World Research Center. İstanbul.
- Özkeçeci-Taner, B. (2013). Turkish Foreign Policy: Bridge, Buffer, and Barrier. İçinde R. K. Beasley, J. Kaarbo, J. S. Lantis ve M. T. Snarr (Editör), *Foreign Policy in Comparative Perspective*, (s. 183-200). SAGE, Los Angeles.
- Pabuççular, H. (2023). *Cumhuriyet’in Dış Politikası Olaylar Aktörler Kurumlar 1923-2023*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- PA-X (2025). Barış Anlaşmaları Veriseti, <https://pax.peaceagreements.org/agreements/searchadv/> (E.T.: 10.02.2025).
- Pruitt, D. G. (1986). Trends in the Scientific Study of Negotiation and Mediation, *Negotiation Journal*, 2(3). 237-244.
- Raiffa, H. (1994). *The Art and Science of Negotiation*, Harvard University Press, the USA.
- Sazak, O. ve Woods, A. E. (2017a). Breaking with Convention: Turkey’s New Approach to Peacebuilding. İçinde C. T. Call ve C. de Coning (Editör), *Rising Powers and Peacebuilding*, (s. 93-107). Palgrave Macmillan, Manchester.
- Sazak, O. ve Woods, A. E. (2017b). Thinking Outside the Compound: Turkey’s Approach to Peacebuilding in Somalia. İçinde C. T. Call ve C. de Coning (Editör), *Rising Powers and Peacebuilding*, (s. 167-191). Palgrave Macmillan, Manchester.
- Sofos, S. A. (2022). *Turkey as Mediator*. Peace and Conflict Resolution Evidence Platform, Edinburgh.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2011). A New Sector in Turkish Foreign Policy: Mediation. *Boğaziçi Journal*, 25(2), 189-213.
- Şahin, Y. (2022). Dış Politika, Kimlik ve İç Politika İlişkisi: 2002-2016 Türkiye Örneği. *İdealkent*, 37 (13), 2248-2283.
- Seven, Ü. (2024). Mediation as a State Enterprise in Türkiye. *CSS Analyses in Security Policy*, 346, 1-4.
- Tanaka, Y. (2018). *The Peaceful Settlement of International Disputes*, Cambridge University Press.
- Tekin, B. Ç. Ve Tekin, R. B. (2015). The Limits, Dilemmas, and Paradoxes of Turkish Foreign Policy: A Political Economy Perspective. *LSEE - Research on South Eastern Europe*, 1-48.
- Topaloğlu, Y. B. (2021). Turkey as a Mediator in the Middle East: A Neoclassical Realist Analysis. *New Middle Eastern Studies*, 11(2), 43-72.
- Touval, S. (2000). The Impact of Multiple Asymmetries on Arab-Israeli Negotiations. İçinde I. W. Zartman ve J. Z. Rubin (Editör), *Power and Negotiation*, The University of Michigan Press, the USA.
- Tür, Ö. (2012). Turkey and Israel in the 2000s—From Cooperation to Conflict. *Israel Studies*, 17 (3), 45-66
- Türkiye Yüzyılı (2025.) Barış İçin Arabuluculuk <https://turkiyeyuzyili.com/proje-baris-icin-arabuluculuk> (E.T.: 10.02.2025).
- UCDP Barış Anlaşmaları Veritabanı (2025). <https://ucdp.uu.se/downloads/index.html#peaceagreement> (E.T.: 10.02.2025).

- Türkmen, S. (2023). Turkish Mediation Attempts between the Belligerents of the Russian-Ukrainian War. *Annales*, 118-135.
- Ünsal, Ü. (2013). Dönemin Bilançosu. İçinde B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler ve Yorumlar, Cilt III, 2001-2012*, (s. 13-249). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wodka, J. (2023). Turkey's Middlepowermanship, Foreign Policy Transformation and Mediation Efforts in the Russia-Ukraine War. *Studia Europejskie – Studies in European Affairs*, 4, 215-233.
- Woods, A. ve Sazak, O. (2016). *Turkey's Approach to Peacebuilding: Principles, Policies and Practices*. IPC Mercator Policy Review, Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Vukovic, S. (2019). Mediating Closure: Driving toward a MEO. İçinde I. W. Zartman (Editör) *How Negotiations End Negotiating Behavior in the Endgame*, (s. 185-201). Cambridge University Press, USA.
- Yeşilyurt, N. ve Akdevelioğlu, A. (2009). Turkey's Middle East Policy under the JDP Rule. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 40, 39-69.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2013). A Dictionary of Turkish Foreign Policy in the AK Party Era: A Conceptual Map. *Center for Strategic Research SAM*, 7, 1-38.
- Zartman, W. I. (2007). *Peacemaking in International Conflict*, United States Institute of Peace Press.
- Zartman, W. I. (2008). *Negotiation and Conflict Management*, Routledge, the USA.
- Zartman, W. I. (2013). Mediation Roles for Large Small Countries, *Canadian Foreign Policy Journal*, 19(1), 13-25.
- Zenelaj, R., Beriker, N. ve Hatipoğlu M. E. (2010). EU/US and Turkey as Mediators Bosnia: A Comparative Study. International Association for Conflict Management IACM 25th Annual Conference (s. 1-28). Spier, Güney Afrika.

TÜRK DIŞ POLİTİKASININ BİR AYAĞI OLARAK GÖÇ: EĞİLİMLER, ZORLUKLAR VE FIRSATLAR (2000-2025)

Yusuf Fidan¹

GİRİŞ

Göç, ülkenin milyonlarca göçmen ve mülteci için hem bir varış hem de geçiş merkezi olarak değişen rolünü de yansıtmıştır (Gökalp Aras, 2019: 53). Bu dönüşüm sadece Türkiye'nin demografik yapısını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda göçün ulusal güvenlik, ekonomik çıkarlar ve uluslararası ilişkilerle giderek daha fazla kesişmesi nedeniyle dış politika stratejilerinin de yeniden değerlendirilmesini gerektirmiştir. Bu dönüşüm, mali yardım, vize serbestisi imtiyazları ve AB'ye katılım hedeflerinin sembolik olarak doğrulanmasını sağlarken Türkiye'yi Avrupa'nın "kapı bekçisi" olarak yeniden tanımlayan 2015 AB-Türkiye mülteci anlaşması ile özetlenmiştir (Adamson ve Tsourapas, 2019). Ancak bu yaklaşımlar, Ankara'nın kendisini yerinden edilmiş nüfusların koruyucusu olarak konumlandıran insani retoriği ile bölgesel hakimiyet sağlamak için göç akışlarını reelpolitik olarak kullanması arasındaki (Teitelbaum, 1984, 437) kritik gerilimleri ortaya çıkarmıştır (Altıok ve Tosun, 2020). Türkiye'nin göç politikaları üzerine yapılan kapsamlı çalışmalara rağmen, göçün daha geniş dış politika hedefleriyle nasıl kesiştiğini, özellikle de yumuşak güç (Ekşi ve Erol, 2018: 29) söylemlerini zorlayıcı diplomasi ile dengelemeyi anlamada önemli boşluklar devam etmektedir. Türkiye'nin "transit devlet" ve "insani aktör" (Kutlay ve Öniş, 2021: 3054) olarak ikili kimliğinin de sorgulandığı bu çalışmada Türk Dış Politikası (TDP) stratejilerini şekillendiren iç baskılar, bölgesel istikrarsızlık ve küresel yönetim çerçevelerinin etkileşimini inceleyerek bu boşlukları ele almaktadır.

Bu bölümün dört önemli amacı bulunmaktadır. İlk olarak, 2000-2025 yılları arasında Türk dış politikasının bir ayağı olarak göçle ilgili eğilimleri, zorlukları ve fırsatları bütüncül bir şekilde inceleyerek literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. İkinci olarak, göçün dış politikada zaman zaman stratejik bir güç olarak kullanıldığı zaman zaman ise dış politikada yarattığı belirli bazı zafiyetlere yol açtığı konusuna eğilecektir. Üçüncü olarak, 2000'li yıllardan sonra Türkiye'nin yurt dışında yaşayan Türk soylulara dair geliştirdiği

¹ Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-4975-5845, yusuffidan@nevsehir.edu.tr.

politikaların ve genel olarak diaspora faaliyetlerinin TDP'nin yeni dış politikası vizyonu çerçevesinde ne manaya geldiği tartışılacaktır. Son olarak, Türkiye açısından göçün uluslararası aktörler ile nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve bu çerçevede göç yönetişiminin öneminin sorgulanmasıdır.

AB'ye katılım süreci, 2000'li yılların başından bu yana Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. AB üyeliğine 1999'dan beri aday olan Türkiye'nin göç ve iltica konularında AB kural ve politikalarını (Bozkaya ve Kıncal, 2018,) benimsemesi gerekmektedir. Bu durum, göç ve mülteci işlerinin sorumluluğunu güvenlik odaklı İçişleri Bakanlığı'ndan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GİGM')e devreden 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu da dahil olmak üzere çeşitli yasal reformların kabul edilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, AB dışsallaştırmasının rolü literatürde genellikle aşırı vurgulanırken, göç siyasetindeki birincil strateji, mevcut dış politika çerçevesi ve kitlesel akışlar sırasında görevdeki hükümetlerin önceliklendirmeleri incelenerek daha iyi anlaşılabilir (Altıok ve Tosun, 2020: 689).

2000 sonrası dış politikada başarı ve istikrar için özellikle göç diplomasisi, göç stratejileri, küresel göç yönetişimi, diaspora faaliyetleri ve göç güvenliği gibi alanlarda dış politikanın proaktif bir biçimde kullanılması gerekli olmuştur (Vatandaş, 2016: 3-4). 2000'lerin hemen başında göç politikalarında ortak ve destekli hareket etme gibi hedefler çerçevesinde AB ile Türkiye arasında Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) imzalamış ve aday üye olarak Türkiye bu tarihten itibaren belirli şartları yerine getirmek için yasal düzenlemeler yapmıştır (Değirmenci, 2022). Yapılan düzenlemelerin temel amacı AB müktesebatı ile uyumlu hale gelmek olmuştur. Bu çerçevede 2000 yılında Palermo'da imzalanan "Sınır Aşan Organize Suçlarla Mücadele Sözleşmesi" imzalanmış ve ardından "İnsan Ticareti" ve "Göçmen Kaçaklığı" başlığı altında iki protokol yürürlüğe girmiştir (Temir, 2023: 34; Demirhan ve Aslan, 2015: 40).

Son çeyrek asırda göç konusunda belirli tarihler dönüm noktaları olarak ortaya çıkmıştır. 2011 yılında başlayan Suriyeli mülteci krizi söz konusu dönüm noktalarından biri olmuş ve Türkiye sınırları içinde barınmak isteyen üç milyondan fazla Suriyeli ile küresel ölçekte en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke haline gelmiştir. Söz konusu göç akını, gerek Türkiye'nin iç politikasına gerekse dış politikasına son on yılda sirayet etmiştir. Çalkantılı ve istikrarsız olan bu süreç, Esad'ın devrilmesiyle birlikte Suriyelilerin geri döneceğine dair olasılıkları artırmış olsa da söz konusu göç sorunun devam etme olasılığı daha güçlü durmaktadır.

Göçün Türk dış politikasındaki önemi, iç sorun ve uluslararası pazarlık kozu olarak oynadığı ikili rolde yatmaktadır. Bir yandan, mülteci akını Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasi sistemleri üzerinde büyük bir baskı oluşturarak

önemli politika düzenlemeleri ve kaynak tahsisleri gerektirmiştir (Müftüler-Baç, 2020). Öte yandan Türkiye, 2016 AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı'nda² örneklendiği üzere, AB'den mali yardım, vize serbestisi ve diğer tavizleri müzakere etmek için Avrupa'ya açılan kapı konumundan yararlanmıştır (Mortimer, 2016). Bu ikili dinamik, göçün Türkiye'nin dış politika araç setinde stratejik bir varlık olarak öneminin ortaya koyarken, aynı zamanda istikrarsız bir bölgesel bağlamda büyük ölçekli yerinden edilmeyi yönetmenin zorluklarını da ortaya çıkarmaktadır.

Özetle, 2000 sonrası dönem, göç politikasının Türk dış politika hedeflerinin hem aynası hem de kaldırıcı olarak hizmet ettiği, kimi zaman ise dış politikadaki krizlerin temelini oluşturan, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlardaki köklü değişiklikleri yansıtan dönüştürücü (Uzun, 2024: 2) bir aşamayı temsil etmektedir (Müftüler-Baç, 2020).

Bu çalışmada, mevzuat metinleri, diplomatik tebliğler, internet haberleri, AB ilerleme raporları ve akademik analizler dahil olmak üzere birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır. Bu çalışmada, özellikle 2000-2025 yılları arasındaki döneme odaklanarak, Türk göç politikasının evrimini ve dış politikaya entegrasyonunu incelemek için nitel bir belge analizi yöntemi kullanılmıştır. Aynı zamanda göç ve dış politika ilişkisi bağlamındaki zorlukları ve fırsatlar da irdelenecektir.

2000 SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE GÖÇ

Türk dış politikası 2000 sonrası dönemde önemli bir dönüşüm geçirmiş, bölgesel ve küresel meselelerde daha iddialı ve proaktif bir politika seti geliştirmiştir (Kutlay ve Öniş, 2021). Bu değişim, dış politika vizyonunu Türkiye'nin Orta Doğu'da daha aktif bir rol oynamasını, diasporasıyla daha fazla ilişki kurmasını ve Batı ile ilişkilerini stratejik olarak yeniden düzenlemesini vurgulayan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) yükselişiyle aynı döneme denk gelmektedir (Adamson, 2016; Balta ve Özdal, 2023; Müftüler-Baç, 2023).

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2002'deki zaferi, komşu ülkelerle karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimini vurgulayan daha liberal ve dışa dönük bir dış politikaya doğru kayışa işaret etmiştir (Uzun, 2024: 16). Bu yaklaşım, Eylül 2009'da ekonomik, diplomatik ve güven artırıcı hedefler doğrultusunda Türkiye ile Suriye arasında vizelerin kaldırılması kararıyla desteklenmiştir. Nisan 2010 itibarıyla Türkiye, aralarında Suriye, Pakistan, Arnavutluk, Libya, Ürdün, Lübnan ve Katar'ın da bulunduğu çok sayıda ülkeyle vize muafiyeti anlaşması imzalamış, Rusya ve Mısır ile de görüşmelerini sürdürmüştür (Özkeçeci-Taner ve Açıkmeşe, 2023: 6; Arısan-Eralp, 2010: 2; Adamson, 2019: 224). Bu

2 Bu anlaşma uyarınca Avrupa Birliği, göçmenleri AB sınırlarında durdurmak istemiştir. AB, Türkiye'den Afganistan, Pakistan ve ardından Suriye'den Avrupa ülkelerine gelen düzensiz göçmenlerin engellenmesini talep etmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye üzerindeki baskı daha da artmıştır. Mutabakat çerçevesinde Türkiye "güvenli ülke" olmuş ve menşei ülkelere gönderilemeyenler Türkiye'ye gönderilecek, Türkiye'den Yunanistan'a ulaşabilenler ise Yunanistan'ın kabul etmemesi halinde Türkiye'ye geri gönderilebilecektir (Temir 2023, 37; Uzun, 2024, 20; Aktel 2018: 595).

gelişmeler, AKP'nin Ortadoğu'da yeniden etkin olma ve pax-Ottomana/yeni-Osmanlıcılık (Çelik-Wiltse, 2023: 46; Balta ve Özdal, 2023: 88-89) hedeflerini yeniden canlandırma vizyonu ile uyumlu olarak, vize politikasının daha geniş dış politika hedeflerinin bir aracı olarak stratejik kullanımını vurgulamaktadır.

2000 sonrası dönem, Türkiye'nin göç modellerinde, geleneksel bir göç ülkesinden transit ve hedef ülkeye doğru kayda değer bir değişime (Goularas ve Sunata, 2015: 17; Tolay, 2012: 120; Güldalı ve Buz, 2021: 703) tanıklık etmiş, dış politika gündemini daha da karmaşık hale getirmiş ve göç yönetimine kapsamlı ve uyarlanabilir bir yaklaşım gerektirmiştir (Greenhill, 2010). Çatışma bölgelerinden gelen mülteci ve sığınmacı akını ile birlikte düzensiz göçün yükselişi, Türkiye için önemli yasal ve kurumsal reformların yanı sıra uluslararası iş birliğinin artırılmasını gerektiren benzeri görülmemiş zorluklar ortaya çıkarmıştır (Zaragoza-Cristiani, 2017).

Bu gelişen dış politika çerçevesinde göç, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini, bölgesel çatışmalara katılımını ve iç siyasetini etkileyen kritik ve giderek karmaşıkleşan bir boyut olarak ortaya çıkmıştır (Gökalep Aras, 2019; Kirişci, 2014). Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından dile getirilen ilk "komşularla sıfır sorun" politikası ve "stratejik derinlik" perspektifi, bölge ülkeleri ve AB ile ekonomik iş birliği, kültürel değişim ve vize serbestisi yoluyla çevre ülkelerle daha yakın ilişkiler geliştirmeyi amaçlamaktaydı. (Davutoğlu, 2001). Davutoğlu'nun bu dış politika doktrininden sonra Türkiye belli başlı kalıplara uyan bir dış politika doktrini üretememiştir. Ancak daha sonra "insani ve girişimci dış politika" yeni bir dış politika yaklaşımı belirlemiştir (Elik, 2018: 106; Özkeçeci-Taner ve Açıkmeşe, 2023: 7-8). Bu çerçevede, Arap Baharı ayaklanmaları ve ardından gelen Suriye iç savaşı bölgesel bağlamı dramatik bir şekilde yeniden şekillendirerek Türkiye'yi benzeri görülmemiş göç sorunlarıyla karşı karşıya bırakmış ve dış politika önceliklerini yeniden değerlendirmeye zorlamıştır (Kirişci, 2014).

Türkiye-AB İlişkileri Çerçevesinde Göç Krizi ve Diplomasisi

Milenyumun başından bu yana Türkiye, hem iç modernleşme çabalarını hem de dış koşullu baskıları yansıtan bir süreç olarak, göç politikalarını Avrupa Birliği normlarına daha fazla uyum sağlamaya yönelik olarak yeniden yönlendiren köklü yasal ve kurumsal reformlar (Bozkaya ve Kınca, 2018: 92) gerçekleştirmiştir (Aksakal, 2022: 681). Bu reformlar, ilerici yasal düzenlemeler ve stratejik diplomatik girişimlerin de gösterdiği üzere, Türkiye'nin AB'ye katılımını güvence altına alma ve bölgesel göç (Donelli, 2018: 6) yönetişimindeki etkisini artırma arzusundan kaynaklanmaktadır (Müftüler-Baç, 2020; Reuters, 2016).

2005 tarihli İltica ve Göç Ulusal Eylem Planı, Türk hukukunu AB standartlarıyla, özellikle de sınır kontrolü ve iltica konusundaki AB

müktesebatıyla uyumlu hale getirmeye yönelik ilk adım olmuştur (Avrupa Komisyonu, 2014). Yasal dönüm noktaları arasında 2003 tarihli Çalışma İzinleri Kanunu (No. 4817), 2006 tarihli İskân Kanunu (No. 5543) ve mülteci yönetimini merkezileştirmek için GİGM kuran 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu yer almaktadır (Rygiel vd., 2016; Şimşek, 2020: 274). Bu reformlar, 1951 Cenevre Sözleşmesi kapsamında Avrupalı olmayan mültecilere yönelik coğrafi kısıtlama gibi süregelen sınırlamalar olsa da, Türkiye’yi geçici, güvenlik odaklı bir yaklaşımdan “insan odaklı” bir sisteme geçirmeyi amaçlamıştır (Tolay, 2012). Ayrıca bu reformlar, Türkiye’nin iltica, sınır kontrolü ve vize politikası gibi alanlarda AB normlarını ve standartlarını benimsemesini gerektiren AB’ye katılım süreci tarafından yönlendirilmiştir. Dahası, bu reformlar sadece teknik egzersizler olmayıp, hükümet bir yandan ulusal çıkarları korurken diğer yandan Avrupa normlarını benimsemeye hazır olduğunu göstermeye çalıştığından siyasi bir öneme sahiptir (İçduygu, 2014).

Özellikle Türkiye’yi transit bir geçiş noktası olarak gören ve Avrupa’ya göç etmek isteyen Suriyelilere yönelik olarak bir önlem için 2016 yılında hayata geçirilen Ortak Eylem Planı (OEP) ve AB-Türkiye Bildirisi ile Avrupa, Suriye’den gelen düzensiz göçmen akınını durdurmak istemiştir (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2015: 4). Buna göre Türkiye kendi toprakları üzerinden Yunan adalarına geçen mültecileri geri almayı taahhüt etmiştir (Ekinci, 2016: 20) Diğer bir taraftan, Mart 2016’daki AB-Türkiye mülteci anlaşması, göç ve Türk dış politikası arasındaki etkileşimde önemli bir kilometre taşını temsil etmektedir (Müftüler-Baç, 2020: 17-18). Avrupa’ya düzensiz göçü engellemeyi amaçlayan anlaşma, Türkiye’nin mali yardım, hızlandırılmış AB üyelik başvurusu ve Türk vatandaşlarının Schengen bölgesine vizesiz erişimi karşılığında dış sınırlarını güçlendirmeyi ve Yunanistan’dan gelen düzensiz göçmenlerin geri dönüşünü kabul etmeyi kabul etmesini içermekteydi (Müftüler-Baç, 2020: 17-18). Bu anlaşma, Türkiye’nin AB’den taviz koparmak için önemli bir transit ve ev sahibi ülke konumundan yararlanarak göçün diplomatik bir araç olarak stratejik kullanımını örneklemektedir (Adamson ve Tsourapas, 2019: 117). Ancak anlaşmanın uygulanması, Türkiye ile AB arasındaki siyasi gerilimlerin yanı sıra mültecilerin entegrasyonuna ilişkin iç baskılar da dâhil olmak üzere çok sayıda zorlukla karşılaşmıştır.

AB katılım süreci, AB’nin koşulluluk çerçevesinin yeni yasaların, politikaların ve idari yapıların kabul edilmesini etkilemesiyle birlikte, Türkiye’nin göç yönetimi sistemindeki yasal ve kurumsal reformlar için önemli bir katalizör olmuştur (Norman, 2020; Zaragoza-Cristiani, 2017). 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (6458 sayılı Kanun), Türkiye’de göç yönetimi için kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturarak ve politikalarını AB standartlarıyla uyumlu hale getirerek bu konuda önemli bir aşamayı temsil

etmektedir. Göç konularında ana koordinasyon organı olarak Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün (GİGM) kurulması, Türkiye'nin göç akışlarını yönetme ve göç politikalarını uygulama kapasitesini daha da güçlendirmiştir (Müftüler-Baç, 2020). Bununla birlikte, Avrupa'da popülizmin ve göçmen karşıtı duyguların yükselmesi, katılım müzakerelerinin yavaşlamasına ve Türkiye'nin üyelik beklentilerine ilişkin şüpheciliğin artmasına neden olarak AB katılım sürecine zorluklar ve aksaklıklar da damgasını vurmuştur (Avrupa Komisyonu, 2014).

Ayrıca, artan yabancı düşmanlığı ve entegrasyon zorlukları gibi iç baskılar ile AB'den gelen dış talepler arasındaki karmaşık etkileşim, oldukça tartışmalı olmaya devam eden kendine özgü bir politika ortamı şekillendirmiştir (İnce, 2023: 85; Gökalg Aras, 2019: 47; Müftüler-Baç, 2020: 2). Nitekim, sınırlarında daha fazla göçmen görmek istemeyen AB, Türkiye'den söz konusu göç krizi aşamasında tampon bir bölge olarak faydalanmayı amaçlamıştır (Balkiliç ve Lloyd, 2020: 559; Vatandaş, 2016: 18). AB baskısı, özellikle vize serbestliği kriterleri ve geri kabul anlaşmaları yoluyla Türkiye'nin göç reformlarını önemli ölçüde şekillendirmiştir (Adamson, 2016). Ancak Türkiye, coğrafi sınırlamayı koruyarak ve göçü katılım müzakerelerinde koz olarak kullanarak tam uyuma direnmiştir (Kutlay ve Öniş, 2021; Saatçioğlu, 2020). Ülke içinde ise bu akın kamu hizmetlerini zorlamış, yabancı düşmanlığını ve siyasi kutuplaşmayı körüklemiştir.

Suriyeli Mülteci Krizi ve Suriye Göçü

2011'de başlayan Suriyeli mülteci krizi, Türkiye'nin göç politikalarının şekillenmesinde ve dış politika çerçevesine entegre edilmesindeki önemli faktörlerden biri olmuştur. Başlangıçta Türkiye hem insani hem de pragmatik kaygılarla Suriyeli mültecilere yönelik bir açık kapı politikası benimsemiştir. Bu politika, mültecilerin Türkiye dostu bir rejim altında yeni bir devlet oluşumuna katkıda bulunacağı beklentisiyle Suriye'de güç ve kontrol sağlamanın bir aracı olarak görülmüştür. Ancak 2015'ten sonra kriz geliştikçe ve güvenlik endişeleri arttıkça, Türkiye'nin yaklaşımı daha kısıtlayıcı bir sınır rejimine doğru kaymıştır. Pragmatik hedeflere ulaşamaması ve çoklu aktörleri içeren karmaşık uluslararası bağlam, Türkiye'nin dış politika çıkarlarına dayalı güvenlik odaklı bir yaklaşıma öncelik vermesine yol açmıştır (Altıok ve Tosun, 2020: 685).

Suriyeli mülteci krizi, şu anda geçici koruma altında bulunan yaklaşık üç milyon Suriyeli ile Türkiye'nin göç tarihinde belirleyici bir an olmuştur. Türkiye'nin krize tepkisi insani kaygılar, jeopolitik hesaplar ve iç baskıların bir araya gelmesiyle şekillenmiştir. Başlangıçtaki açık kapı politikası insani bir jest olarak çerçevelenmiş olsa da özellikle AB ile müzakerelerde dış politika amaçları için giderek daha fazla araçsallaştırılmıştır (Dagi, 2020: 215; Balkiliç

ve Lloyd, 2020; 552; Donelli 2018: 6). Öte yandan milyonlarca Suriyeli mültecinin Türkiye sınırlarına girişiyle birlikte, terör örgütü DAESH/İŞİD üyelerinin de mülteci kılığında ülkeye sızmasına yol açmış, bu da Türkiye'deki güvenlik ve terör sorunları artmıştır (Guida ve Göksel, 2018). Bununla birlikte, büyük ölçekli mülteci akını Türkiye'nin kaynaklarını ve altyapısını da zorlamış ve Türk nüfusunun bazı kesimlerinde sosyal gerilimlerin ve mülteci karşıtı duyguların artmasına yol açmıştır (Yükseker, 2018).

Başlangıçta “açık kapı” politikasını benimseyen Türkiye, 2011 tarihli bir yönetmelik kapsamında Suriyelilere geçici koruma statüsü³ ve zorla geri gönderilmeme hakkı⁴ vermiş (Müftüler-Baç, 2020: 12), sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim sağlamış ancak işgücü piyasasına katılımı kısıtlamıştır. Türkiye, 6 milyar avroluk yardım, vize serbestisi görüşmeleri ve “bire bir”⁵ yeniden yerleştirme planı ve Türkiye'nin AB ilişkilerinin değerlendirilmesi için bir platform oluşturulması karşılığında Ege geçişlerini durdurma sözü verdi (Avrupa Komisyonu, 2016). Eleştirmenler bu anlaşmanın mültecileri metalaştırdığını ve Ankara'nın 2020 İdlib gerilimi gibi diplomatik anlaşmazlıklar sırasında “Avrupa'ya akın etme” tehdidinde bulunduğunu ileri sürmektedir (Pitel ve Beesley, 2016).

Suriyelilerin geri gönderilip gönderilmemesi konusu ise hem Türkiye'nin iç politikasına hem de dış politikasına sirayet etmiştir. Dahası seçimlerde muhalefetin seçim kazanmak için başvurduğu ana stratejilerin de başında gelmiştir. Ayrıca hükümet de dönem dönem Suriyelileri asla geri gönderilmeyeceğini vurgulamış, zaman zaman ise Suriyelilerin uygun şartlarda geri gönderilmesi için uygun koşulların oluşmasının beklendiğini ve belirli bir plan dahilinde bunun gerçekleşeceği açıklamaları da yapılmıştır. Örneğin, Cumhurbaşkanı Erdoğan 2022 yılında şunları ifade etmiştir:

Birilerinin kalkıp ülkemize hicret eden ama Suriye, ama Afganistan, ama Irak, İran fark etmiyor, biz muhacirlik ve ensar olma kabiliyetinin ne olduğunu en iyi bilen bir kültürün mensuplarıyız... Suriye'den savaştan çıkıp ülkemize sığınan bu kardeşlerimize sonuna kadar sahip çıkacağız Bay Kemal. Kendileri

3 Suriye vatandaşlarına 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu uyarınca geçici koruma statüsü verilmektedir. Söz konusu kanuna göre “Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir” (Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, 2013: 36-37). Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) 91. Maddesine göre, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir. Ayrıca 2016 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda yapılan değişikliklerle yabancıların çalışma izinleri ve muafiyetlerine ilişkin düzenlemeler getirilmiştir (Göç İdaresi Müdürlüğü 2016). Diğer bir değişiklik de güvenlik odaklı olmuştur. Bu çerçevede, Ekim 2016'da Türk hükümeti, Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na ek bir değişiklik yaparak, terör örgütleriyle bağlantılı olduğundan şüphelenilen yabancıların Türkiye'den sınır dışı edilmesini öngören 676 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyi kabul etmiştir (Bk. Müftüler- Baç, 2020: 15).

4 Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme'nin 33. Maddesi'ne göre: “Hiçbir Sözleşmeci Devlet, bir mülteciyi, ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi fikirleri dolayısıyla hayatı ya da özgürlüğü tehdit altında olacak ülkelerin sınırlarına, her ne şekilde olursa olsun geri göndermeyecek veya iade etmeyecektir.

5 18 Mart mutabakatının en önemli unsurlardan birini Yunan adalarından 4 Nisan itibarıyla alınacak her bir Suriyeli için, yine 4 Nisan'da başlamak üzere ülkemizde geçici koruma altındaki bir Suriyelinin AB ülkelerine yerleştirilmesi şeklinde özetlenebilecek “1'e 1” formülü teşkil etmektedir. Ülkemizden alınacak Suriyeliler BM Kırılgnlık Kriterleri çerçevesinde BM Mülteciler Yüksek Komiserliğiyle iş birliği halinde belirlenecektir. Bu mekanizma ülkemizin öteden beri savunduğu AB'yle yük ve sorumluluk paylaşımının hayata geçirilmesi bakımından önem taşımaktadır (Dışişleri Bakanlığı, 2015).

arzu ettikleri zaman vatanlarına dönebilirler ama biz onları asla bu topraklardan kovmadık ve kovmayacağız” (BBC News Türkçe, 2022).

Yaklaşık bir yıl kadar sonra ise AK Parti sözcüsü Ömer Çelik, 2023 yılında Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın liderliğinde son bir yılda önemli bir paradigma değişikliği önerildiğini, Mısır ile normalleşme sürecinin devam ettiğini, Birleşik Arap Emirlikleri ile ilerleme kaydedildiğini ve Suudi Arabistan ile bazı sorunların ele alındığını belirterek bu sürecin tamamlanmasının ardından mültecilerin geri dönüşüne ilişkin mekanizmalar daha hızlı bir şekilde işleyeceğini vurgulamıştır (Sputnik Türkiye, 2023).

Türk Dış Politikası Çerçevesinde Göç ve Uluslararası Göç Yönetişi

Türkiye’nin göç diplomasisini kullanımı, özellikle göçün Suriye’deki daha geniş jeopolitik hedeflerle ilişkilendirildiği Astana süreci bağlamında, Rusya ve İran ile ilişkilerine de uzanmıştır (Demiryontar, 2021). Astana süreci ile Suriye konusunda Rusya ve İran ile kurulan ittifak bunun en bariz örneğidir. Türkiye onların stratejik ortağı haline gelerek ülkenin kuzeybatısında kendi ulusal gündemini takip edebilmiştir. Ankara’nın bu bağlamdaki hedefleri, terörist güçleri (özellikle Kürt Halk Koruma Birlikleri’ne (YPG) mensup olanları) yerinden etmek, Türkiye’de bulunan Suriyeli mültecileri yeniden yerleştirmek ve gelecekteki bir Suriye’de Türkiye’nin çıkarları için bir pay elde etmek olarak özetlenebilir (Haugom, 2019: 211-212).

Sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’nin göç yönetimindeki rolü de 2000 sonrası dönemde önemli ölçüde gelişmiştir. Sığınmacılar ve Göçmenlerle Dayanışma Derneği (SGDD) ve Uluslararası Af Örgütü Türkiye Şubesi gibi kuruluşlar, mülteci haklarının savunulmasında ve savunmasız nüfuslara yardım sağlanmasında önemli roller oynamıştır. Dahası bu tarz kuruluşlar, sorunu ulusal kamuoyundan ziyade uluslararası bir kamuoyu oluşturmayı daha uygun görmüştür (Tolay, 2012, 137). Bu ve benzer konulardan dolayı Türk hükümeti ile sivil toplum kuruluşları arasındaki ilişkiler genellikle gergin olsa da, son gelişmeler, özellikle politika oluşturma ve uygulama bağlamında daha fazla iş birliğine doğru potansiyel bir kaymaya işaret etmektedir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün (GİGM) 2013 yılında kurulması, Türkiye’de göç yönetişiminin kurumsallaştırılmasında önemli bir adım olmuş ve göç ve iltica konusunda daha insani bir yaklaşıma geçişi yansıtmıştır (Norman, 2019). Bu değişim, göçün ulusal ve uluslararası ilişkilerin kritik bir bileşeni olarak giderek daha fazla kabul gördüğü Türk dış politikasındaki daha geniş değişikliklerin bir göstergesidir.

Türk dış politikası bağlamında göç, düzensiz göç, mülteci akınları, diaspora katılımı ve göç diplomasisi de dahil olmak üzere, her biri Türkiye’nin diğer ülkeler ve uluslararası kuruluşlarla ilişkileri üzerinde kendine özgü etkileri olan çok çeşitli kavram ve olguları kapsamaktadır. Genellikle ekonomik faktörlerden

veya komşu ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıktan kaynaklanan düzensiz göç, Türkiye için sürekli bir sorun teşkil etmiş ve sınır yönetimi, kolluk kuvvetleri ve uluslararası iş birliğine önem verilmesini (Zaragoza-Cristiani, 2017). Özellikle Suriye’den gelen mülteci akınları, Türkiye’nin kaynakları ve altyapısı üzerinde büyük bir baskı oluşturmuş ve devlet kurumları, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum aktörlerini içeren kapsamlı ve koordineli bir müdahale gerektirmiştir (Kara ve Dönmez, 2015: 11). Yurtdışındaki Türk topluluklarıyla daha yakın bağlar kurmayı amaçlayan diaspora katılımı, Türkiye’nin dış politika hedeflerini desteklemek ve özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da yumuşak güç uygulamak için giderek daha önemli bir araç haline gelmiştir (İçduygu ve Aksel, 2013).

Türkiye’nin göç yönetim sürecinde AB’den sonra en fazla etkileşimde kaldığı örgütlerin başında Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ/IOM) gelmektedir. Faaliyetlerine daha önce gözlemci olarak katılan Türkiye, bu organizasyona 2004 yılında üye olmuştur (Çetin, 2022: 232). Yasadışı göç ve insan ticaretinin önlenmesi konularında bu örgüt ile Türkiye arasında iş birlikleri yapılmıştır (Aktel ve Kaygısız, 2018: 594). Türkiye, uluslararası arenada göç konusunda bazı uluslararası kurum ve kuruluşlarla diplomasi yürütmektedir. Bu kuruluşlardan başlıcaları şunlardır: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Uluslararası Göç Örgütü (UGÖ), Avrupa Birliği (AB), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Uluslararası Göç Politikaları Geliştirme Merkezi (ICMPD), Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF), Birleşmiş Dünya Gıda Programı (WFP) (Şahin, 2023: 252). Bu kurumların çoğu aynı zamanda “uluslararası göç meselesine daha tutarlı, kapsamlı ve daha iyi koordine edilmiş yaklaşımların benimsenmesini” teşvik etmek amacıyla kurulan eski adıyla Cenevre Göç Grubu yeni ismiyle Küresel Göç Grubunun bir parçasıdır (Aktel ve Kaygısız, 2018: 599).

YÖNTEM

Bu çalışmada, 2000-2025 yılları arasında Türk dış politikasının bir ayağı olarak göçün gelişimini incelemek için nitel doküman analizi yaklaşımı kullanılmıştır. Araştırma tasarımı, haberler, raporlar, diplomatik anlaşmalar, AB ilerleme raporları ve akademik analizler dahil olmak üzere birincil ve ikincil kaynakların sistematik olarak incelenmesine dayanmaktadır. Çalışma, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve göç çalışmalarından disiplinler arası perspektifleri entegre ederek, Türk dış politikasında göçün stratejik kullanımına ilişkin kapsamlı bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır. Metodolojik çerçeve, özellikle Türkiye’nin insani bir aktör ve stratejik bir müzakereci olarak ikili rolü bağlamında tekrar eden temaları ve politika değişimlerini belirlemek üzere tasarlanmıştır. Ayrıca çalışmada, hem iç baskılara hem de dış jeopolitik

dinamiklere (Greenhill, 2010) yanıt olarak Türk göç stratejilerinin evrimini haritalamak için yorumlayıcı analitik teknikler kullanılmaktadır. Son olarak, seçilen yöntem, çağdaş göç diplomasisinin karmaşık, diyalektik doğasını yakalama ve iç siyasi zorunluluklar ile uluslararası müzakereler arasındaki etkileşimi aydınlatma kabiliyeti ile doğrulanmaktadır.

Birincil kaynaklar arasında 2013 Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu gibi yasal metinler, 2016 AB-Türkiye Mülteci Mutabakatı gibi diplomatik tebliğler ve Türkiye'nin katılım sürecine ilişkin AB ilerleme raporları yer almaktadır. İkincil kaynaklar, göç diplomasisinin siyasi, sosyal ve hukuki boyutlarına ilişkin bağlamsal perspektifler sunan akademik analizleri, uluslararası kuruluş değerlendirmelerini ve medya raporlarını kapsamaktadır. Örneklem seçim süreci, Türkiye'nin göç stratejilerini ve bunların dış politika üzerindeki etkilerini doğrudan ele alan temel politika belgelerini ve akademik çalışmaları belirlemeye odaklanmıştır.

Özetle, bu çalışmanın metodolojik çerçevesi, birden fazla veri kaynağını entegre etme, titiz etik standartları koruma ve Türkiye'nin gelişen göç politikalarının çok yönlü ve güvenilir bir açıklamasını elde etmek için hem nitel bir araştırma yöntemi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Son olarak, araştırma tasarımı, uluslararası ilişkiler, göç çalışmaları ve kamu politikası gibi disiplinleri kapsayan ikincil literatürün kapsamlı bir incelemesiyle tamamlanmış, böylece çalışmanın disiplinler arası nitelikte olması sağlanmıştır. Bu literatür taraması sadece bağlamsal derinlik sağlamakla kalmamış, aynı zamanda mevcut araştırmanın doldurmayı amaçladığı kritik boşlukları, özellikle de göç yönetimi ve diplomatik strateji arasındaki az çalışılmış baği vurgulamıştır. Bu metodolojik ölçütler bir araya geldiğinde, göçün Türk dış politikasının kilit bir unsuru olarak nasıl belirgin hale geldiğini anlamaya yönelik güvenilir, geçerli ve bağlamsal açıdan zengin bir yaklaşım ortaya koymaya çalışmıştır.

BULGULAR

Eğilimler, Zorluklar ve Fırsatlar

2000 yılından bu yana Türkiye'nin göç manzarasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır, bu dönüşüm, öncelikle göç vermeye odaklanan bir ülkeden büyük ölçekli göç ve transit göçle boğuşan bir ülkeye göçe kayış ile ilgili olmuştur. Bu da bölgesel istikrarsızlık, Suriye iç savaşı ve Türkiye'nin değişen dış politika hedefleri gibi faktörlerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir.

Nitekim, Suriyeli mülteci krizi, Türkiye'nin göç politikasının ve daha geniş anlamda dış politikasının şekillenmesinde belirleyici bir olay olmuştur. Bu göç akınının, kamu hizmetleri üzerinde artan baskı, yükselen yabancı düşmanlığı ve yeni siyasi dinamiklerin ortaya çıkması gibi derin sosyal, ekonomik ve siyasi sonuçları olmuştur. Mülteci krizinin önemli bir sonucu olan 2016 tarihli

AB-Türkiye Mutabakatı, mali yardım ve Türk vatandaşları için vize serbestisi karşılığında Avrupa'ya düzensiz göç akışını durdurmayı amaçlıyordu (Avrupa Komisyonu, 2016; Dempsey, 2017). Ancak anlaşmanın uygulanması, vize serbestisi, yük paylaşımı ve Türkiye-AB ilişkilerinin daha geniş siyasi bağlamı konusundaki anlaşmazlıklar da dahil olmak üzere zorluklarla dolu olmuştur (Altıok ve Tosun, 2020: 696).

Aynı zamanda Türk makamları tarafından yakalanan düzensiz göçmenlerin sayısında dalgalanmalar meydana gelmiştir. Ancak Ortak Eylem Planı ve AB-Türkiye Mutabakatı'nın uygulanmasının ardından düzensiz göçmen sayısında kayda değer bir düşüş yaşanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2016; Mengüaslan ve Fidan, 2022: 207). Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Jean Claude Junkers ve Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Ortak Eylem Planı'nı müzakere etmek üzere Ekim 2015'te bir araya gelmiştir (Avrupa Komisyonu, 2015). 8 Ekim 2015 tarihinde Avrupa Konseyi "Ortak bir zorlukla karşı karşıyayız. Ortaklar olarak hep birlikte dayanışma içinde yanıt vermeliyiz" diyerek Lübnan, Ürdün ve Türkiye gibi ortaklarla iş birliği yapılmasını önermiştir (Avrupa Konseyi, 2015: 3).

Öte yandan Türkiye, göç konusunda AB ile olan ilişkisini stratejik bir ilişki olarak görürken kimi zaman ise bu ilişki asimetrik bir ilişkiye (Demiryontar, 2021: 88) dönmektedir. Nitekim, Türkiye, 2013 Geri Kabul Anlaşması ve 2016 Türkiye-AB bildirisinde kararlaştırıldığı üzere, AB'nin Türk vatandaşları için vizesiz seyahati yerine getirememesinden giderek daha fazla rahatsızlık duymaktadır (Müftüler- Baç, 2020: 26; Dempsey, 2017; Kaya, 2021: 69). Uygulamadaki benzer bir başka sorun da siyasi nedenlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'nin belgesiz göçmenlerin iadesi için 2002 yılında Yunanistan ile imzaladığı ikili bir Geri Kabul Anlaşması bulunmaktadır ve Mülteci Mutabakatı hükümleri uyarınca bu ikili anlaşma 1 Haziran 2016 tarihinden itibaren Türkiye'nin AB ile imzaladığı Geri Kabul Anlaşması tarafından devralınmıştır (Müftüler- Baç, 2020: 26). Ancak Türk hükümeti, Yunan hükümetinin 2016'daki askeri kalkışma girişimine karıştığından şüphelenilen Türk subaylarını Türkiye'ye iade etmemesi üzerine 6 Haziran 2018'de Yunanistan ile ikili anlaşmanın uygulanmasını askıya aldı (Gökalp Aras, 2019: 56; Avrupa Komisyonu, 2018: 46). Türk-Yunan geri kabul anlaşmasının askıya alınmasına rağmen, Türkiye'nin AB ile yaptığı anlaşma işlemeye devam etti (Avrupa Komisyonu, 2018: 46). Ancak Türk hükümetinin kızgınlığı 2019 yazında daha da artarak Geri Kabul anlaşmasını ve Türkiye'nin mülteci anlaşması kapsamındaki yükümlülüklerini askıya alacağını açıklamasına yol açtı. Dönemin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Temmuz 2019'da yaptığı açıklamada "Geri kabul anlaşması ve vize muafiyetinin aynı anda yürürlüğe girmesi gerekiyordu. Bu nedenle geri kabul anlaşmasını askıya aldık (Daily Sabah, 2019)." Bu açıklama geri kabul anlaşmasını kesin olarak sonlandırmasa

da, Türkiye-AB mutabakatının hangi sorunlu yolda ilerlediğini göstermiştir (Dempsey, 2017).

ABD'nin İslamcı gruplara karşı Kürt güçlerini desteklemesinin ardından, Rusya ve İran gibi büyük güçler Esad rejimini korumak için çalışırken, Suriye'deki çatışmanın artan karmaşıklığı Türkiye'yi stratejik yaklaşımını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Ankara kısa süre sonra Suriye krizinin çıkmaza girdiğini ve krizi tek başına yönetmek için yeterli kaynağa sahip olmadığını fark etti. Ankara, Suriye'de başarılı tek taraflı eylem olasılığının artık bir seçenek olmadığını fark ettiği için yük paylaşımı çağrıları yapıp bunu küresel bir gündem maddesi haline getirmeye çalıştı. Böylece, iddialı bölgesel politikanın başarısızlığı uğramasının ardından Ankara, Arap Birliği ve BM'nin öncülük ettiği girişimler gibi bölgesel ve uluslararası kriz çözümü girişimlerini destekleme politikasına yöneldi. Ancak bunlar da başarısız olunca, Türkiye'nin uluslararası toplumda "izolasyonizme" kayışı başladı ve dış politikası "değerli yalnızlık" politikasına dönüştü (Gökalp Aras, 2019: 54). Bu jeopolitik ve stratejik yeniden yapılanma, Ankara'nın Esad sonrası bir Suriye tahayyül eden önceki pozisyonunu bir süreliğine değiştirmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Türk dış politika yapıcıları Esad rejiminin muhtemel kalıcılığını pragmatik bir şekilde kabul etmeye başlamış ve önceliklerini Kürtlerin toprak kazanımını önlemeye ve sınır güvenliğini artırmaya yönelmiştir (Altıok ve Tosun, 2020: 698).

Ayrıca mülteci akınının Türkiye'deki yerel toplumlar üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri de açıktır. Mültecilerin varlığı belirli sektörlerde ekonomik büyümeye katkıda bulunurken, aynı zamanda iş ve kaynaklar için rekabetin artmasına ve ev sahibi toplumlar ile mülteciler arasındaki gerilimlerin şiddetlenmesine neden olmuştur. Hacettepe Üniversitesi tarafından yapılan bir araştırma, halkın Suriyeli mültecilere yönelik tutumlarının karışık olduğunu ve nüfusun önemli bir kısmının entegrasyonlarına karşı kültürel direnç gösterdiğini ortaya koymuştur. Buna rağmen, birçok Türk vatandaşı, hükümet müdahalesini beklemeden destek ve yardım sağlayarak mültecilerle dayanışma göstermiştir (Bulut vd., 2018). Kamuoyundaki bu ikilik, entegrasyon sürecinin karmaşıklığını ve hem mültecilerin ihtiyaçlarını hem de ev sahibi toplumların endişelerini (Fidan, 2024, 257-258) ele alan hedefli politikalara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Türkiye'nin göç politikasının, özellikle komşu ülkelerle ilişkileri ve bölgesel çatışmalar bağlamında, daha geniş jeopolitik dinamikler tarafından şekillendirilmektedir. Örneğin, Türkiye'nin Suriye iç savaşına müdahil olması sadece göç politikasını değil, aynı zamanda Suriyeli mültecilerin yeniden yerleştirilmesi için Suriye'nin kuzeyinde bir "güvenli bölge" kurma çabaları da dahil olmak üzere daha geniş dış politika hedeflerini de etkilemiştir (Müftüler-

Baç, 2020). Bu çabalar, devam eden güvensizlik ve temel altyapı eksikliği nedeniyle birçok mültecinin Suriye'ye dönme konusunda isteksiz kalması nedeniyle karışık sonuçlarla karşılanmıştır.

Öte yandan, 2024 yılının son aylarında Suriye'de radikal İslamcı Heyet Tahrir Şam (HTŞ) öncülüğündeki silahlı gruplar, Halep ile başlattıkları saldırıların 10'uncu gününde Şam'a girmiş ve 13 yılı aşan kanlı iç savaşta bir dönem böylelikle sona ermiştir. Beşar Esad'ın ülkeyi terk ettiğinin açıklanmasının ardından, başta Türkiye'de yaşayanlar olmak üzere Suriyelilerin ülkelerine geri dönmeleri önemli bir tartışma konusu haline geldi. Rejimi deviren HTŞ'ye bağlı gruplar, hemen ardından Suriye'nin artık bağımsızlığını kazandığını ve Suriyelilerin geri dönme özgürlüğüne sahip olduğunu ilan etti. Buna cevaben Türkiye Dışişleri Bakanı Hakan Fidan, Suriye'de yeni bir sayfa açıldığını kabul ederek Suriyelilerin güvenli ve gönüllü bir şekilde geri dönüşlerini kolaylaştırma kararlılığını vurgulamıştır (Kafadar, 2024).

Stratejik bir Koz Olarak Göç

Bu çalışmanın bir diğer önemli bulgusu da göçün Türk dış politikasında, özellikle de Türkiye'nin AB ile ilişkileri bağlamında giderek siyasallaşması ve araçsallaşmasıdır (İnce, 2023: 87). 2016 AB-Türkiye Mülteci Anlaşması, Türkiye'nin AB'den taviz koparmak için göçü diplomatik bir araç olarak kullanmasında bir dönüm noktası olmuş, ancak aynı zamanda bu düzenlemenin kırılabilirliğini de ortaya çıkarmıştır (Müftüler-Baç, 2020: 4-5). Anlaşmanın uygulanması, AB fonlarının ödenmesindeki gecikmeler, vize serbestisi konusundaki anlaşmazlıklar ve Türkiye'nin anlaşmanın ihlal edildiğine dair algısına karşılık olarak Avrupa'ya “kapıları açma” tehdidi gibi zorluklarla dolu olmuştur (Dagi, 2020: 185). Cumhurbaşkanı Erdoğan 2019 yılında, 2016 AB-Türkiye göç anlaşmasına atıfta bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır: “Eğer Avrupa ülkeleri bugün barış içinde yaşıyorsa, bu dört milyon mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye sayesinde” (Dönmez, 2019). Daha sonraki süreçte de ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu bağlamdaki en somut örnek ise 27 Şubat 2020 tarihinde Türkiye, Suriye'nin kuzeybatısındaki İdlib'de Rusya destekli Suriye hükümet güçleri tarafından düzenlenen bir baskında otuz altı askerinin öldürülmesi sonrasında gerçekleşmiştir (Dagi, 2020: 197). Saldırı sonrası Ankara, tepki olarak sınırlarından Avrupa'ya geçmeye çalışan göçmenleri artık durdurmayacağını açıklamıştır (Weise, 2020; Kaya, 2021: 72). Bu gerilimler Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini daha da karmaşık hale getirmiş ve Türkiye'nin dış politika hedeflerini ilerletmek için uzun vadeli bir strateji olarak göç diplomasisinin sınırlarını vurgulamıştır.

Türkiye'nin özellikle 2016 AB-Türkiye Mutabakatı aracılığıyla AB ile kurduğu ilişki, bir devletin diğer aktörlerden taviz koparmak için büyük ölçekli göç akışı tehdidini kullandığı “zorlayıcı tasarlanmış göç” kavramını

örneklemektedir (Avrupa Komisyonu, 2016). Ancak Türkiye'nin durumu, göçün siyasallaştırılmasının ülke içinde zorluklar yaratması ve bazı AB üyesi ülkelerle ilişkileri germesi nedeniyle bu yaklaşımın karmaşıklıklarını ve sınırlılıklarını da göstermektedir.

Suriye'den Türkiye'ye yönelmiş olan düzensiz göç akınları, Türkiye üzerinden Avrupa'ya düzensiz göçü de artırmış sadece bir yıl gibi kısa bir sürede Türkiye üzerinden yaklaşık bir milyon kişi Avrupa'ya göç etmiştir (Uzun, 2024: 20). Bu yüzden, mülteci anlaşmasını müzakere etmek üzere Ekim 2015'te Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında dönemin Alman şansölyesi Angela Merkel, Türkiye'nin demokrasi sorunlarını gündeme getirmekten kaçınmış ve AB-Türkiye görüşmelerinin yeniden canlandırılmasına destek verdiğini ifade etmiştir. Mülteci krizinin yönetiminde AB'nin önde gelen üye ülkesinin temsilcisi olarak Merkel'in üslubundaki değişiklik, sadece kriz öncesinde Ankara'nın demokratik gerilemesine karşı takındığı son derece eleştirel tutumun aksine, aynı zamanda AB'nin stratejik olarak vazgeçilmez olması halinde demokratik değerleri geri plana atmaktan çekinmeyeceğinin sinyalini vermesi bakımından da önemli olmuştur (Saatçioğlu, 2020: 178).

Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik başlangıçtaki "açık kapı" politikası hem insani kaygılardan hem de jeopolitik çıkarlardan kaynaklanmış, bölgesel liderlik ve Suriye muhalefetini destekleme arzusunu yansıtmıştır (Kirişçi, 2014; Şimşek, 2018). Ancak mülteci krizi uzadıkça ve iç baskılar arttıkça, Türkiye daha pragmatik bir yaklaşım benimseyerek AB ile iş birliğine öncelik vermiş, mali yardım ve siyasi tavizler arayışına girmiştir (Altıok ve Tosun, 2020). Bu değişim, devletlerin değişen koşullar ve rekabet halindeki öncelikler karşısında stratejilerini uyarladıkları göç diplomasisinin dinamik ve olumsal doğasının altını çizmektedir (Adamson ve Tsourapas, 2019).

Türkiye'nin göç politikaları, bölgesel liderlik ve küresel nüfuz hedefleri de dahil olmak üzere daha geniş dış politika hedeflerinden etkilenmiştir. Bu durum, özellikle AB ile müzakerelerinde ve Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölge kurma çabalarında göçü diplomatik angajman için bir araç olarak kullanmasında açıkça görülmektedir (Altıok ve Tosun, 2020: 684). Diğer bir taraftan Türkiye göç ile ilgili bazı oluşumların da başını çekmektedir. Düzensiz göçe yönelik sorun üretimi için oluşturulan Budapeşte Süreci bunlardan biridir. 2006 yılından beri Türkiye başkanlığı ve Macaristan eş başkanlığında sürdürülen Budapeşte sürecine AB ülkelerinin de dahil olduğu 52 ülke ve 10 uluslararası kuruluş katılmıştır. Bakanlar düzeyinde temsil edilen bu oluşum çerçevesinde yapılan son toplantıda İpekyolu Bölgesine odaklanılmasına karar verilmiş ve göç ve hareketlilik, göç ve kalkınma, insani ticaret, düzensiz göç, entegrasyon ve uluslararası koruma olmak üzere altı öncelikli alan belirlenmişti (Göç gov; Budapest Process).

Diaspora Faaliyetleri, Yumuşak Güç ve Dış Politika

Göç ve dış politika ilişkisi, Türkiye açısından başka bir önemli boyutu da diaspora politikalarıdır. Bu çerçevede yurtdışında bulunan Türk soyundan olan göçmen gruplarla Türkiye arasındaki koordinasyonun ve ilişkilerin geliştirilmesine AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte önem verilmiştir. Diaspora politikalarını ve diyalogunu yumuşak güç açısından stratejik gören AKP, bu çerçevede Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA), Emre Enstitüsü ve Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı (YTB) gibi yeni kurumlar oluşturmuştur (Adamson, 2019: 225). Hem kamu diplomasisi hem de prokatif bir dış politika yürütme açısından bu oluşumlar Ankara tarafından stratejik görülmüştür. Nitekim yeni-Osmanlıcılık çerçevesinde başta Balkanlar, Afrika ve Ortadoğu bölgelerinde aktif olan bu kurum ve kuruluşlar özellikle gençlere ve onların eğitim, kültürel ve sosyal faaliyetlerine odaklanmıştır (Ekşi ve Erol, 2018: 29).

Türkiye diaspora diplomasisine ilk kez AKP iktidarı döneminde YTB'yi açarak başlamıştır. AKP hükümeti döneminde Türk diasporasına yönelik bir devlet politikası uygulanması gerektiğine karar verilmiş ve Türk dış politikasında “Dış Türkler” olarak bir tartışma konusu olmuştur (Aydın, 2008: 370). Kuruluş kanununun 1. maddesinde YTB'nin görev alanı “yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızla ilgili çalışmalar yapmak, sorunlarına çözüm üretmek; bu toplulukların soydaş ve akraba topluluklarla sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini geliştirmelerine yönelik faaliyetlerde bulunmak ” olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Başkanlığın hedef kitlesi yurt dışında yaşayan Türk vatandaşları, soydaş ve akraba topluluklardır. Ajansın vizyonu “nerede olurlarsa olsunlar tüm Türklere sahip çıkmak” olarak belirlenmiştir (Ekşi ve Erol, 2018: 57). Bu ilkeyle hareket eden kurum, soydaş ve akraba toplulukların sorunlarına çözüm bulmayı, Türkiye ile bağlarını güçlendirmeyi ve kültürel değerlerini korumayı amaçlamaktadır. YTB, yurt dışındaki Türk topluluklarını desteklemek için dil ve kültür kursları, burslar ve yatırım teşvikleri de dahil olmak üzere çeşitli programlar ve girişimler uygulamıştır.

Göçün Uluslararası Boyutu ve Uluslararası Göç Yönetişi

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun 2013 yılında yürürlüğe girmesi, göç yönetimi ve mülteci koruması için kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturması bakımından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kanun, göç ve mülteci işlerine ilişkin sorumluluğu İçişleri Bakanlığı'ndan yeni kurulan Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'ne (GİGM) devretmiştir (Şahin, 2023: 251; İnce, 2021: 93). Ayrıca, kanunun uluslararası korumaya yaptığı vurgu ve ulusal bir sığınma sisteminin kurulması, Türkiye'nin göçe yönelik önceki geçici yaklaşımından önemli bir sapmayı temsil ediyordu. Bu yasal değişikliklere, göç koordinasyon merkezlerinin kurulması ve büyük ölçekli mülteci akınlarını

yönetmek için idari kapasitenin genişletilmesi gibi kurumsal reformlar eşlik etmiştir.

Öte yandan Türkiye, göç yönetimi bağlamında yalnızca AB ile geri kabul anlaşmaları imzalamamıştır. Bunun dışında birçok ülke ile geri kabul anlaşmaları mevcuttur. Türkiye'nin AB üyesi ülkeler dışında Suriye (2001), Kırgızistan (2003), Romanya (2004), Ukrayna (2005), Pakistan (2010), Nijerya (2011), Rusya (2011), Bosna- Hersek (2012), Yemen (2012), Moldova (2012), Belarus (2013), Karadağ (2013) gibi ülkelerle kabul antlaşması bulunmaktadır. Buna göre, bunların dışındaki ülke vatandaşı göçmenler ülkelere gönderilemeyecektir (Güder, 2016,133-134).

AB'nin Türk göç mevzuatı ve kurumsal reformlar üzerindeki etkisi, 2013 yılında kabul edilen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nda açıkça görülmektedir (Norman, 2019). Ancak bu çalışma, özellikle Suriyeli mülteci krizi ve ardından gelen AB-Türkiye Mutabakatı bağlamında AB koşulluluğunun sınırlarını da vurgulamaktadır (Dempsey, 2017; Avrupa Komisyonu, 2016). Anlaşmanın kırılmalı ve Türkiye ile AB arasında devam eden anlaşmazlıklar, büyük ölçekli mülteci akışlarını ikili anlaşmalar yoluyla yönetmenin zorluklarını ve göç yönetişimine yönelik daha kapsamlı ve sürdürülebilir bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır.

TARTIŞMA

Türkiye'nin göç politikalarında kuruluş felsefesinden bazı sapmalar meydana gelmiştir (Uzun, 2024: 16). Uluslaştırmacı göç devleti şeklinde ilk başlarda ortaya çıkan temel paradigma, daha sonra "Türk soyundan ve kültüründen" bireyler ve gruplarla sınırlı kalmaktan çıkmıştır (Akyol, 2023: 4; Bel-Air, 2016; İçduygu vd, 2009: 239). Bunun en temel sebepleri ise "Türkiye'nin AB üyeliği stratejisi," "yeni-Osmanlılık," "komşularla sıfır sorun politikası," "bölgesel güç olma stratejisi," "açık kapı politikası," Ortadoğu'daki istikrarsız yönetimlerin doğurduğu göç akımları vb. dış politika çerçevesindeki olay, olgu ve stratejilerle ilintilidir (Adamson, 2019: 224-225; Apan ve Öztürk, 2022: 47). Bu çerçevede hem kamuoyunda hem de siyasi çevrelerde en fazla karşılaşılan tartışma konularından biri de Suriyelilere, Afganlara (Aksakal, 2022: 681), Iraklılara kucak açılırken Türk soylu Tatarlara ve Çin'deki Uygur Türklerinin görmezden gelindiği (Uluslararası Af Örgütü, 2022) argümanı olmuştur (Demir, 2022).

Öte yandan Türkiye son çeyrek asırda göç alan bir ülke olma hüviyetine sahip olsa da aynı zamanda başka ülkelere kayda değer bir göç verme durumu da söz konusudur. Özellikle "beyin göçü" dediğimiz, Türkiye'nin beşeri kaynağının yurtdışına göç etmesi son on yılda artış göstermiştir (İltir, 2023; Bloomberght, 2023).

Ampirik kanıtlar, Türkiye'nin milyonlarca mülteciye ev sahipliği yapma isteğinin aynı anda hem diplomatik müzakerelerde bir kaldıraç aracı hem de ülke içinde bir şikayet kaynağı olduğunu göstermektedir (Pitel ve Beesley, 2016). Genellikle “göç diplomasisi” olarak adlandırılan bu olgu, Türk liderler tarafından sınırları açık tutma karşılığında AB'den taviz koparmak için stratejik olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, bazı akademik çalışmalar açık kapı politikasının temelde çıkar hesaplarından kaynaklandığını savunurken, kimileri sınır güvenliği ve terör riskleri doğurduğunu (İçduygu, 2015), kimileri ise bunun insan hakları ve dayanışmaya yönelik gerçek bir samimiyeti yansıttığını savunmaktadır.

Göç ve dış politika arasındaki ilişkiyi anlamak için, 2016 AB-Türkiye mülteci anlaşması (Avrupa Komisyonu, 2016; Donelli 2018: 6-7) önemli bir örnektir. Bu anlaşma, mülteci akışını yönetme ve Yunanistan'dan gelen düzensiz göçmenlerin geri dönüşünü kabul etme taahhüdü karşılığında Türkiye'ye mali yardım sağlayarak Avrupa'ya düzensiz göçü engellemeyi amaçlamıştır (Dempsey, 2017). Anlaşma, insan hakları ve mültecilere yönelik muamele üzerindeki etkileri nedeniyle eleştirilse de, Türkiye'nin AB ile diplomatik ilişkilerinde göçün stratejik öneminin altını çizmektedir (Müftüler-Baç, 2023). Anlaşma aynı zamanda, Türkiye'nin vize serbestisi ve katılım müzakerelerinin yenilenmesi de dahil olmak üzere daha fazla taviz için AB üzerinde baskı kurma aracı olarak sınırlarını göçmenlere açma tehdidinde bulunması nedeniyle bir tartışma konusu olmuştur (O'Brennan, 2022).

Ayrıca, çalışma mevcut AB-Türkiye Mülteci Anlaşması'nın sınırlarına da işaret etmektedir. Anlaşmanın zorlayıcı özelliklerinin hem ülke içinde hem de AB düzeyinde siyasi gerilimlerin periyodik olarak tırmanmasına yol açtığını ve bazı politika yapıcıların göçün bir pazarlık kozu olarak kullanılmasının Türkiye'nin güvenilirliğini zayıflatma ve sosyal dokusunu zorlama riski taşıdığı konusunda uyarıda bulunduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, nitel veriler, birçok mültecinin ve sivil toplum aktörünün anlaşmayı sömürücü ve insanlıktan çıkarıcı olarak algıladığını ve gerçek sosyal entegrasyon çabalarını daha da zorlaştırdığını göstermektedir. Tartışma aynı zamanda zorunlu göçün diplomatik bir araç olarak kullanılmasının etik sonuçlarına ilişkin daha geniş normatif endişeleri de gündeme getirmekte ve insan haklarını stratejik kazançtan daha ön planda tutan önceliklerin yeniden dengelenmesi çağrısında bulunmaktadır.

2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (6458 sayılı Kanun), 1951 tarihli eski İskân Kanunu'nun yerini alan ve Türkiye'de göç yönetimi için kapsamlı bir yasal çerçeve oluşturan dönüm noktası niteliğinde bir mevzuattır (Norman, 2019). Kanun, göçe hak temelli bir yaklaşım getirmiş, göç konularında ana koordinasyon organı olarak Göç İdaresi Genel

Müdürlüğü'nü (GİGM) kurmuş ve uluslararası koruma, geçici koruma ve düzensiz göçmenlerin geri dönüşüne ilişkin prosedürleri belirlemiştir. Kanun aynı zamanda Türkiye'nin uzun süredir devam eden AB'ye katılım sürecinin bir parçası olarak göç politikalarını AB standartlarıyla uyumlu hale getirme taahhüdünü de yansıtmaktadır (Kale vd., 2018). Ancak yasa, Türkiye'nin 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne getirdiği coğrafi sınırlamayı sürdürerek tam mülteci statüsünü Avrupa ülkelerinden gelen bireylerle sınırlandırmaktadır ki bu hüküm insan hakları örgütleri ve BMMYK tarafından eleştirilmektedir. Ekim 2011'de kabul edilen Geçici Koruma Yönetmeliği, Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin korunması için yasal bir çerçeve sunmakta ve sağlık, eğitim ve sosyal yardım gibi temel hizmetlere erişimlerini sağlamaktadır (Zaragoza-Cristiani, 2017). Bununla birlikte, yönetmelik Suriyeli mültecilere tam mülteci statüsü vermemekte ve kayıtlı istihdama ve uzun vadeli entegrasyon fırsatlarına erişimleri sınırlı kalmaktadır (World Bank, 2020).

Dahası, reform politikaları yalnızca yasal ortamı etkilemekle kalmamış, aynı zamanda göçmen nüfusun daha iyi takip edilmesi, desteklenmesi ve entegrasyonunu amaçlayan bir dizi kurumsal düzenlemeyi de tetiklemiştir (Avrupa Komisyonu, 2016). Bu kurumsal reformlara, Türkiye'ye teknik ve mali yardım sağlayan BMMYK ve IOM gibi uluslararası kuruluşlarla iş birliğinin artması eşlik etmiştir (Adamson, 2016). Dolayısıyla bu dönem, göç politikasının modernizasyonunun hem küresel eğilimlerin bir yansıması hem de büyük ölçekli yerinden edilmenin yol açtığı yerel zorunluluklara bir yanıt olduğu kritik bir kavşağa işaret etmektedir (Greenhill, 2010).

Diğer bir taraftan Türkiye'nin son çeyrek asırdı çok sayıda göçmen akımına (Iraklılar, Suriyeliler, Afganlar, İranlılar, Ukraynalılar vb.) maruz kalması ile birlikte Türk kamuoyunda, göç yönetimi bakımından da birtakım tartışmalar ortaya çıkmıştır. Göç Bakanlığı'nın kurulması gerektiği ya da İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan İl-Göç Müdürlüklerinin ya da Göç Kurulunun⁶ doğrudan cumhurbaşkanlığına bağlı olması gerektiği gibi fikirler ortaya çıkmıştır (İnce, 2021: 93).

Göç ve Türk dış politikası ilişkisi bağlamında dönüşümler, zorluklar ve fırsatların ele alındığı bu çalışmada kayda değer başka bir konu da dış politika, uluslararası güvenlik vb. temalarla göçün iç içe geçmiş olmasıdır (Teitelbaum, 1984, 433). Nitekim Esad'ın devrilmesi hem uluslararası güvenlik hem de dış politika analizinin ana konularından biriyken bu durum geri dönüş süreci ile birlikte doğrudan göç meselesini de etkilemektedir. Yine 2020 yılında Türkiye'nin İdlib operasyonu sınır güvenliği ile yakından ilişkiliyken, konunun göçmenlerin AB'ye geçişi ile ilgili sonuçlar doğurmuş olması da göç konusunu

6 Göç Politikaları Kurulu, Türkiye'nin göç politikasının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynarken, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ve İl Göç Müdürlükleri de kamu politikasının uygulanmasında etkili olmuştur (Aktel ve Kaygısız, 2018: 584).

önceliklendirmiştir. Dolayısıyla söz konusu TDP'nin son çeyrek asrında göçün güvenlik, ekonomi, siyaset, hukuk ve sosyoloji gibi alanlardan keskin bir şekilde ayrıldığını söylemek mümkün olmayacaktır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

2000'den 2025'e Türkiye'nin göç politikasının analizi, göçün Türk dış politikasının merkezi bir ayağı haline geldiğini ve iç ve dış stratejilerini şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Suriyeli mülteci krizi, Türkiye'nin 2023 yılına kadar sınırları içinde barınmak isteyen üç milyondan fazla Suriyeli ile küresel çapta en büyük mülteci ev sahibi olarak ortaya çıkmasıyla bu dönüşümde belirleyici bir faktör olmuştur (Demiryontar, 2021). Bu eşi benzeri görülmemiş insani yardım çabası, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak rolünü vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda entegrasyon, ekonomik baskı ve sosyal gerilimler de dahil olmak üzere büyük ölçekli mülteci akınlarını yönetmenin zorluklarının altını çizmiştir (Gökalp Aras ve Şahin Mencütek, 2015). 2016 AB-Türkiye Mülteci Anlaşması, Türkiye'nin göçü diplomatik bir araç olarak kullanmasını, mali yardım ve siyasi imtiyazları müzakere etmek için Avrupa'ya açılan kapı konumundan yararlanmasını örneklemiştir (Dempsey, 2017; Tsourapas, 2017). Ancak göçün siyasallaşması bu tür düzenlemelerin kırılabilirliğini de ortaya çıkarmıştır; zira anlaşmanın uygulanması konusunda Türkiye ile AB arasında yaşanan gerilimler Türkiye'nin AB'ye katılım sürecini zorlaştırmış ve uzun vadeli bir strateji olarak göç diplomasisinin sınırlarını vurgulamıştır (Tsourapas, 2017).

Benzer bir şekilde, IOM verilerinin ve ilgili kaynakların analizi, Uluslararası Göç Örgütü'nün (IOM) Türkiye'nin göç yönetişimi süreçlerindeki artan rolünü vurgulamaktadır; IOM, Türk hükûmetine ve sivil toplum kuruluşlarına teknik yardım, kapasite geliştirme ve insani yardım desteği sağlamaktadır. IOM, Türk devlet kurumları ve uluslararası ortaklarla yakın iş birliği içinde çalışarak göç yönetimi, mültecilerin korunması ve insan ticaretiyle mücadele ile ilgili çeşitli proje ve girişimlerde yer almıştır (IOM, 2018). IOM'in Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'nun hazırlanmasına katılımı ve bölgesel mülteci müdahale planlarına verdiği destek, Türkiye'nin göç politikalarının ve uygulamalarının şekillendirilmesinde artan etkisini göstermektedir.

Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden insanların hareketi Türk dış politikasının önemli bir yönü haline gelmiştir. Sadece Türk dış ilişkilerinde yer alan çok sayıda aktör yaratmakla kalmamış, aynı zamanda ülke içinde göç ve dış politikaya ilişkin karar alma süreçlerini etkileyen önemli aktörler yaratmış ve Türk hükûmetinin üzerinde ve aracılığıyla hareket edebileceği konuların sayısını çeşitlendirmiştir (Lylod, 2019)

Esad'ın devrilmesiyle başlayan Suriyelilerin geri dönüşü ilk başlarda yoğun bir şekilde olsa da bir süre sonra durmuştur ve bu geri dönüş yoğunluğunun

azalması beklenmektedir. En güncel verilere göre, İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı tarafından Türkiye’de kayıt altına alınmış geçici koruma statüsündeki Suriyeli sayısı 20 Şubat 2025 tarihi itibarıyla 2 milyon 901 bin 266 kişidir (Göç İdaresi, 2025). Bu sayı zirveyi gördüğü 2021 yılından beri bir milyon kadar azalmıştır (Mülteciler Derneği, 2025). Bu sayının önemli bir kısmı Esad’ın devrilmesinden sonra olsa da (Barron’s, 2025) sayının bir milyonun altına düşmesi pek mümkün değildir. Suriyelilerin Türkiye’de bir düzen kumuş olması, çocuklarının eğitim alıyor olması ve iş kurmuş ya da bulmuş olmaları Suriye’deki devam eden güvensizlik ve temel altyapı eksikliği ile birleşince birçok Suriyeli ülkelerine geri dönme konusunda isteksizdir (Cupolo ve Woudwijk, 2024; Altaylı ve Al-Masri, 2025). Ayrıca, Türkiye’nin göç politikası, Suriye’deki çatışmanın ve bunun sonucunda ortaya çıkan mülteci krizinin gidişatının şekillenmesinde rol oynayan Rusya, İran ve ABD gibi diğer bölgesel aktörlerle olan ilişkileri tarafından şekillendirilmiştir.

Göçün hem insani hem de stratejik bir mesele olarak bu ikili rolü, özellikle bölgesel liderlik ve küresel nüfuz hedefleri bağlamında, Türkiye’nin dış politikasındaki merkeziliğinin altını çizmektedir. AB ile Türkiye arasında 2016 yılında imzalanan mülteci anlaşması, mülteci haklarını zedelediği ve Türkiye’nin Avrupa için bir kapı bekçisi rolünü güçlendirdiği (Aydın-Düzgüt vd., 2025: 9) eleştirileriyle tartışmalı bir konu olmuştur (Adamson ve Tsourapas, 2019: 117; Gökalp Aras, 2019: 47). Ancak anlaşma aynı zamanda Türkiye’ye AB ile müzakerelerinde önemli bir kaldıraç sağlayarak mali yardım, vize serbestisi ve katılım sürecinde yeni bir ivme kazandırmıştır (Demiryontar, 2021: 88).

Türkiye’nin göç yönetimi ve yönetişimi bağlamında çeşitli politika önerilerinde bulunulabilir. İlk olarak Türkiye, Suriyeli mültecilerin Türk toplumuna entegrasyonuna öncelik vermeli ve onlara kayıtlı istihdam, eğitim ve sosyal hizmetlere erişim sağlamalıdır (Kaya, 2021). Bunun için mültecilerin çalışma izni almasını ve sosyal yardımlara erişimini engelleyen yasal ve bürokratik engellerin ele alınmasının yanı sıra dil eğitimi ve mesleki beceri geliştirme programlarına yatırım yapılması gerekmektedir. İkinci olarak, Türkiye, mülteci karşıtı duygularla mücadele etme ve sosyal uyumu teşvik etme çabalarını güçlendirmeli, Türk halkını mültecilerin katkıları konusunda eğitmek ve kültürlerarası diyalog ve anlayışı teşvik etmek için kamuoyu farkındalık çabaları uygulamalıdır. Üçüncü olarak, Türkiye, küresel mülteci krizinin ele alınmasında daha fazla yük ve sorumluluk paylaşımını teşvik etmek için AB ve diğer uluslararası aktörlerle ilişki kurmaya devam etmelidir (Avrupa Komisyonu, 2016). Bu, mülteci desteği için daha fazla mali yardımın savunulmasının yanı sıra daha adil yeniden yerleştirme planlarının ve yasal göç yollarının teşvik edilmesini de içermektedir (Betts, 2009).

Çalışmayla ilgili sunulabilecek başka bir öneri de, özellikle büyük ölçekli yerinden edilmelerden en çok etkilenen bölgelerde yerel yönetim mekanizmalarının güçlendirilmesidir. Sınır illerindeki yerel yönetimlere, barınma, sağlık ve eğitim de dahil olmak üzere mülteci akınlarıyla ilişkili çok yönlü zorlukları daha iyi yönetebilmeleri için gelişmiş idari ve mali kaynaklar sağlanmalıdır (Avrupa Komisyonu, 2016). Ayrıca, belediye yönetimleri ve ulusal kurumlar arasında koordinasyon için resmi kanalların kurulması, daha uyumlu ve bağlama özgü entegrasyon stratejilerini teşvik edebilir. Ayrıca, sosyal girişimleri toplum temelli destek ağlarıyla birleştiren ve böylece sürdürülebilir yerel kalkınmaya katkıda bulunan yenilikçi mülteci içerme modellerini test etmek için pilot programların uygulanması önerilmektedir (Allen ve Smith, 2018). Son olarak, kıyaslama ve entegrasyon sonuçlarının düzenli olarak izlenmesi, sürekli iyileştirme ve hesap verebilirliği sağlamak için politika değerlendirmelerinin standart bir özelliği haline gelmelidir.

Türk hükümetini, hem ulusal hem de uluslararası arenada kaydedilen kalıcı zorluklar ışığında yasal çerçevelerini gözden geçirmeye ve güncellemeye ihtiyacı vardır. Örneğin, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nden miras kalan "coğrafi sınırlama" maddesinin yeniden gözden geçirilmesi ve potansiyel olarak revize edilmesi, daha kapsayıcı ve adil bir sığınma sisteminin önünü açabilir. Hukuk akademisyenleri ve politika yapıcılar, güncelliğini yitirmiş hükümleri yeniden gözden geçirmek ve Türkiye'nin yasal standartlarını gelişen uluslararası normlarla uyumlu hale getirmek için kapsamlı istişarelerde bulunmaya teşvik edilmektedir. Bu tür bir yasal modernizasyon, yalnızca savunmasız nüfusların haklarını korumak için değil, aynı zamanda Türkiye'nin göç yönetiminde sorumlu bir küresel aktör olarak güvenilirliğini artırmak için de gereklidir (Gökalp Aras ve Şahin Mencütek, 2015). Ayrıca, yerel şüpheliği azaltmak ve daha dengeli bir ulusal tartışmayı teşvik etmek için yasal reformlar halkın katılımı ve şeffaflık önlemleriyle eşleştirilmelidir.

Uluslararası göç ve yönetimi konusunda Türkiye'nin uluslararası iş birliğine odaklanması gerekmekte ve bu çerçevede küresel göç yönetiminin ve uluslararası örgütlerin rolünü (İçduygu vd. 2014: 70) önemsemesi gerekmektedir. Göçün temel nedenlerini ele almak ve mültecilere ev sahipliği yapan ülkeleri desteklemek için yük paylaşımının, mali yardımın ve koordineli uluslararası müdahalelerin önemini vurgulamaktadır. Çalışmanın AB-Türkiye Bildirisi ve Türkiye'nin IOM ve UNHCR gibi kuruluşlarla olan angajmanına ilişkin analizi, göç yönetiminde uluslararası iş birliğinin karmaşıklığına ilişkin değerli bilgiler sunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2016; Dempsey, 2017; IOM, 2018). Bu tartışma, küresel göç sorunlarının ele alınmasında uluslararası iş birliğinin etkinliği konusunda süregelen tartışmaya katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla etkili bir göç yönetimi modelinin, kontrolü tamamen dış aktörlere

bırakmadan uluslararası en iyi uygulamaları entegre etmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2016; Yazıcı, 2024: 82).

2016 AB-Türkiye Bildirisi, tartışmalı olmakla birlikte, göç akışlarının yönetilmesi ve mültecilere destek sağlanması konusunda Türkiye ile AB arasında iş birliği potansiyelini ortaya koymaktadır (Avrupa Komisyonu, 2016; Tsourapas, 2019). Bununla birlikte, çalışma aynı zamanda bu anlaşmanın özellikle sınır kontrolüne odaklanması ve yerinden edilmenin temel nedenlerini ele almaması gibi sınırlılıklarının da altını çizmektedir (Uluslararası Af Örgütü, 2022; İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2022; Kaya, 2021). Bulgular, mülteci koruma ve yardımına yönelik olarak, ortak sorumluluğu vurgulayan, yerinden edilmenin altında yatan nedenleri ele alan ve kalıcı çözümleri teşvik eden daha kapsamlı ve sürdürülebilir bir perspektife ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Öte yandan özellikle Suriye krizinin ele alınmasında ve Orta Doğu’da istikrarın tesis edilmesinde Türkiye ile diğer bölgesel aktörler arasındaki iş birliği oldukça önemlidir. Nitekim, istikrarsız bölgenin sürekli olarak göçmen sorunu doğurduğu ve bundan da sosyo-ekonomik bakımdan en zararlı çıkan ülkelerin başında bölgedeki nispi anlamda daha istikrarlı ülke olan Türkiye’nin geldiği ortadadır. Söz konusu göçmen krizi ve ilerideki olası göçmen krizlerinin azalması için Türkiye’nin bölgedeki istikrarın sağlanması için her türlü diplomatik ve politik girişimlerini sürdürmesi elzemdir.

Bulgular, ev sahibi ülkeler arasında sorumluluğun daha adil bir şekilde dağıtılmasının, mültecilerin korunması ve refahının sağlanması ve bölgesel istikrarın sürdürülmesi için gerekli olduğunu göstermektedir. Araştırmalar ayrıca, büyük bir mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmanın zorluklarının üstesinden gelmesine yardımcı olmak için Türkiye’ye hem mali hem de teknik açıdan daha fazla uluslararası destek sağlanması gerektiğine işaret etmektedir (Tumen, 2016).

Gelecekteki araştırmalar için, Suriyeli mültecilerin ve Türkiye’deki diğer göçmen nüfusun entegrasyon sonuçlarına ilişkin boylamsal çalışmalar yürütmek ve zaman içinde sosyal, ekonomik ve kültürel uyumlarını incelemek değerli olacaktır (Ager ve Strang, 2008; Phillimore, 2011; Zetter ve Pearl, 2000; Hynie, 2018). Türkiye’nin göç politikalarının AB, Orta Doğu ve Balkanlar gibi belirli ülke ve bölgelerle ilişkileri üzerindeki etkisini araştırmak ve göçün diplomatik etkileşimleri, ticari ilişkileri ve güvenlik iş birliğini nasıl şekillendirdiğini incelemek de faydalı olacaktır (Adamson, 2016). Ayrıca, sivil toplum kuruluşları, diaspora grupları ve uluslararası örgütler gibi devlet dışı aktörlerin Türkiye’nin göç politikalarını ve diğer ülkelerle ilişkilerini şekillendirmedeki rolünü araştırmak faydalı olacaktır (Kirişci, 2014). Bu, göç yönetişiminde yer alan çeşitli aktörler ve çıkarlar hakkında kavrayış sağlayan ağ analizi, paydaş analizi ve katılımcı araştırma yöntemlerini içerebilir (Betts, 2009).

Öte yandan Türkiye'nin uluslararası forumlara katılımını, ikili ve çok taraflı ortaklıklarını ve mülteci korumasına ilişkin küresel norm ve standartların geliştirilmesine yaptığı katkıları incelemeyi içerebilir (Betts, 2009). Yapay zekâ ve büyük veri analitiği gibi yeni teknolojilerin Türkiye'deki göç yönetimi ve sınır kontrolü üzerindeki etkisinin araştırılması ve bu teknolojilerin etik, hukuki ve sosyal sonuçlarının incelenmesi de yerinde olacaktır (Uluslararası Af Örgütü, 2022; İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2022; Kaya, 2021). Bu, göç yönetiminde teknoloji kullanımıyla ilişkili fırsatları ve riskleri anlamak için bilgisayar bilimi, hukuk, sosyoloji ve siyaset biliminden perspektiflerinden yararlanan disiplinler arası araştırmaları içerebilir. Gelecekteki araştırmalar için umut vadeden bir diğer alan da Suriye'deki çatışmanın ve yerinden edilme krizinin Türkiye'nin iç siyaseti, sosyal dokusu ve bölgesel rolü üzerindeki uzun vadeli sonuçlarının incelenmesidir (Altıok ve Tosun, 2020). Bu, göçün seçim sonuçları, siyasi kutuplaşma, sosyal uyum ve ulusal kimlik üzerindeki etkisini incelemeyi içerebilir ve büyük ölçekli yerinden edilmenin ev sahibi toplumlar üzerindeki dönüştürücü etkilerinin daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir (Erdoğan, 2020; Kirişçi, 2018; Üstel, 2016; Yüksek, 2018).

Ayrıca, gelecekteki araştırmalar Türkiye'nin diaspora politikasının gelişen dinamiklerini ve Türk dış politika hedefleri üzerindeki etkisinin yanı sıra diaspora katılımıyla ilişkili zorlukları ve fırsatları araştırmalıdır. Bu, Türk diaspora kuruluşlarının Türkiye'nin yurt dışındaki çıkarlarını desteklemedeki rolünün incelenmesini ve Türkiye'nin diaspora politikalarının diğer ülkelerle ilişkileri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesini de içermektedir (Goularas ve Sunata, 2015: 33). Üçüncü olarak, gelecekteki araştırmalar Türk dış politikasında göç ve güvenlik arasındaki kesişimi araştırmalı, göç akışlarının bölgesel çatışmalar ve jeopolitik gerilimler bağlamında nasıl güvensizleştirildiğinin ve yönetildiğini incelemelidir (Reuters, 2016). Buna sınır güvenliği önlemlerinin mültecilerin korunması ve insan hakları üzerindeki etkisinin değerlendirilmesinin yanı sıra göçün Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini şekillendirmedeki rolünün araştırılması da dâhildir (Uluslararası Af Örgütü, 2016; İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2022; Kaya, 2021).

İstikrarsız ve sürekli olarak göçmen krizi doğuran bir coğrafyanın ortasında bulunan Türkiye, göçün sunduğu zorlukları ele alarak ve fırsatlardan yararlanarak bölgesel bir lider ve sorumlu bir küresel aktör olarak rolünü güçlendirebilir (Şimşek, 2018). Gelecekteki araştırmalar, göçün değişen dinamiklerini ve Türk dış politikası üzerindeki etkisini keşfetmeye devam ederek bu kritik konunun kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamalıdır.

Sonuç olarak göç, 21. yüzyılda Türk dış politikasının ayrılmaz ve giderek karmaşılaşan bir boyutu haline gelmiş ve Türkiye'nin iç ve dış stratejilerini derin bir şekilde şekillendirmiştir. Suriyeli mülteci krizi, Türkiye'ye eşi benzeri

görülmemiş zorlukların yanı sıra insani yardım alanındaki liderliğini ve bölgesel etkisini göstermek için fırsatlar da sunmuştur. İleriye dönük olarak, mültecilerin uzun vadeli ihtiyaçlarını karşılamak, entegrasyonlarını teşvik etmek ve Suriye ihtilafına sürdürülebilir bir çözüm bulmak için Türk hükümeti, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum ve uluslararası toplumu içeren kapsamlı ve koordineli bir yaklaşıma ihtiyaç vardır (Gökalp Aras, 2019). Dahası çalışma, Türkiye'nin göç politikalarının 2000 yılından bu yana AB ilişkileri, bölgesel krizler ve göç dalgaları ve iç baskıların etkileşimiyle- önemli ölçüde değiştiğini, ancak uygulama ve entegrasyon konusunda zorluklarla karşılaşmaya devam ettiğini ortaya koymaktadır. Bu süreçte uluslararası göç vakaları Türk Dış Politikasında öncelikli gündem konularının başında gelmiştir. Nitekim göç ile güvenlik, ekonomi, sınırlar ve diaspora ve yumuşak güç gibi TDP'nin öncelikli konuları iç içe geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Adamson, F. B. (2006). Crossing Borders: International Migration and National Security. *International Security*, 31(1), 165-199.
- Adamson, F. B. (2019). Sending States And The Making Of Intra-Diasporic Politics: Turkey and Its Diaspora (s). *International Migration Review*, 53(1), 210-236.
- Adamson, F. B., ve Tsourapas, G. (2019). Migration Diplomacy in World Politics. *International Studies Perspectives*, 20(2), 113-128.
- Aksakal, İ. (2022). Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: Türk Toplumsal Yapısı ve Ulus Devlet Politikasına Etkisi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 671-690.
- Aktel, M., ve Kaygısız, Ü. (2018). Türkiye'de Göç Yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 579-604.
- Altıok, B., ve Tosun, S. (2020). Understanding Foreign Policy Strategies During Migration Movements: A Comparative Study Of Iraqi And Syrian Mass Refugee Inflows To Turkey. *Turkish Studies*, 21(5), 684-704.
- Altaylı, B.ve Al- Masri, K. (2025). Hope turns to regret among Syrians returning home from Turkey, <https://www.reuters.com/world/middle-east/hope-turns-regret-among-syrians-returning-home-turkey-2025-02-05/> (E.T.: 20.02.2025).
- Alpan, B., ve Öztürk, A. E. (2022). Turkish Foreign Policy In The Balkans Amidst 'Soft Power' and 'De-Europeisation'. *Southeast European and Black Sea Studies*, 22(1), 45-63.
- Arısan-Eralp, N. (2010). Türkiye'nin Vize Politikası: AB'de Serbest Dolaşma Talebinden Vaz Mı Geçildi?". *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı (TEPAV). TEPAV Değerlendirme Notu*.
- Avrupa Komisyonu. (2014). Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim, Genişleme Stratejisi ve Başlıca Zorluklar 2014-2015 ekindeki Komisyon Çalışma Dokümanı, Türkiye 2014 Yılı İlerleme Raporu. https://www.ab.gov.tr/files/ilerlemeRaporlariTR/2014_ilerleme_raporu_tr.pdf (E.T.: 10.02.2025).
- Avrupa Komisyonu. (2015). First Vice-President Frans Timmermans and Commissioner Johannes Hahn visit to Turkey postponed after attacks in Ankara, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/STATEMENT_15_5822 (E.T.: 10.02.2025).
- Avrupa Komisyonu. (2016). Türkiye Raporu Ekindeki Komisyon Tarafından Avrupa Parlamentosuna, Konseye, Ekonomik ve Sosyal Komiteye ve Bölgeler Komitesine Sunulan Bildirim AB Genişleme Politikasına İlişkin 2016 Bildirimi. https://www.ab.gov.tr/files/pub/2016_ilerleme_raporu_tr.pdf (E.T.: 05.02.2025).
- Avrupa Komisyonu. (2018). Turkey Progress Report, <https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/20180417-turkey-report.pdf> (E.T.: 03.02.2025).
- Avrupa Konseyi. (2015). "High-Level Conference on the Eastern Mediterranean/Western Balkans Route," news release, October 09, 2015. Europa, <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12876-2015-INIT/en/pdf>. (E.T.: 16.02.2025).
- Aydın, M. (2008). Kafkasya Ve Orta Asya'yla İlişkiler, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. İçinde Baskın Oran (Ed.). *İstanbul: İletişim*.
- Aydın-Düzgit, S., Kutlay, M., ve Keyman, E. F. (2025). Strategic autonomy in Turkish foreign policy in an age of multipolarity: lineages and contradictions of an idea. *International Politics*, 1-22. <https://doi.org/10.1057/s41311-024-00638-w>
- Balkılıç, Ö., ve Lloyd, F. A. T. (2020). AKP'nin Suriyeli Göçmen Söylemini Türkiye'nin Jeopolitik Senaryosuyla Birlikte Okumak. ", *Alternatif Politika*, 12(3), 542-564.
- Barron's. (2025). More Than 50,000 Syrians Return Home Since Assad Fall: Turkey, <https://www.barrons.com/news/more-than-50-000-syrians-return-home-since-assad-fall-turkey-ae93d240> (E.T.: 10.02.2025).
- BBC. (2016). Erdoğan'dan AB'ye: Daha İleri Giderseniz, Sınır Kapıları Açılır, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38103319> (E.T.: 10.02.2025).
- BBC News Türkçe. (2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ülkemize sığınan Suriyelileri asla kovmayacağız, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61381855> (E.T.: 10.02.2025).
- Betts, A. (2009). Protection by Persuasion: International Cooperation in the Refugee Regime. Ithaca: Cornell University Press.
- Bloomberght, (2023). Son Üç Yılda Türkiye'den 286 Bin Genç Göç Etti, <https://www.bloomberght.com/son-uc-yilda-turkiye-den-286-bin-genc-goc-etti2329442> (E.T.: 10.02.2025). (E.T.: 10.02.2025).

- Bozkaya, Ö., ve Kınal, A. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Suriyeli Yerinden Edilmiş Kişiler Bağlamında Türkiye'nin Göç Politikasındaki Gelişimin Değerlendirilmesi. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 90-126.
- Budapest Process. <https://www.budapestprocess.org/budapest-process/the-history/> (E.T.: 16.02.2025).
- Bulut, Y., Akın, S., & Karakaya, S. (2018). Türkiye'nin Mülteci Politikaları: Suriyeli Mültecilerin Durumuna İlişkin Bir İnceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 207-222.
- Cupolo, D. ve Woudwijk, I. (2024). Esad'ın devrilmesi beklentileri yükseltti: Suriyeliler geri dönecek mi?, <https://turkeyrecapturkce.substack.com/p/esadn-devrilmesi-beklentileri-yukseltti> (E.T.: 16.02.2025).
- Çelik-Wiltse, E. (2023). Turkey's Transatlantic Connections: The United States and the North Atlantic Treaty Organization. In *One Hundred Years of Turkish Foreign Policy (1923-2023) Historical and Theoretical Reflections* (s. 25-54). Cham: Springer International Publishing.
- Çetin, E. (2022). Türkiye'de Göç Yönetişiminde Uluslararası Göç Örgütü (IOM)'nün Rolü ve Etkisi. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*, 2(26), 221-241.
- Daily Sabah. (2019). Readmission agreement with EU no longer functional, Ankara says, <https://www.dailysabah.com/eu-affairs/2019/07/23/readmission-agreement-with-eu-no-longer-functional-ankara-says> (E.T.: 16.02.2025).
- De Bel-Air, F. (2016). Migration Profile: Turkey. Migration Policy Centre. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/45145/MPC_PB_2016_09.pdf?sequence=1. (1-21). (E.T.: 18.02.2025).
- Değirmenci, M. (2022). Geç dönem Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de göç politikalarının evrimi. Nobel Akademik. Ankara: Nobel Yay.
- Demir, N. (2022). Mülteci (Sığınmacı) Kavramına Düşünsel Yaklaşım. *Yedi Aralık Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 1-22.
- Demirhan, Y., ve Aslan, S. (2015). Türkiye'nin Sınır Ötesi Göç Politikaları Ve Yönetimi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 23-62.
- Demiryontar, B. (2021). Accession Conditionality And Migration Diplomacy: Turkey's Dual İdentity İn Migration Policy Negotiations With The EU. *European Politics and Society*, 22(1), 88-103.
- Dempsey, J. (2017). "Judy Asks: Is the EU-Turkey Refugee Deal on the Ropes?" Carnegie Europe, <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/72634> (E.T.: 16.02.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (2015). Türkiye-AB Arasında 18 Mart'ta Varılan Mutabakata İlişkin Soru-Cevaplar, https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa#:~:text=18%20Mart%20mutabakat%C4%B1n%C4%B1n%20en%20%C3%B6nemli,e%201%E2%80%9D%20form%C3%BC%C3%BC%20te%C5%9Fkil%20etmektedir. (E.T.: 16.02.2025).
- Donelli, F. (2018). Syrian refugees in Turkey: A security perspective. *New England Journal of Public Policy*, 30(2), 1-9.
- Dönmez, B. B. (2019). Europe in peace thanks to Turkey: Erdogan, <https://www.aa.com.tr/en/europe/europe-in-peace-thanks-to-turkey-erdogan/1469285> (E.T.: 20.02.2025).
- Ekinci, M. (2016). Türkiye-AB Geri Kabul Anlaşması ve Vize Diyaloğu. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Rapor No: 64. Erişim Adresi: https://setav.org/assets/uploads/2016/07/tu%CC%88rkiye-ab_gka_.pdf. (s. 7-89)
- Ekşi, M., ve Erol, M. S. (2018). The Rise and Fall Of Turkish Soft Power and Public. *Gazi Akademik Bakış*, 11(23), 15-45.
- Elik, S. (2018). The Arab Spring and Turkish-Iranian Relations, 2011–2016. İçinde Işıksal, H., Göksel, O. (editör). *Turkey's Relations with the Middle East* (s. 105-116), Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-59897-0_7
- Fidan, Y. (2024). Societal Multiplicity Theory and International Migration: An Empirical Application to the Case of Syrian Migration to Turkey. Doktora Tezi. Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi.
- Göç gov. Budapeşte Süreci, <https://www.goc.gov.tr/budapeste-sureci16#:~:text=Budape%C5%9Fte%20S%C3%BCreci%3B%20elliden%20fazla%20h%C3%BCK%C3%BCmet,payla%-C5%9F%C4%B1m%C4%B1n%C4%B1%20ama%C3%A7layan%20isti%C5%9Fari%20bir%20platformdur>. (E.T.: 20.02.2025).
- Göç İdaresi. (2025). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638> (E.T.: 23.02.2025).

- Gökarp Aras, N. E., and Şahin Mencütek, Z. (2015). The International Migration and Foreign Policy Nexus: The Case of Syrian Refugee Crisis and Turkey. *Migration Letters*, 12 (3): 193–208.
- Gökarp Aras, N. E. (2019). A Game Changer in EU-Turkey Relations: The Opportunities and Pitfalls of Migration Policy, *The International Spectator*, 54: 4, 47-61,
- Greenhill, K. M. (2010). *Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Guida, M., ve Göksel, O. (2018). Reevaluating the Sources and Fragility of Turkey's Soft Power After the Arab Uprisings. İçinde Hüseyin Işıksal and Oğuzhan Göksel (editör), *Türkiye's Relations with the Middle East*, (s.151-168). Springer.
- Güder, Mustafa, (2016). Türkiye'deki Dış Göç Olgusuna Sosyo Ekonomik Bir Yaklaşım ve Avrupa Birliği ile Geri Kabul Antlaşması'nın Olası Etkileri, *Sosyo Ekonomi*, 24 (30), 129-137.
- Güldalı, P. Ş., ve Buz, S. (2021). Küreselleşme, hareketlilik ve sosyal hizmet: "düzensiz" göç ve ulus ötesi sosyal hizmet uygulaması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 699-722.
- Haugom, L. (2019). Turkish Foreign Policy Under Erdogan: A Change In International Orientation?. *Comparative Strategy*, 38(3), 206-223.
- International Organization for Migration Türkiye. (2018). MCOF: göç krizi operasyonel çerçevesi-IOM Türkiye 2018-2019. <https://turkiye.iom.int/sites/g/files/tmzbd11061/files/documents/IOM%20Turkey%20MCOF%202018-2019.pdf> (E.T.: 10.02.2025).
- İçduygu, A., ve Aksel, D. B. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective. *Perceptions: Journal of international affairs*, 18(3), 167-190.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. F. (2014), "Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere", Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi, MİReKOÇ Araştırma Raporları, İstanbul.
- İltir, M. (2023). Türkiye'nin Beyin Göçü. <https://www.dogrulukpayi.com/bulten/turkiye-nin-beyin-gocu-a> (E.T.: 16.02.2025).
- İnce, C. (2023). Türkiye'nin Göç Politikasına Genel Bir Bakış. *Muhakeme Dergisi*, 6(2), 84-93.
- Kafadar, M. (2024). Esad devrildi, Suriyeliler geri döner mi?, <https://www.dw.com/tr/esad-devrildi-suriyeliler-geri-d%C3%B6ner-mi/a-71001564> (E.T.: 20.02.2025).
- Kale, B., Dimitriadis, A., Sanchez-Montijano, E., and Süm, E..(2018) "Asylum Policy and the Future of Turkey-EU Relations: Between Cooperation and Conflict." FEUTURE Online Paper No:18.
- Kara, M. ve Dönmez, Ö. (2015). Türkiye'de Göç Yönetişimi: Kurumsal Yapı ve İşbirliği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*. 10(2), 1-25.
- Kaya, A. (2021). Closing the door to migrants and refugees: Assessing justice in the EU-Turkey statement. In *The EU's External Governance of Migration* (s. 61-78). Routledge.
- Kutlay, M., ve Öniş, Z. (2021). Understanding Oscillations In Turkish Foreign Policy: Pathways To Unusual Middle Power Activism. *Third World Quarterly*, 42(12), 3051-3069.
- Lylod, F. T. (2019). Türkiye'de Göç ve Mülteci Politikasının Dış Politika Ekseninde Değerlendirilmesi: 2000-2017. *Alternatif Politika Dergisi*, 11(3), 502-526.
- Mengüaslan, H., ve Fidan, Y. (2022). Pandemi ve Düzensiz Göç: Avrupa Birliği Düzensiz Göç Politikasının Türkiye Ve Libya Mutabakatları Bağlamında Eleştirel Bir Analizi. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 21(1), 195-223.
- Mortimer, C. (2016). President Erdogan: I will open gates for migrants to enter Europe if EU blocks membership talks, <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/president-erdogan-turkey-eu-membership-migrants-refugees-europe-warning-a7438316.html> (E.T.: 10.02.2025).
- Müftüler-Baç, M. (2020). *Turkey and the European Union Refugee Deal: Assessing Turkish Migration Policies and the External Protection of European Borders* (Vol. 2, s. 2-v1June2020). Working Paper, MAGYC Project. <https://www.magyc.uliege.be/wp-content/uploads/2020/06>. (E.T.: 20.02.2025).
- Müftüler-Baç, M. (2023). An Impasse in Turkey's Relations with the European Union: The Interplay of Democratic Lapse and External Differentiated Integration. In *One Hundred Years of Turkish Foreign Policy (1923-2023) Historical and Theoretical Reflections* (s. 55-73). Cham: Springer International Publishing.

- Mültecileri Derneği. (2025). Türkiye'deki Suriyeli Sayısı Aralık 2024, <https://multeciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi/> (E.T.: 24.02.2025).
- Norman, K. P. (2019). "Inclusion, Exclusion or Indifference? Redefining Migrant and Refugee Host State Engagement Options in Mediterranean 'Transit' Countries." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(1), 42–60. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2018.1482201>
- Norman, K. P. (2020). Migration Diplomacy And Policy Liberalization in Morocco and Turkey. *International Migration Review*, 54(4), 1158-1183.
- Özkeçeci-Taner, B., ve Akgül Açıkmeşe, S. (2023). Historical and Theoretical Aspects of Turkey's Foreign Policy. İçinde *One Hundred Years of Turkish Foreign Policy (1923-2023) Historical and Theoretical Reflections* (s. 1-23). Cham: Springer International Publishing.
- Pitel, L. ve Beesley, A. (2016). "Erdogan Threatens to Let 3m Refugees Into Europe." Financial Times, November 25. <https://www.ft.com/content/c5197e60-b2fc-11e6-9c37-5787335499a0> (E.T.: 12.02.2025).
- Reuters. (2016). Turkey's Erdogan threatened to flood Europe with migrants: Greek website, <https://www.reuters.com/article/us-europe-migrants-eu-turkey-idUSKCN0VH1R0/> (E.T.: 20.02.2025).
- Rygiel, K., Baban, F. and Ilcan, S.(2016) "The Syrian Refugee Crisis: The EU-Turkey 'Deal' and Temporary Protection." *Global Social Policy*, 16(3), 315- 320.
- Saatçioğlu, B. (2020). The European Union's refugee crisis and rising functionalism in EU-Turkey relations. *Turkish Studies*, 21(2), 169-187.
- Sputnik Türkiye. (2023). AK Parti Sözcüsü Çelik: Türkiye'nin bir göç ve göçmen politikası vardır, <https://anlatilaninotesi.com.tr/20230510/ak-parti-sozcusu-celik-turkiyenin-bir-goc-ve-gocmen-politikasi-vardir-1070923421.html> (E.T.: 20.02.2025).
- Şahin, C. (2023). Türkiye'nin Göç Hafızası Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Demokrasi Platformu*, 12(39), 231-257.
- Şimşek, T. (2020). Türkiye'nin Uluslararası Göç Serüveni. İçinde S. Barışık (Editör), *Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi*. (s. 261-276), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Teitelbaum, M. S. (1984). Immigration, Refugees, and Foreign Policy. *International organization*, 38(3), 429-450.
- Temir, H. (2023). Türkiye'de Göçün Dış Politika Perspektifinden Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, (21), 26-40.
- Tolay, J. (2012). Coming and Going: Migration and Changes Turkish Foreign Policy İçinde Ronald H. Linden et al. (Editör), *Turkey and its neighbors: Foreign relations in transition.*, (s.119-143), Boulder, Colo: Lynne Rienner Publishers.
- Tsourapas, G. (2017). Migration Diplomacy in The Global South: Cooperation, Coercion and Issue Linkage in Gaddafi's Libya. *Third World Quarterly*, 38(10), 2367-2385.
- Uluslararası Af Örgütü. (2022). Türkiye Dış Politikasında Çin ve Uygurlar, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/turkiye-dis-politikasinda-cin-ve-uygurlar> (E.T.: 11.02.2025).
- Uzun, Ş. (2024). Cumhuriyetin İkinci Yüzyılına Girerken Türkiye'de Göç, Değişen Demografi ve Göç Yönetimi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 33(1), 1-32.
- Üsküdar. (2024). Dönmek istemeyen Suriyelilere baskı artar mı?, <https://uskudar.edu.tr/tr/icerik/57764/donmek-istemeyen-suriyelilere-baski-artar-mi> (E.T.: 11.02.2025).
- Vatandaş, S. (2016). Avrupa'ya Göçmen Akışı ve Türkiye'de Göç Politikaları. *Bilgi Analiz*, 3, 1-20.
- Weise, Z. (2020). Turkey says it will no longer stop refugees from entering Europe, <https://www.politico.eu/article/turkey-says-it-will-no-longer-stop-refugees-from-entering-europe/> (E.T.: 11.02.2025).
- Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü. (2013), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6458.pdf> (E.T.: 20.02.2025).
- Yazıcı, B. (2024). Türkiye'nin Göç Politikaları: Uluslararası Yükümlülükler ve İç Politika Dengesi. *Usbilim Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(10), 73-84.
- Yükseker, D. (2018). Approaches to Migration in Social Sciences: The Case of Turkey, Psychoanalysis and Migration to Go or Stay? (ed. NK Bilen). İstanbul: İthaki.
- Zaragoza-Cristiani, J. (2017). Containing the Refugee Crisis: How the EU Turned the Balkans and Turkey into an EU Borderland. *International Spectator*, 52(4), 59-75.

TÜRKİYE’NİN 2000-2025 SİBER GÜVENLİK STRATEJİLERİNİN DIŞ POLİTİKAYA ETKİSİ: REALİST VE LİBERAL ANALİZ

Yavuz Akdağ¹

GİRİŞ

Hızlı bir şekilde gelişen ve değişen bilişim teknolojileri ve bunlarla birlikte artan küresel bağlantısallık, iletişim ve bilgiye erişimi kolaylaştırırken aynı zamanda yeni tehditler ve güvenlik açıkları oluşturarak ulus devletleri tedirgin etmiştir. Bu durum geleneksel güvenlik kavramlarını (örneğin savaş), tehdit algısını ve doğasını değiştirmektedir. Özellikle dijital altyapısı gelişmiş ülkeler, bu teknolojilere daha fazla bağımlı hale geldikçe siber güvenlik açıkları ve tehdit algıları daha fazla olmuştur. Bu güvenlik açıklarını sömürmek isteyen devletler, güç ve üstünlük mücadelesini fiziksel dünyanın ötesine geçirip siber uzaya taşımışlardır. Dolayısıyla, devletler arası siber çatışmaların sadece teknolojik açıkların bir sonucu olmadığını, aynı zamanda aktörlerin sosyal, politik ve stratejik motivasyonlarından kaynaklandığını göstermektedir (Whyte, 2018: 529-530; Kiraz, 2021:70-41; Gündoğdu, 2023: 1326). Örneğin, Kuzey Kore’nin Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’ne ait olan Sony şirketine yönelik siber saldırıyı anlayabilmemiz için, bu devletlerin içinde bulunduğu siyasi ve stratejik bağlamı incelemek gerekir (Sheldon, 2011: 95-102; Valeriano ve Maness, 2017:263). Bunun ışığında, siber sistemler ve networklar üzerinden yürütülen siber güvenlik mücadelesi ve tehdit algısı, konvansiyonel savaş dinamikleriyle tam örtüşmüyor olsa da benzerlik göstermektedir. Akademisyenlerin, devlet adamlarının ve uzmanların siber uzayda gerçekleşen güç devşirme formlarını ve tehditlerin doğasını ve kapsamını kavramsallaştırırken “Siber Savaş” ve “Siber Çatışma” ve “Siber Pearl Harbor” gibi geleneksel konseptleri kullanması, uluslararası güvenlik ve siber güvenlik anlayışının ortak dinamiklerini vurgulamaktır (Bıçakçı, 2014: 19; Gündoğdu, 2023:1326).

Siber uzayın, siber çatışmanın veya siber savaşın devletlerin güç ve çıkar mücadelelerinin bir parçası olması, siber güvenliğin ulusal güvenlik meselesi haline gelmesine neden oldu. Bu istikamette hem devletler hem de uluslararası örgütler (Avrupa Birliği gibi), kapsamlı siber güvenlik politikaları ve stratejileri

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0009-0009-5368-3937, yavuzakdag@hakkari.edu.tr.

geliştirmeye başladı. Örneğin, 2010'da ABD, siber uzayı bir savaş alanı olarak görmüş ve stratejik çıkarlarını gerçekleştirmek için yeni alanı askerileştirmeye başlamıştır. Bu politikanın en belirgin adımlarından biri, ABD'nin siber savaşçılardan oluşan "Siber komutanlık" (Cyber Command) birimini oluşturmasıdır (Healey ve Jervis, 2020: 37). Buna paralel olarak, Türkiye'de artan siber tehdit karşısında ulusal politikalar ve stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Türkiye'de siber uzaydan kaynaklanan tehditlere, sınırlamalara ve fırsatlara yeterince önem verilip verilmediği tartışma konusu olurken (Kiraz, 2021), siber güvenlik ve güç mücadelesi açısından ülkenin attığı en önemli adımlardan biri şüphesiz Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM)'nin kurulmasıdır. USOM hem içerden hem de dışardan gelebilecek siber saldırılara karşı ulusal ve uluslararası koordinasyonu sağlamak ve Türkiye'nin siber güvenliğini teminat altına almak amacıyla oluşturulmuştur (USOM, t.y.).

USOM örneği, siber uzayın hem güç ve güvenlik mücadelesi alanı olması hem de bağlantısallıktan kaynaklanan devletlerarası iş birliğini teşvik etmesi nedeniyle, uluslararası ilişkiler teorilerinden Realizm ve Liberalizmi uygun kurumsal çerçeveler olarak öne sürmektedir. Realizm, anarşik uluslararası siyasette güç ve güvenlik arasındaki doğal ilişkiyi vurgularken, Liberalizm, iş birliğinin güvenlik kaygılarını azaltarak daha barışçıl bir uluslararası (siber) siyaset öngördüğünü savunmaktadır (Darıcı, 2019: 13; Waltz, 1979; Keohane ve Nye, 1989).

Bu bölüm, siber güvenliğin kavramsal boyutlarını, Türkiye'de 2000 yılından itibaren siber güvenlik politikalarının tarihsel evrimini ve bu politikaların siber uzayla ilgili Türk dış ilişkilerine etkisini realist ve liberal kuramsal çerçeveler bakımından değerlendirmektedir. Araştırma, ilgili akademik literatürdeki teorik, kavramsal ve ampirik çalışmalar ve tartışmalar incelenerek yürütülmüştür. Çalışmanın temel amacı, siber güvenlik stratejileri ve politikalarının uluslararası ilişkiler teorik çerçevesinden yeterince incelenmemiş olmasından kaynaklı literatür boşluğunu doldurmaktır (Kiraz, 2021: 73).

Birinci olarak, siber güvenlikle ilgili kavramsal çerçeve tartışılmaktadır. Bu bağlamda, siber uzay, siber güç ve siber çatışma gibi kavramlar tanımlanmaktadır. Ardından, teorik tartışmaya geçilerek, liberalizm ve realizm uluslararası ilişkilerde iki antagonist paradigma olarak kısaca tartışılacaktır. Üçüncü olarak, Ankara'nın 2000-2025 dönemi arasındaki temel siber güvenlik stratejileri incelenecektir. Nihai olarak, Türkiye'nin siber güvenlik politikalarının ülkenin uluslararası siber ilişkilerine etkisi kuramsal bağlamda değerlendirildikten sonra, çalışma sonuç bölümünde kısa bir özetle tamamlanacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Siber Uzay, Siber Güç ve Siber Çatışma

Yeni bir güç ve mücadele alanı olması hasebiyle, siber uzay ile ilgili kavramsal çeşitlilik söz konusudur. Dijital dünyayı bilgi, kodlar ve fiziksel (örneğin anakartlar) katmanlardan yola çıkarak tanımlamak mümkündür (Bıçakçı, 2014:108). Ama bu yaklaşım sınırlıdır, çünkü siber uzayı sadece teknik özelliklerine sınırlamış oluruz. Uluslararası ilişkiler çerçevesinden bakıldığında, siber uzayı tanımlamak, siber aktörlerin stratejik rekabetlerindeki aktivitelerini, amaçlarını ve çıkarlarını da içermeyi bir gereklilik kılar. Çünkü siber alan sunidir; hava, kara, deniz ve uzay alanlarının aksine, var olabilmek için beşerî bakıma ihtiyaç duyar. Bu bağlamda siber uzayı, “elektronik bilginin oluşturulması, depolanması, değiştirilmesi ve kullanılması için birbirine bağlı bilişim cihazlarının oluşturduğu, insan ya da kullanıcıların etkileşimlerini ve iletişimini sağlayan ve kolaylaştıran küresel, operasyonel, politik ve insan yapımı bir alan” olarak tanımlayabiliriz (Akdağ, 2025:3, yayına kabul edildi).

Siber uzayın sınırları muğlaktır, çünkü sürekli değişen ve gelişen bir alan vasfına sahiptir. Artan kullanıcılar ve onların etkileşimleri ve güncellenen yazılımlar, dijital dünyanın kendini sürekli genişlemesine ve yenilemesine izin vermektedir. Siber uzayın küresel bir alan olması coğrafik sınırları anlamsız kılmakta ve bu durum, geleneksel jeopolitik dinamikleri değiştirerek hükümetlerin dış politikasını yeni bir düzlemde şekillendirmesine sebep olmaktadır. Belirsizlikler, siber dünyayı karakterize eden temel faktörlerden biridir ve bunun sonucu olarak, yeni alan birçok risk ve tehlike unsurunu içinde barındırır (Akyeşilmen, 2018: 58; Harknett ve Smeets, 2022: 544; Yağcı, 2023: 150-151). Son olarak, ulus-devletler siber uzayda operasyonel anlamda rekabetçi bir şekilde stratejik hedeflerini gerçekleştirebilir. Örnek olarak, Rusya’nın 2008’de Estonya karşı organize ettiği siber saldırılar gösterilebilir (Bıçakçı, 2014:119-121).

Siber uzayın devletler arası rekabetin vuku bulduğu bir alan olması, siber aktörlerin göreceli siber gücünü, kabiliyetlerini ve güvenliğini önemli kılmaktadır. Joseph Nye, siber gücü, “elektronik olarak birbirlerine bağlı bilişim sistemlerinden istifade ederek istenilen sonuçları siber uzayda elde etme yeteneği” olarak tanımlar (Nye, 2011:123; Korhan, 2017:84-86). Nye’nin kavramsallaştırması, siber gücün zorlayıcı olabileceğine vurgu yapmaktadır. Fakat, siber gücün devletlerarası dağılımını tam olarak ölçmek, siber gücün örtülü doğası gereği gayet zordur. Ek olarak, siber güç aynı anda hey yerde ve yaygın olarak bulunabilir ki bu da siber gücün kontrolünü zorlaştırır (Rowland, Rice ve Sheno, 2014:7-10; Korhan, 2017:84-92). Bu durumun en somut örneklerinden biri, ABD ve İsrail’in iş birliği yaparak İran’ın nükleer programını aksaklığa uğratmak için oluşturdukları etkili bir siber silah olan

“Stuxnet”, amaçlanan hedefinin ötesine geçip farklı ülkelerdeki siber sistem ve networkları da etkilemiştir (Singer, 2015: 80-83).

Ulus-devletler arası siber gücün projeksiyonu, siber çatışma yöntemleri ile gerçekleşir. Siber çatışma, “bilişim teknolojilerinin diplomatik veya askeri etkileşimleri etkilemek, değiştirmek veya dönüştürmek amacıyla kötü niyetli ve yıkıcı amaçlarla kullanılması” şeklinde tanımlanabilir (Valeriano ve Meness, 2015:21). Siber çatışma kavramı siber uzaydaki yıkıcı ve kötü niyetli birçok aktiviteyi kapsadığı için, sıklıkla yanlış kullanılan “siber savaş” ve “siber saldırı” gibi terimlerden farklıdır. Siber çatışma konseptini üç spesifik kategori altında tasvir edebiliriz: Siber casusluk (cyber espionage), siber kesinti ya da “hizmeti engelleme” (cyber disruption) ve siber zayıflatma ve yıkım (cyber degradation). Ulus-devletler, bu siber çatışma stratejilerini kullanarak rakiplerine karşı göreceli siyasi, ekonomik ve askeri avantaj elde etmek isterler (Valeriano, Jensen ve Maness, 2018: 36-43; Hekim ve Başıbüyük, 2013: 143). Siber casusluk faaliyetleri, devletlerin hedef aktörlerin siber sistem ve networklarına gizlice sızarak stratejik öneme sahip bilgiyi elde etme amacına yönelik siber operasyonlardır (Yayla, 2014:194). Siber kesinti (disruption) ise genellikle düşük maliyetli bir siber çatışma yöntemi olup, dış politika uygulamalarına duyulan hoşnutsuzluğu dile getirmek ve karşı tarafın karar vericilerinin davranışlarını etkilemek maksadıyla gerçekleştirilen siber aktivitelerdir. Buna örnek olarak, Rusya’nın 2008’de Estonya’ya karşı siber operasyonları ya da hizmet engelleyici DDoS saldırıları gösterilebilir, çünkü bu operasyonlarda temel amaç, Estonya’nın kamu ve özel sektörler için web sitelerine kısa süreli erişimi engelleyerek, ülke çapında kısa siber altyapıyı kısa süreli hizmet dışı bırakmaktır (Tikk ve Taliarm, 2010: 43-46).

Siber zayıflatma veya bozma ise, en maliyetli, karmaşık ve etkisi en güçlü siber çatışma faaliyetlerinden. Siber savaş, bu sınıflandırma içerisine girer ve kinetik çatışma kadar etkili olabilir. Farklı tanımları mevcut olsa da siber savaş, “bir ulusun düşman ulusun askeri veya sivil bilgisayar tabanlı sistemlerine ve ağlarına fiziksel zarar vererek, onları zorlayarak siyasi taviz elde etmek amacıyla gerçekleştirilen, yaralanma, ölüm veya tamamen yok etme gibi sonuçları içerebilen yıkıcı siber operasyonlar” olarak tanımlanabilir (Akdağ, 2025:5, yayına kabul edildi). ABD ve İsrail’in İran’ın nükleer tesisini hedef alan ortaklaşa geliştirdiği Stuxnet solucanı, siber savaşın en önemli örneğidir. Çünkü bu operasyonun doğası politik ve stratejik olup, etkisi yıkıcı olmuştur (Göçöğlu, 2018:103; Akdağ, 2019:229-230).

Devletler, bu siber stratejileri kullanarak siber uzayda göreceli ekonomik, siyasi ve askeri avantajlar elde etmeyi hedeflemektedir. Siber çatışma stratejileri, konvansiyonel güç devşirme ve projeksiyon yöntemlerine göre daha cazip bir seçenek maiyetindedir. Bunun başlıca sebeplerinden biri, siber

saldırganların genelde anonim kalmasıdır. Siber uzay, teknik olarak aktörlerin motivasyonlarını, kimliklerini ve saldırının kaynağını gizleyecek imkanlar sunmaktadır (Graham, 2010: 104). Siber uzayı cazip kılan bir diğer neden ise, daha zayıf aktörlerin siber stratejiler yoluyla daha güçlü aktörlere karşı etkili olabilmesidir (Libicki, 2009: 70). Bu asimetrik özellik her ne kadar zayıf siber ajanları (buna devlet dışı aktörler de dahil) bir dereceye kadar güçlendirse de büyük güçler veya ulus-devletler, sahip oldukları kaynakları ve güç kullanma kapasiteleri düşünüldüğünde halen en önemli ve etkili siber aktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Nye, 2011:121-123).

Devletler, siber uzayı kullanarak stratejik kazanımlar elde edebileceklerinin ve güç dengesini değiştirebileceklerinin bilincindedir. Bu durum hem fırsatlar sunmakta hem de güvenlik tehditleri oluşturmaktadır. Fırsatlardan istifade ederek güç devşirip güvenlik tehditlerini bertaraf etmeyi amaçlayan siber aktörler, ulusal siber güvenlik politikaları ve stratejileri geliştirmeye başlamışlardır; Türkiye’de bu süreçte dahildir. Devletlerin bu davranışlarını açıklamak için, Uluslararası İlişkiler teorileri, özellikle realizm ve liberalizm, uygun kuramsal çerçeveler sunmaktadır. Türkiye’nin 2000’lerden günümüze benimsediği siber stratejiler ve politikaların dış ilişkilere etkisini bu teorik perspektiflerden incelenmeden önce, kuramsal çerçevelerin temel argümanlarına kısaca değinmek gerekir.

TEORİK ÇERÇEVE: REALİZM VE LİBERALİZM

Realizm, Uluslararası İlişkiler disiplininde, devletlerin global siyasetteki davranışlarını açıklamaya çalışan en köklü kuramsal yaklaşımlardan biridir. Bu teori, uluslararası sistemde devletlerin davranışlarını şekillendiren temel dinamiğin güç olduğunu ileri sürer, özellikle askeri ve ekonomik kabiliyet (Waltz, 1979; Gilpin, 1981; Mearsheimer, 2001). Bunun temel nedenini klasik realistler insan doğasına bağlasa da (Niebuhr, 1932; Carr, 1946; Morgenthau, 1948), yapısalcı realistler sistemin anarşik yapısını sorumlu tutmaktadır. Anarşik siyasal sistemde, iç siyasette olduğu gibi birimlerin ve aktörlerin güvenliğini ve hayatlarını garanti altına alacak bir üst otorite yoktur. Bu yüzden, devletler kendi başlarının çaresine bakmak zorunda kalırlar ki bu da onları sürekli güç ve güvenlik arayışı için bir rekabet, çatışma ve hatta bazen savaş durumuna sokar (Waltz, 1979: 88-93; Taliaferro, 2000: 132-132; Mearsheimer, 2001: 30). Paradoksal olarak, devletlerin asıl motivasyonu anarşik bir siyasi ortamda defansif önlemlerle hayatta kalmak iken, bu defansif tutum, diğerlerinde korku ve tehdit uyandırarak güvenlik ikilemine yol açmaktadır. Bu sebeple, sistem istikrarsızlaşmaktadır (Herz, 1951; Jervis, 1978).

Gücün anarşik ortamda en önemli değişken olması ve devletin en güçlü aktör olması, devletlerin temel ve en etkili analiz birimi olarak incelenmesini sağlamıştır. Yapısal realizmin iki ana varyantlarından biri olan saldırgan realizm için güç, güvenlik ve hayatta kalmak başlı başına bir amaç olurken

(Mearsheimer, 2001), savunmacı realizm için güç, güvenliğin temini ve garantisi için bir araçtır. Realist teorisyenler, devletlerin hayatta kalmak için güç, güvenlik veya çıkarlarını maksimize etmeye çalıştıklarını ve bu sebeple rasyonel aktör olarak hareket ettiklerini varsayarlar. Defansif realizm, devletlerin uluslararası sistemde barış ve istikrarı sağlamak için güç ya da tehdit dengesi oluşturacaklarını (Waltz, 1979; Walt, 1987; Snyder, 1991), ofansif realizm ise devletlerin güç maksimize ederek bölgesel veya küresel hegemonya peşinde olacaklarını savunur (Mearsheimer, 1995:10-11; Layne, 2006; Schweller, 2006). Bu farklılıklara rağmen, tüm realistlerin ortak noktası (hem sistemik hem de birim seviyesinde analiz nesnelerini konu alan neoklasik realistler de dahil) güç ve güvenliğin sıkı bir şekilde ilişkili olduğudur (Kenan, 1966; Waltz, 1979; Schweller, 2004; Lobell, Ripsman ve Taliaferro, 2009). Fakat burada kastedilen, göreceli güçtür, çünkü devletler kendi kazançlarından ziyade rakiplerin kazançlarına odaklanır. Anarşik ortamda, gücü göreceli olarak artan bir aktör, şu an için tehdit oluşturmaya gelecekte bir tehdit oluşturabilir. Bunu engellemek için, devletler göreceli kazanca odaklanır ki bu da rekabetçi ve çatışmacı anarşik düzenin kendini sürekli yenileyen bir kehanete dönüşmesine neden olur. Anarşi, devletlerarası iş birliği ihtimalini ortadan kaldırmaya da çok azaltır (Grieco, 1988; Wendt, 1992: 403-411). İş birliği içindeki devletler, diğerlerinin fazla kazanıp güçlenmesi korkusuyla, bencil bir tavırla uluslararası etkileşimlerini sürdürmeyi tercih ederler (Mearsheimer, 1995:12-15).

Lakin, entelektüel kökleri Aydınlanma dönemine kadar uzanan Uluslararası İlişkiler disiplinin liberal teorisi, özellikle neo-liberalizm, bu önermeye karşı çıkar. Liberal düşünürler, sistemin anarşik yapısının devletleri rekabetçi ve çatışmacı yaptığını kabul eder ama uluslararası sistemde devletlerarası iş birliği ve barış için daha fazla olanak olduğunu ileri sürerler (Keohane ve Nye, 1977; Keohane, 1984:67). Realistlerin aksine, liberaller devletlerin tek aktör olmadığını, devlet dışı aktörlerin, ulusal ve uluslararası düzeydeki sivil toplum kuruluşları ve bireylerin toplumsal ve siyasal sisteme katılarak devletlerin dış politika tercihlerini etkilediğini savunurlar (Moravcsik, 1997:513). Klasik liberaller, iş birliğinin mümkün olduğunu normatif argümanlara (örneğin demokrasilerin barışçı olması gibi) ve insan doğasının iyi ve fedakâr olmasına bağlasa da (Kant, 1917; Angel, 2010), neo-liberaller bunun rasyonel bir seçim olarak devletlerin tercih ettiğini belirtir, çünkü rasyonel aktör olan devletler kar-zarar hesabı yaparak savaşın ve çatışmanın maliyetinin çok yüksek olduğunu görüp iş birliğine yönelirler (Snidal, 1991; Lake ve Powell, 1999). Liberalizm, devletler arası iş birliği potansiyelini gerçekleştirmek ve çatışmayı önlemek için demokratik rejimleri, ekonomik karşılıklı bağımlılığı, uluslararası hukuk ve normları ve uluslararası kurumları temel çözüm araçları olarak öne sürer. Bu unsurlar, zamanla devletlerin davranışlarını şekillendirerek daha barışçıl ve iş birlikçi bir uluslararası siyasetin ortaya çıkmasını teşvik edebilir (Keohane ve

Nye, 1977; Doyle, 1983; Russett, 1993; Ikenberry 2001).

Neo-liberal teorisyenler, özellikle Robert Keohane ve Josph Nye, uluslararası ilişkilerde iş birliğinin daha yaygın ve uzun vadeli olacağını savunurlar, çünkü devletler görece kazançtan ziyade mutlak kazanç peşindedir. Bir devlet kazandığı sürece, diğerlerinin ne kadar kazandığı ikincil bir önem taşır ki bu durum, iş birliğinin önündeki engelleri uluslararası kurumlar ve rejimler vasıtasıyla ortadan kaldırılmasını mümkün kılmaktadır (Keohane ve Nye, 1977; Keohane, 1984:85-89). Bu yüzden, anarşik ortamda askeri gücü ve onun doğal sonucu olan bireysel silahlanmayı teşvik eden realizmin aksine, liberal teorisyenler karşılıklı bağımlılık ve kurumlarla kolektif güvenliğin sağlanabileceğini vurgulamaktadır. Birleşmiş Milletlerin Güvenlik Konseyi (BMGK) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), uluslararası kuruluşlar vasıtasıyla kolektif güvenliğin sağlanabileceğinin en açık örneklerindendir (Keohane ve Martin, 1995:48-50; Slaughter, 2004; Güneylioğlu, 2021: 112-113).

Sonuç olarak, realist ve liberal teoriler, devletlerin güvenlik politikalarına farklı yaklaşımlar sunar. Realist perspektif için, devletler askeri güç, bireysel silahlanma (iç dengeleme) ve ittifak (dış dengeleme) aracılığıyla güvenliği temin etmeye çalışırlar. Realist paradigmaya göre, güç ve güvenlik sıkı bir şekilde ilişkilidir ve devletler arası ilişkilerde ön plandadır. Diğer taraftan, liberal teori, güvenliğin kolektif bir şekilde sağlanabileceğini vurgulamakta ve bu yüzden iş birliğine önem vermektedir. Realistler güç ve güvenliği, liberaller ise iş birliği ve güvenliği öne sürer. Bu kontekste, bir sonraki bölümde Türkiye'nin 2000'lerden 2025'e kadar olan siber güvenlik stratejileri ve politikaları ele alınarak, bunların ülkenin siber uzaydaki dış politika eylemlerine etkisi realist ve liberal teoriler çerçevesinde değerlendirilecektir.

TÜRKİYE'NİN SİBER STRATEJİLERİ (2000-2025) VE ÜLKENİN DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDE ETKİSİ

Türkiye'de siber uzay ile ilgili geliştirilen güvenlik politikası ve stratejileri çok eski değildir (Ünver ve Canbay, 2010:95-98). 1990'larda çıkarılan 3756 Sayılı kanun ile bilişim suçları, "Bilişim Alanında Suçlar" başlığı altında tanımlanmıştır (Darılıcı, 2019:15). Fakat, siber uzayı düzenleyen temel hukuksal ve güvenlik altyapısı, 2000'lerin başında bazı kanunlar ve uygulamalar ile başlamış ve 2010'lardan itibaren hız ve önem kazanmıştır. Bu konuda, ilk düzenleyici adımlardan biri 2004'teki 5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu, dijital suçların kapsamını genişleten 2004 tarihli 5237 sayılı kanun, siber suçların Terörle Mücadele Kanunu kapsamında ele alınmasıyla ilgili 2006'da yapılan hukuksal değişiklik ve 2008'de düzenlenen Haberleşme Güvenliği Yönetmeliğidir (Hekim ve Başbüyük, 2013:154; Gündoğdu, 2023). 2006 yılındaki 2006/38 sayılı Yüksek Planlama Kurulu Kararı kapsamında hazırlanan Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı çerçevesinde, bilgi güvenliğini sağlayacak kanuni

düzenlemelerin yapılması, kamu kurumlarının siber güvenliği nasıl temin edeceğine yönelik eylem planlarının hazırlanması ve son olarak siber olaylara acil müdahale merkezi oluşturulması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda, ilerde kurulacak olan Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM ya da CERT) yapısına tekabül eden Bilgisayar Olaylarına Acil Müdahale Ekibi (TR-BOME) kurulmuştur. Bu ekip, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)’a bağlı Bilişim ve Bilgi Güvenliği İleri teknolojiler Araştırma Merkezi çatısı altında faaliyete başlamıştır (Hekim ve Başbüyük, 2013:154-155).

Artan siber saldırılar ve bunların ulusal güvenliğe karşı oluşturduğu tehdit seviyesinin bilinciyle, Türkiye’de siber güvenliğe yönelik çalışmalar, kamu kurum ve kuruluşlarıyla iş birliği içinde koordineli bir şekilde yürütülmüştür. Bunun en önemli örneklerinden biri, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) Siber Savunma Merkezi Başkanlığı (SİSAMER)’dır. 2012 yılında TSK’ya bağlı olarak kurulan başkanlık, kamu kurum ve kuruluşları ile iş birliği yaparak ülkenin siber tehditlerle mücadelesini tek bir merkezden koordineli bir şekilde sağlamayı amaçlamıştır. Bu sürecin bir uzantısı olarak, 2017 yılında Siber Savunma Hareket Merkezi kurulmuştur. Bu konuyla ilgili bir diğer önemli husus ise 2020 yılı itibarıyla, Azad ve Kasırga gibi milli siber yazılımların TSK’nın hizmetine sunulmuştur. Burada amaç, ülkenin siber teknolojide dışa bağımlılığını azaltmak ve kendi kaynaklarıyla siber güvenliğini temin etmektir (Öğün ve Kaya, 2013: 168-169; Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı, t.y.).

Türkiye’de siber güvenlik çerçevesinde yürütülen faaliyetler genellikle TÜBİTAK tarafından üstlenilmiştir. Fakat bu sorumluluk, Bakanlar Kurulunun 2012 tarihli “Ulusal Siber Güvenlik Çalışmalarının Yürütülmesi, Yönetilmesi ve Koordinasyonuna İlişkin Karar” bağlamında Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı’na verilmiştir (Yılmaz ve Sarioğlu, 2013: 329). Bu kararı önemli kılan asıl husus, Türkiye’nin siber güvenlik konusundaki alacağı kararların usulü ve esasından başlayarak siber güvenlik faaliyetlerin planlanması ve koordinasyonuna kadar olan tüm aşamalardan sorumlu olan Siber Güvenlik Kurulunun oluşturulmasıdır. Bu kurul, Türkiye’de siber güvenliğin ulusal çapta ancak kurumlar arası iş birliğiyle mümkün olabileceğinin bilincine varıldığının en bariz örneğidir, çünkü kurula birçok farklı bakanlıktan yönetici iştirak etmektedir (Kurnaz ve Önen, 2019:87). Bu kurulun önemi, siber güvenliği artırmak amacıyla 2025’te kurulan, Cumhurbaşkanının bizzat başkanlık yapacağı Siber Güvenlik Başkanlığının bu kurulda alınan kararları yerine getirmek ile görevlendirilmesiyle daha da artmıştır (İletişim Başkanlığı, 2025).

2000’li yılların başlarından itibaren Türkiye’de vuku bulan siber güvenlik faaliyetleri ve gelişmelerinin kahir ekseriyeti, 2006-2010 Bilgi Toplumu

Stratejisi Eylem Planı çerçevesinde yürütülmüştür. Bu plan, önceki stratejik belgelere göre daha kapsamlı ve uzun vadelidir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2006; Karasoy ve Babaoğlu, 2021:140). Fakat, Türkiye'nin siber güvenlik konusunda yürütmüş olduğu faaliyetlerden en önemlileri şunlardır: “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi” ve “2013-2014 Eylem Planı”, “2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı”, 2016-2019 ile 2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi (UGS) ve Eylem Planları ve son olarak “Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı (2024-2028)”. Bu stratejik dokümanlardan önceki siber eylem planları ve belgeleri, siber güvenlik konusuna değinmiş olsa da odak noktaları Türkiye’de birçok alanda, kamu hizmetleri de dahil (örneğin e-Devlet), dijital dönüşümü sağlamaktır. Siber Güvenlik Kurlunun hazırladığı UGS ve 2013-2014 Eylem Planı, ulusal siber güvenlik meselelerine yoğunlaşarak öncü bir stratejik belge niteliği taşımaktadır. Belgede, siber uzaydan gelen riskler ve tehditlere vurgu yapılmıştır. Bunlar arasında, siber tehdidin simetrik olmayışı, kritik altyapıların ve tüm bilişim sistemlerinin bu siber tehdide açık oluşu ve siber güvenlik alanında hukuksal ve kurumsal altyapı yetersizliğinin siber güvenlik konusunda ulusal ve uluslararası iş birliği yaparak etkili önemlerin alınmasına engel oluşturduğu vurgulanmıştır. Siber tehdit ve risklerin tespitine yönelik olarak Türkiye, özellikle siber güvenliği kurumsal bir zemine oturtmak anlamında kritik adımlar atmıştır. Bunların en önemlisi, mülga Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) yapısı içinde kurulan USOM ve bu ağ içinde faaliyet gösteren 2014 yılında oluşturulan Siber Olaylara Müdahale Ekibi (SOME) gösterilebilir (Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2013; Karasoy ve Babaoğlu, 2021:142-143).

USOM (TR-CERT), Türkiye'nin siber uzaydan gelen tehditlere karşı etkili bir şekilde mücadele edebilmesi için kritik bir öneme sahiptir. Dijital tehditleri tespit etmek, siber saldırıların etkisini azaltmak veya tamamen engellemek ve ulusal düzeyde siber savunma konusunda paydaşlar arasında (kamu kurumları ve özel sektör de dahil) koordinasyonu sağlamak amaçlarından bazılarıdır. Bunların yanı sıra, USOM, uluslararası aktörlerle ortak eğitim programları düzenlemek, siber istihbarat paylaşımı yapmak ve siber tehditlere karşı farkındalık artırarak siber güvenlik tatbikatları yapmak gibi önemli işlevleri yerine getirir. Bu yüzden, USOM, siber uzaydan kaynaklı tehditlere karşı kolektif bir savunma mekanizması olarak tasavvur edilebilir (Kiraz, 2021:83-84; Gündoğdu, 2023:1333-1334; USOM, t.y.).

Bir diğer majör stratejik belge, 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı’dır. 2015 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan ve mülga Kalkınma Bakanlığı tarafından hazırlanan bu kamu politikası, 70’in üzerinde eylem planını sekiz farklı başlık altında gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Beşinci başlıkta (“Bilgi Güvenliği ve Kullanıcı Güveni”), siber güvenlikle

ilgili olan konulara yer verilmiştir. Bunlar arasında, siber güvenlik hususunda hukuksal çerçevenin tamamlanması ve siber paydaşlar arsında koordinasyonun artırılması yer almaktadır. Bu stratejik dokümanda, ilerde Siber Güvenlik Kanunu'nun çıkarılması gibi eylem planları yer almaktadır. Akabinde gelen ulusal siber güvenlik stratejileri olan 2016-2019 ile 2020-2023 Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planlarında, kritik altyapıların siber tehditlerden korunmasının önemi belirtilerek, siber güvenliğin bir ulusal güvenlik meselesi olduğunun altı çizilmiştir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2016; Karasoy ve Babaoğlu, 2021: 142-143). Özellikle 2020-2023 yılları arasındaki dönemi kapsayan ulusal siber strateji belgesi, Türkiye'nin ulusal siber güvenlik kapasitesinin artırılmasını, yerli ve milli teknolojilerin desteklenmesini ve ülkenin dijital sınırlarının güvenliği için uluslararası iş birliğinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi, 2020; Karasoy ve Babaoğlu, 2021: 143-145). Son olarak, 2024-2028 ulusal siber güvenlik stratejisi, benzer konuların altını çizmesi dışında, siber savunmada proaktif bir yaklaşımın benimsenmesini ve siber caydırıcılığın güçlendirilmesi gerekliliğine dikkat çekmektedir. Buna ek olarak, siber güvenliğin küresel ve bölgesel iş birliğiyle pekiştirilmesi gerektiği konusuna değinmektedir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024). Türkiye'nin 2000-2025 yılları arasındaki temel siber güvenlik stratejileri incelendikten sonra, bu stratejilerin realist ve liberal teoriler çerçevesinde ülkenin siber uzay ile ilgili dış politikasına etkisi kısa bir şekilde değerlendirilecektir.

Liberal ve Realist Yorum

Realizm ve Liberalizm, Türkiye'nin 2000-2025 dönemi arasında uyguladığı siber güvenlik politikalarını ve bunların ülkenin dış politikasına etkisini teorik bir perspektiften değerlendirebilir. Türkiye'nin siber uzayda iş birliği yapma, norm oluşturma ve karşılıklı bağımlılık veya kolektif siber güvenlik çabaları, liberal teori ile ilişkilendirilebilirken, Ankara'nın siber güvenlik politikalarının ulusal güvenlik ile ilişkisi, devletin siber güvenliğini ve gücünü maksimize etme stratejileri ve ülkenin siber uzayda güç dengesine yönelik endişeleri de realizm çerçevesinde analiz edilebilir (Keohane ve Nye, 1977; Slaught, 2004; Ikenberry 2001; Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001).

Liberalizm, tıpkı realizm gibi uluslararası politikanın karakterinin anarşiden ötürü rekabetçi olduğunu kabul eder. Ancak, devletlerin iş birliği yaparak uluslararası kurumlar ve rejimler sayesinde kolektif güvenliklerini sağlayabileceklerinin mümkün olduğuna inanır, çünkü devletler mutlak kazanç peşindedir (Krasner, 1982; Keohane, 1984; Keohane ve Martin, 1995). Bu çerçevede, Türkiye'nin siber güvenlik politikaları analiz edildiğinde, Ankara'nın NATO gibi uluslararası örgütlerle iş birliği yaparak siber güvenlik konusunda aktif ve önemli bir rol üstlenmesi, siber uzay ile ilgili dış politikasının

liberal paradigma ile uyumlu olduğunu gösterir. Ülkenin 2013-2014'ten 2024-2028'e kadar olan siber güvenlik stratejilerine bakıldığında, siber tehditlere karşı uluslararası bilgi paylaşılmasının ve iş birliğinin artırılmasının önemi vurgulanmaktadır. Özellikle, USOM'un hem ulusal hem de uluslararası düzeyde, devlet dışı aktörler (örneğin kamu kurumları ve özel sektör) dahil olmak üzere, siber uzaydan kaynaklı tehditlere karşı küresel düzeyde müşterek hareket etme stratejisi (Karasoy ve Babaoğlu, 2021: 143-145; Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024; USOM, t.y.), liberal paradigmanın global normatif çerçeve ve kolektif güvenlik mekanizmaları oluşturma perspektifiyle örtüşmektedir. Bu anlamda, 2015-2018 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı, devlet dışı aktörlerin, sivil toplum kuruluşları da dahil, siber tehditlere karşı iş birliği içinde hareket edip siber güvenliği sağlaması gerektiğini vurgular (Karasoy ve Babaoğlu, 2021:142-143). USOM'un global bilgi paylaşım networkleri ve siber tatbikatları kolektif bir defans ve uluslararası rejimler oluşturma çabasının bir göstergesidir ki bu devlet davranışı liberal teori çerçevesinden açıklanabilir (USOM, t.y.).

Son olarak, Türkiye'nin ulusal siber güvenlik strateji belgelerinde, siber suçların önlenmesi için hukuki çerçevelerin oluşturulması ve bunların uluslararası normlar ile uyumlu olması dile getirilmiştir (Karasoy ve Babaoğlu, 2021:142-143). Uluslararası İlişkiler disiplindeki liberal teoriye (özellikle neo-liberalizm) göre, uluslararası hukuki normlar ve kurallar devletlerin dış politikasını şekillendirebilir ve devletler arası iş birliğini kolaylaştırarak artırabilir (Slaughter, 1995). Ankara'nın siber suçlarla mücadele için hukuki altyapı oluşturma girişimleri bu açıdan ele alınabilir.

Realizme göre, özellikle yapısalcı realizm, uluslararası sistemin yapısının anarşik olması devletleri kendi güvenliklerini temin etmeye zorluyor. Lakin, bu güvenlik arayışı, anarşi yüzünden rekabetçi ve çatışmacı bir şekilde cereyan ediyor (Waltz, 1979). Bu bağlamda, Türkiye'nin siber güvenlik stratejileri realist elementleri barındırdığı söylenebilir. İlk olarak, Ankara, siber uzay ile ilgili stratejik belgelerinde, ulusal güvenliği siber güvenlikle paralel değerlendirmektedir. Bu doğrultuda, siber tehditlere karşı, siber güvenliği askerileştirmiştir. Devletin siber güç kapasitesini artırmak ve siber güvenliği sağlamak için, 2012 yılında oluşturulan SİSAMER ve 2017 yılında kurulan Siber Savunma Merkezi, Ankara'nın siber uzay kaynaklı tehditleri askeri bir boyutta ele aldığının kanıtıdır (Öğün ve Kaya 2013, 168-169; Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı t.y.). Türkiye'nin siber güvenlik politikası aynı zamanda, realizmin merkeziyetçi, egemen ve güç odaklı devlet vurgusunu pekiştirmektedir. Bunun en güzel örneklerinden biri, Cumhurbaşkanının başkanlığında kurulan Siber Güvenlik Başkanlığıdır (İletişim Başkanlığı, 2025).

2014 yılında kurulan Siber Olaylara Müdahale Ekibi (SOME), 2017 yılında Siber Savunma Hareket Merkezinin kurulması ve 2020 yılından itibaren Ankara'nın milli kaynaklarıyla iç ve dış siber güvenlik tehditlerini bertaraf etme çabası, realist kuramsal çerçeveden değerlendirildiğinde, Türkiye'nin siber gücü ve güvenliğini sağlamak için iç dengeleme ve stratejik bağımsızlığa vurgu yaptığını söyleyebiliriz (Waltz, 1979; Mearsheimer, 2001). Realizme göre, kinetik uluslararası sistemde olduğu gibi, siber uzayda da anarşi vardır. Devletlerin siber güvenlik ilişkilerini düzenleyen ve siber güvenliklerini garanti altına alabilecek bir üst otoritenin yokluğu, Türkiye'yi kendi başının çaresine bakma (self-help) ilkesine dayalı bir sistemde hayatta kalmaya zorlamaktadır (Akyeşilmen, 2018: 304-305). Kenneth Waltz'un yapısalcı realizmine göre, sistemde güvenliği sağlayacak en etkili yollarından biri de dengeleme stratejisidir (Waltz, 1979). Savunmacı realist kapsamında değerlendirildiğinde, özellikle 2024-2028 Siber Güvenlik Stratejisi'nde vurgulandığı üzere, Ankara, NATO gibi uluslararası müttefiklerle birlikte hareket ederek siber tehditlere karşı siber gücünü ve güvenliğini artırmayı hedeflemektedir (Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2024). Türkiye'nin bu çabası, dış dengeleme amacı güden politikalarının bir göstergesidir. Buna ek olarak, 2020'li yıllardan itibaren, Ankara'nın kendi ulusal kaynaklarını (Azad ve Kasırga gibi milli ve yerli yazılımlar) kullanarak siber gücünü artırma ve siber güvenliğini tesis etme çabası (Öğün ve Kaya 2013: 168-169), bir iç dengeleme niyeti olarak yorumlanabilir.

Türkiye'nin siber güvenlik ve güç arayışında milli ve yerli kaynakları kullanmaya yönelik stratejik tercihi, ofansif realizm çerçevesinde değerlendirildiğinde, aynı zamanda siber gücü maksimize etme stratejisi olarak görülebilir (Mearsheimer, 2001). Realist paradigmaya göre, devletler göreceli güce önem vermektedir. Bu yüzden, mutlak kazanç yerine, rakiplerinin güç devşirmesine engel olmayı amaçlarlar (Grieco, 1988; Mearsheimer, 1995). Ankara'nın ulusal teknolojik altyapıyı, yerli ve milli kapasiteyi kullanarak geliştirmek istemesi, dışa stratejik bağımlılığı azaltarak rekabet avantajını elde etmek istemesinden kaynaklı olduğu söylenebilir.

Özet olarak, Ankara'nın 2000-2025 dönemi arasındaki siber güvenlik stratejileri ve bunların ülkenin siber güvenlik dış politikasına yansımaları hem liberal hem de realist unsurları içinde barındırmaktadır. Liberal perspektiften bakıldığında, Türkiye siber uzay ile ilgili diplomatik ve hukuki altyapıyı geliştirmiş hem ulusal hem de uluslararası aktörler arasında iş birliğini teşvik ederek kazan-kazan mantığına dayanan kolektif bir siber güvenlik yaklaşımını tercih etmiştir. Realist bağlamda incelendiğinde ise, Türkiye'nin ulusal siber stratejileri, ulusal güvenlik ve siber güvenliği bütüncül bir şekilde değerlendirmiştir. Milli siber teknolojiler geliştirip, askeri siber yapılar oluşturarak caydırıcı bir stratejik yaklaşımı çözümlemiştir.

SONUÇ

Bu bölüm, Ankara'nın 2000-2025 yılları arasındaki önemli siber güvenlik stratejilerinin ve faaliyetlerinin ülkenin dış politikası üzerindeki etkisini realizm ve liberalizm çerçevesinden analiz etmeyi ve bu alanda literatürdeki teorik noksanlığını gidermeyi amaçlamıştır. Türkiye'nin siber güvenlik stratejileri değerlendirildiğinde hem liberalist hem de realist unsurları içeren hibrit bir yaklaşım benimsendiği gözlemlenmiştir. Ankara'nın siber uzaydaki politikaları, küresel sistemin güç dinamikleriyle uyumlu bir şekilde hem iş birlikçi hem de güç odaklı bir temele dayanmaktadır. Türkiye, siber gücünü artırmak ve güvenliğini sağlamak için, uluslararası iş birliği ve karşılıklı bağımlılık dinamiklerine dayalı kolektif güvenlik yaklaşımını benimseyerek küresel siber tehditlerle mücadele etmek istemiştir. Aynı zamanda, Ankara ulusal siber güvenlik kapasitesini artırmak için, askeri ve devlet odaklı yapılar oluşturmuştur. Amaç, ülkenin stratejik siber bağımlılığını azaltmak ve siber gücünü maksimize ederek siber caydırıcılık stratejisi ile siber tehditlerle daha etkili mücadele etmektir.

Bu bağlamda, Ankara'nın gelecek yıllarda daha proaktif ve önleyici siber operasyonlara doğru bir eğilim göstermesi beklenebilir. Özellikle yapay zekâ teknolojileri kullanarak, siber uzaydan kaynaklı tehditlerin hızlı bir şekilde tespit edilmesi ve daha etkili siber savunma yöntemlerinin geliştirmesine önem verilebilir. Türkiye, yerli ve milli siber teknolojilerine daha fazla yatırım yaparak onları geliştirebilir. Bu durum, siber savunma ve saldırı için hem ülkenin stratejik dışa bağımlılığını azaltacaktır hem de siber uzayda daha caydırıcı olmak için siber kuvvetleri güçlendirerek ulusal siber savunma kabiliyetini artıracaktır. Nihai olarak, Ankara, siber güvenlik alanında özel sektör ve kamu arasındaki iş birliği ve koordinasyonu daha fazla artırma eğilimine girebilir ve siber güvenlik için nitelikli insan kaynağını karşılamak için eğitim programlarına daha fazla destek verebilir. Bu çerçevede, Türkiye'nin siber güvenlik politikalarının uluslararası ilişkiler kuramsal çerçevesinden incelenmesi, akademik literatüre ve siber politika yapımına katkı sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Angell, N. (2010). *The great illusion*. New York, NY: Cosimo Classics.
- Akdag, Y. (2019). The Likelihood of Cyberwar between the United States and China: A Neorealism and Power Transition Theory Perspective. *Journal of Chinese Political Science*, 24(2), 225-247.
- Akdağ, Y. (2025). *Great Power Cyberpolitics and Global Cyberhegemony. Perspectives on Politics*. (yayına kabul edildi).
- Akyeşilmen, N. (2018). *Siber Güvenlik ve Uluslararası İlişkiler: Tehditler, Politikalar ve Stratejiler*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Bıçkacı, S. (2014). NATO'nun Gelişen Tehdit algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 10(40), 101-130.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to The Study of International Relations*. London: Macmillan.
- Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi. (2020). *2020-2023 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı*. Cumhurbaşkanlığı Dijital Dönüşüm Ofisi.
- Darıcı, A. B. (2019). Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikalarının Analizi; Türkiye'nin Siber Güvenlik Modeli İçin Öneriler. *TESAM Akademi Dergisi*, 6(2), 11-33.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı*. Resmi Gazete, 26242.
- Doyle, M. W. (1983). Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs. *Philosophy & Public Affairs*, 12(3), 323-353.
- Gilpin, R. (1981). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*, 42(3), 485-507.
- Göçoğlu, V. (2018). Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikalarının Kamu Politikası Analizi Çerçevesinde Değerlendirilmesi. Doktora tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Gündoğdu, S. (2023). Uluslararası Politikada Bir Etki Aracı Olarak Siber Güvenlik ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikası Uygulaması: Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(3), 1325-1337.
- Güneylioğlu, M. (2021). BM Kolektif Güvenlik Sisteminin Etkinliği Sorunu: Realist Bir Değerlendirme. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(1), 107-120.
- Graham, D. E. (2010). Cyber Threats and the Law of War. *Journal of National Security Law and Policy*, 87(4), 87-102.
- Harknett, R. J. ve Smeets, M. (2022). Cyber Campaigns and Strategic Outcomes. *Journal of Strategic Studies*, 45(4), 534-567.
- Healey, J. ve Jervis, R. (2020). The Escalation Inversion and Other Oddities of Situational Cyber Stability. *Texas National Security Review*, 3(4), 30-53.
- Hekim, H. ve Başbüyük, O. (2013). Siber Suçlar ve Türkiye'nin Siber Güvenlik Politikaları. *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, 4(2), 135-160.
- Herz, J. H. (1951). *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*. Chicago: University of Chicago Press.
- Ikenberry, G. J. (2001). *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order After Major Wars*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- İletişim Başkanlığı. (t.y.). Türkiye güvenlik tehditlerine karşı Siber Güvenlik Başkanlığı kurdu – (Çin), https://www.iletisim.gov.tr/turkce/dis_basinda_turkiye/detay/turkiye-guvenlik-tehditlerine-karsi-siber-guvenlik-baskanligi-kurdu-cin, (E.T.: 16.02.2025).
- Jervis, R. (1978). Cooperation Under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.
- Kant, I. (1917). Perpetual peace (M. Campbell Smith, Trans.). London: George Allen and Unwin. (Orijinal Çalışma Yayımlandı 1795).
- Karasoy, H. A. ve Babaoğlu, P. (2021). Türkiye'de Siber Güvenlik: Yasal ve Kurumsal Altyapi. *Yasama Dergisi*, 44, 123-155.
- Kennan, G. F. (1966). *Realities of American Foreign Policy*. New York, NY: The Norton Library.

- Keohane, R. O. (1984). *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Keohane, R. O. ve Martin, L. L. (1995). The promise of Institutionalist Theory. *International Security*, 20(1), 39-51.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (1977). *Power And Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, MA: Little, Brown & Co.
- Kiraz, O. Z. (2021). Siber Güvenlik Bağlamında Yeni Tehdit Algılamalarının Türkiye'nin Güvenlik Politikalarına Etkileri. Yüksek Lisans Tezi. Batman: Batman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Krasner, S. D. (1982). Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables. *International Organization*, 36(2), 185-205.
- Korhan, S. (2017). Siber Uzayda Aktör-Güç İlişkisi. *Cyberpolitik Journal*, 2(4), 75-104.
- Kurnaz, S. ve Önen, S. M. (2019). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'nin Siber Güvenlik Stratejileri. *International Journal of Politics and Security*, 1(2), 82-103.
- Lake, D. A. ve Powell, R. (1999). *Strategic Choice and International Relations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Layne, C. (2006). *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Cornell University Press.
- Libicki, M. C. (2009). *Cyber Deterrence and Cyberwar*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
- Lobell, S. E. Ripsman, N. M. ve Taliaferro, J. W. (Eds.). (2009). *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Mearsheimer, J. J. (1995). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5-49.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York, NY: Norton
- Moravcsik, A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among nations: The Struggle for Power and Peace*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Niebuhr, R. (1932). *Moral Man and Immoral Society: A Study in Ethics and Politics*. New York, NY: Charles Scribner's Sons.
- Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. New York, NY: PublicAffairs.
- Rowland, J., Rice, M. ve Sheno, S. (2014). The Anatomy of a Cyber Power. *International Journal of Critical Infrastructure Protection*, 7(1), 3-11.
- Russett, B. M. (1993). *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, 29(2), 159-201.
- Schweller, R. L. (2006). *Unanswered Threats: Political Constraints on the Balance of Power*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sheldon, J. B. (2011). Deciphering Cyberpower: Strategic Purpose in Peace and War. *Strategic Studies Quarterly*, 5(2), 95-112.
- Singer, P. W. (2015). Stuxnet and its hidden lessons on the ethics of cyberweapons. *Case Western Reserve Journal of International Law*, 47(1), 79-86.
- Slaughter, A. M. (1995). International Law in a World of Liberal States. *European Journal of International Law*, 6(4), 503-538.
- Slaughter, A. M. (2004). *A New World Order*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Snidal, D. (1991). Relative Gains and the Pattern of International Cooperation. *American Political Science Review*, 85(3), 701-726.
- Snyder, J. (1991). *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Taliaferro, J. W. (2000). Security Seeking Under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security*, 25(3), 128-161.

- Tikk, E. ve Talihärm, A. (Eds.). (2010). *International Cyber Security: Legal & Policy Proceedings 2010*. Tallinn, Estonia: Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence.
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı. (t.y.). SİSAMER: TSK Siber Savunma Merkezi Projesi, <https://tskgv.org.tr/savunmasanayiigundem/sisamer-tsk-siber-savunma-merkezi-projesi>, (E.T.: 16.02.2025).
- Öğün, A. ve Kaya, M. N. (2013). *Siber Güvenliğin Milli Güvenlik Açısından Önemi ve Alınabilecek Tedbirler*. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9(18), 145-181.
- Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. (2013). *Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve 2013-2014 Eylem Planı*.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2016). *2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi ve Eylem Planı*.
- Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2024). *Strateji ve Eylem Planları*, <https://hgm.uab.gov.tr/strateji-eylem-planlari>, (E.T.: 16.02.2025).
- Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM). (t.y.). Ana Sayfa, <https://www.usom.gov.tr/>, (E.T.: 25.02.2025).
- USOM. (t.y.). *Ulusal Siber Olaylara Müdahale Merkezi (USOM)*, <https://www.usom.gov.tr/>, (E.T.: 25.02.2025).
- Ünver, M. ve Canbay, C. (2010). Ulusal ve Uluslararası Boyutlarıyla Siber Güvenlik. *Elektrik Mühendisliği Dergisi*, (438), 94-103.
- Valeriano, B. ve Maness, R. C. (2015). *Cyber War versus Cyber Realities: Cyber Conflict in the International System*. New York, NY: Oxford University Press.
- Valeriano, B. ve Maness, R. C. (2017). International Relations Theory and Cyber Security: Threat, Conflict, and Ethics in an Emergent Domain. In C. Brown & R. Eckerley (Eds.), *The Oxford Handbook of International Political Theory* (pp. 259-272).
- Valeriano, B. Jensen, B. M. ve Maness, R. C. (2018). *Cyber Strategy: The Evolving Character of Power and Coercion*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Yağcı, B. (2023). Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gelişmesiyle Değişen Siber Suç Tanımı ve Yaklaşımlar. *Bilgi Teknolojileri ve İletişim Dergisi*, 1(1), 147-182.
- Yayla, M. (2014). Siber Savaş ve Siber Ortamdaki Kötü Niyetli Hareketlerden Farkı. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 181-200.
- Yılmaz, S. ve Sağıroğlu, Ş. (2013). Siber Saldırı Hedefleri ve Türkiye’de Siber Güvenlik Stratejisi. *Uluslararası Bilgi Güvenliği ve Kriptoloji Konferansı Bildiriler Kitabı*, 6, 323-331.
- Walt, S. M. (1987). *The origins of alliances*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Waltz, K. (1979). *Theory of International Politics*. Long Grove, IL: Waveland Press.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Whyte, C. (2018). Dissecting The Digital World: A Review of The Construction and Constitution of Cyber Conflict Research. *International Studies Review*, 20(3), 520-532.

ÇATIŞAN ÇIKARLARIN GÖLGESİNDE BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ: TÜRKİYE-RUSYA İLİŞKİLERİ 2000-2025

Bilal Alper Torun¹

“Birinci Cihan Harbinden sonra, Garp devletlerinin Türkiye aleyhindeki emperyalist siyasetleri ve Türkiye’yi parçalamak emelleri karşısında Türkler, ister istemez Rusya ahvalini hoş görmek istemişler ve Bolşeviklerle hakikî dost olmağa çalışmışlar, onların yardımlarına arzı iftikâr etmişlerdi.”

Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Cebesoy (Cebesoy, 2017: 59)

GİRİŞ

Türk-Rus ilişkileri tarih boyunca çatışmacı bir nitelik taşımıştır. Osmanlı, Rumeli’de güç kaybetmeye başladığında karşısına Balkanlar’da Ortodoksların koruyucusu olarak Rus Çarlığı çıkmış; Rusya, Doğu’da doğal sınırlara ulaştığında ve Batı’da uğradığı hezimetler sonrası yönünü değiştirmek istediğinde Karadeniz ve Kafkasya’da karşısında Osmanlı’yı bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş aşamasında Atatürk-Lenin mektuplaşmaları sonrası ulusal kurtuluş mücadelesine verilen Bolşevik desteği haricinde genç Türkiye’nin de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile ilişkileri Boğazlar Sorunu ve toprak talepleri iddiaları bağlamında sorunlu bir şekilde gerçekleşmiştir. Kuruluş dönemindeki bu olumlu hava Moskova’daki ilk Türk Büyükelçi Ali Fuat Cebesoy’un yukarıdaki ifadelerinden de görüleceği gibi ‘ister istemez’ bir şekilde, koşulların gerektirdiği bir durumdu. Nitekim ilişkilerdeki bu iyimser hava kısa sürede yerini tekrar güvensizliklere bırakmıştı. İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan iki kutuplu sistemin dayatmaları, ideolojik ayrışmalar ve jeopolitik hedefler sonucu Türk hükümetleri komünist Rusya tarafından işgal edilme kaygısından uzun süre kurtulamamış, Türkiye-SSCB ilişkileri bu baskılar altında adeta bir ileri iki geri yürüyen bir mehteran temposunda ilerlemiştir.

1960’larla birlikte ABD-SSCB ilişkilerinde görülen yumuşama (detant), Türkiye-SSCB ilişkilerine de yansdı, taraflar arasında iş birliğine yönelik adımlar atıldığı gözlemlenmiştir. Kıbrıs Bunalımı’nda SSCB’nin Makaryos yönetimine olan desteği Türkiye tarafından eleştirilse de ilişkiler önceki dönemlere göre gözle görülür şekilde ilerlemeye başlamıştır. Tellal, bu dönemi ilişkilerin ‘normalleşmesi’ olarak tanımlamakta, Küba Füze Krizi sonrası Türkiye’nin ABD’ye yönelik bir güven sorunu yaşadığı ortamda SSCB ile

¹ Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-8395-9211, alper.torun@adu.edu.tr.

ilişkilerinde olumlu bir havanın hâkim olduğuna işaret etmektedir (Tellal, 2020: 165-166). Taraflar arasındaki siyasi yakınlaşmaya ekonomik iş birliği de eşlik etmiş, 1954'te 8,5 milyon dolar olan ticaret hacmi 1964'te 17 milyon dolara ve 1965'te 35 milyon dolara ulaşmıştır. 1966 yılında ise Türkiye'ye yönelik Sovyet yatırımlarının genel çerçevesi çizilmiş, İskenderun'da Demir Çelik Fabrikası, Aliağa'da Petrol Üretim Tesisleri, Manavgat'ta Hidroelektrik Santrali, Bandırma'da Asit Fabrikası gibi SSCB destekli sanayileşme hamleleri kararlaştırılmıştır (Ayдын, 2023: 10)

1980'ler SSCB'nin ekonomik ve toplumsal yapısının önemli değişimler yaşadığı adeta bir 'kabuk değişimi' süreciydi (Tellal, 2018: 158). 18 yıllık Leonid Brejnev dönemi 10 Kasım 1982'de sona ermiş, 11 Mart 1985'te ise söz konusu kabuk değişimini başlatacak olan Mihail Gorbaçov iktidarı başlamıştır. Aynı dönemde Türkiye 12 Eylül 1980 askeri darbesinin sonuçlarını yaşamaktaydı. Türkiye'deki bazı çevreler her ne kadar 1970'lerdeki anarşiden SSCB'yi sorumlu tutsalar da darbe sonrası ikili ilişkiler bu durumdan çok fazla etkilenmemiştir. Hem Sovyet hem de Türk siyasi elitleri, devletçi sanayi kalkınma stratejilerinin yetersiz kaldığının ve ekonomik zayıflıklarının farkına varmışlardı (Hirst ve Isci, 2020: 853). Neoliberalleşme ekseninde bir dışa açıklık artık kaçınılmazdı. Türkiye bu süreci 24 Ocak Kararları ile başlattı. SSCB'de ise Nisan 1986'da açıklanan perestroyka (yeniden yapılanma) politikası 1 Ocak 1988'de uygulamaya geçti. 1980'ler iki ülke arasındaki ticaret hacminin en üst düzeye ulaştığı bir dönemi ifade etmekteydi (Tellal, 2018: 163).

SSCB'nin dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu ilişkileri, SSCB'den miras kalan sorunların da etkisiyle kuşkuyla bir komşuluk halini aldı (Özcan, Balta ve Beşgül, 2017). SSCB'nin dağılmasının Orta Asya ve Kafkasya'da ortaya çıkardığı yeni bağımsız devletler, Türkiye-Rusya ilişkileri açısından önemli bir çatışma sahası olarak ortaya çıktı. Sovyet sonrası dönemde bu devletler arasında ve içinde yaşanan çatışmalar ve bu çatışmalara yönelik Türk dış politikasının aldığı pozisyonlar Türkiye-Rusya ilişkileri açısından belirleyici oldu. 1990'ların başında Türk dış politikasında dillendirilmeye başlanan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" ifadesi ikili ilişkilerde Soğuk Savaş döneminde dahi nadiren görülen bir gerginlik yaratmıştı (Aktürk, 2017: 134). Azerbaycan-Ermenistan arasında çatışmaya sebep olan Dağlık Karabağ sorununda Türkiye ve Rusya'nın karşıt pozisyonlarda konumlanmaları bu gerginliğin en önemli yansımalarından biriydi. Benzer şekilde 1994-1996 arasında gerçekleşen Birinci Çeçen Savaşı'nda Çeçen milislere Türkiye tarafından verilen gayri resmî destek Rusya tarafından sert bir şekilde eleştirildi. Öyle ki Rusya'nın Ankara eski Büyükelçisi ve Başbakan Yardımcısı Albert Çernişev, Türkiye'nin PKK ile mücadelesine işaret ederek "Birbirimizi anlamalıyız. Camdan evde oturan insanlar etrafa taş atmamalı" uyarısını yaptığı görüldü (Olson, 1998: 2014). Yugoslavya'nın dağılması süreci

Balkanlar'da da tarafları karşıt kutuplarda konumlandırmıştı. Türkiye Bosna Hersek ve Kosova'ya destek verirken Rusya tarihsel müttefiki olan Sırp'ların yanında yer alıyordu.

Her iki ülke için de ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar ve ulusal güvenlik sorunları çerçevesinde şekillenen 1990'lar yeni bin yıl ile yerini ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştiği, iş birliği ve diyalogun arttığı bir döneme bıraktı. 2000'lerin başında her iki ülkeyi özellikle ticaret alanında iş birliğine götüren uluslararası konjonktür zamanla siyasi ve askeri iş birliği süreçlerini de zorunlu kıldı. Rusya ile ilişkilerini öteden beri ABD'ye karşı dengeleyici bir unsur olarak gören ve kullanan Türkiye'nin özellikle 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası ABD ile ilişkilerinin bozulması, ulusal güvenlik kaygısıyla daha özerk bir dış politika izleme ihtiyacı Türkiye-Rusya ilişkilerinde daha önce benzeri görülmemiş bir dönemin başlamasına neden oldu. Tüm bu iyimser havaya rağmen bugün geline nokta Türkiye ve Rusya'nın bölgesel gelişmelerde ve dış politikalarında neredeyse her alanda çatışan çıkarlara sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her iki devlet de dolaylı ya da doğrudan dâhil oldukları her çatışmada karşıt kamplarda yer almakta, çatışan taraflara açık ya da gizli şekilde destek vermektedirler. İlginç olan ise tüm bu karşıtlıklara rağmen Arap Baharı ile başlayan süreçte ve bilhassa Suriye Krizi'nde Türkiye ve Rusya'nın tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar iş birliği içerisinde olmalarıdır.

Yeni yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye-Rusya ilişkilerinin ele alındığı bu çalışmada ilk olarak yeni milenyumda yeni iktidarlar ile giren iki ülke ilişkilerinin genel görünümüne yer verilecektir. Çalışmanın başlığında da işaret edildiği üzere çatışan çıkarlarına, konumlandıkları zıt pozisyonlara rağmen bölgesel iş birliğinde bulunan Türkiye ve Rusya'nın çatışma ve iş birliği süreçlerini incelemek için Suriye İç Savaşı örnek olay olarak seçilmiştir. Suriye İç Savaşı'nın ele alınacağı bölümde öncelikle çatışmanın/krizin kısa özetine yer verilecek, ardından Türkiye'nin ve Rusya'nın çatışmaya/krize yaklaşımı ele alınacak ve son olarak çatışma/kriz bağlamında iki ülke ilişkileri incelenecektir.

YENİ MİLENYUM, YENİ İKTİDARLAR, YENİ İLİŞKİLER

2000'ler iki ülke için de önemli siyasi yeniliklere sahne oldu. Rusya'da henüz görev süresi dolmayan Boris Yeltsin 31 Aralık 1999 gecesi gerçekleştirdiği ulusa sesleniş konuşmasında *"Rusya yeni bin yıla, yeni politikacılarla, yeni yüzlerle, zeki, güçlü ve enerjik insanlarla girmeli"* diyor, görevi genç başbakan Vladimir Putin'e devrediyordu. Bu dönüşüm aslında Yeltsin'in çizdiği portredeki kadar keskin olmamıştı. Ülke içinde Yeltsin ve 'aile'sine karşı artan huzursuzluklar, oligark olarak adlandırılan grupların medya ve siyasetteki hakimiyeti uzun süredir aşıkardı. Putin'in göreve gelişi Dışişleri Bakanı Primakov ve ekibinin Rusya'yı hem bu yapılarından kurtarma hem de Batı'dan daha özerk hareket

ettirme yönündeki adımlarının bir sonucuydu. Putin dönemi Rusya’da ekonomik istikrarın ve siyasi merkezileşmenin öne çıktığı bir süreci ifade etmektedir. Yeltsin’in gücü yukarıda bahsedilen odaklarla paylaştığı yönetim anlayışı, Putin döneminde yerini dikey bir iktidar modeline bırakmaktaydı (Graney, 2018: 228).

Türkiye’de de 2000’ler kritik bir dönemeci ifade ediyordu. Ekonomik dalgalanmalar, yüksek enflasyon, bütçe açıkları ve tüm bunların bir bakıma hem sebebi hem de sonucu olarak siyasi istikrarsızlıklar Türkiye’nin 1990’lardaki genel görünümünü ifade eden anahtar kelimeler olarak görülebilirdi. Yeni milenyum ise Türkiye ekonomisi tarihinin gördüğü en büyük kriz olan 21 Şubat 2001 ekonomik krizi ile başladı. Fakat bu aynı zamanda Türkiye için önemli bir dönüşüm sürecinin başlangıcıydı. 1990’ların yukarıda sözü edilen krizlerinden çıkış için gerekli yapısal reformların başlatıldığı, Türkiye’nin daha önce görülmemiş büyüme rakamlarına ve ekonomik gelişmişliğe ulaştığı bu dönemde Türk dış politikasında da önemi yeniliklerin ortaya çıktığı görüldü. Böylece küresel ve bölgesel dinamiklerin etkisiyle Türkiye’nin stratejik önceliklerini yeniden şekillendirdiği bir süreç başladı. 2000’ler, Türkiye’nin hem Batı ile olan ilişkilerini güçlendirme çabalarını hem de Orta Doğu ve çevresindeki bölgesel aktörlerle ilişkilerinde daha aktif bir rol üstlendiği bir dönemi işaret eder.

Hem Rusya hem de Türkiye için gerek iç politikada gerekse de dış politikada yeni bir dönemi açan milenyum, Türk-Rus ilişkilerinin de yeni bir eksenle gelişmesi için elverişli ortamı sağladı. Bu dönemde ikili ilişkilere hâkim olan söylemler ‘rekabet yerine iş birliği’ ve ‘stratejik ortaklık’ oldu (Çelikpala, 2013: 532). Rusya’da Putin dönemi ile başlayan millileştirme politikaları sonucu enerji kaynakları üzerinde kurulan devlet kontrolü enerji arzı konusunda verimliliği arttırmış, Irak işgali sonrası artan petrol fiyatlarının da etkisiyle Rus ekonomisi ciddi bir toparlanma sürecine girmişti. Bu dönemde Rusya’nın yeni enerji nakil hattı projelerine, petrol ve doğalgaz ihracını arttırmaya yönelik politikalara yöneldiği görüldü. 2005 yılında Rusya ile Türkiye arasında imzalanan Mavi Akım doğalgaz boru hattı antlaşması bu politikanın en dikkat çekici örneklerinden birini oluşturmaktaydı. Mavi Akım öncesi Rus gazı Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan üzerinden Türkiye’ye geliyor, kışın sert geçtiği dönemlerde transit ülkelerin gaz transferinde Türkiye’ye sorunlar çıkardığı görülmüyordu (İsmayıl ve Aliyev, 2016: 192). Mavi Akım hattı ile Rus gazının Karadeniz üzerinden doğrudan Türkiye’ye taşınması gerek Türkiye’nin tedarik sorunlarının çözülmesi gerekse de Rusya’nın transit ücretlerden kurtulması açısından önemliydi ve Türkiye-Rusya enerji ilişkilerinde yeni bir dönemi başlatmış oldu. Öte yandan Gazprom Export’un direktörü Elena Burmistrova’nın da ifade ettiği gibi bu hat Gazprom’u doğrudan büyük bir

ihracat pazarına bağlayan ilk açık deniz boru hattı olması nedeniyle Rusya için de oldukça önemliydi (“Mavi Akım’dan Türkiye’ye Rekor Gaz Akışı”, 2022).

İkili ilişkilerdeki gelişim enerji alanı ile sınırlı kalmadı, taraflar arasındaki ticaret hacminin ciddi oranda arttığı, özellikle enerji, inşaat, tarım ve turizm gibi alanlarda iki ülke arasındaki ekonomik bağların güçlendiği gözlemlendi. 2000 yılında Rusya ve Türkiye arasında 4,5 milyar dolar olan ticaret hacminin, 2008 Ekonomik Krizi öncesi rekor seviye olan 37,8 milyar dolara yükseldiği görüldü (Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2024: 3).

Türkiye’nin 2000’li yıllarla birlikte dış politikasında bir konsept değişikliğine gittiği açıkça görüldü. Ahmet Davutoğlu’nun önce Başbakan danışmanlığı ve ardından da Dışişleri Bakanlığı görevlerine getirilmesi bu değişime zemin hazırladı. ‘Kemalist’ dış politikanın sınırlılığına atıf yapan Davutoğlu, Türkiye’nin tarihsel ve kültürel bağlara sahip olduğu Arap coğrafyasıyla ilgili politikalarında daha aktif bir pozisyon belirlemesi gerektiğini öne sürüyordu. Nitekim 2000’li yıllar bu pozisyon belirleme, bölgesel güç konumunu kabul ettirme, ‘Osmanlı bakiyesi’ olarak görülen alanlarda girişimlerde bulunma çabalarına sahne oldu (Özkoç, 2017: 79).

12 Mayıs 2010’da imzalanan antlaşma ile Rusya-Türkiye Yüksek Düzeyli İş birliği Konseyi kuruldu. Konseyin, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişimine yönelik strateji ve ana yönleri belirleyen, siyasi, ticari, ekonomik, kültürel ve insani iş birliğini öngören, iki ülke arasındaki ortaklığı güçlendirip bölgesel istikrar ve güvenliğin sağlanmasında tarafların eylemlerini uyumlaştıran bir koordinasyon organı olarak faaliyet göstermesi kararlaştırıldı (Aslanlı ve Akgün, 2020: 799). Konseyi kuran antlaşma çerçevesinde Rusya ortaklığında Türkiye’nin ilk nükleer enerji tesisi Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin kurulması kararlaştırıldı. Böylece Türkiye, nükleer enerjiye geçiş için 60 yıldır Avrupa’dan beklediği desteği Rusya’dan almış oldu (Taşcı, 2019: 98-99).

Türkiye, 2014’te Rusya’nın Kırım’ı ilhakını eleştirirken, iki ülke ekonomik iş birliğini sürdürdü. Türkiye’nin Ukrayna’nın toprak bütünlüğüne verdiği destek, siyasi ilişkilerinde bazı gerginliklere yol açmış olsa da ticari ilişkiler artarak devam etti. Kırım’ın işgal ve ardından ilhakı sonucu Batı tarafından ağır yaptırımlara maruz kalan Rusya için Türkiye ile iş birliğinin öneminin arttığı görüldü. Türkiye ise Rusya’ya karşı yaptırımlara katılmayan tek NATO üyesi olarak öne çıktı. Ukrayna Krizi, Türkiye-Rusya iş birliğinin temel saç ayaklarından olan enerji konusunu da Türkiye lehine etkileyen bir gelişme oldu. Rus gazının Karadeniz altından geçerek Bulgaristan üzerinden Avrupa’ya transferini öngören Güney Akım Projesi, Ukrayna’daki gelişmeler ve AB’nin Kırım’ın ilhakı sonrası Rusya’ya yaptırımları nedeniyle iptal edilmişti. 1 Aralık 2014’te Türkiye’yi ziyaret eden Putin, bu proje yerine gazın Karadeniz

üzerinden Türkiye'ye ulaşmasını ve Türkiye'den dağıtımını öngören Türk Akımı Projesini duyurdu (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 2). Ocak 2019'da hizmete açılan Türk Akımı ile hem Rusya için güvenilir bir güzergâh oluşturuldu hem de Türkiye'nin enerji transferi alanında eli güçlendi.

İlişkilerdeki en büyük kırılma noktası şüphesiz Kasım 2015'te Suriye'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından bir Rus savaş uçağının düşürülmesi ile yaşandı. Bu olay sonrası hızla kopma noktasına gelen ikili ilişkilerin olay sonrası yapılan diplomatik hamleler ve Türkiye'nin özür mektubunun ardından aynı hızda ve görülmemiş şekilde düzeldiği görüldü. Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminin ardından Türkiye'ye destek veren ülkelerin başında Rusya geliyordu. Putin, darbe girişiminin ardından Erdoğan'ı arayan ve destek bildiren ilk liderdi (Taşcı, 2021: 520). Öte yandan darbe girişiminde yer alan aktörlerin ABD ve AB'ye ilticalarının kabulü, süreçte ABD'nin yer aldığı iddiaları Ankara'nın Batılı müttefikleri ile ilişkilerini yeniden yorumlamasına neden oldu (Duman, 2018: 83-84). Kısa süre sonra Aralık 2017'de ise Türkiye ve Rusya arasında tarihi bir antlaşma imzalandı, bu antlaşma ile NATO üyesi olan Türkiye Rusya'dan S-400 füze savunma sistemleri almaya karar verdi. Bu antlaşma, NATO ve ABD ile Türkiye arasında önemli bir ihtilaf konusu olarak öne çıktı. İlk kez bir NATO üyesinin askeri envanterine Rus yapımı askeri teçhizat giriyordu. Antlaşma, Türkiye'nin NATO müttefiklerinin endişelerine rağmen Rusya ile arasındaki artan askeri ve stratejik bağları simgelemesi açısından oldukça önemliydi.

2016 sonrası dönemde Türkiye'nin Suriye sahasında koalisyon güçleri ile çıkarlarının ayrıştığı, Suriye'deki etkinliğini yitirmeye başladığı ve Suriye'nin kuzeyindeki YPG varlığının bir ulusal güvenlik tehdidi olarak daha belirgin hale geldiği görüldü. Bu noktada Türkiye'nin bu kırılgan pozisyonundan kurtulması için Rusya ile iş birliği daha fazla önem kazandı (Dalay, 2021: 9). Türkiye-Rusya iş birliği 2018'de Suriye'de kendini gösterdi, Türkiye Suriye'nin kuzeyinde PYD ve YPG terör örgütlerine karşı Afrin bölgesinde gerçekleştirdiği askeri operasyonlarda Rusya ile koordineli hareket etti, Rusya ise Türkiye'nin operasyon bölgesinden askerlerini çekerek harekate zımni onay verdi.

Artan Türkiye-Rusya iş birliğinin yansımaları Eylül 2020'de Dağlık Karabağ çatışmasında tekrar görüldü. 27 Eylül 2020'de Azerbaycan ve Ermenistan arasında yeniden başlayan ve 44 gün süren çatışmada Türkiye, Azerbaycan'ın en önemli destekçisi ve müttefiki olarak öne çıktı. Ankara'nın Azerbaycan'a sağladığı askeri ve politik destek, çatışmanın sonucu açısından belirleyici bir rol oynadı (Baev, 2021: 177). Buna karşın Ermenistan'ın 1988'deki Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sırasındaki en temel müttefiki olan, Karabağ bölgesinin tamamının ve Azerbaycan'ın yaklaşık 1/5'inin işgalinde en önemli pay sahibi olan Rusya bu kez çatışmaya müdahale etmemiş, Ermenistan'ı yalnız

bırakmıştı. 10 Kasım'da Rusya'nın arabuluculuğunda ateşkes imzalandı, Ermenistan'ın Karabağ'dan çekilmesine ilişkin planlama yapıldı ve Dağlık Karabağ'daki Ermenilere yönelik gıda, ilaç vb. yardımların gerçekleştirilmesi için açılan Laçın koridorunun Rus askerleri tarafından korunması planlandı. Ateşkesin korunması ve yeni çatışmaların önlenmesi için bölgeye beş yıllık süre için yaklaşık 2 bin Rus askeri konuşlandırıldı (BBC, 2020). Türkiye-Rusya iş birliğinin Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan lehine sonuçlanmasında son derece etkili olduğu düşünülmektedir.

Şubat 2022'de, Rusya Ukrayna'ya tam ölçekli bir saldırı başlattı. Türkiye, Rusya'nın eylemlerini eleştirdi ancak dengeli bir tutum sergileyerek diyalogun önemini vurguladı. Ankara, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığına vurgu yapan bir dil kullansa da özellikle enerji sektöründe Moskova ile güçlü ekonomik ilişkilerini sürdürdü. Savaş sonrası Kuzey Akım 2 projesinin ABD yaptırımları altında tamamlanamaması, Kuzey Akım 1'in ise Kremlin'in iddialarına göre sabotaja uğraması, enerji konusunda Türkiye'nin konumunu güçlendiren gelişmeler oldu. Nitekim 13 Ekim 2022'deki Astana Zirvesi sonucu Vladimir Putin, Türkiye'nin bir enerji dağıtım merkezi olması ve doğal gazın Avrupa'ya Türkiye üzerinden ulaştırılması ihtimaline vurgu yaptı (Hopkins, Timur ve Reed, 2022).

Savaşın başından beri iki aktörle de diyalog halinde olan Türkiye, bu özelliğiyle arabuluculuk faaliyetlerinde de bulundu. 10 Mart 2022'de Antalya Diplomasi Forumu (ADF) kapsamında Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Ukrayna Dışişleri Bakanı Dmitro Kuleba Türkiye'nin arabuluculuğunda ilk kez bir araya geldi. Görüşmeden bir çözüm elde edilemese de bu girişim Türkiye'nin tarafları bir araya getirebilme, tarafların iletişim kurmasını sağlama ve müzakere kolaylaştırıcı bir görev üstlenme kapasitesini göstermesi açısından önemliydi (Yumuşak, 2023: 183).

Ukrayna Savaşı uluslararası barış ve güvenliğe kadar gıda güvenliğine de önemli bir tehdit olarak ortaya çıktı. Savaşın başlamasıyla Rusya, Karadeniz limanlarını abluka altına aldı, yaklaşık 20 milyon ton tahılın Ukrayna'dan çıkışına engel oldu. Bu durum Ukrayna'nın temel tahıl tedarikçisi olduğu Orta Doğu ve Afrika ülkeleri için ciddi bir gıda sorununun oluşmasına neden oldu (Bayazıt ve Gürbüz, 2023: 2218). Türkiye, savaşın başından itibaren hem Rusya hem de Ukrayna iletişimini koruyan nadir aktörlerden biri olarak bu sorunla ilgili inisiyatif alıp sorunun çözümünde Birleşmiş Milletler (BM) ile arabuluculuk rolü oynadı. Küresel bir krizin önüne geçebilmek adına Türkiye'nin girişimleri ile 22 Temmuz 2022'de 'Tahıl Koridoru Antlaşması' imzalandı. Türkiye'de Milli Savunma Üniversitesi yerleşkesinde antlaşmanın yürütülmesi için bir Müşterek Koordinasyon Merkezi kurdu. Antlaşma kapsamında kullanılacak ticari gemilerin kaydının yapılması, Ukrayna limanlarına giriş ve çıkışların

planlanması, gemilerin teknik takibinin gerçekleştirilmesi, taraf devletlerle koordinasyonun sağlanması görevleri bu merkeze verilmiştir (Candan ve Halhallı, 2022: 375).

Sonuç olarak yeni yüzyılın ilk çeyreğini oluşturan 2000-2025 arasındaki dönemde yukarıda genel görünümüne yer verilen Türkiye-Rusya ilişkileri gerek ikili ilişkilerin artan yoğunluğu gerekse de uluslararası konjonktürün taraflar üzerindeki etkileri sonucu Türk dış politikasının öncelikler listesinde üst sıralara çıktı. Her iki ülkede aşağı yukarı aynı tarihlere denk gelen iktidar değişimi ve göreve gelen liderlerin benzer profillere sahip olmaları ilişkilerin gelişiminde kolaylaştırıcı rol oynadı. Sonraki bölümlerde görüleceği gibi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, bu dönemdeki birçok kriz ve anlaşmazlıkta şahsi ilişkilerini devreye sokarak sorunları aştılar, çatışan çıkarlara karşın iş birliğinin mümkün kılınmasına olanak sağladılar. Öyle ki iki lider arasındaki bu ilişki türü Batı literatüründe sıklıkla otoriter liderlik kavramıyla açıklandığı, Erdoğan ve Putin için eski imparatorluklarını tekrar inşa etmeye çalışan aktörler tanımlaması yapıldığı görüldü (Graham, Lindahl ve Kocaoglu, 2021).

SURİYE İÇ SAVAŞI

15 Mart 2011’de Suriye’nin Dera şehrinde başlayan rejim karşıtı gösteriler kısa sürede Suriye’nin tamamına yayıldı, Arap Baharı’nın en kanlı ve uzun örneği olarak ortaya çıktı. Suriye halkının rejime karşı demokrasi, özgürlük ve ekonomik reform talepleriyle başlayan olaylar, Devlet Başkanı Beşar Esad’ın protestolara şiddetle karşılık vermesi sonucu hızla tırmandı ve bölgesel çatışmalar ortaya çıktı. Zamanla, muhalif gruplar silahlanarak rejime karşı savaşımaya başladı ve ülke genelinde bir iç savaş hâkim oldu. Bu süreçte, IŞİD gibi radikal gruplar da ortaya çıkarak Suriye’nin büyük bir bölümünü kontrol altına aldı ve çatışmalar daha da karmaşık hale geldi.

Savaşan taraflara yönelik uluslararası destek iç savaş, bölgesel ve küresel güçlerin mücadele sahnesi haline getirdi. ABD öncülüğündeki koalisyon ve Türkiye’nin muhalifleri desteklediği çatışmada, Rusya ve İran Suriye yönetimine destek verdi. Rusya’nın Eylül 2015’te savaşa dahil olması ile dengelerin rejim güçleri lehine değiştiği Suriye İç Savaşı’nda ABD ve Türkiye’nin de çıkarlarının giderek çatıştığı gözlemlendi. Çatışmalar, yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine, milyonlarca kişinin mülteci durumuna düşmesine ve Suriye’nin büyük ölçüde harap olmasına yol açtı. İç Savaş ile başlayan mülteci krizi başta Türkiye olmak üzere Orta Doğu ve Avrupa’yı da derinden etkiledi. Bu çalışma özelinde ise Suriye İç Savaşı Türkiye-Rusya ilişkilerinin önemli bir dönüm noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira çalışmanın başlığında da ifade edildiği gibi tarafların çatışan çıkarlar altında bölgesel iş birliğine yönelimini en açık biçimde gösteren örnek Suriye İç Savaşı oldu.

Türkiye'nin Suriye Politikası

Türkiye-Suriye ilişkilerindeki temel çatışma unsuru Suriye'nin PKK unsurlarına ev sahipliği yapması, Suriye'de barınan ve eğitim alan bu unsurların Türkiye'ye karşı gerçekleştirdikleri terör faaliyetleri oldu. Temmuz 1979'da Suriye'ye kaçan terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ın PKK'yı Suriye'den yönetmesi ve Türkiye'ye yönelik saldırılar gerçekleştirmesi iki ülke arasındaki krizi doruk noktasına ulaştırdı. 1998 yılında toplanan Milli Güvenlik Kurulu, Suriye'nin Türkiye'ye saldıran terör gruplarına ev sahipliği yapmasını savaş sebebi (casus belli) saydığını ilan etti. Kriz, 20 Ekim 1998'de ABD Başkanı Bill Clinton'ın girişimleri ve Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'in arabuluculuğu sonucu imzalanan Adana Mutabakatı ile çözülebildi. Mutabakat henüz imzalanmadan 9 Ekim'de Abdullah Öcalan'ın Suriye'yi terk etmesi ile iki ülke ilişkilerinin normalleşmeye başladığı görüldü.

10 Haziran 2000'de vefat eden Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın 13 Haziran'daki cenazesine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in katılımı, bu ziyaretin Mayıs 2000'de göreve başlayan Sezer'in ilk yurtdışı ziyareti olması Suriye ile olan ilişkilerin normalleştirilmesine dair güçlü sinyaller içeriyordu (Akgünay, 2021). 1980'lerle birlikte neoliberal ekonomi politikalarını benimseyen Türkiye ihracata dayalı ekonomik büyüme stratejisi izlemekteydi. 1990'ların ekonomik krizlerinin ardından iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi'yle (AKP) birlikte Anadolu burjuvazisinin dışa açılma hedefleri de belirginleşti. Bu anlamda Suriye, Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan bu sermayedar grubu için potansiyel bir ihracat sahasıydı. Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi'nin (GAFTA) bir üyesi olan Suriye, bu dönemde Türk siyasal elitleri ve sermayedarları tarafından Orta Doğu pazarlarına çıkışın bir anahtarı olarak görüldü (Tür, 2016: 160-161). Nitekim Aralık 2004'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Şam ziyareti sırasında iki ülke arasında Ocak 2007'de yürürlüğe girecek olan Serbest Ticaret Antlaşması imzalandı. Bu dönemde Türkiye ile Suriye'yi yakınlaştıran yalnızca ticari ilişkiler değildi. ABD'nin Afganistan Operasyonu ve Irak işgali sonrası sıranın Suriye'ye geleceğine dair tartışmalar Türkiye'nin güvenlik kaygılarını arttırıyor ve Suriye ile yakınlaşmasına neden oluyordu. Lübnan'daki askeri varlığı nedeniyle uzun süredir uluslararası baskı altında olan Suriye'ye bu dönemde en fazla destek veren ülkelerin başında Türkiye geliyordu (Arı, 2008: 638-639).

Suriye ile 2000'lerin başından itibaren yoğunlaşan ilişkiler 2009'da Başbakan danışmanı Ahmet Davutoğlu'nun Dışişleri Bakanı olmasıyla yeni bir boyut kazandı. Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikasının yansımalarını Türkiye-Suriye ilişkilerinde görmek mümkündü. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Eylül 2009'daki Ankara ziyaretinde Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İş birliği Konseyi (YDSK) kurulması kararlaştırıldı.

YDSK çerçevesinde 13 Ekim 2009'da Halep ve Gaziantep'te Bakanlar düzeyinde, 23 Aralık 2009'da ise Şam'da Başbakanlar düzeyinde iki toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantılarda karşılıklı vize muafiyetini de içeren, güvenlik, siyasi ilişkiler, ekonomi, tarım, ulaştırma, eğitim, bilim, kültür vb. konularda toplam 50 antlaşma imzalandı (Duran, 2011: 512). Fakat Suriye ile 2000'lerin başlarında hızla olumlu yönde gelişen ilişkiler Arap Baharı süreciyle birlikte aynı hızda bozulmaya başladı. Arap Baharı'nın özgürlükçü fikirleri Suriye'de iktidar ve muhalifler arasında ciddi bir kriz doğmasına neden oldu. Türkiye krizin başından itibaren Esad yönetimine karşı açık bir tavır aldı, Şam'a karşı ayaklanan grupların Suriye Ulusal Konseyi adıyla örgütlenmesine önyak oldu, bu örgütün askeri kanadı olan Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) lojistik, askeri ve siyasi destek vermiştir.

Türkiye'nin Suriye politikasında ABD ile ilişkileri önemli bir belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin en başından beri ABD ile ortak hareket etme ve kapsamlı bir NATO müdahalesi talebi çoğunlukla yanıtsız kaldı. Bunun en önemli sebebi ise Suriye'deki silahlı gruplara verilen destek konusunda ABD ile ayrı düşmesindendir. 11 Eylül 2012'de Bingazi'de ABD Büyükelçisi'nin öldürülmesinde Suriye'de örgütlenen El Nusra Cephesi'nin olduğunun ortaya çıkmasıyla ABD El Nusra'yı terör örgütü listesine ekledi ve Türkiye'yi El Kaide uzantısı olan bu ve benzeri gruplarla iş birliği yapmakla suçladı (Özcan, 2017: 271). Türkiye'nin El Nusra'yı terörist örgüt olarak ilan ettiği 3 Haziran 2014'ten sonra dahi ABD ile ilişkilerindeki bu gerilimin azaldığını söylemek mümkün değildir. Bu durum Türkiye için Suriye'de yalnızlaşma riski taşıyordu.

Türkiye'nin Suriye politikasında dönüm noktası oluşturan sorunlardan bir diğeri ise 2014 itibariyle ortaya çıkan Irak Şam İslam Devleti'ne (İŞİD) karşı mücadelede ABD'nin Suriye'de örgütlü Kürt silahlı gruplar olan PYD ve YPG'ye dayanması oldu. Türkiye tarafından terör örgütü olarak tanımlanan bu gruplar ABD'nin önde gelen müttefikleri halini aldı. Suriye'nin kuzeyindeki Kürt askeri ve siyasi varlığı Türkiye tarafından bir ulusal güvenlik tehdidi olarak tanımlandı, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından sırasıyla Fırat Kalkanı (2016), Zeytin Dalı (2018) ve Barış Pınarı (2019) harekatları gerçekleştirildi. Türkiye'nin bu müdahalelerinin temelinde ise Suriye'nin kuzeyinde oluşturmak istediği güvenli bölge tasarısı yer almaktaydı. Kilis'ten Halep hattına ve oradan da Lazkiye'ye kadar uzanan bir güvenli bölge, PYD-YPG güçlerinin Fırat'ın batısına geçip Akdeniz'e ulaşmasını engellemesi, Halep ve civarındaki başta Türkmen gruplar olmak üzere muhaliflere yardım götüren ikmal yollarının güvenliği ve Türkiye'deki Suriyeli sığınmacıların geri dönüşü için bir alan sağlaması açısından oldukça önemliydi (Polat, 2020: 77). ABD ile Suriye bunalımında yaşanan ayrışmada temel tartışma güvenli bölge üzerinden

yaşanmakta, Washington Ankara'nın bu talebine olumlu yanıt vermemekteydi. Türkiye'nin 2015 yazında IŞİD karşıtı koalisyonu İçirlik üssünü açma kararı aradaki gerilimi azaltsa da Rusya'nın Suriye bunalımına doğrudan müdahil olmasına da zemin hazırladı. Rusya 30 Eylül 2015'te Suriye rejiminin daveti ile müdahil olduğu bu krizde ilk iş olarak Türkiye'nin oluşturmak istediği güvenli bölge olan Halep-Lazkiye hattını hedef alacaktı (Özcan, 2017: 284).

Rusya'nın Suriye Politikası

Rusya'nın Suriye politikasının temelleri Soğuk Savaş döneminde atıldı. Suriye ile yakın iş birliği Rusya'ya SSCB'den kalan bir mirastır. Bu nedenle Rusya'nın Suriye politikasını anlamak için SSCB-Suriye ilişkilerinin incelenmesi faydalı olacaktır. SSCB'de 5 Mart 1953'te Josef Stalin'in ölümü iç ve dış politikada önemli bir dönüşüm için çıkış noktası oldu. Stalin'in ardından göreve gelen Nikita Hruşov iç politikada Stalin döneminin özellikle azınlıklar üzerindeki olumsuz etkilerini silmek ve tüm Sovyet cumhuriyetleri arasında birlik duygusunun geliştirilmesini sağlamak için Stalinsizleştirme (de-Stalinization) politikası izledi. Dış politikadaki temel felsefi değişim ise 14-26 Şubat 1956 tarihlerinde gerçekleşen Sovyetler Birliği Komünist Partisi 20. Kongresi ile mümkün oldu. Kongreden çıkan 'barış içinde bir arada yaşama' doktrini ile SSCB yüzünü geliştirmekte olan ülkelere döndü ve bu ülkelerle kültürel iş birliği de dahil olmak üzere ilişkileri geliştirmeyi hedefledi (Dawisha, 1975: 420).

1955'te Mısır'da Cemal Abdünnâsır hükümetine silah yardımıyla bulunan, 1956 Süveyş Krizi'nde Batı'nın karşısında Mısır'ı destekleyen SSCB, 1960'ların başından itibaren ise Suriye ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Şüphesiz bu durumda 1963 yılında sosyalist Baas Partisi'nin iktidara gelmesi son derece etkili olmuştu. Baas yönetiminin sosyalizme geçiş sürecinde orduyu ideolojik bir araç olarak kullanmak istemesi SSCB ile olan askeri iş birliğinin yoğunlaşmasına zemin hazırladı (McInerney, 1992: 269). Nitekim 1967'de Altı Gün Savaşı'ndan yenik çıkan Suriye'nin kayıplarının telafisinde ve yeniden silahlanmasında en etkili aktör SSCB oldu. Bu dönemde Amerikalı tarihçi Walter Laqueur, Suriye'yi 'Sovyet yardımlarının vitrini' olarak tanımlamaktadır (Laqueur, 1969: 94).

Hafız Esad'ın iktidara geldiği 1970'ler ise SSCB-Suriye ortaklığının en üst düzeyde gerçekleştiği bir dönemi ifade etmektedir. Mayıs 1970'ten 1980'lerin ilk yarısına kadar SSCB'nin Suriye'ye yaptığı askeri yardımlar 8 milyar doları aştı. Suriye'yi SSCB'nin Orta Doğu'daki bir numaralı müttefiki haline geldi (Karsh, 1991: 34). 1971'de imzalanan ikili antlaşma ile SSCB'nin Akdeniz'deki tek deniz üssü olan Tartus Deniz Üssü kuruldu, Soğuk Savaş'ta ABD'nin Akdeniz'deki varlığını sınırlandırma konusunda en ciddi adım Suriye yönetimi ile iş birliği yapılarak atıldı. Suriye yönetimi ile yapılan bu antlaşma

ile Rusya Suriye'deki askeri varlığına bölgedeki diğer aktörlerin aksine hukuki bir zemin de kazandırmıştı (Tellal, 2015: 1049). 1973 Yom Kippur Savaşı'nda SSCB, Suriye'ye modern hava savunma sistemleri, tanksavar füzeleri gibi gelişmiş askeri teçhizat sağladı (Golan, 2010: 67). SSCB ve ardılı Rusya'nın desteği Suriye'de gerek Hafız Esad gerekse oğlu Beşar Esad dönemlerinde Baas Partisi'nin iktidarda kalmasında en etkili dış faktörlerden biri olmuştur.

1990'lar SSCB'nin dağıldığı, ardılı olarak görülen Rusya'nın ise derin siyasi ve ekonomik krizlerle boğuştuğu, uluslararası alandaki büyük güç statüsünün sorgulandığı bir dönemi ifade etmekteydi. Bu dönem SSCB'nin yıkıntıları arasından doğan Rusya'nın ontolojik bir güvensizlik yaşadığı ve bu güvensizlik sonucu dış politikada da yönünü bulmaya çalıştığı bir kaos sürecine denk gelmekteydi (Güç, 2022: 180-181). Bu kaotik dönemde iç politikada yaşanan gelişmeler Kremlin'i dış politikada Sovyet dönemindeki etkili rolünden uzaklaştırdı. Sovyet döneminin vasal devletleri olarak görülen Küba, Vietnam ve Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerin gevşediği görüldü. (Lo, 2002: 48). Bu bağlamda Suriye ile ilişkiler de Rus dış politikasının öncelikler listesinde aşağı sıralara indi. ABD ile yakınlaşarak kapitalist ekonomik sisteme eklenmeye çalışan Rusya, Sovyet döneminin 'emperyal arzularından' vazgeçmek zorundaydı. Henüz Gorbaçov döneminde Sovyet-İsrail ilişkilerinin gelişmesi Suriye ile olan ilişkileri bozmaya başlamıştı. SSCB'nin dağılması sonrası azalan ekonomik ve askeri yardımlar bu eğilimin devam edeceğinin işaretiydi. Buna karşın Suriye'de Sovyet döneminden kalan Tartus Deniz Üssü faaliyetini sürdürüyor, Rus generaller Suriye ordusuna askeri danışmanlık vermeye devam ediyorlardı (Aghayev ve Katman, 2012: 2068). 1990'ların ilk yarısında Suriye ile ilişkilerini düşük profilli tutan Rusya'da Ocak 1996'da Orta Doğu uzmanı olan Yevgeny Primakov'un Dışişleri Bakanı olmasıyla ilişkiler tekrar ilerleme evresine geçti. Bu dönem konjonktürel olarak da Rusya'nın yeniden Orta Doğu'ya açılması açısından oldukça elverişliydi. Birinci Körfez Savaşı ve Irak'a yapılan ağır yaptırımlar Arap dünyasında huzursuzluk yaratırken İsrail'in barış süreçlerini baltalamasındaki rolü nedeniyle ABD'ye olan güven azalmıştı (Khasan, 1998: 92). Primakov, Ekim 1997'den itibaren Orta Doğu'daki barış girişimlerinde Suriye ile olan ilişkilerini de kullanarak aktif şekilde rol aldı. Böylece Rusya, ABD ve İsrail ile ilişkilerinde eşit bir arabulucu aktör olarak öne çıktığını göstermek istiyordu (Dannreuther, 1998: 356).

2000'ler Rusya'da Putin'in iktidara gelişi ve Rusya'nın içerde yeniden yapılanırken dış politikada yeniden büyük güç statüsüne erişmek için girişimlerde bulunduğu yeni bir başlangıcı ifade eder. Putin iktidarı ile 1990'lar boyunca ülke içinde farklı güç odakları arası rekabet sonucu ortadan kalkan merkezi otoritenin, 'dikey iktidar' modeli ve 'egemen demokrasi' anlayışıyla yeniden tesis edileceği bir dönem başladı (Güç, 2022: 264-265). Bu durumun

dış politikadaki yansıması ise Rusya'nın başta eski Sovyet coğrafyası olmak üzere birçok alanda ABD'nin karşısında konumlanması oldu. Soğuk Savaş'ın sona ermesine karşın devam eden NATO genişlemesini ulusal güvenliğine, uluslararası istikrar ve barışa tehdit olarak gören Rusya, hem küresel bir güç olan Çin ile hem de İran, Hindistan, Türkiye gibi bölgesel güçlerle iş birliğini arttırmaya yöneldi.

1990'ların 'soğuk' ilişkilerinin ardından Putin iktidarı ile Rusya'nın Suriye ilişkilerinin yeniden ilerleme kaydettiği görüldü. Bu durumda Moskova'nın inisiyatifine kadar uluslararası konjonktürün de etkisi vardı. Zira 11 Eylül saldırıları sonrası önce Afganistan'a giren ve ardından 2003'te Irak'ı işgal eden ABD'nin Ortadoğu'daki etkinliği artmaktaydı. Moskova'nın bu etkinliği dengelemek için tarihsel bağları olan Suriye'ye yöneldiği görüldü. 25 Ocak 2005'te taraflar arasında 1971 antlaşmasını yenileyen ve Rusya'nın Tartus Limanı'nı kullanım süresini uzatan yeni bir antlaşma imzalandı. Tartus Limanı, SSCB'nin dağılması sonrası Rusya'nın ülke dışındaki tek deniz ikmal tesisi olması açısından önemliydi. Moskova'nın bu dönemde Suriye'yi silahlandırmaya devam ettiği, hatta 2005'te yeni silah alımlarını mümkün kılabilmek için Suriye'nin SSCB döneminden kalan 13 milyar dolarlık borcunun 10 milyar dolarını sildiği görüldü (Trenin, 2013: 8).

14 Şubat 2005 tarihinde Lübnan eski başbakanı Refik Hariri'ye yapılan bombalı saldırı Suriye istihbaratı ile ilişkilendirildi. Zira Hariri, Suriye çizgisindeki Lübnan Devlet Başkanı Emil Lahud ile arasının açılması sonucu Ekim 2004'te görevinden istifa etmişti. Bombalı saldırı sonucu Hariri'nin hayatını kaybetmesi Suriye üzerinde bir uluslararası baskının oluşmasında etkili oldu. Suriye'nin Lübnan'daki askeri varlığına son veren bu gelişme sonrasında Suriye'ye yönelik uluslararası yaptırımlar da gündeme geldi. Kremlin'in bu yaptırım tasarılarına karşı çıkarak Şam'a siyasi destek verdiği görüldü (Lund, 2019: 15).

Moskova, ABD'nin Suriye yönelik baskılarının nihai olarak bir rejim değişikliğini hedeflediğini düşünüyordu. 1990'larda Yugoslavya'da da benzer bir süreç işlemiş Kosova, Rusya'nın tarihsel müttefiki Sırbistan'dan koparılmıştı. Irak'ta 2003'te gerçekleşen de benzer şekilde Saddam Hüseyin yönetiminin devrilmesinden ibaretti. Libya'da sivil kayıplarının önüne geçmek için uçuşa kapalı bölge ilan edilmesine karşı çıkmayan Moskova, Kaddafi'nin devrilmesi ve Libya'daki yatırımlarının tehlikeye girmesi sonucuyla karşılaşmıştı (Trenin, 2013: 10). Bu nedenle 2011'de Arap Baharı Suriye'ye sıçradığında Moskova önceki 'hatalarından' ders almış olarak yeni bir dış politika benimsedi. Rusya'nın Suriye politikasındaki en kritik adımı Eylül 2015'te iç savaşa doğrudan katılımı ile gerçekleştirdi. Özellikle Rusya'nın sağladığı hava desteği Esad rejiminin muhalifler karşısında üstünlük kurmasında önemli bir rol oynadı. Savaşın

uzaması ve rejimin ayakta kalabilmesindeki belirleyici unsurun Rusya'nın desteği olduğu açık şekilde görülmektedir.

Suriye Krizi Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri

Suriye krizine kadar iki ülke bölgesel krizlerin ekonomik ilişkileri etkilememesi üzerine şekillendirdikleri ve ilişkilerin 'kompartımanlaştırılması' olarak adlandırılan bir politika izlemekteydiler. Böylece ekonomik ve diplomatik ilişkileri baltalayacak krizlerin izole edilmesi, aralarındaki ilişkilerin farklı alan ve kompartımanlara ayrılarak değerlendirilmesi mümkün oluyordu. Fakat Suriye İç Savaşı karşılıklı ticari ilişkiler ekseninde şekillenen kompartımanlaştırılmış Türk-Rus ilişkilerine stratejik bir boyut kazandırdı (Köstem, 2021: 798). Bu boyut 2022'de Rusya-Ukrayna Savaşı'nın başlamasıyla derinlik kazandı. Hem Suriye'de hem de Ukrayna'da savaşı ve bu süreçte ağır yaptırımlara maruz kalan Moskova için Ankara en önemli ortaklardan biri haline geldi. Karadeniz güvenliğinin sağlanması, yaptırımların aşılması, güvenli enerji transferi ve Rusya için daha birçok önemli konuda Türkiye iş birliği yapılması gereken en temel aktörlerden biri haline geldi. Rusya'nın Suriye'de savaşa dahil olup Türkiye ile karşı karşıya kaldığı 2015'ten 2022 Ukrayna Savaşı'na kadar iki ülke arasındaki ticaret hacmi Uçak Krizi ve COVID-19 pandemisi haricinde her yıl artış gösterdi. 7 yıllık bu kısa sürede ticaret hacmi yaklaşık 3 katına ulaştı (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Türkiye-Rusya Ticari İlişkileri 2015-2023 (milyar dolar)

Yıl	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
İhracat	3,68	1,79	2,86	3,65	4,15	4,5	5,77	9,34
İthalat	20,74	15,46	20,09	22,71	23,11	17,82	28,95	58,84
Hacim	24,42	17,25	22,95	26,36	27,26	22,32	34,72	68,18

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>

Suriye İç Savaşı'nda Türkiye, Esad yönetimine karşı ayaklanan muhalif gruplara destek verirken Rusya, Esad rejimini ayakta tutacak en önemli aktör olarak savaşa dahil olmuştu. Rusya Libya konusunda yaptığı 'hatayı' tekrar etmeme niyetindeydi ve Esad rejiminin devrilmesi girişimlerine en baştan şiddetle muhalefet etti (Bagdonas, 2012: 57). İki taraf arasındaki ilişki dinamiğini temelden etkileyecek gelişme ise 24 Kasım 2015'te Türk Hava Kuvvetleri'ne ait iki adet F16 uçağın Türk hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Rus Hava Kuvvetleri'ne ait Suhoi Su-24 tipi saldırı uçağını düşürmesi oldu. Suriye iç savaşında tarafları ilk kez askeri olarak karşı karşıya getiren bu olay ilişkileri oldukça olumsuz etkiledi (Özcan, 2017: 269). Olay sonrasında Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Rus jetinin vurulmasının ilişkilerde ciddi sorunlara neden olacağını ve Türkiye'den özür beklediklerini belirtti (Walker, 2015).

İlk etapta bu talepleri karşılanmayan Rusya'nın Türkiye'ye karşı yaptırım girişimleri yoğunluk kazandı. İki ülkenin de kamuoyunda derin bir yankı uyandıran bu sorun ilişkilerin hızla bozulmasına neden oldu.

Uçak krizi ile adeta kopma noktasına gelen Türk-Rus ilişkileri, kriz sonrası aynı hızda düzelmeye ve gelişmeye başladı. Öyle ki başta Suriye meselesi olmak üzere bölgesel güvenlik, terörizm, enerji yatırımları gibi konular başta olmak üzere tarafların hiç olmadığı kadar yakın iş birliği içine girdiği görüldü. Bu süreçte önemli dönüm noktalarından biri Türkiye'de 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişimi oldu. Eş zamanlı olarak farklı şehirlerde ve farklı hedefleri gözeterek başlayan bu hareket sonrası Batı dünyasından gelen cılız tepkiler, darbe girişimin arkasında ABD'nin yer aldığı iddiaları Türkiye-Rusya yakınlaşmasında etkili olan faktörlerdir.

15 Temmuz sonrası artan Türkiye-Rusya yakınlaşması, Ekim 2015'te başlatılmış olan ve Suriye meselesinde en önemli bölgesel aktörler olan Türkiye, Rusya ve İran'ı bir araya getiren Astana Platformu'nun da güçlendirilmesine olanak sağladı. Bu durumda etkili olan unsurlardan biri Obama yönetiminin Ocak 2017'de Suriye'deki etkinliğini ve güvenilirliğini kaybetmiş olmasıdır. ABD'nin aksine Rusya ise bölgede hem doğrudan askeri olarak bulunması hem de yerelde etkili olan İran, Hizbullah gibi güçlerle birlikte çalışması itibarıyla öne çıkıyordu. Türkiye, Esad yönetimini hedef alan tavrını yumuşatarak Rusya ile uzlaşma arayışına yöneldi (Tchantouridze ve Askerov, 2021: 152).

Suriye'de rejim ile silahlı grupları önce ateşkese ardından da uzlaşmaya ikna etmeyi hedefleyen, Türkiye, Rusya ve İran'ın ise garantör devletler olarak masada yer aldığı Astana sürecinin ilk turu 23-24 Ocak 2017'de gerçekleştirildi. Aralık 2019'a kadar devam edecek Astana sürecinin formatı Türkiye, Rusya ve İran'ın etkileşimine dayanıyordu. BM'nin siyasi çözümü yeniden başlatabilmesi için de güçlü bir zemin hazırlamış oluyordu (Nabiev ve Nafikov, 2021: 203). Öte yandan üç garantör devletin çıkarlarının uyumsuzluğu ise platformun yumuşak karnını oluşturmaktaydı.

Astana Süreci kapsamında Soçi'deki zirve sonrası Türkiye'nin gerçekleştirdiği Zeytin Dalı Harekatı'nda da Türkiye-Rusya iş birliğinin yansımalarını görmek mümkündür. Suriye rejim güçleri tarafından kontrol edilen bölgede Türkiye'nin YPG ve PKK unsurlarına karşı başlattığı operasyona ilk başta olumlu bakmayan Rusya, Eylül 2018'deki Soçi Zirvesi'nden sonra bölgedeki askerlerini çekerek imkân tanımıdı. Moskova, sınırlı şekilde de olsa hava sahasının kullanımına izin verdi ve böylece Türkiye'nin ulusal güvenlik kaygılarının giderilmesinde rol oynadı.

İki ülke arasındaki diplomatik iş birliğinin 2019'da İdlib'deki çatışmaların kontrol edilmesi söz konusu olduğunda sahaya da yansıdığı görüldü. Tarafları sıklıkla karşı karşıya getiren İdlib bölgesinde Türk ve Rus askerlerinin ortak

gözlem ve devriye görevi yürütmesin kararlaştırıldı. 2020 yılının başında, Türkiye'nin İdlib'deki askeri varlığını artırması sonucu İdlib'teki güçler ile Esad kuvvetleri arasında çatışmalar yoğunlaştı. 27 Şubat 2020'de İdlib'e yönelik Rus hava saldırısı sonucu 34 Türk askeri hayatını kaybetti. Mart 2020'de Erdoğan ve Putin İdlib'teki sorunları görüşmek üzere yeniden Soçi'de bir araya geldiler. Zirve sonucunda bölgede ateşkesi sağlamak için Moskova Antlaşması imzalandı (Roth, 2020). Antlaşma Suriye'nin kuzeybatısında çatışmaların kontrol edilmesi için ortak devriyelerin devamını, Türk ve Rus birliklerin koordineli çalışmasını öngörüyordu. 24 Şubat 2022'de Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik başlatmış olduğu geniş kapsamlı saldırı, Suriye'de Türkiye'nin elini güçlendiren bir gelişme oldu. Moskova tarafından Ukrayna'ya yönelik 'özel askeri operasyon', Batı dünyasınca ise tam anlamıyla bir işgal hareketi olarak görülen bu saldırılar Kremlin'in Suriye'deki etkinliğinin giderek azalmasına neden oldu. Bu tarihten sonra Esad yönetiminin devrildiği 8 Aralık 2024'e kadar Suriye'deki Rus etkinliği giderek azalacaktı.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle oluşan yeni uluslararası düzen 1990'larda ABD'nin tek kutupluluğunun tartışma götürmez halde ortaya çıktığı bir dönemi ifade etmekteydi. 2000'li yıllar bu gerçekliğin sorgulandığı, tartışıldığı ve hatta buna meydan okunan yeni bir süreci başlattı. 11 Eylül ile sarsılan ABD hegemonyasının Afganistan ve Irak işgalleri sonrası giderek daha fazla sorgulandığı yeni bir uluslararası düzen ortaya çıkıyordu. Bu meydan okumanın temel aktörleri arasında ise Rusya, Çin, Hindistan, İran gibi devletler yer almaktaydı. Bu aktörler arasında ise Rusya özel bir öneme sahipti. 2000'lerin başından itibaren artan küresel enerji fiyatları sayesinde ekonomik olarak güçlenen, enerji üretimine yaptığı yatırımlar ile üretim kapasitesini arttıran Moskova, Avrupa ile kurduğu karşılıklı bağımlı ekonomik ilişkiler sayesinde daha özerk hareket etmeye başlamış, 1990'lardaki kaotik ortamdan çıkmıştı.

ABD hegemonyasına ve özellikle NATO genişlemesine şiddetle karşı çıkan Putin yönetimi, bölgesel düzeyde Türkiye, İran, Suriye gibi aktörlerle ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine önem verdi. Türkiye'nin bu aktörler arasında gerek jeopolitik konumu gerekse de Batı ittifakı içindeki yeri açısından özel bir önemi vardır. 2000'lerde 'rekabet yerine iş birliği' ve 'stratejik ortaklık' söylemi ilişkilerin dinamiklerini belirleyen anahtar kelimeler oldu. İkili ilişkiler 1990'lardaki Çeçenistan ve Kürt sorunlarında sergilenin aksine, Avrasya bölgesinde rekabetten çok iş birliğinin tercih edildiği, çatışma yaratan konuların kenara atılıp enerji ve ticaret üzerinden dış politika geliştirilen bir düzleme kaydırıldı. Hem Kremlin hem de Ankara'da değişen iktidarlar 1990'ların kaotik, ekonomik krizlerle boğuşan, siyasi istikrarsızlıklar ile karakterize olan ikliminden bir an önce kurtulup bölgesel etkinliklerini artırma

hedefindeydiler. Bu nedenle 2000-2025 arasındaki Türkiye-Rusya ilişkilerini en iyi tanımlayacak durum çatışan çıkarların gölgesinde iş birliğidir. Bu iş birliği küresel güçlerin Avrasya bölgesinde Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarını görmezden gelmelerine karşı tepkisel olduğu kadar karşılıklı çıkarları maksimize etmeyi de hedeflemektedir. Türkiye Rusya'nın Ukrayna'daki güvenlik kaygılarını anlamakta, Kırım'ın ilhakını kınasa da bu olaydan kaynaklı Rusya'ya karşı başlatılan uluslararası yaptırımlara katılmamaktadır. Buna karşılık Rusya ise Suriye'nin kuzeyinde ABD desteğiyle oluşturulmaya çalışılan YPG ve PYD destekli yapının Türkiye için oluşturduğu tehdidi kabul etmekte ve Suriye rejiminin muhalefetine rağmen Türkiye'nin müdahalelerine yeşil ışık yakmaktadır. Libya'dan, Suriye'ye, Kırım'dan Dağlık Karabağ'a kadar birçok alanda karşıt kutuplarda yer alıp çatışan tarafları destekleyen Türkiye ve Rusya'nın ekonomik ilişkileri ise her geçen gün daha fazla gelişmektedir. Türkiye'nin desteği Rusya'yı uluslararası izolasyondan kurtarıırken, Rusya ile iş birliği Türkiye'ye NATO içinde daha fazla manevra kabiliyeti sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aghayev, E. ve Katman, F. (2012). Historical Background and the Present State of the Russian-Syrian Relations. *European Researcher*, 35(11-3), 2066-2070.
- Akgünay, R. (2021). Hafız Esad'ın Cenaze Töreni. *Ankara Politikalar Merkezi*. <https://apm.org.tr/2021/01/22/hafiz-esadin-cenaze-toreni/> (E.T.: 21.02.2025).
- Aktürk, Ş. (2017). Türkiye'nin Rusya ile İlişkilerinin Yükselişi ve Gerilemesi, 1992-2015: Neorealist Bir Değerlendirme. İçinde G. Özcan, E. Balta ve B. Beşgül (Editör), *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku İle Komşuluk* (s. 129-145). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi* (4. Baskı.). Bursa: Mkm Yayıncılık.
- Aslanlı, K. ve Akgün, B. (2020). Institutional Mechanisms of the Turkish Foreign Policy: The Case of Russia-Turkey High-Level Cooperation Council. *Vestnik RUDN. International Relations*, 20(4), 791-804.
- Aydın, Y. (2023). Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyetler Birliği Ekonomik İlişkileri. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(5), 1-16.
- Baev, P. (2021). Russia and Turkey: Strategic Partners and Rivals. *Journal Diplomacy*, (26), 164-180.
- Bagdonas, A. (2012). Russia's Interests in the Syrian Conflict: Power, Prestige, and Profit. *European Journal of Economic and Political Studies*, 5(2), 55-77.
- Bayazıt, A. ve Gürbüz, G. B. (2023). Karadeniz Tahıl Koridoru Antlaşmasının Uluslararası Ticaret Açısından Değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 10(6), 2215-2235.
- BBC. (2020). Nagorno-Karabakh: Russia Deploys Peacekeeping Troops to Region, <https://www.bbc.com/news/world-europe-54885906> (E.T.: 24.02.2025).
- Bloomberg HT. (2022). Mavi Akım'dan Türkiye'ye Rekor Gaz Akışı, <https://www.bloomberght.com/turkiye-ye-2021-de-mavi-akim-uzerinden-rekor-gaz-sevkiyati-yapildi-2297668> (E.T.: 29.01.2025).
- Candan, T. ve Halhallı, O. E. (2022). Uluslararası Hukuk Açısından Tahıl Koridoru Andlaşması'nın Kısa Bir Analizi. *Ankara Barosu Dergisi*, 80(4), 363-404.
- Cebesoy, A. F. (2017). *Moskova Hatıraları Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Çelikpala, M. (2013). Rusya Federasyonu ile İlişkiler. İçinde B. Oran (Editör), *Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012* (s. 532-559). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Delay, G. (2021). *Turkish-Russian Relations in Light of Recent Conflicts: Syria, Libya, and Nagorno-Karabakh*. Berlin: SWP Research Paper.
- Dannreuther, R. (1998). Is Russia Returning to the Middle East? *Security Dialogue*, 29(3), 345-358.
- Dawisha, K. (1975). Soviet Cultural Relations with Iraq, Syria and Egypt 1955-70. *Soviet Studies*, 27(3), 418-442.
- Duman, M. Z. (2018). 15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerine Etkisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 23(90), 71-95.
- Duran, H. (2011). Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. İçinde K. İnät, M. Ataman, F. Aydın ve B. Yıldırım (Editör), *Ortadoğu Yıllığı* (s. 501-518). İstanbul: Açılım Kitap.
- Golan, G. (2010). *Yom Kippur and After: The Soviet Union and the Middle East Crisis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Graham, N. A., Lindahl, F. ve Kocaoglu, T. (2021). *Making Russia and Turkey Great Again?: Putin and Erdogan in Search of Lost Empires and Autocratic Power*. New York and London: Lexington Books.
- Graney, K. E. (2018). Ethnicity, National Identity, and Multiculturalism. İçinde M. L. Bressler (Editör), *Understanding Contemporary Russia* içinde (s. 209-236). Boulder-London: Lynne Rienner Publishers.
- Güç, K. (2022). *Soğuk Savaş Sonrası Rus Dış Politikasında Ontolojik Güvenlik*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Hirst, J. ve İsci, O. (2020). Smokestacks and Pipelines: Russian-Turkish Relations and the Persistence of Economic Development. *Diplomatic History*, 44(5), 834-859.

- Hopkins, V., Timur: ve Reed: (2022). Putin Offers to Make Turkey a Gas Hub to Preserve E.U. Energy Hold. The New York Times, <https://www.nytimes.com/2022/10/13/world/europe/putin-russia-turkey-gas-eu-energy> (E.T.: 24.02.2025).
- İsmayıl, E. ve Aliyev, B. (2016). Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü. *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 187-201.
- Karsh, E. (1991). *Soviet Policy towards Syria since 1970*. New York: Palgrave Macmillan.
- Khasan, H. (1998). Russia's Middle Eastern Policy. *The Indian Journal of Political Science*, 59(1/4), 84-105.
- Köstem: (2021). Russian-Turkish Cooperation in Syria: Geopolitical Alignment with Limits. *Cambridge Review of International Affairs*, 34(6), 795-817.
- Laqueur, W. (1969). *The Struggle for the Middle East: The Soviet Union in the Mediterranean 1958-1968*. London: MacMillan Press Ltd.
- Lo, B. (2002). *Russian Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Reality, Illusion and Mythmaking*. New York: Springer.
- Lund, A. (2019). From Cold War to Civil War: 75 Years of Russian-Syrian Relations. UI Papers, <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2019/ui-paper-no.-7-2019.pdf> (E.T.: 17.02.2025).
- McInerney, A. (1992). Prospect Theory and Soviet Policy Towards Syria, 1966-1967. *Political Psychology*, 13(2), 265-282.
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2024). Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2024). T.C. Ticaret Bakanlığı. <https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfcece26/RF%20Ülke%20Raporu%202024> (E.T.: 24.02.2025).
- Nabiev, R. ve Nafikov, I. (2021). The Astana Process as an International Platform For Middle Eastern Regional Security: The Russian Mission. İçinde İ. Topsakal ve A. Askerov (Editör), *Turkey-Russian Federation Relations in the New Era* (s. 197-212). İstanbul: İstanbul University Press.
- Olson, R. (1998). Turkish and Russian Foreign Policies, 1991-1997: The Kurdish and Chechnya Questions. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 18(2), 209-227.
- Özcan, G. (2017). Rusya'nın Suriye Bunalımına Müdahalesi ve Türkiye. İçinde G. Özcan, E. Balta ve B. Beşgül (Editör), *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku ile Komşuluk* (s. 269-298). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, G., Balta, E. ve Beşgül, B. (Editör). (2017). *Türkiye ve Rusya İlişkilerinde Değişen Dinamikler Kuşku İle Komşuluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkoç, Ö. (2017). Türkiye'nin Kuzey Afrika'ya Yönelik Politikası: Bir Modelin Çöküşü. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(1), 77-97.
- Polat, D. Ş. (2020). Türkiye'nin Suriye'nin Kuzeyindeki Askerî Harekâtının Amaçları ve Sonuçları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(33), 53-96.
- Roth, A. (2020). Russia and Turkey Agree Ceasefire in Syria's Idlib Province. The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/05/russia-and-turkey-agree-ceasefire-in-syrias-idlib-province> (E.T.: 26.02.2025).
- Tchantouridze L. ve Askerov A. (2021). Threat and Cooperation: Syria in Russo-Turkish Relations. İçinde İ. Topsakal ve A. Askerov (Editör), *Turkey-Russian Federation Relations in the New Era* (s. 137-156). İstanbul: İstanbul University Press.
- Taşcı, T. A. (2019). Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK). *KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, (8), 81-128.
- Taşcı, T. A. (2021). Rusya'da Hükümet ve Medyanın 15 Temmuz Darbe Girişimine Yaklaşımları. *Erciyes Akademi*, 35(2), 510-542.
- Tellal, E. (2015). Rusya Suriye'de Ne Arıyor? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 1047-1050.
- Tellal, E. (2018). SSCB'yle İlişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt II: 1980-2001* içinde (16. Baskı.: 158-166). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tellal, E. (2020). *SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Trenin, D. (2013). The Mythical Alliance: Russia's Syria Policy. Moscow: Carnegie Endowment for International Peace, <https://carnegieendowment.org/files/Brief-Trenin-RussiaSyria.pdf> (E.T.: 18.02.2025).

- Tür, Ö. (2016). The Political Economy of Turkish-Syrian Relations in the 2000s – The Rise and Fall of Trade, Investment and Integration. İçinde R. Hinnebusch ve Ö. Tür (Editör), *Turkey-Syria Relations: Between Enmity and Amity* (s. 159-175). Farnham: Ashgate Publishing.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104>, (E.T.: 20.02.2025).
- Walker: (2015, 26 Kasım). Russia Imposes Sanctions on Turkey Over Downed Plane. The Guardian, <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/26/hollandes-anti-isis-talks-with-putin-complicated-by-downing-of-russian-jet> (E.T.: 24.02.2025).
- Yumuşak, T. (2023). Türkiye'nin Rusya-Ukrayna Savaşı'ndaki Arabuluculuk Rolünün Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(1), 165-194.

İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ: REKABET VE İŞ BİRLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ (2000 – 2025)

Ersin İçöz¹

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerde bazı ilişkileri yalnızca rekabet ekseninde ya da sadece iş birliği kapsamında yorumlamak sınırlı bir bakış açısını doğuracaktır. Tarihsel derinliği, kültürel etkileşimi ve yüz yıllara yayılan eş zamanlı rekabet ve iş birliği dinamikleri içeren ilişkiler çok katmanlı analizi de zorunlu kılmaktadır. Türkiye – İran ilişkileri de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Türkiye’nin İran ile komşuluk ilişkileri genellikle paylaşılan sınırlar ve bu sınırların sürekliliği bağlamında ele alınsa da bu ilişkiler hem rekabetin hem de iş birliğinin aynı anda var olabileceğini gösteren benzersiz örneklerdendir (Caner, 2022: 483). Türkiye – İran ilişkilerinin benzersiz yapısı özellikle son 25 yıllık dönem içerisinde sadece ikili ilişkiler ve bölgesel rekabetle değil aynı zamanda küresel güç dengeleriyle, bölgesel çatışmalarla ve devletlerin etkileşime girdiği normlar, kurallar ve kurumlarla farklı dinamikler kazanmış ve çok boyutlu bir yapıya bürünmüştür. Bu çalışma ilişkileri şekillendiren yeni dinamikleri analiz etmeyi amaçlamakta ve pek çok ortak tarihsel ve kültürel unsuru paylaşmasına rağmen önemli farklılıklar barındıran bu iki ülkeyi incelemektedir.

Türkiye ve İran ilişkileri bağlamında benzerlikler ve farklılıklar iç içe geçmiştir. Örneğin iki ülke de tarihsel olarak bir imparatorluk mirası devralmıştır. Türkiye, altı yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılmasının ardından modern bir ulus-devlet olarak kurulmuştur. İran’da ise şahlık döneminde sıklıkla atıfta bulunulan milattan önce 550’de kurulan Ahameniş İmparatorluğu’ndan itibaren farklı imparatorluklar hüküm sürmüştür. Özellikle İslam dininin Şiilik mezhebinin kurumsallaştığı 16. ve 18. yüzyıllar arasındaki Safevi Hanedanlığı ile şahlık rejimi tarafından ortadan kaldırılan Kaçar Hanedanlığı, bu devletler arasında en önemlilerindendir (Chelkowski ve Dabashi, 2000: 77 – 78). İki ülkenin çok etnikli yapısına rağmen benzer kültürel öğeleri paylaşması da bir diğer önemli benzerliktir. Bu benzerliğin temelinde paylaşılan coğrafya ve kesintisiz süregelen komşuluk ilişkileri yatmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Medipol Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-7317-4947, ersin.icoz@ankaramedipol.edu.tr.

Kesintisiz süregelen komşuluk ilişkisi, bölgesel rekabeti de beraberinde getirmiş ve bu iki ülke yüz yıllar boyunca bölgesel güç olma iddiasını sürdürmüştür.

Fiziksel olarak komşu olmalarına rağmen, Türkiye ve İran kültürel, siyasi ve toplumsal açıdan önemli farklılıklar barındırmaktadır. Türkiye’de, İran’ın resmi dilinin Arapçadan farklı olarak Farsça olması, çoğu kişi için genellikle entelektüel bir bilgi olarak görülmektedir. Türkiye, Cumhuriyet devrimlerinden biri olan Harf İnkılabı ile Latin alfabesine geçerken, İran ise Arap alfabesine kendine özgü birkaç harf ekleyerek Farsçayı kullanmaya devam etmiştir. Her ne kadar bu iki dil birbirinden farklı kökenlere sahip olsa da tarih boyunca yaşanan etkileşimler ve bazı imparatorlukların her iki dili bir arada kullanması, günümüze kadar uzanan benzerlikleri yaratmıştır.

Dilsel olduğu kadar dinsel açısından da benzerlik ve farklılıklar iç içe geçmiştir. Her iki ülke de İslam dinine mensup olmasına rağmen, mezhepsel olarak biri Sünni, diğeri de Şii mezhebinde yer aldığı için farklı dini yorumlara sahiptir. Bu farklılık yönetim sistemlerinde de görülmektedir. Türkiye Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile yönetilen, demokratik bir cumhuriyettir. İran ise, halkın seçtiği Uzmanlar Meclisi tarafından belirlenen ve teorik olarak ömür boyu görevde kalabilen bir dini liderin yanı sıra, halk tarafından seçilen bir cumhurbaşkanının bulunduğu “dini merdomsalari” ya da “İslami demokrasi” olarak adlandırılan bir sistem ile yönetilmektedir. Bu sistemin temelini oluşturan 1979 İran Devrimi, aynı zamanda İran’ın Batı ile ilişkilerini derinden etkilemiş ve NATO üyesi Türkiye ile arasındaki farkı daha da belirgin hale getirmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye – İran ilişkilerinde iç içe geçen rekabet ve iş birliği dinamiklerini analiz edebilmek için uluslararası ilişkiler teorilerinden İngiliz Okulu yaklaşımı benimsenecektir. İngiliz Okulu, uluslararası ilişkileri salt bir çatışma ya da iş birliği alanı olarak görmekten ziyade, bu iki unsurun eş zamanlı olarak var olabileceğini öne sürmektedir. Bu iddiasını, ontolojik bir zenginlik anlayışıyla farklı analiz düzeylerini bir araya getirerek somutlaştırmaktadır. Uluslararası ilişkiler, ne yalnızca Makyavelci zihniyetin hâkim olduğu bir uluslararası sistemden ne de Kantçı daimî barışın hüküm sürdüğü bir dünya toplumundan ibarettir. Bu iki uç noktanın arasında, İngiliz Okulu’nun en önemli kavramlarından biri olan uluslararası toplum yer almaktadır. Bu kavram, devletlerin ortak normlar, kurallar ve kurumlar aracılığıyla etkileşimde bulunduğu bir düzene işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışma, İngiliz Okulunun ontolojik çerçevesine dayanarak, uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu olmak üzere üç farklı analiz düzeyini kullanarak Türkiye – İran ilişkilerinin son yirmi beş yılını incelemeyi amaçlamaktadır.

Çalışmada ele alınan yirmi beş yıllık dönem, tarihsel sürekliliği ve dönüşümleri daha iyi analiz edebilmek amacıyla üç ayrı döneme ayrılacaktır.

İlk dönem, 1990'lı yılların mirasını devralan 2000 yılında başlayıp, Arap Baharı'nın bölgeyi etkisi altına almaya başladığı 2010 yılının sonuna kadar uzanmaktadır. Bu süreçte, Türkiye – İran ilişkileri özellikle kontrollü rekabet ve bölgesel iş birlikleri çerçevesinde ele alınacaktır. İkinci dönem, 2011 – 2020 yıllarını kapsamakta olup, Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı bağlamında ortaya çıkan derin ayrışmalara odaklanacaktır. Buna rağmen devam eden diplomatik temaslar da bu dönemin önemli bir boyutunu oluşturacaktır. Son dönem ise 2020 – 2025 yıllarını kapsamaktadır. Bu süreçte, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, Rusya – Ukrayna Savaşı ve Hamas'ın İsrail'e düzenlediği operasyonun ardından İsrail'in Filistin'e yönelik artan saldırılarının gölgesinde Türkiye – İran ilişkilerinin bölgesel dengeler açısından nasıl yeniden şekillendiği analiz edilecektir.

Her bir tarihsel dönem, üç farklı düzeyde incelenecek olup, çalışmanın araştırma soruları da bu üç farklı düzeye göre gruplandırılacaktır. Birinci düzey olan uluslararası sistem çerçevesinde, bölgesel ve küresel güç dağılımının Türkiye – İran ilişkilerini nasıl etkilediği, iki ülke arasındaki etkileşimin güç dengesi bağlamında nasıl gerçekleştiği, tarafların güvenlik kaygılarının neler olduğu ve bu kaygılara karşı hangi stratejik tercihlerde bulundukları soruları ele alınacaktır. İkinci düzey olan uluslararası toplum bağlamında, Türkiye ve İran'ın hangi normları paylaştığı, uluslararası kurumlar aracılığıyla nasıl etkileşime geçtiği, diplomasiyi nasıl kullandığı ve iş birliği potansiyelini nasıl değerlendirdiği incelenecektir. Üçüncü düzey olan dünya toplumu perspektifinde ise ulusötesi yaklaşımla, bu iki devletin birey kavramını nasıl tanımladığı, birey üzerinde etkili olan dil, din ve kültür gibi devlet dışı faktörleri nasıl yorumladığı, insan haklarına nasıl yaklaştığı ve küresel adaleti nasıl tanımladığı soruları tartışılacaktır.

Bu çalışmada, Türkiye – İran ilişkilerinin son yirmi beş yılında uluslararası sistemde yaşanan bölgesel ve küresel güç dağılımındaki değişimlerin ortak güvenlik kaygılarına yol açtığı iddia edilmektedir. Ancak, bu kaygıları gidermek için ortak stratejiler yerine farklı stratejik tercihler benimsenmiş ve bu durum bölgesel rekabeti arttırmıştır. Uluslararası toplum düzeyinde ise iki ülkenin diplomasiyi aktif kullanması, paylaşılan normlar, kuralar ve kurumlar aracılığıyla iş birliği potansiyeli yaratmıştır. Dünya toplumu düzeyinde ise Türkiye ve İran'ın "birey" ve "küresel adalet" kavramlarına ilişkin birbirinden çok farklı yaklaşımlara sahip olması, bu düzeyde bir yakınlaşmanın mümkün olmadığını göstermektedir.

TEORİK ÇERÇEVE: İNGİLİZ OKULU VE ÜÇ FARKLI DÜZEY

İki dünya savaşı arasındaki döneme uluslararası ilişkiler alanındaki ilk büyük tartışma olan idealizm – realizm tartışması hâkim olmuştur (Thies, 2002: 152 – 159). İngiliz Okulu ise 1950'li ve 1960'lı yıllarda disiplini domine eden ikinci

büyük tartışma olan gelenekselcilik – davranışsalcilik ayrımına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır (Palabıyık, 2016: 217 – 218). Bu teori, Britanya Uluslararası Siyaset Teorisi Komitesi’nde çalışan Herbert Butterfield (*History and Human Relations*, 1951), Martin Wight (*International Theory: The Three Traditions*, 1992), Adam Watson (*The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, 1992) ve Hedley Bull (*The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 2012) gibi akademisyenlerin katkılarıyla şekillenmiştir.

1980’li yıllarda, uluslararası ilişkiler disiplindeki neorealizm ve neoliberalizm tartışmalarının gölgesinde kalan İngiliz Okulu, realist ve liberal teorilere bir alternatif oluşturmasıyla 1990’lı yıllardan itibaren teorik olarak yeniden yükselişe geçmiştir (Palabıyık, 220 – 224). Bir *via media* (orta yol) teorisi olarak kabul edilen İngiliz Okulu, farklı yaklaşımların senteziyle eklektik bir yapı sergiler (Devlen ve Özdamar, 2010: 45). Martin Wight (1992) bu eklektik yapının uluslararası ilişkiler literatüründeki üç gelenek üzerine inşa edildiğini öne sürer: Makyavelci ya da Hobbescu realizm, Kantçı devrimcilik ve bu iki uç arasında konumlanan Grotiuscu akılcılık (Devlen ve Özdamar, 45 - 47).

Makyavelci realizm geleneğinde, insan doğasına dair kötümser yorumlar uluslararası ilişkiler için de geçerlidir. Gücün elde edilmesi ve korunmasını etik kaygılardan ziyade gerçekçi bir yaklaşımla açıklayan Niccolo Machiavelli (*The Prince*, 2005) ve doğal halinde çatışma içinde tanımlanan insanların düzen kurabilmesi için korkmaları gereken bir otoriteye ihtiyaç duyduğunu savunan Thomas Hobbes (*Leviathan*, 1996) bu geleneğin temelini oluşturmaktadır. Bu geleneğe, iç politikada düzenin, dış politikada ise kaostan hâkim olduğu ikili bir anlayış benimsenir. Yani, ulus devletlerin sınırları içindeki hiyerarşik düzene karşılık, uluslararası alan anarşiktir ve ulus devletlerin otoritesinin üzerinde bir dünya hükümeti bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Hobbescu görüşle paralel olarak, anarşiden kaynaklanan çatışma hali uluslararası ilişkilerin doğal durumudur. Bu noktada, devletlerin davranışlarını sınırlayan faktör uluslararası sistemin kendisidir (Waltz, 1979: 88 – 93, 118). Uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve büyük güçlerin sayısı, güç dengesinin varlığını gösterir. Tek kutuplu, çift kutuplu veya çok kutuplu uluslararası sistemler, farklı güç dağılımlarının sonucunda ortaya çıkar.

Hugo Grotius’tan köken alan akılcılık geleneğinde, devletlerin oluşturduğu bir toplumdaki bahsedilir. Bu toplumu ve düzeni oluşturan, zor veya güç değil, devletler arası hukuk ve karşılıklı imzalanan anlaşmalardır. Grotiuscu akılcılık geleneğinde, anarşik uluslararası ortama rağmen düzenin kurulması mümkündür. Bu düzenin temelinde, uluslararası hukuk çerçevesinde ülkelerin birbirlerinin egemenlik haklarına duydukları saygı vardır. Bu saygı, uluslararası sistemin ötesinde canlı bir organizmaya benzeyen uluslararası toplum kavramını oluşturmaktadır. Benzer kuralları ve kurumları benimseyen ulus

devletler, hem parçası oldukları uluslararası toplumu şekillendirirler, hem de paylaşılan çıkarlar, değerler ve kurallar doğrultusunda kendileri de şekillenirler (Palabıyık, 232). Hedley Bull'un kitabına da adını veren "anarşik düzen" içinde, yani uluslararası sistemin anarşik yapısına rağmen ortak değerler çerçevesinde oluşabilecek uluslararası toplumda "bir arada yaşama kuralları" ve "iş birliği kuralları" esastır. "Bir arada yaşama kuralları" uluslararası hukuka, imzalanan anlaşmalara uymaya ve gücün kontrollü kullanımına bağlıdır. "İş birliği kuralları" ise sadece siyasi ve stratejik amaçları değil aynı zamanda ekonomik ve sosyal amaçları da kapsamaktadır. Tüm bu kuralların geçerliliğini sağlayan etmenler, güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçlerin uyumu gibi kurumlardır (Bull, 2012: 64 – 68). Bu kurumlar devletlerin davranışları üzerinde sadece sınırlayıcı bir rol oynamaz, aynı zamanda düzenleyici bir rol de oynar.

Edebi barışa giden yolun tarifini yapan Immanuel Kant'tan (*Perpetual Peace*, 1939) esinlenen devrimcilik geleneği, aynı normları ve değerleri paylaşan Cumhuriyet yönetimine sahip devletlerin bir araya gelmesiyle oluşturdukları devlet ötesi bir oluşumu destekler. Kantçı devrimcilik geleneğinde, uluslararası sistem veya uluslararası toplumun ötesinde, merkezinde insanın olduğu farklı bir bilinç seviyesi vardır. Bu bilinç seviyesi, "dünya toplumu" yaklaşımı ile kavramsallaştırılır. Her ne kadar uluslararası sistem ve uluslararası toplum kavramları kadar gelişmemiş olsa da dünya toplumu anlayışında, farklı ülkelerden insanların ortak bir çıkar, fikir ve ideoloji doğrultusunda hareket edebileceğine inanılır. Devleti ve devletler sistemini aşan yeni bir egemenlik tanımının geçerli olduğu bu düşüncede, devletin bireyler ve uluslararası yapı arasındaki aracı rolü ortadan kalkar (Palabıyık, 234). Bireyler arasında paylaşılan insan hakları, küresel adalet ve ortak değerlerin odak noktasına geldiği bu yaklaşıma göre, özellikle insani müdahale konusu literatürde sıkça tartışılmaktadır.

İngiliz Okulu teorisyenleri bu üç farklı gelenek arasından yalnızca birisine odaklanmazlar. Bu teorinin *via media* teori olarak geçmesinin nedeni, bu üç farklı gelenek arasında bir sentez oluşturmasıdır (Devlen ve Özdamar, 44). Bu durum, teoriyi hem ontolojik açıdan hem de metodolojik açıdan zenginleştirir. Teori, devleti analiz birimi olarak merkeze alsa da uluslararası sistem açısından sistemik, uluslararası toplum açısından toplumsal ve dünya toplumu açısından da küresel bir analiz yapma imkânı tanımaktadır (Devlen ve Özdamar, 46). Bu eklektik yapı, teoriye dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Aynı zamanda, davranışsalci yaklaşıma karşı kendini gelenekselci kanatta konumlandıran teori, metodolojik olarak pozitivistizmden ziyade tarihselciliği ve yorumlayıcı görüşü ön plana çıkarmıştır. Böylece, olaylar geçmişinden bağımsız bir şekilde değil, tarihsel süreçler içinde normatif ve kurumsal bir çerçevede değerlendirilir (Dunne, 1998: 6 – 11).

Uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu düzeyleri birbirinden bağımsız değildir. Bu düzeyler, birbirleriyle etkileşim içinde bulunarak eş zamanlı olarak hareket ederler. Dolayısıyla, uluslararası sistemdeki güç dağılımının yarattığı yapısal baskıyı, uluslararası toplum düzeyindeki normların, değerlerin ve kuralların önemini ve dünya toplumu düzeyinde insan haklarının, küresel adaletin ve evrensel değerlerin etkisini aynı anda gözlemlemek mümkündür (Devlen ve Özdamar, 52). Uluslararası toplum düzeyinde, Martin Wight ortak bir kültürün zorunluluğuna işaret etse de Hedley Bull açısından ortak çıkarlar temelinde hareket etmek bir düzenin inşası için yeterli olacaktır (Bull, 2012: 3 – 5). Ancak, Bull’a göre, düzenin sağlanması sürecinde adalet kavramı göz ardı edilmemelidir. İngiliz Okulu’nun temel sorularından biri olan düzenin mi yoksa adaletin mi öncelikli olduğu sorusu, teoride farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hedley Bull’a (2012: 75 – 82) göre üç farklı adalet türü vardır: insan haklarının, bireysel özgürlüklerin ve küresel etik ilkelerin odak noktası olduğu insani adalet, devletler arasındaki egemenliği, eşitliği ve uluslararası hukuka uygun davranışları önceleyen uluslararası adalet ve uluslararası sistemdeki eşitsizliklerin giderilmesini ve daha adil bir küresel düzenin kurulmasını amaçlayan küresel adalet (Çetinoğlu, 2012: 8). Bu farklı adalet yaklaşımları arasında Bull, uluslararası adaleti ön plana çıkarır. Bunun nedeni, insani adaletin, özellikle insani müdahale gibi uygulamalarla egemenlik ilkesini ihlal ederek uluslararası adalete zarar vermesi ve küresel adaletin mevcut düzeni ve güçler dengesini tehdit etmesidir. Dolayısıyla Bull’a (2012: 90 – 94) göre düzen adaletten önce gelir, ancak bu adaletin göz ardı edilebileceği anlamına gelmez. Devletler birbirlerinin egemenlik haklarına saygı duyduğu, iç işlerine müdahale etmediği, gücün kullanımına dair sınırları kabul ettiği ve imzaladıkları anlaşmalara uyduğu sürece, düzenin varlığından bahsedebiliriz (Çetinoğlu, 11). Bu düzen anlayışı, Hedley Bull’un İngiliz Okulu içinde devlet merkezli bir çoğulculuktan yana tavır almasına yol açmıştır. Bu görüşe göre, insani adalet veya küresel adalet için uluslararası adalet ve dolayısıyla düzen tehlikeye atılmamalıdır. Düzenin sağlanması için devlet egemenliğinin korunması ve dış müdahalelerin engellenmesi temeldir (Devlen ve Özdamar, 55).

Çoğulcuların karşısında yer alan dayanışmacılar için, uluslararası toplumun temeli devletlerarası dayanışmadır. Bu dayanışma, düzen ve adalet denklemi içerisinde adalet kavramına daha yakın durmaktadır. Bu adalet anlayışı, devletin haklarından veya egemenlik iddiasından ziyade bireylerin haklarına, yani insani adalete odaklanır (Palabıyık, 240). Dolayısıyla devlet, bireylerin haklarının korunması konusunda bir araç haline gelir. Bu bağlamda, uluslararası toplum devletlerin haklarından ziyade bireylerin haklarının korunması ile oluşmaktadır. Eğer devletler, insanların haklarını koruma amacını yerine getiremeyen bir araca dönüşürse, insani müdahale bir zorunluluk haline gelecektir. Dayanışmacılar

bu açıdan, insan haklarının ihlalleri karşısında daha müdahaleci bir uluslararası toplum tasavvuruna sahiptir. Bu beklentilerinin gerçekte karşılık bulmaması veya farklı şekillerde uygulamaya geçmesi, dayanışmacıların sıkça eleştirdiği bir konu olmuştur (Devlen ve Özdamar, 57).

Bu tartışmaya katılan bir başka araştırmacı olan Barry Buzan, çoğulculuk ve dayanışmacılık tarafları arasında bir orta yol inşa etmeye çalışır. Küreselleşme ile bu iki yaklaşımın yeniden düşünülmesi gerektiğini savunan Buzan (2004: 109), bunları iki zıt kutuptan ziyade bir spektrum olarak değerlendirmektedir. Çoğulculuk, küresel çağda sadece devletlerden oluşan bir düzeni açıklanmakta yetersiz kalırken, dayanışmacılık da devlet egemenliğinin insani müdahalelerle tamamen ihlal edilmesini savunarak başka bir yetersizlik sergilemektedir. Bu nedenle Buzan, daha esnek bir egemenlik tanımı ile uluslararası toplum kavramının dünya toplumu kavramını içerecek şekilde genişleyebileceğini öne sürer. Bu genişleme, çoğulcular ve dayanışmacılar arasından birinin seçilmesiyle değil, aralarında bir denge kurulmasıyla mümkün olacaktır (Buzan, 49 – 50).

TARİHSEL DÖNEMLENDİRME VE TEORİ – PRATİK İLİŞKİSİ

İngiliz Okulu teorisi, neorealizmin vurguladığı sürekli rekabet hali ile neoliberalizmin öne çıkardığı iş birliği olasılığının ötesine geçerek, bu iki boyutun uluslararası ilişkilerde eş zamanlı olarak var olabileceğini savunan bir yaklaşımdır. Dolayısıyla, Türkiye – İran ilişkilerinde rekabet ve iş birliğinin sürekliliği, İngiliz Okulu’nu bu çalışma için ideal bir çerçeve haline getirmektedir. Örneğin, Türkiye ve İran, Suriye İç Savaşı süresince farklı tarafları desteklemiş olsalar da ticari ilişkilerini hiçbir zaman kesmemişlerdir. Hatta tam tersine, 2001 yılında kurulan iş konseyinin çalışmaları sayesinde ithalat ve ihracat hacmini sürekli genişletmeye çalışmışlardır (Sinkaya, 2012:141). Bu nedenle, Türkiye - İran ilişkilerinde rekabet ve iş birliği arasında kopukluklardan ziyade eş zamanlılık söz konusudur.

Rekabet ve iş birliğinin eş zamanlılığı, her iki tarafın da köklü devlet geleneklerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu gelenekler birbirinden bağımsız bir şekilde oluşmamış, tarihin farklı dönemlerinde sıkça kesişmiştir. Gazne Devleti, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Timurlular, Safeviler ve Kaçar Hanedanlığı gibi çeşitli siyasi yapılar, bu iki medeniyetin unsurlarını iç içe geçirmiştir. Dolayısıyla, rekabet eğilimi ve iş birliğinin sürekliliği tarihsel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu çalışmanın odaklandığı modern döneme baktığımızda, 1923’te kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile 1925’te kurulan Pehlevi Hanedanlığı ve bu hanedanın 1979 İran devrimi ile yıkılmasının ardından kurulan İran İslam Cumhuriyeti öne çıkmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, geniş bir coğrafi alana yayılmış çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılması sürecinde, bir halk hareketinin sonucu olarak doğmuştur. Kurtuluş mücadelesi her ne kadar Batılı devletlere karşı verilmiş

olsa da Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası, özellikle Batıcılık ekseninde şekillenmiştir. Bu bağlamda, Batı kavramı yalnızca bir coğrafi yön değil, aynı zamanda bir fikriyat olarak değerlendirilmelidir (Oran, 2012a: 49). Osmanlı İmparatorluğu ile süreklilik ilişkisi içinde değerlendirilebilecek ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam eden güç dengesi stratejisi ya da Türkiye'nin farklı komşu bölgeleri kapsayan, tarihsel ve kültürel boyutları olan "jeopolitik havzalara" yönelik geliştirdiği stratejilerin aksine, Batıcılık, bir değişimin hatta kopuşun simgesi olmuştur (Davutoğlu, 2010: 109 – 118). Demokrasi, insan hakları, laiklik ve liberal ekonomik düzen gibi farklı unsurlar, bu düşünsel çerçevenin temelini oluşturmuş ve Türkiye'nin dış politikasına yön vermiştir.

Pehlevi Hanedanlığı, Kaçar Hanedanlığı döneminde etkin olan Kazak Tugayı'nın başındaki Rıza Han'ın askeri darbe yoluyla iktidara gelmesiyle kurulmuştur (Abrahamian, 2008: 63 – 66). Rıza Han, özellikle Türkiye'de tek parti döneminde gerçekleştirilen devrimleri ve Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğini örnek almış, İran'ı modernleştirme misyonunda ise istenen başarıyı elde edememiştir (Caner, 484; Elhan ve Karaoğlu, 2022: 213). Ayrıca, siyasi olarak Sovyetler Birliği ve Birleşik Krallığın arasında bir denge kurmakta zorlanmış, hatta bu iki devletin İran'ı Nazi Almanyası tehdidine karşı önlem olarak işgal etmesinin ardından iktidara getirdiği Muhammed Rıza Pehlevi de benzer zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Muhammed Rıza Pehlevi, petrol gelirlerinin halka yayılması, toprak reformunun hayata geçirilmesi ve bağımsız bir dış politika izlenmesi konularında önemli engellerle karşılaşmıştır (Ramazani, 1974).

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1979 İran Devrimi'ne kadar geçen süreçte Türkiye ve İran, Soğuk Savaş dinamikleri çerçevesinde Batı bloğunun bir parçası olarak hareket etmiştir. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit karşısında güvenlik arayışına girmiş ve bu arayışın Batı'nın kolektif savunma sistemi içinde çözüme ulaşmasıyla bilinçli bir tercihle Batı'ya yönelmiştir. Bu yönelimi kolaylaştıran temel unsur ise Türkiye'nin kuruluşundan itibaren etkili olan Batıcılık anlayışı ve buna paralel olarak gelişen ideolojik yatkınlıktır. Öte yandan, Pehlevi Hanedanlığı'nın dış politikası Türkiye'ye kıyasla daha müdahaleye açık ve istikrarsız bir yapıya sahiptir. Özellikle petrolün millileştirilmesi sürecinde önemli bir rol üstlenen Başbakan Muhammed Musaddık, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık'ın iş birliğiyle 1953 yılında gerçekleştirilen darbe sonucu devre dışı bırakılmış ve bu olayın ardından İran dış politikası tamamen ABD eksenine girmiştir (Kinzer, 2008: 195 – 196).

1980'li yıllar, her iki ülke için de önemli iç dönüşümler getirmiştir (Özdağ, 2020: 358). Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından anarşiye karşı mücadele, Türk – İslam sentezinin devlet politikası olarak güçlendirilmesi ve

Kürt sorununun belirginleşmesi iç siyasetin temel meseleleri haline gelmiştir. Bu dönüşümün etkileri dış politikada da hissedilmiştir. Özellikle Turgut Özal döneminde, küreselleşmenin de etkisiyle Türkiye'nin plansız bir şekilde neoliberal ekonomik düzene entegre olma arzusu, dış politikada sorunların yalnızca ticari ilişkiler yoluyla çözülebileceği yanılgısını yaratmıştır (Oran, 2012b: 19 – 30). İran Devrimi sonrasında Türkiye, yeni rejimi hızla tanımış olsa da 1990'lı yıllara damga vuracak olan kuşkulu yaklaşımın temelleri bu dönemde atılmıştır. Batı bloğunun bir parçası olan İran, devrim sonrası dış politikasını Batı karşıtlığı, özellikle de ABD ve İsrail karşıtlığı ekseninde yeniden tanımlamıştır. Bununla birlikte, İran'ın yalnızca Batı karşıtlığı değil, aynı zamanda Doğu'ya karşı mesafeli bir tutum sergilediği söylenebilir. Nitekim İran – Irak Savaşı sürecinde İran, uluslararası arenada büyük bir yalnızlığa sürüklenmiştir.² Sonuç olarak, Türkiye ve İran ilişkilerinin temelini oluşturan Batı ittifakı, devrim sonrasında çökmüş ve yerini karşılıklı şüpheyle şekillenen yeni bir döneme bırakmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye ve İran'ın iç ve dış siyaseti giderek daha girift bir hale gelmiş ve iki ülkenin siyasal dinamikleri birbirini etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin Batı ile olan iyi ilişkileri – özellikle Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik hedefi doğrultusunda demokrasi, insan hakları, liberal ekonomik düzen gibi Batı değerlerini benimsemesi ve laikliği vurgulaması – İran açısından şüpheyle yaklaşılmasının temel nedenlerinden biri olmuştur. Öte yandan, İran'ın devrim sonrası benimsediği devrimi ihraç etme siyaseti, direniş eksenini oluşturma çabaları ve Şii siyaseti stratejik bir temele oturtma girişimleri, Türkiye'nin İran'a karşı şüpheli bir tutum geliştirmesine yol açmıştır. Tüm bu karşılıklı şüphelere rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerde hoşgörü unsuru da kendini göstermiştir. İran'da pragmatik kanattan gelen ve Dini Lider Ali Hamenei'ye kıyasla daha ılımlı bir figür olan Haşimi Rafsancani'nin cumhurbaşkanı seçilmesi, Türkiye'nin İran'a ideolojik farklılıklara rağmen daha anlayışlı yaklaştığı bir dönemi beraberinde getirmiştir. Benzer bir anlayış İran tarafından da sergilenmiş ve İran yönetimi, Türkiye'de iktidarda bulunan Necmettin Erbakan liderliğindeki Refahyol hükümetine karşı olumlu bir tutum takınmıştır. Hatta bu dönemde, Türk askeri bürokrasisinin İsrail ile yakınlaşmayı önlemesine rağmen Ankara – Tahran ilişkileri kopmamıştır. Ancak, İran'ın stratejik bir karşı hamle olarak Suriye ile yakınlaşması da kaçınılmaz olmuştur (Oran, 2012b: 579 – 580).

İdeolojik farklılıklar nedeniyle iki ülke, iç siyasetlerinde yaşanan gelişmelerden birbirlerini sorumlu tutmuştur. Türkiye'de Çetin Emeç ve Uğur Dündar gibi Kemalist aydınlarla yönelik suikastlar, İran'ın bu olaylarda “olağan

2 Devrim sonrası, Batı karşıtlığı ekseninde şekillenen İran dış politikası, Rusya ve Çin ile yakınlaşma çabaları içerse de ülkenin gayri resmi mottosu “Ne Doğu, Ne Batı, İslam Cumhuriyeti” sloganı olmuştur. Devrim sürecinde sokaklarda yankılanan bu slogan, aynı zamanda İran Dışişleri Bakanlığı'nın giriş kapısına da naksedilmiştir. İran – Irak Savaşı boyunca Irak'ın her iki blokta destek almış olması ve İran'ın diplomatik yalnızlık yaşaması, bu sloganın travmatik bir dönemin sürekli hatırlatıcısı haline gelmesine neden olmuştur.

şüpheli” olduğu yönündeki tartışmaları alevlendirmiştir. Aynı zamanda, İran’ın PKK terör örgütüne verdiği destek de iki ülke arasındaki gerginliği artıran bir diğer önemli faktör olmuştur. Benzer şekilde İran da Türkiye’yi, 1999 yılındaki öğrenci protestolarına destek vermekle suçlamış ve devrim sonrasında İran’da terör örgütü ilan edilen Halkın Mücahitleri üyelerine kapılarını açmakla itham etmiştir (Oran, 2012b: 581 – 582).

1990’lı yılların başında, karşılıklı suçlamaların gölgesinde uluslararası sistemde yaşanan radikal dönüşüm, iki ülkenin stratejisini derinden etkilemiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Orta Asya’da, Türkiye ve İran’ın hem rekabet hem de iş birliğini içeren bölgesel nüfuz kurma yarışı başlamıştır. Her ne kadar Rusya kısa sürede bu bölgedeki etkisini yeniden tesis etmiş olsa da Türkiye ve İran’ın sınırlı ekonomik kapasiteleri etkin bir siyaset izlemelerini engellemiştir. Bu bağlamda, 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan tarafından kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın (ECO), 1992’de Sovyetler Birliği’nden ayrılan Orta Asya ülkelerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi, taraflar arasındaki kuşkuların giderilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu genişleme, Türkiye’nin İran’ın Orta Asya’ya kendi rejimini ihraç etme girişimlerine dair endişelerini yatıştırırken, İran’ın da Türkiye’nin bölgede Pan-Türkçü bir strateji izleyeceğine dair kaygılarını hafifletmiştir (Oran, 2012b: 583).

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türkiye ve İran’ı Orta Asya özelinde iş birliği yapmaya teşvik etmiş olsa da Kafkasya bölgesinde bu işbirliği sürdürülememiştir. Haydar Aliyev’in iktidara gelmesine kadar Azerbaycan’ın İran Azerbaycan’ına dair dış politikası, İran açısından doğrudan bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durum, İran’ın Azerbaycan – Ermenistan sorununda Ermenistan’a yakın bir tutum benimsemesine neden olmuştur. Hatta İran, Türkiye’yi bu süreçte Aliyev öncesindeki Halk Cephesi iktidarına destek vermekle suçlamıştır. Aliyev döneminde Azerbaycan’daki görece istikrar artmış olsa da bu durum Türkiye ve İran arasında iş birliğini teşvik etmemiştir. Aksine, Kafkasya’daki rekabet ticari alana da yansımış ve Karadeniz Ekonomik İş birliği ile Hazar Denizi İşbirliği Teşkilatı gibi oluşumlar, iki ülkenin bölgesel stratejilerinin örtüşmediğini gözler önüne sermiştir (Oran, 2012b: 583).

1990’lı yıllarda Türkiye ve İran’ın ortak bir dış politika çerçevesinde hareket etmelerini mümkün kılan en önemli gelişmelerden biri, Körfez Savaşı sonrasında Irak’ta ortaya çıkan belirsizlik olmuştur. Özellikle Irak’ın kuzeyinde Kürtlerin ayaklanmasının ardından Saddam Hüseyin’in sert müdahaleleri, yaklaşık bir buçuk milyon Iraklı Kürt’ün Türkiye ve İran’a sığınmasına neden olmuş ve iki ülke için ortak güvenlik endişelerini derinleştirmiştir. Bu bağlamda, ABD’nin Irak’ı parçalayarak yönetme ihtimaline dair kaygılar, Türkiye ve İran’ı Irak’ın toprak bütünlüğünü esas alan bir tutum geliştirmeye yönlendirmiştir. Ancak bu hedef doğrultusunda izlenen politikalar açısından iki ülke arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Türkiye, ABD ile iş birliği

yaparak Irak'ın kuzeyinde Çekiç Güç'ün oluşturulmasını desteklerken, İran bu durumu “işbirlikçilik” olarak değerlendirmiştir. İran'ın dış politikasında, sekiz yıl süren İran – Irak Savaşı'nın etkisi belirleyici olmuş ve bu doğrultuda temel önceliği, Baas rejiminin ve dolayısıyla Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırılması olmuştur. Türkiye ise önceliğini bölgesel istikrar olarak belirlemiş ve otorite boşluğunu gidermek adına Irak'taki farklı yönetim unsurlarıyla iş birliğine açık bir yaklaşım benimsemiştir. Bu çerçevede Türkiye, Irak'ın kuzeyinde Türkmenler ile Kürtler arasında arabuluculuk yaparken, aynı zamanda PKK'ya karşı askeri operasyonlar gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde, Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devletinin oluşmasına karşı olan İran da bölgedeki Kürt gruplar üzerinde kontrol sağlamaya çalışmış ve aynı zamanda rejim muhaliflerine yönelik operasyonlar düzenlemiştir (Oran, 2012b: 584).

1990'lı yıllarda rekabet ve iş birliğinin iç içe geçtiği, şüphelerin ise ortak endişelerle birleştiği bir dönem yaşanmıştır. Bu dönemi takiben, bu çalışmanın da zamansal odağında yer alacak olan 2000 – 2025 aralığı incelenecektir. Türkiye'nin dış politikasının bu çeyrek yüzyıllık süreçte İran ile olan ilişkiler ekseninde nasıl şekillendiğini anlamak için tarihsel bir dönemlendirme yapılacaktır. Bu doğrultuda, 2000 – 2010 arasını kapsayan ilk bölümde, kontrollü rekabet ve bölgesel iş birliği çerçevesinde ilerleyen inişli çıkışlı ilişkiler ele alınacaktır. Bu dönemde iş birliği potansiyelinde gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 2011– 2020 yılları arasındaki ikinci dönemde ise, özellikle Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan bölgesel krizler nedeniyle Türkiye ve İran giderek daha farklı pozisyonlar almış ve bu durum iki ülkeyi sürekli olarak karşı karşıya getirmiştir. Son olarak, 2020 – 2025 döneminde, bölgesel anlamda yeni dengeler oluşmuş ve süregelen krizlere rağmen ekonomik ilişkiler, iki ülke arasındaki iş birliği potansiyelinin korunmasında belirleyici bir unsur olmuştur.

Bu üç farklı dönemi incelerken, daha anlaşılır olması için teori ve pratik arasında köprü kurularak Türkiye – İran ilişkileri, İngiliz Okulu'ndaki üç farklı perspektife göre ele alınacaktır: uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu. Uluslararası sistem başlığı altında, bölgesel ve küresel seviyelerde meydana gelen değişiklikler, güç dengesi çerçevesinde ülkelerin etkileşimleri, güvenlik kaygıları, stratejik tercihler ve sistem içindeki ülkelerin rolleri ile birbirleri arasındaki rekabet ele alınacaktır. Uluslararası toplum başlığı altında, devletlerin ortak paylaştıkları normlar, kurallar ve kurumlar aracılığıyla nasıl etkileşime girdikleri, diplomasinin, uluslararası hukukun, bölgesel örgütlerin ve uluslararası anlaşmaların nasıl kullanıldığı ve tüm bunların İran ve Türkiye'nin uluslararası toplum içindeki rollerine, bu topluma uyumlarına ve iş birliği potansiyellerine nasıl katkıda bulunduğu incelenecektir. Son olarak, dünya toplumu başlığı altında, iki ülkenin insan hakları ve küresel adalete bakış açıları kıyaslanacak ve devlet dışı faktörler üzerinden kozmopolit görüşe dair nasıl bir yaklaşım sergiledikleri değerlendirilecektir.

BİRİNCİ DÖNEM (2000 – 2010): KONTROLLÜ REKABET VE BÖLGESEL İŞ BİRLİKLERİ

2000 – 2010 yılları arasındaki dönemi kapsayan birinci dönemde, tek kutupluluktan çok kutuplu bir uluslararası sisteme doğru evrilen bir yapı karşımıza çıkmaktadır. Özellikle 11 Eylül sonrası ABD’nin Afganistan’ı ve Irak’ı işgaliyle, Türkiye ve İran, başta bölgesel istikrar ve terörizm olmak üzere ortak tehdit algıları yaşamaya başlamıştır. Bu tehditlerin ortadan kaldırılmasında izlenen farklı stratejiler, Türkiye – İran arasındaki rekabeti kaçınılmaz hale getirecektir. Her ne kadar uluslararası sistemde bir rekabet söz konusu olsa da uluslararası toplum düzeyinde iki ülke, karşılıklı egemenliğe saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri doğrultusunda birbirini anlayan komşu ülkeler olacaktır. Bu durum, Türkiye – İran iş birliğine uluslararası toplum düzeyinde olanak tanıyacaktır. Dünya toplumu açısından ise karşımıza birbirine zıt değerler çıkacaktır. Türkiye, Batı ittifakı içinde yer alan ve Batılı değerlere sahip bir ülke olarak, İran’ın “ezilenler ve ezenler” arasındaki dikotomik bakış açısının karşısında çok farklı bir konumda olacaktır.

Uluslararası Sistem Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra uluslararası sistem radikal bir dönüşüm yaşamış ve literatürde, ABD’nin hegemonyasında tek kutuplu bir uluslararası sistemin oluşup oluşmadığına dair tartışmalar artmıştır (Layne, 1993; Mastanduno, 1997; Wilkinson, 1999). George H. W. Bush bunu “yeni bir dünya düzeni” olarak tanımlamıştır. Körfez Savaşı’nın ardından ABD Başkanı şunları söylemiştir:

Artık yeni bir dünyanın ortaya çıktığını görebiliriz. Yeni dünya düzenine dair gerçek bir beklentinin olduğu bir dünya. Winston Churchill’in sözleriyle, “adalet ve adil oyun ilkelerinin zayıfları güçlülere karşı koruduğu...” bir dünya düzeni... Irak’a karşı kazanılan zafer “tüm savaşları sona erdirecek bir savaş” olarak verilmedi. Yeni dünya düzeni bile kalıcı bir savaş çağını garanti edemez. Ama devamlı barış bizim görevimiz olmalıdır. Körfez’deki başarımız sadece aradığımız yeni dünya düzenini değil, evimizdeki misyonumuzu da şekillendirecektir (G. H. W. Bush, 1991).

Bu konuşmaya göre “yeni dünya düzeni” içinde süper güçlerin çekişmesi yoktur ve hatta olmamalıdır; çünkü Amerikan dış politikası Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra, Soğuk Savaş’ın bitmesinden ziyade kazanıldığı düşüncesine dayanmaktadır. Yani artık sistemde yalnızca “iyiler” ve “kötüler” vardır. “İyiler” sistem içinde zayıfları korumakla yükümlüdür. Dolayısıyla burada önemli olan, ABD’nin müdahil olmasını gerektirecek durumların ne zaman ortaya çıkacağıdır. Bu müdahaleler, tüm savaşları bitirecek bir savaş gibi olmaktan ziyade, sayısal olarak daha fazla, coğrafi olarak daha dağılmış ve kısa vadede sonuç verebilecek girişimlerdir. Bu sebeple, yeni dönemde barışın

kalıcılığından ziyade, devamlılığının ön plana çıkması, aralıklarla bunun kesintiyi uğrayabileceğinin de bir kabulüdür (İçöz, 2021).

11 Eylül, bu kesintilerden yalnızca birisidir. Buradaki radikal dönüşüm, 11 Eylül’de değil, 1991 yılında gerçekleşmiştir. 11 Eylül, bunun sadece bir sonucudur. ABD, müdahil olacak ve öncelikle Afganistan’a, sonrasında ise Irak’a saldıracaktır. Bu iki ülkenin işgali, yalnızca küresel anlamda değil, aynı zamanda Türkiye ve İran’ın içinde bulunduğu bölgede de güç dağılımında önemli değişiklikler meydana getirecektir.

Türkiye, 11 Eylül sonrasında özellikle NATO’nun beşinci maddesi kapsamında ABD’nin ilan ettiği teröre karşı savaşı meşru görmüş ve desteklemiştir. Hatta, işgale katılmamış olsa da sonrasında Afganistan’da istikrarın sağlanabilmesi için NATO önderliğinde kurulan Uluslararası Güvenlik Destek Gücü’nde (ISAF) önemli bir görev üstlenmiştir (Kınacıoğlu ve Gürzel, 2013: 600 – 601). Ancak, Irak’ın işgali konusunda Türkiye, Saddam Hüseyin rejimini desteklemese de ABD’nin bu girişimine şüpheyile yaklaşmıştır. Bu şüphenin en önemli simgelerinden biri, ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak’a girmesine izin verecek tezkerenin Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmesidir (Kesgin ve Kaarbo, 2010: 25 – 28). Türkiye’nin temel kaygısı hem Afganistan’ın hem de Irak’ın işgalinde bölgesel istikrarın bozulma ihtimalidir. Özellikle bu ihtimal, Türkiye’nin komşusu olduğu için Irak’ta gerçeğe dönüşüp ciddi bir şekilde hissedilmiştir.

Bunu hissedenlerden biri de İran’dır. Ancak bu his, beraberinde bir paradoksu da getirmiştir. Bir taraftan, İran dış politikasında yıllar boyunca tehdit olarak görülen Afganistan’daki Taliban yönetimi ve Irak’taki Saddam Hüseyin rejimi ortadan kalkmış, diğer taraftan ise İran, doğu ve batı sınırlarından ABD’ye komşu olmuştur (Takeyh, 2003: 23). Güvenlik algılarındaki bu karmaşıklık, İran’ı da bölgesel istikrar konusunda endişelendirmiş ve hatta ABD’nin İran rejimini hedef alan sözleriyle daha da çok Türkiye’ye yakınlaştırmıştır (Bush, 2002). Özellikle Irak’ın işgali, iki ülkenin terörizmle mücadele konusunda ortak endişelerini de ortaya çıkarmıştır. 1999 yılında Abdullah Öcalan’ın yakalanması ve 2004 yılında Kürdistan İşçi Partisi’nin (PKK) İran kanadı olarak Kürdistan Özgür Yaşam Partisinin (PJAK) kurulması, İran’ın da PKK’ya yaklaşımını değiştirmiştir. Hatta bu sebeple, iki ülke 2005 yılında özellikle Kuzey Irak’ta ortak operasyonlar düzenlemiştir (Oran, 2013: 452).

Türkiye – İran ilişkilerinin doğasında bulunan rekabet ve iş birliklerinin bir arada bulunması durumu burada kendisini göstermektedir. Irak’ın işgali sonrasında, İran dış politikası için önemli bir etki alanı doğmuştur. Özellikle Şiilik üzerinden etki etmeye çalışan İran, Şiilerin az olduğu kuzey bölgesinde ise Irak Kürdistan İslami Hareketini desteklemiştir. Türkiye’nin önceliği ise rejimden ya da mezhepten ziyade, işgal sonrasında düzenin ve istikrarın

sağlanabilmesi için herhangi bir otoritenin kurulması olmuştur. Temel amaç, bağımsız bir Kürt devletinin oluşmasına engel olmaktır (Oran, 2013: 453 – 454). Bu rekabeti, George W. Bush doğrudan olmasa da konuşmalarındaki farklı referanslarla arttırmıştır. Türkiye, ABD siyasetindeki neo-con'lar³ neoliberal müdahaleci politikaları ile Ortadoğu'da domino etkisine benzer şekilde rejim değişiklikleri meydana getirmek isterken, demokrasi olması, Batı ile iyi ilişkilere sahip olması ve Müslümanların çoğunlukta olmasına rağmen laik olması sebebiyle bölgeye rol model ülke olarak sunulmuştur (Bush, 2004). İran'ın ise ABD tarafından kitle imha silahlarının peşinde koşan, demokrasilere tehdit oluşturan ve terörizme destek veren bir ülke olarak tanımlanması bölgesel anlamda farklı bir rekabeti de ABD'nin bakış açısı üzerinden bize göstermektedir (Bush, 2002).

1990'lı yıllarda uluslararası sistemde yaşanan dalgalanma ve 2000'li yıllarda ABD'nin teröre karşı savaş politikası üzerinden dünyayı “biz” ve “onlar” olarak bölmesi, iki ülkenin kendi bölgelerinde temkinli hareket etmelerine neden olmuştur (Bush, 2001). İran için bölgesel tehditlerin ortadan kalkması, kendisini daha güvende hissetmesine yol açmamıştır. Türkiye için ise ABD'nin müttefiki olması, her koşulda ona destek vereceği anlamına gelmemektedir. Bunun en büyük örneği de 1 Mart tezkeresi olmuştur.

Uluslararası Toplum Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Türkiye, NATO üyesi bir ülke olarak İran'a olan yaklaşımında dengeli bir tutum benimsemeye çalışmıştır. Bunun en önemli örneği, NATO önderliğinde kurulacak füze kalkını girişiminde Türkiye'nin izlediği politikadır. Türkiye, fiziksel kapasitesi açısından sahip olduğu eksiklikleri NATO güvenlik şemsiyesi aracılığıyla gidermeye çalışırken, bunun İran ile olan ilişkisine zarar vermemesi için aktif bir biçimde diplomasiyi kullanmıştır (Egeli, 2012: 27). Özellikle İran'ın nükleer programının 2002 yılından sonra bir krize dönüşmesi, Türkiye'nin İran'a yaklaşımında diplomatik kanallarını aktif bir şekilde kullanmasına ve dış politikasında önemli bir yeri olan arabuluculuğu devreye sokmasına neden olmuştur. Türkiye ve Brezilya iş birliği sonucu İran'ın Tahran Bildirisi'ni imzalamasına ve uranyum takasını kabul etmesine rağmen, bu girişim Batı tarafından kabul görmemiştir (Sinkaya, 2010).

Bu dönemde, ABD'de sürekli gündemde tutulan İran'a yönelik rejim değişikliği ve işgal senaryoları, Türkiye tarafından endişe ile izlenmiştir (Rubin,

³ Yeni muhafazakarlık, 1960'lı yıllarda yükselen Yeni Sol hareketlerine ve ABD'nin dış politikadaki pasifist yaklaşımlarına tepki olarak ortaya çıkmış ve 1970'li yıllarda etkisini artırmıştır. Neo-con'lar, iç politikada güvenlikçi politikaları destekleyerek devletin güçlenmesini savunmuş, dış politikada ise demokrasinin ihracını ABD'nin küresel hegemonyasının bir aracı olarak görmüştür. Bu bağlamda, 11 Eylül sonrası George W. Bush yönetimi, neo-con politikaları doğrultusunda Irak ve Afganistan'a müdahale ederek rejim değişikliği siyasetini benimsemiştir. Her ne kadar Yeni Muhafazakarlık ve Neoliberalizm farklı geleneklerden gelseler de Bush yönetimi bu iki yaklaşımı birleştirerek, liberal ekonomik düzeni ve demokratik değerleri Ortadoğu'da sert güç kullanımıyla hâkim kılmayı hedeflemiştir. Neo-con'lar Irak ve Afganistan müdahalelerinin domino etkisi yaratarak bölgede demokrasi dalgasını tetikleyeceğine inanıyordu. Ancak bu beklenti, istikrarsızlık ve mezhep çatışmalarını artırarak beklenen sonucu vermedi. Türkiye, George W. Bush yönetimi tarafından demokrasiye geçiş tecrübe etmesi beklenen ülkeler için laikliği ve İslam'ı bir arada bulundurması sebebiyle ABD tarafından bölgeye rol model olarak sunulmuştur.

2003; Ritter, 2006; Kroenig, 2013). Bunun nedeni, böylesine bir senaryonun yalnızca bölgedeki istikrarsızlığı artırmakla kalmayıp, Türkiye’yi doğrudan etkileme potansiyeline sahip olmasıdır. Türkiye, enerji ihtiyacı açısından İran’a bağımlıdır ve o dönemde yürürlükte olan doğalgaz anlaşması kapsamında ihtiyacının %20’sini İran’dan karşılamaktadır. İran’dan gelen bu kaynağın kesilmesi, Türkiye’nin enerji açısından Rusya’ya daha fazla bağımlı hale gelmesine yol açacaktır. Bunun yanı sıra, 1990’lı yıllara kıyasla Türkiye ile İran arasında özellikle terörle mücadele konusunda ortak bir tehdit algısı oluşmuştur. ABD’nin olası bir işgali, Türkiye’nin İran’daki Kürt siyasi hareketleriyle ilgili endişelerini arttıracaktır. Bunlara ek olarak, Türkiye ve İran arasında gelişen ekonomik ilişkiler de bu senaryolardan doğrudan etkilenebilecek unsurlardandır. Türkiye sermayesinin ve mallarının İran pazarındaki artan hacmi, İran’dan Türkiye’ye gelen turist sayısındaki yükseliş ve İran’ın, Orta Asya ülkelerine erişim konusunda Türkiye için bağlantı noktası haline gelmesi, ekonomik anlamda karşılıklı bir bağımlılık yaratmıştır (Oran, 2013: 455 – 456). Tüm bu nedenlerle Türkiye, ABD – İran krizinde ve daha geniş bir çerçevede Batı – İran krizinde, uluslararası toplumun en önemli kurumlarından olan diplomasiyi ön plana çıkarmaya çalışmıştır.

Türk dış politikasının temel unsurlarından biri olan çok taraflı diplomasi doğrultusunda, Türkiye İran ile sadece ikili ilişkiler geliştirmekle kalmamıştır (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a). İki ülke, bölgesel ve uluslararası örgütler aracılığıyla da etkileşimde bulunmuştur. 2001 yılında kurulan Türkiye – İran İş Konseyi ve iki ülkenin ekonomilerini ortak bir platformda bir araya getiren Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, özellikle ABD önderliğinde başlayan ve daha sonra BM Güvenlik Konseyi kararlarıyla desteklenen yaptırım siyasetine karşı bir denge unsuru olarak işlev görmüştür. Bunun yanı sıra, D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın etkinliğini arttırması ve bu sekiz üye ülkenin İslam İşbirliği Teşkilatı çatısı altında diplomatik ilişkilerini sürdürmesi, uluslararası toplum içindeki etkileşimi güçlendiren olumlu gelişmeler arasında yer almıştır (Herzig, 2004).

Uluslararası toplumun temel ilkelerinden biri olan başka ülkelerin içişlerine karışmama ve egemenliğe saygı gösterme prensibi, özellikle Türkiye – İran ilişkilerinde belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. 2009 İran seçimleri sonrasında, Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad’ın yeniden iktidara gelmesine karşı çıkan Mir Hüseyin Musavi liderliğindeki reformcu kanat, seçimlerde hile yapıldığı iddiasıyla geniş çaplı protestolar düzenlemiştir. Musavi’nin seçimden önce seçtiği oy pusulasının renginden adını alan “Yeşil Hareket”⁴, özellikle toplumun dışlanmış kesimleri olarak kabul edilen gençler,

4 Yeşil, İran siyasetinde yalnızca bir renk değildir. 1979 referandumunda ülkenin adının İran İslam Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi için kullanılan “evet” pusulası yeşil renkteydi; bunun karşısında ise “hayır” pusulası kırmızıydı. Ancak, yeşil ve kırmızının İran siyasetindeki ve toplumsal hayatındaki karşılaşması bu referandumla sınırlı. Muharrem ayında, Kербela’nın yasının tutulduğu matem törenlerinde, kahramanlara hayat veren performans sanatçıları İslam’ın kutsal renkleri olarak kabul edilen yeşil ve siyahı giyinirken, onların karşısında kanın ve tutkunun rengi olan kırmızıya

kadınlar ve öğrenciler arasında önemli bir destek bulmuştur (Dabashi, 2011: 57). Bu protestolara karşı Türkiye, 1999 yılındaki İran'daki öğrenci protestolarına gösterdiği tepkinin aksine, sessiz kalmayı tercih etmiş ve gelişmelere mesafeli bir yaklaşım sergilemiştir. Türkiye, bu durumu İran'ın iç siyaseti olarak değerlendirmiş ve egemenlik hakkına saygı göstermeyi öncelikli bir ilke olarak benimsemiştir (Oran, 2013: 455).

Dünya Toplumu Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Türkiye'nin geleneksel dış politikasının temel unsurlarından biri olan Batıcılık, süreklilik ve değişim açısından Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopuşu simgelemektedir. Osmanlı İmparatorluğu, şer'i ve örfi hukukun esas alındığı ve toplumun Müslümanlar ile Gayrimüslimler olarak Millet Sistemi içinde hiyerarşik bir yapıya sahip olduğu mutlak monarşi ile yönetilmiştir. Modern Türkiye Cumhuriyeti ise bu yapıyı köklü bir dönüşüme uğratarak teokratik düzen yerine laikliği, mutlak monarşi yerine cumhuriyeti ve demokrasiyi, zimmilik sisteminin yerine ise eşit vatandaş esasına dayalı evrensel insan haklarını benimsemiştir. Özü itibarıyla bu dönüşüm, Batı kökenli değerlere dayanmaktadır. Hatta Türkiye, kendisini Avrupa'nın bir parçası olarak tanımlamış ve Avrupa Birliği üyeliğini stratejik bir öncelik olarak görmüştür. Bu doğrultuda, Türkiye Kopenhag kriterlerini karşılamayı hedeflemiş ve bu süreci dış politikasının temel taşlarından biri haline getirmiştir. Dönemin etkili isimlerinden ve sonrasında dışişleri bakanı olan Ahmet Davutoğlu'na (2009: 14) göre, Türkiye ve Avrupa aynı tarihi, coğrafyayı, vizyonu ve değerleri paylaşmaktadır. Bu değerler, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'nin laik ve demokratik yönetim sistemine karşılık, İran'da “dini merdomsalari” ya da “İslami demokrasi” olarak adlandırılan bir sistem bulunmaktadır. “Merdom” kelimesi Farsçada halk, “salari” kelimesi ise önderlik anlamına gelmektedir. İran'da demokrasi kavramına karşılık gelen bu terim, dini liderlik makamı tarafından gerçek bir demokrasi modeli olarak sunulmaktadır (Hamenei, 2003a). Bu yönetim sistemi, ilahi rehberlik ile halk iradesini bir araya getirdiğini iddia eden bir model olarak Batı liberalizmi ve Batı demokrasisinin karşısında konumlandırılmaktadır (Hamenei, 2003b). İran'ın ideolojik çerçevesi Türkiye'nin laik sisteminden tamamen ayrıştığı gibi, dış politikası da anayasal olarak farklı değerler üzerine inşa edilmiştir. Bu bağlamda, İran Anayasası'nın 154. maddesi dış politika ilkesini şu şekilde tanımlamaktadır (Papan-Matin, 2014: 195):

İran İslam Cumhuriyeti, beşerî toplumların tümünde insan saadetini kendi gayesi olarak bilir ve bağımsızlık, özgürlük dürüst ve adil yönetimi dünya insanların tümünün hakkı olarak tanır. Buna göre, diğer milletlerin içişlerine

bürünmüş kötü kâhramanlar yer alır. Dolayısıyla yeşil, İran tarihinde yalnızca bir renk değil, aynı zamanda bir mücadele alanının ve tarihsel karşılaşmaların simgesidir.

her türlü müdahaleden tamamen kaçınmakla beraber, mazlumların zalimlere karşı haklı mücadelelerini dünyanın neresinde olursa olsun destekler.

İran dış politikası, dikotomik bir bakış açısına dayanmaktadır. Küresel düzende bir tarafta mazlumlar, diğer tarafta ise zalimler olduğu kabul edilmektedir. Bu ayrım, Dini Lider Ali Hamenei tarafından tarihsel bir mücadele alanı olarak tanımlanmaktadır (Hamenei, 2003c). Bu çerçevede, Firavun’a, Yezid’e, Pehlevi Hanedanı’na ve bunların sembolik uzantısı olarak görülen ABD’ye ve İsrail’e karşı verilen mücadele, Musa Peygamber, İmam Hüseyin, Ruhullah Humeyni ve İran ile aynı safta olmayı gerektiren tarihsel bir direniş hattı olarak yorumlanmaktadır. Bu nedenle Batı karşıtlığı yalnızca stratejik bir tutum değil, aynı zamanda ideolojik bir tercih halini almaktadır. Türkiye’nin laik ve batılı değerleri ön plana çıkaran modeli, İran tarafından Batı’nın bir uzantısı olarak görülmesine neden olmaktadır (Ayman, 2012). Ayrıca, Türkiye’nin Sünni çoğunluklu bir ülke olması, Safeviler döneminden itibaren 16. yüzyılda kurumsallaşmaya başlayan Şiiiliğin hâkim olduğu İran’da küresel adalet anlayışı konusundaki farklılıkları da derinleştirmiştir. Bu bağlamda, İran’ın küresel adalet anlayışı hem Şiiiliğin yas geleneğinden beslenmiş hem de devrim sonrası Batı karşıtlığı temelinde şekillenen direniş siyasetiyle iç içe geçmiştir. Bu sebeple, İran söyleminde ABD öncülüğündeki küresel düzen eleştirilirken “küresel adalet” kavramı yerine “küresel kibir” kavramı kullanılmaktadır (Hamenei, 2003d).

Bu dönemde Türkiye, AB üyeliği sürecinde önemli bir ilerleme kaydetmiş ve kapsamlı bir reform dönemi geçirmiştir. Anayasa değişiklikleriyle ifade özgürlüğü genişletilmiş, işkence yasağına dair hukuki düzenlemeler yapılmış, idam cezası kaldırılmış, basın özgürlüğü iyileştirilmiş ve azınlık hakları genişletilmiştir. Ayrıca yargı bağımsızlığının artırılması, serbest piyasa ekonomisine yönelik reformlar ve sivil – asker ilişkilerinde askeri vesayetin zayıflatılması gibi alanlarda da önemli adımlar atılmıştır. Tüm bu reformlar, Avrupa değerleri referans alınarak gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Türkiye, bir diğer AB üyesi olan İspanya ile birlikte Medeniyetler İttifakı girişimini başlatmıştır. Bu girişim, Samuel Huntington’ın (1997) “Medeniyetler Çatışması” tezine karşı bir antitez oluşturmayı ve İslam medeniyeti ile Batı medeniyeti arasında bir köprü kurmayı amaçlamaktadır (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b).

Öte yandan, İran devrimden sonra sıkça eleştirilen “Şii Hilali” stratejisi doğrultusunda, Yemen, Bahreyn, Lübnan, Irak ve Suriye gibi önemli bir Şii nüfusa sahip ülkelerde etkisini artırmaya çalışmıştır. Bu durum, İran ile Sünni nüfusun yoğun olduğu ülkeler arasında gerginliklere yol açmıştır (Barzegar, 2008). Bu dönemde Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad’ın İsrail’e yönelik sertleşen tutumu, ABD karşıtlığının doğal bir uzantısı olarak ortaya çıkan

Direnış Ekseni ve dış politikada güney – güney iş birlikleri çerçevesinde Venezuela, Rusya ve Çin gibi ülkelerle geliştirdiğı ilişkiler, İran’ın Türkiye’den oldukça farklı bir dünya toplumu tasavvuruna sahip olduğunu göstermektedir (Nia, 2012: 40 – 41). Bu çerçevede, Türkiye mevcut küresel düzen ile ciddi bir çatışma içinde olmazken, İran küresel adaletin sağlanması için bu düzene karşı aktif bir direnişin gerekli olduğuna inanmaktadır. İran’ın nükleer programı da bu direnişin bir sembolü haline gelmiş, artan yaptırımlar ise Tahran’ın Batı ile yürüttüğü müzakerelerde sürekli olarak adaletsizliğı vurgulamasına neden olmuştur (Moshirzadeh, 2007: 535 – 538).

İKİNCİ DÖNEM (2011 – 2020): BÖLGESEL KRİZLER VE FARKLI POZİSYONLAR

Bölgesel krizlerin yoğunlaştığı bu dönemde, Türkiye ve İran arasındaki ortak tehdit algıları ve farklı stratejiler belirginleşmiştir. Arap Baharının şekillendirdiğı bu süreçte, Türkiye halk hareketlerine Batılı değerler perspektifinden yaklaşırken, İran ise bu hareketleri kendi devriminin gecikmiş bir yansıması olarak değerlendirmiştir. İki ülkenin uluslararası sistem içindeki konumları da keskin bir şekilde ayrılmıştır. Suriye İç Savaşı’nda İran, Rusya ile Esad rejiminin yanında yer alırken, Türkiye rejim muhaliflerini desteklemiştir. Ancak, uluslararası toplum düzeyinde iki ülke, İran’ın nükleer programına dair krizi sona erdiren Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP) anlaşması çerçevesinde aynı tarafta konumlanmış, yaptırımların kaldırılması iş birliğı potansiyelini artıran bir unsur olmuştur. Bununla birlikte, 2018’de ABD’nin tek taraflı olarak KOEP’den çekilmesi, Türkiye ve İran tarafından ahde vefa ilkesi bağlamında eleştirilmiştir. Dünya toplumu açısından bakıldığında, Türkiye’nin Batı’dan beklediğı desteğı birçok konuda görememesi, onu “değerli bir yalnızlığın” içerisine sürüklemiştir. Ancak bu durum, Ankara’nın Batılı değerlerden tamamen kopması anlamına gelmemiştir. Bu süreçte, İran’ın bölgesel politikalarında Şii kimliğini merkeze alan yaklaşımı ön plana çıkarken, Türkiye farklı bir değerler sistemi üzerinden hareket etmiş ve bu da iki ülke arasındaki ideolojik ayrışmayı derinleştirmiştir.

Uluslararası Sistem Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Geçmiş döneme kıyasla uluslararası sistemde yaşanan en büyük değişim sistemin doğasına dairdir. ABD’nin hegemonik gücü artan oranda sorgulanmış ve hatta sistemin tek kutupluluktan ya da çift kutupluluktan ziyade çok kutupluluğa doğru geçtiğı birçok araştırmacı tarafından tartışılmıştır (Geeraerts, 2011; Cooper ve Flesmes, 2013). Sovyetler Birliğı’nin dağılmasından sonra NATO’nun genişleme politikasına karşın özellikle 2010’lı yıllarda gördüğümüz Rusya’nın revizyonist politikaları, yine bu dönemde dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumuna gelen Çin’in Şi Cinping liderliğinde duyurduğu “Bir Kuşak, Bir Yol Projesi” ve tabii ki dönemin yükselen güçleri olan Brezilya,

Hindistan ve Güney Afrika Cumhuriyeti gibi ülkelerin artan etkinlikleri çok kutuplu uluslararası sistemde yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığını göstermiştir (Pisciotta, 2020; Du, 2016; Dal, 2019).

Uluslararası sistemin başat güçleri, aynı zamanda Türkiye ve İran'ın da içinde bulunduğu bölgeye yönelik etkin politika izlemiştir. ABD'nin stratejik odağı Ortadoğu'dan Pasifik bölgesine kaymış olsa da Irak ve Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) yükselişi ve özellikle Netanyahu liderliğindeki İsrail'in tehdit algılarından dolayı İran'ın nükleer programı, bu bölgeye yönelik ilginin sürmesine neden olmuştur. Öte yandan, Rusya özellikle Suriye İç Savaşı'na doğrudan müdahil olarak Ortadoğu'da yeniden etkili bir aktör haline gelmeyi hedeflemiştir. Çin ise, diğer büyük güçlerden farklı olarak bölgesel anlaşmazlıklarda taraf olmak yerine, daha dengeli bir siyaset izleyerek ekonomik nüfuzunu artırmaya odaklanmıştır. Bu doğrultuda, bölgedeki ticaret ve yatırım faaliyetlerini önceliklendirerek jeoekonomik etkinliğini güçlendirmiştir.

İki ülke arasındaki güç dengesini düşündüğümüzde, özellikle Arap Baharı ve sonrasında gelişen olaylar ortak tehditleri gün yüzüne çıkarırken, aynı zamanda farklı stratejik tercihleri de beraberinde getirmiştir. Tunus'ta başlayan Arap Baharı süreci kısa sürede halk ayaklanmalarına dönüşerek Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya yayılmıştır. Türkiye, şüpheyle yaklaşılan kısa bir süreden sonra, bu domino etkisini bölgedeki otokratik rejimlere karşı yükselen halkın demokratik talepleri olarak yorumlamış ve genel anlamda olumlu bir yaklaşmış sergilemiştir (Gözen, 2011: 18). Kendi ideolojik duruşuna paralel olarak, bu hareketleri desteklemiş ve demokratikleşme çabalarını teşvik eden bir söylem benimsemiştir. Öte yandan, İran, bu halk hareketlerini özellikle “İslam Devrimi”nden” ilham alan bir “İslami uyanış” olarak tanımlamıştır (Sinkaya, 2015: 56). Hatta, zamanında devrimi ihraç etmekle suçlanan Hamenei (2003e), yıllar önce devrimi bir bahar rüzgârına benzetmiş ve bunun havaya karışarak kendiliğinden yayılacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla, Arap Baharının başlangıcı, Türkiye ve İran açısından bölgesel istikrarsızlık gibi ortak tehditler yaratmış olsa da iki ülkenin ideolojik ve siyasi duruşları arasındaki farklılıkları daha da derinleştirmiştir.

Bu ayrışma, Suriye İç Savaşı sırasında zirveye ulaşmıştır. Arap Baharının Suriye'ye sıçramasının ardından artan protestolara karşı Türkiye, öncelikle Esad rejimine reform çağrısında bulunmuş, ancak rejimin protestoculara yönelik sert müdahaleleri sonrasında ABD ve Batılı müttefikleriyle hareket ederek muhalif grupları desteklemeye başlamıştır. İran ise Rusya ile birlikte Esad rejimine askeri ve ekonomik destek sağlayarak onu ayakta tutmaya çalışmıştır. Bu süreçte, Suriye, “İslami uyanış” olarak görülen dalganın dışında bırakılmış ve Suriye İç Savaşı, ABD, İsrail ve Batılı müttefiklerin bir komplosu olarak değerlendirilmiştir (The Times of Israel, 2012). Sonuç olarak, Türkiye

ve İran, Suriye’de yalnızca doğrudan karşı karşıya gelmekle kalmamış, aynı zamanda destekledikleri devlet dışı aktörler aracılığıyla da bir vekalet savaşına girmişlerdir. İran, bölgede Şii nüfusun yoğun olduğu yerlerde etkinlik gösteren Devrim Muhafızları Kudüs Gücü, İran devriminin etkisi altında ortaya çıkan Lübnan’daki Hizbullah ve Suriye’de faaliyet gösteren Şii milisler aracılığıyla doğrudan müdahil olmuştur. Türkiye ise Özgür Suriye Ordusu başta olmak üzere muhalif grupları desteklemiştir. Ayrıca, Türkiye, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi’nin 51. maddesini gerekçe göstererek bireysel meşru müdafaa hakkı kapsamında Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı hareketlerini düzenlemiştir. Bu operasyonlar, İran tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır (BBC News Türkçe, 2019). Her ne kadar Türkiye ve İran, Suriye’nin toprak bütünlüğü konusunda ortak endişeleri yaşıyor olsa da İran, Türkiye’yi Suriye’nin egemenliğini ihlal etmekle suçlamış ve eleştirmiştir. Türkiye açısından bu operasyonların temel amaçları, sınır güvenliğini sağlamak, Fırat’ın doğusundaki Halk Koruma Birlikleri (YPG) varlığını ortadan kaldırarak bağımsız bir Kürt devletinin oluşumunu engellemek ve bölgede etkisini artıran IŞİD ile mücadele etmek olmuştur (BBC News Türkçe, 2018).

Benzer şekilde, Türkiye ve İran’ın IŞİD’e yaklaşımları da tehdit algıları açısından bir örtüşme, stratejik tercihler açısından ise bir ayrışmayı beraberinde getirmiştir. Her iki ülke de Irak’ta ve Suriye’de etkinlik gösteren selefi – cihatçı bu örgütü ulusal güvenlikleri açısından bir tehdit olarak değerlendirmiş ve kendi topraklarında gerçekleşebilecek olası terör saldırıları nedeniyle benzer endişeler yaşamıştır. Bunun yanı sıra, IŞİD’in bölgesel istikrarsızlığa neden olacağı konusunda da ortak bir kaygı taşımışlardır. Ancak, stratejik tercihlere bakıldığında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Türkiye, IŞİD’e karşı Batılı ülkeler ve bölgedeki müttefiklerinin içinde yer aldığı uluslararası koalisyonu katılarak mücadele etmiştir (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-c). Bu mücadele, genel anlamda terörle mücadele çerçevesinde yürütülmüş olsa da zaman zaman Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyindeki YPG oluşumuna karşı yürüttüğü operasyonlar daha ön plana çıkmıştır. Öte yandan, İran, IŞİD’i öncelikli olarak mezhepsel bir tehdit olarak algılamış ve mücadelede Rusya ve Suriye rejimiyle iş birliği yaparak özellikle Şii milislere destek vermiştir (Esfandiary ve Tabatabai, 2015).

Uluslararası Toplum Açısından Türkiye – İran İlişkileri

2011 – 2020 yılları arasındaki Türkiye – İran ilişkileri, uluslararası sistem açısından bölgesel krizlerin ve tarafların farklı pozisyonlarının belirginleştiği bir dönem olsa da iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler ve iş birliği kanalları sürekli açık tutulmuştur. Bu dönemde, uluslararası toplumun temel ilkelerinden biri olan egemenliğe saygı ve iç işlerine karışmama prensipleri, Arap Baharı ve Suriye İç Savaşı sonrasında giderek belirsizleşmiş ve taraflarca zaman zaman

ihlal edilmiştir. Ancak tüm stratejik farklılıklara ve bölgesel gerilimlere rağmen, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde diplomasi, uluslararası hukuk ve karşılıklı saygı unsurları ön planda kalmaya devam etmiştir.

İran'ın nükleer programına ilişkin Türkiye'nin diplomatik çabaları, 2015 yılında İran ve anlaşmaya taraf diğer ülkeler arasında imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı ile sonuçlanmıştır. Bu anlaşma, 2006 yılından itibaren nükleer krizle ilgili diplomatik süreçlerde rol alan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin beş daimî üyesi (P5) ve Almanya'dan oluşan P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında, İran'ın önümüzdeki on yıl boyunca düşük ve orta seviyede zenginleştirilmiş uranyum stoklarını ciddi oranda azaltması ve yalnızca barışçıl amaçlarla elektrik üretimi için gerekli düşük seviyede zenginleştirilmiş uranyum bulundurması öngörülmüştür. Bunun karşılığında, İran'a karşı uygulanan ekonomik yaptırımlar kademeli olarak kaldırılacaktır. Türkiye, bu süreci memnuniyetle karşılamış ve yaptırımların hafifletilmesiyle birlikte Türkiye – İran ticaretinin önündeki engellerin kalkacağını öngörmüştür (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-d). Ancak, yaptırımların kaldırılmasına rağmen, 2010'lu yıllarda ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarının Türkiye'deki belirli kurumlar ve kişiler tarafından ihlal edildiği iddiası, Halkbank davasının açılmasına neden olmuştur. Bu durum, Türkiye – ABD ilişkilerinde gerginliğe yol açarken, Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacmini de doğrudan etkilemiştir. Trump yönetiminin 2018 yılında ABD'yi KOEP'ten tek taraflı olarak çekmesi ise bu süreci daha da olumsuz etkilemiştir (Şen, 2025). Buna rağmen, Türkiye ve İran arasındaki enerji ticareti, özellikle petrol ve doğalgaz alanında devam etmiş, ancak ABD'nin yaptırımları nedeniyle ticaret hacmi azalma eğilimine girmiştir. Türkiye, KOEP anlaşmasına uluslararası toplumun temel ilkelerinden olan ahde vefa ilkesi çerçevesinde yaklaşmış ve ABD'nin tek taraflı olarak anlaşmadan çekilmesini doğru bulmadığını açıklamıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Uluslararası toplumun temel ilkelerinden olan karşılıklı egemenliğe saygı ve içişlerine karışmama prensipleri, Türkiye – İran ilişkilerinde iş birliği potansiyelini artıran unsurlar arasında yer almıştır. 15 Temmuz 2016'daki darbe girişimi, İranlı yetkililer tarafından hızla kınanmış ve Türkiye'deki hükümete destek açıklamaları yapılmıştır. Türkiye, darbe girişiminin ardından Batılı müttefiklerinden beklediği tepkiyi görememiş ve bu durum hayal kırıklığına neden olmuştur. Buna karşılık, İran'ın özellikle Dışişleri Bakanı Cevad Zarif'in sergilediği dayanışmacı tutum, iki ülke arasındaki diplomatik temasların artmasını sağlamıştır (Jones, 2016). Benzer şekilde, Rusya da İran gibi Türkiye'ye karşı olumlu bir tutum sergilemiş ve bu süreç, Suriye krizinde üç ülke arasında yürütülecek diplomatik girişimlerin temelini oluşturmuştur.

2016 yılının sonunda Türkiye ve Rusya'nın arabuluculuğuyla Suriye genelinde ilan edilen sınırlı ateşkes, Astana Süreci'nin başlamasına zemin

hazırlamıştır. 2017’de İran’ın da sürece katılmasıyla, bu üç ülke Suriye krizine dair garantör devletler haline gelmiş ve temel amaç olarak Suriye’nin toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunmasını, çatışmasızlık bölgelerinin oluşturmalarını ve siyasi çözüm sürecinin hızlandırılmasını benimsemişlerdir (Abboud, 2021: 14). Ancak, süreç içinde bazı yapısal çelişkiler ortaya çıkmıştır. Türkiye’nin Suriye’nin kuzeyinde düzenlediği askeri operasyonlara İran’ın kategorik olarak karşı çıkması, Tahran’ın YPG’ye yönelik siyasetini belirsiz hale getirmiş ve bu durum Ankara’da şüpheler uyandırmıştır. Öte yandan, İran açısından bakıldığında ise, Türkiye’nin Suriye’deki bazı adımlarının İran içerisindeki PJAK faaliyetleri için bir alan açma potansiyeli taşıması, Tahran için bir güvenlik tehdidi oluşturmuştur (Şuvalova, 2019). Buna rağmen, Türkiye ve İran Suriye krizi boyunca vekil güçler aracılığıyla zaman zaman karşı karşıya gelmiş olsalar da diplomatik mekanizmalar işletilmeye devam etmiş ve taraflar arasında diyalogun tamamen kopması engellenmiştir.

Dünya Toplumu Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Türkiye’nin dünya toplumu kavramına bakış açısında Batılı değerler bu dönemde önemini korumakla birlikte ciddi bir sınavdan geçmiştir. AB ile entegrasyon süreci duraklama evresine girerken, bölgesel gelişmeler dolaylı Türkiye’nin dış politikasında çeşitlendirme arayışlarını hızlandırmıştır. Bu bağlamda, Batı ile ilişkilerde bir denge arayışı sürerken, Ortadoğu, Afrika ve Asya’da yeni diplomatik ve ekonomik iş birlikleri geliştirilmiştir. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında AB ülkelerinin ve Batılı müttefiklerin sergilediği tutum, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini yeniden değerlendirmesine neden olmuştur (Balcı ve Turan, 2017). Ancak bu noktada NATO üyeliği, AB ile olan ekonomik bağlar ve ABD ile stratejik ilişkiler, Türkiye’nin tamamen farklı bir yönelime girmesinin önünde kısıtlayıcı faktörler olmuştur. Dönemin dış politika danışmanı İbrahim Kalın’ın “değerli yalnızlık” kavramsallaştırması, Türkiye’nin uluslararası sistemdeki konumlanmasını açıklayan önemli bir söylem haline gelmiştir (Hürriyet, 2013).

Türkiye’nin Batı ile yaşadığı dalgalanmalar, dünya toplumu kavramı açısından İran ile benzer noktalara geldiği anlamına gelmemektedir. İran, bu dönemde de Batı hegemonyasını “küresel kibir” olarak tanımlayarak direniş siyasetini sürdürmüştür. “Direniş Eksen”i olarak adlandırılan bölgesel müttefikleriyle ilişkilerini güçlendiren İran, Şii nüfuzunu kullanarak Suriye ve Yemen gibi bölgelerde daha aktif bir dış politika izlemeye çalışmıştır.

İkili ilişkilerdeki bu farklılıklar, özellikle Arap Baharı sürecinde kendisini belirginleşmiştir. Türkiye, Arap Baharının başlangıcından itibaren gelişmelere Batılı değerlere paralel bir şekilde demokratikleşme, insan hakları ve reform talepleri perspektifinden yaklaşmıştır. Suriye özelinde ise, uluslararası

toplumun genel çizgisinden ziyade dünya toplumu kavramına daha yakın bir tutum sergileyerek insani güvenliği ve insan haklarını ön plana çıkarmış, rejim değişikliği yanlısı bir politika benimsemiştir. Bu doğrultuda, çok sayıda Suriyeli sığınmacıya kapılarını açarak geçici koruma statüsü tanımıştır. Bu politika yalnızca Suriye ile sınırlı kalmamış, Mısır’da Müslüman Kardeşlerin desteklenmesiyle de kendisini göstermiştir. Bölgesel meselelerde daha müdahaleci bir strateji izleyen Türkiye için bu durum, “komşularla sıfır sorun” politikasının terk edilmesi anlamına gelmiştir. Bu doğrultuda, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ile ilişkiler gerilmiş, İran ile de rekabet hali daha belirgin hale gelmiştir (Öniş, 2012).

Bu dönemde de İran’ın dikotomik dünya görüşü devam etmiş ve dünyayı ezenler ve ezilenler arasındaki ilişkiler ağı olarak yorumlamıştır. Bu bağlamda, Suriye İç Savaşı’nda Esad rejimi İran’ın bölgesel stratejisinde kritik bir yer tutmuş; rejimi ayakta tutmak amacıyla İran tarafından desteklenen Haşdi Şabi, Fatimiyyun Tugayı, Zeynebiyyun Tugayı gibi Şii milisler ile Lübnan’daki Hizbullah, İran tarafından “mazlumlar” olarak tanımlanmıştır. Bu gruplar, İran söyleminde başta ABD ve İsrail olmak üzere Batılı güçlere, yani “zalimlere” karşı mücadele eden aktörler olarak resmedilmiştir (YJC, 2019).

Batı ile yaşanan tüm bu gerilimlere ve stratejik tercihlerdeki farklılıklara rağmen, Türkiye Batılı değerlere bağlı kalmaya devam etmiştir. İran ise Batı hegemonyasına karşı direniş siyasetini sürdürmüştür. Bu çerçevede, İran’ın nükleer programı etrafında şekillenen gelişmeler, bu direniş söylemini daha da pekiştirmiştir. ABD’nin nükleer anlaşmadan tek taraflı çekilmesi, İranlı yetkililerin “küresel adaletsizliği” yeniden ve daha güçlü bir şekilde sorgulamasına neden olmuştur (Zimmet, 2018).

ÜÇÜNCÜ DÖNEM (2020 – 2025): YENİ DENGELER VE İŞ BİRLİĞİ POTANSİYELİ

2020 – 2025 yıllarını kapsayan bu son dönemde, İran’ın üzerindeki baskı önemli ölçüde artacaktır. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, Suriye İç Savaşı ve İsrail ile yaşanan gerilimler, bölgesel dinamikler açısından İran’ın aleyhine işlemiştir. Ancak, tüm bu bölgesel krizlere rağmen, küresel pandemi, Astana Süreci ve İsrail’in uluslararası hukuk ihlalleri gibi faktörler, Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerde uluslararası toplum düzeyinde belirli bir iş birliği zemininin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde, dünya toplumu perspektifinden bakıldığında, Türkiye’de insani güvenlik ve hatta insani müdahale kavramları özellikle Filistin meselesi üzerinden tartışılmıştır. Öte yandan, İran ise iç politikada yaşadığı ekonomik ve toplumsal sorunlardan kaynaklı olarak ideolojik açıdan şehitlik ve Batı karşıtlığı gibi söylemlere daha güçlü bir şekilde sarılmıştır.

Uluslararası Sistem Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Uluslararası sistemin çok kutuplu yapısının daha belirgin hale geldiği bu dönemde, ABD, Çin’e karşı stratejik rekabetini sürdürürken, aynı zamanda Rusya – Ukrayna Savaşı bağlamında Rusya’ya yaptırımlar uygulamış ve Ukrayna’yı hem askeri hem de ekonomik açıdan desteklemiştir. ABD’nin Ortadoğu’daki etkisi ise büyük ölçüde, İsrail’in İran’ı ontolojik bir tehdit olarak algılaması çerçevesinde şekillenmiştir. Rusya, Ukrayna ile süregelen savaş nedeniyle Ortadoğu’daki askeri varlığını büyük ölçüde azaltmış, bu durum ise Türkiye ile İran arasındaki bölgesel rekabeti daha da keskinleştirmiştir (Mahmoudian, 2024). Çin, tarihi İpek Yolu’nu yeniden canlandırma hedefi doğrultusunda İran’ı da kapsayan projeler geliştirmiş ve bu çerçevede İran ile yirmi beş yıllık stratejik iş birliği anlaşması imzalamıştır. Bölgesel sorunlara doğrudan taraf olmaktan kaçınan Çin, ekonomik bağlar aracılığıyla nüfuzunu artırmaya ve yatırımlarıyla bölgedeki bağımlılığı derinleştirmeyi amaçlamaktadır (Reuters, 2021). Çin’in Rusya ile stratejik bir iş birliği içinde olması ve Batılı ülkeler tarafından uygulanan yaptırımlara rağmen Rusya’nın en büyük enerji alıcısı konumunda bulunması, ABD’nin dikkatini bu eksene yöneltmesine neden olmuştur.

Bölgesel anlamda İran, kendisini ciddi bir baskı altında hissettiği bu dönemde özellikle İsrail ve ABD iş birliğinin ön plana çıkmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Trump döneminde vurgulanan bu iş birliğinin bir sonucu olarak, ABD’nin gerçekleştirdiği hava saldırısı neticesinde Bağdat’ta, İran Devrim Muhafızları Ordusu’na bağlı Kudüs Gücü’nün komutanı Kasım Süleymani hayatını kaybetmiştir. ABD – İran gerginliğinin tırmanmasından duyduğu endişe ile Türkiye, sağduyulu bir açıklama yaparak müttefiki ABD ile komşusu İran arasında denge siyasetini gözetmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2020).

İran’ın kendisini baskı altında hissettiği bir diğer gelişme, iki sınır komşusu olan Azerbaycan ve Ermenistan’ın İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda karşı karşıya gelmeleridir. Savaşın yarattığı bölgesel istikrarsızlık konusunda endişeli olan İran’ı asıl düşündüren durum, bu iki ülkeye dair siyasetinde yaşadığı belirli çıkmazlardır. Güney Azerbaycan tartışmaları çerçevesinde, İran’daki Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık ya da Azerbaycan Cumhuriyeti ile birleşme tartışmaları, İran’ın Azerbaycan’a mesafeli yaklaşmasına neden olmuş; ancak ülkedeki Azerbaycan Türklerinin yoğunluğu ve olası tepkiler nedeniyle, bu politikada ciddi çekinceler yaşanmıştır (Borshchevskaya ve Tabler, 2023). İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’ndan Azerbaycan’ın Türkiye’den önemli bir destek alarak zaferle çıkması ve ateşkes görüşmeleri sırasında Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan’ı birbirine bağlayacak Zengezur Koridoru’nun açılmasına dair görüşmeler, İran’da başka endişeleri de beraberinde getirmiştir. Buradaki temel faktör, bu koridorun Türkiye ile Azerbaycan’ı dolayısıyla

Türkiye ile Kafkasya'yı ve sonrasında da Türkiye ile Orta Asya'yı birbirine bağlayacak olmasıdır (BBC News Türkçe, 2025a).

İran üzerinde baskı oluşturan bir diğer olay zinciri, Hamas'ın 7 Ekim 2023 tarihinde İsrail'e saldırmasıyla başlamıştır. İsrail, yıllar boyunca varoluşsal tehdit olarak gördüğü İran'ı, Hamas'a verdiği destek nedeniyle hedef almış ve ABD'nin yardımıyla yoğun bir karşı saldırı sürecine girmiştir. Hatta bu süreçte, uluslararası hukuk kurallarını ihlal ederek önce Şam'daki İran büyükelçiliğini vurmuştur. Bu saldırıyla İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun önde gelen mensuplarını hedef alan İsrail'e karşı İran, sonuçları bakımından eleştirilen füze ve insansız hava aracı saldırısıyla karşılık vermiştir. Ancak İsrail, bu saldırı ile yetinmemiş, önce Hamas'ın siyasi lideri İsmail Haniye'yi Tahran'da bir suikastla öldürmüş, ardından Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ı Lübnan'daki merkez karargâhını vurarak etkisiz hale getirmiştir. Bu isimler, İran'ın bölgedeki etkinliğinin artırılmasında ve Şii nüfuzunun güçlendirilmesinde kritik öneme sahipti. Dolayısıyla, bu kişilerin ortadan kaldırılması İran için ciddi bir kayıp olmuştur (Şen, 2024).

Tüm bu gelişmeler arasında belki de en önemli olanı, Esad rejiminin yıkılması ve Beşar Esad'ın Suriye'yi terk etmesidir. Yıllar boyunca Türkiye ve İran arasında ciddi bir rekabet alanı haline gelen Suriye'de nihayetinde rejim değişikliğini hedefleyen bir siyaset izleyen Türkiye, avantajlı bir şekilde çıkmıştır. Bu nedenle, İran bu kısa dönem içinde stratejik olarak ciddi kayıplar yaşamış ve direniş eksenli siyaseti zarar görmüştür (BBC News Türkçe, 2025b).

Uluslararası Toplum Açısından Türkiye – İran İlişkileri

Bu dönemde devletlerin ortak paylaşılan normlar üzerinden nasıl bir etkileşime girdiğini tespit edebileceğimiz en önemli gelişme, tüm dünyayı etkisi altına almış olan küresel pandemidir. Küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi global sorunlarda da görebileceğimiz şekilde, Koronavirüs salgını ulus devletin tüm çözüm mekanizmalarını devre dışı bırakmıştır. Hatta salgının başında uygulanan sınır kapatılması ve seyahat kısıtlamaları, süreç içerisinde yerini devletler arası iş birliğine bırakmıştır. Türkiye ve İran arasında da buna benzer bir süreci görmemiz mümkündür. Pandeminin başında iki ülke karşılıklı olarak sınır kapılarını kapatmış ve seyahat kısıtlamaları uygulamıştır. Bu durum, sınır ticareti ve turizm gibi alanlarda önemli aksamalara yol açmıştır. Ancak süreç içerisinde Türkiye ve İran, salgınla mücadele konusunda bilgi ve deneyim paylaşımına girmiş ve hatta Türkiye, İran'a tıbbi malzeme ve ekipman yardımıyla bulunmuştur (Sağlık Bakanlığı, t.y.).

Türkiye ve İran, Suriye konusunda farklı taraflarda yer almasına rağmen, bir önceki dönemde başlattıkları Astana sürecini devam ettirmiştir. Bu süreç, özellikle Suriye'nin toprak bütünlüğü ve egemenliğine saygı ilkesi konusunda yerleşik bir normun oluşmasını ve ortak çıkar alanlarının genişletilmesini

sağlamıştır. Ayrıca, diplomasiye kurumsal bir çerçeve kazandırarak, kriz yönetiminin bir forum aracılığıyla yerine getirilmesine de öncülük etmiştir. Bu kriz yönetimi, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra da kendini göstermiştir. Savaşın sona ermesiyle, bölgede istikrarın sağlanabilmesi için hem Türkiye hem de İran diplomatik mekanizmaları ön plana çıkarmıştır (Dinçer vd., 2024).

İsrail'in Irak'ın başkenti Bağdat'ta, Suriye'nin başkenti Şam'da ve İran'ın başkenti Tahran'da düzenlediği suikastlar, Türkiye tarafından endişeyle karşılanmış ve özellikle büyükelçiliğin vurulması, uluslararası hukukun ihlali olarak yorumlanmıştır (Dışişleri Bakanlığı, 2024a). Hamas'ın siyasi liderinin Tahran'da öldürülmesinin, Gazze'de devam eden savaşın bölgeye yayılması amacıyla yapıldığı iddia edilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2024b). Sürekli olarak İsrail'in durdurulması amacıyla Türkiye tarafından göreve çağrılan uluslararası kamuoyu, insani güvenlik söz konusu olduğunda Filistin sorununa mesafeli yaklaşmıştır.

İran'a karşı uygulanan yaptırımların devam ettiği bu dönemde, uluslararası toplumun temel ilkelerine uygun olarak Türkiye ve İran, ekonomik ve diplomatik etkileşimlerini sürdürmeye çalışmıştır. Bu kapsamda iki ülke ticaretin sürekliliği amacıyla enerji ve ulaştırma başta olmak üzere bir dizi anlaşmaya imza atmışlardır (Tosun, 2024). Yaptırım siyasetine rağmen Türkiye'nin İran'a olan ihracatı kademeli olarak artmaya başlamıştır (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-e).

Son olarak, bu dönem içinde iki ülkenin yaşadığı trajik olaylar karşısında iş birliği ihtimalinin daima hazır olması, ilişkilerin ciddi bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. 2023 yılında Kahramanmaraş merkezli Türkiye'de meydana gelen depremlerden sonra İran, taziye mesajı paylaşmış ve Türkiye'nin deprem sırasındaki mücadelesine insani yardımla katkı sunmuştur (Şahin, 2023). Türkiye de aynı şekilde İran Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi'nin helikopter kazası yaşamasının ardından kendi arama – kurtarma ekiplerini teyakkuza geçirerek İran'a yardım sunmuştur (IRNA, 2024). Bölgedeki tüm gerginliğe rağmen, kriz anlarında Türkiye ve İran'ın hızlı bir şekilde bir araya gelebilmesi, iki ülkenin birbirine duyduğu derin saygıyı da göstermiştir.

Dünya Toplumu Açısından Türkiye – İran İlişkileri

İran için birçok kaybın yaşandığı bu dönemde, özellikle dini liderlik makamı tarafından şehitliğe övgü ön plana çıkarılmıştır. Tüm bu farklı direniş alanlarında ahlaki olarak kendi pozisyonunu meşru ve etik gören İran için başta ABD ve İsrail olmak üzere tüm batılı güçler bir komplo içerisinde. Dolayısıyla ölüm bekliyor olsa da şehitlik, “zaferin zirvesi” olarak tanımlanır (Hamenei, 2021). Dini liderlik makamı, konuşmalarında herkese bir şehit rol modeli sunar. Öğretmenlere, işçilere, üniversite öğrencilerine ve kadınlara şehitler ve yaptıkları fedakarlıklar örnek olarak gösterilir. Hatta zorunlu başörtüsüne karşı çıktığı için polis tarafından gözaltına alındıktan sonra öldürülen Mehsa

Amini'nin ardından yapılan protestolar, dini liderlik makamı tarafından sertçe eleştirilmiş ve ülkenin bağımsızlığı ile ilişkilendirilerek varoluşsal bir noktaya çekilmiştir (IRNA, 2022).

Türkiye ise insan hakları konusunda Batı çizgisinde yer almasına rağmen, yine Batı tarafından birçok konuda eleştirildiği bir dönemi yaşamıştır. Gezi Davası ve bu dava kapsamında tutukluluğu devam eden Osman Kavala'ya dair Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu Avrupa Konseyi'nden gelen açıklamalar ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) ihlal kararları Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerinde gerginliklere yol açmıştır. Aynı şekilde AİHM'in ihlal kararına rağmen Selahattin Demirtaş'ın devam eden tutukluluğu da bir başka eleştiri konusu olmuştur (BBC News Türkçe, 2024).

Hamas'ın 7 Ekim saldırıları sonrasında İsrail'in Gazze'de savaşa girişmesiyle, Filistin konusu özellikle insani güvenlik açısından Türkiye ve İran'ın gündeminde yer almıştır. Türkiye, Hamas'ı bir terör örgütü olarak görmemekte ve Gazze'deki mücadeleyi bir direniş hareketi olarak tanımlamaktadır. Filistin'in özgürlük mücadelesini destekleyen Türkiye, özellikle Batının tek taraflı tutumunu da eleştirmiştir. İran ise Hamas'ı doğrudan desteklemekte ve direniş ekseninin bir uzantısı olarak görmektedir. Bu sebeple İsrail ile dönem içerisinde doğrudan karşı karşıya gelmişlerdir (Adar ve Azizi, 2023). Her ne kadar Filistin meselesinde Türkiye, insani dram vurgusu üzerinden ateşkes çağrıları yapsa da diğer taraftan uzun vadede İsrail ile ilişkilerin normalleşmesi adına adımlar atması şaşırtıcı olmayacaktır. İşte bu fark, Türkiye ve İran'ı birbirinden ayıran temel etmendir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, 2000 – 2025 yılları arasındaki Türkiye – İran ilişkilerini üç farklı döneme ayırarak, teorik çerçevenin sunduğu imkanlarla uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu perspektiflerinden özellikle rekabet ve iş birliği dinamiklerinin nasıl bir dönüşüm yaşadığına odaklanarak incelemiştir. Uluslararası sistem açısından, Türkiye – İran ilişkilerinin bölgesel ve küresel güç dağılımına göre nasıl şekillendiği ve bu çerçevede tehdit algılarının her iki ülke açısından neler olduğu ele alınmıştır. Uluslararası toplum perspektifinden, bu iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin nasıl geliştiği ve karşılıklı egemenliğe saygı duyulan, uluslararası hukukun, örgütlerin ve anlaşmaların hâkim olduğu bir toplumun parçası olup olamayacakları tartışılmıştır. Dünya toplumu açısından ise, iki ülkenin bireyi merkeze alan insan hakları ve küresel adalet gibi kavramlara nasıl yaklaştığına değinilmiştir.

İngiliz Okulu yaklaşımındaki üç farklı gelenek olan Makyavelci realizm, Kantçı devrimcilik ve bunların ortasında yer alan Grotiuscu akılcılık, uluslararası ilişkilerin farklı boyutlarını bir arada değerlendirme fırsatı sunmaktadır. Makyavelci realizm, çatışma kavramına odaklanırken, Kantçı

devrimcilik iş birliği imkanına vurgu yapar. Grotiuscu akılcılık ise rekabet ve iş birliği dinamiklerini bir arada incelemektedir. Bu üç farklı gelenek, çalışma içerisinde çatışmanın hâkim olduğu uluslararası sisteme, iş birliğinin merkeze alındığı dünya toplumuna ve bu iki dinamiği aynı anda bünyesinde barındıran uluslararası toplum düzeyine denk gelmektedir.

Uluslararası sistem açısından yaşanan tüm gelişmeler, ortak tehditler doğururken, aynı zamanda farklı stratejik tercihleri de beraberinde getirdiği için sürekli bir bölgesel rekabeti gündeme getirmiştir. ABD'nin Afganistan'ı ve sonrasında Irak'ı işgal etmesi, bölgesel istikrarsızlık ve özellikle Irak'ın kuzeyinden kaynaklanan terörizm endişeleri açısından iki ülkenin ortak güvenlik kaygılarına sahip olmasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin NATO üyesi ve Batı müttefiki olması, İran'ın ise devrimden itibaren kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelen Batı karşıtlığı duruşu, bu sorunlara dair stratejik tercihlerde ciddi farklılaşmalara yol açmıştır. Bu farklılaşmalar, Arap Baharı sürecinde ve Suriye İç Savaşı'nda da devam etmiştir. Arap Baharında iki ülke de otokratik yönetimlere karşı başkaldırıyı desteklemiş, ancak bu destek Türkiye özelinde demokratik reformlara ve halk hareketlerine verilen bir destek olurken, İran özelinde ilhamını “İslam Devrimi”nden alan “İslami bir uyanışa” verilen destek olmuştur. İran, bu bağlamda Suriye konusunu Arap Baharının dışarısında bırakıp batılıların bir komplosu olarak yorumlarken, Türkiye Esad yönetimine karşı muhalifleri desteklemiştir. Her ne kadar Arap Baharı sürecinde bölgesel istikrar ve Suriye İç Savaşı sırasında Suriye'nin toprak bütünlüğü iki ülke için de ortak kaygılar olsa da bölgesel güç dağılımındaki değişiklikler söz konusu olduğunda rekabetin boyutu artmıştır.

Uluslararası toplum açısından Türkiye – İran ilişkileri, karşılıklı egemenliğe saygı, içişlerine karışmama ve çok taraflı diplomasinin aktif bir şekilde kullanılması gibi faktörlerle pozitif bir seyir izlemiştir. İkili ilişkilerin tarihsel derinliği, bu iki ülkeyi ideolojik ve stratejik farklılıklara rağmen, paylaşılan normlar çerçevesinde uluslararası toplumun eş parçaları haline getirmiştir. Türkiye'nin İran'dan, başta doğalgaz olmak üzere enerji ithalatı yapması, ABD ve Batı ülkelerinin uyguladığı yaptırımlar nedeniyle İran için Türkiye'nin artan ekonomik önemi ve bu iki ülkenin üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, D-8 ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütler, ekonomik iş birliklerini geliştirmek için sağlam bir temel oluşturmuştur. Türkiye, İran'ın nükleer programından kaynaklanan sorunların çözümünde, olası bir nükleer silaha sahip İran'ın yaratabileceği tehditlerden ziyade, İran'ın yaptırımlar nedeniyle uluslararası toplumda dışlanmasına odaklanarak diplomasiyi aktif bir şekilde kullanmıştır. Bu yaklaşım, iki ülke arasındaki paylaşılan değerleri göstermektedir. Bu dönemde terörizme karşı ortak mücadele yürütülmesi ve Irak ile Suriye'deki tüm stratejik farklılıklara rağmen diplomatik

görüşmelerin sürdürülmesi, iki ülkenin uluslararası toplumdaki iş birliği boyutunu göstermektedir. Uluslararası sistemin doğasından kaynaklı rekabete ve dünya toplumu düzeyindeki uzlaşmaz değerlere rağmen Türkiye ve İran, devletler arası paylaşılan normlar, kurallar ve kurumlar çerçevesinde iş birliği yapabilmektedir. İran'ın yaşadığı bazı krizler, Türkiye'nin dış politikasında çok taraflı diplomasi ve arabuluculuk gibi güçlü yönlerini ön plana çıkarmaktadır.

Dünya toplumu açısından Türkiye ve İran arasında tamamen zıt bir durum ortaya çıkmaktadır. Türkiye, dış politikasının geleneksel çerçevesinde Batıcılık, demokrasi ve laiklik gibi değerlerin ön planda olmasını sağlamıştır. Bu nedenle, bireye yaklaşımında veya insan hakları tanımında, Batı eksenli bir betimleme esastır. Özellikle Avrupa Birliği üyeliği sürecinde Türkiye, ifade özgürlüğünün genişletilmesi, idam cezasının kaldırılması, sivil – asker ilişkilerinde reformlar yapılması ve yargı bağımsızlığı gibi konularda tamamen AB değerlerini ve Kopenhag kriterlerini referans almıştır. Bu durum, Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarında demokratikleşme sürecine yaptığı katkıları ön plana çıkarmıştır. İran ise dünyaya dikotomik bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Bu bakış açısına göre bir tarafta “ezilenler”, diğer tarafta da “ezenler” vardır. Hatta anayasal olarak İran'ın dış politikasında “ezilenlerin” hakkını savunmak bir görevdir. Bu noktada İran'ın başarılı olup olmaması çok önemli değildir; önemli olan mücadele etmektir. Tıpkı Kerbela'da İmam Hüseyin ve yetmiş iki yoldaşının Yezid'in ordusuna karşı mücadele edip şehit olması gibi. Bu durum, zaferin değil direnişin önemli olduğu bir döngüyü ortaya koymaktadır. Çoğu zaman kaybetme hikayeleri, dünyanın farklı yerlerindeki “ezilenler” üzerinden epik bir form kazanır ve sıradan bir İranlı için yapılması gerekenin sürekli fedakârlık olduğu söylenir. Şehit olmak, yaptırımlara rağmen ayakta kalmak, zorunlu başörtüsünü protesto eden kadınların Filistin'de canlarını feda eden kadınlar üzerinden dışlanması ve hor görülmesi, İran'da günlük hayatın bir parçasına haline gelmiştir. Bu nedenle, küresel adaletsizliğe karşı yapılması gereken, “Amerika'ya ölüm” sloganını atmaktır; çünkü ABD, ezenlerin başında gelmektedir. İran'ın bakış açısına göre, Afganistan, Irak, Suriye veya Filistin'de ABD liderliğindeki “küresel kibir” yapısına karşı bir savaş vardır. Bu açıdan, Türkiye ve İran'ın dünya toplumu görüşlerinin birbirine uyması mümkün değildir. Hatta Sünnilik ve Şiilik gibi mezhepsel farklılıklar da bu ayrımı güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, 2000 – 2025 yılları arasındaki Türkiye – İran ilişkilerinde, uluslararası sistemdeki gelişmeler ortak tehditler yaratsa da bu sorunların çözümüne yönelik stratejik tercihler rekabeti artırmıştır. Irak ve Suriye'deki krizler ile Arap Baharı sürecinde ortak güvenlik kaygıları bulunsa da farklı fırsat algıları nedeniyle Türkiye ve İran sürekli rekabet içinde olmuştur. Bu rekabet, uluslararası toplum düzeyinde iki ülkenin karşılıklı saygısı ve anlayışı

sayesinde iş birliği alanları da yaratmıştır. Güçler dengesi, uluslararası hukuk ve diplomasinin ön plana çıktığı anlarda ilişkiler iş birliği olanağı bulmuş ve iki ülke bir araya gelmiştir. Dünya toplumu açısından ise, iki ülkenin uyuşmayan hak ve adalet anlayışları bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye – İran ilişkileri Hedley Bull’un belirttiği gibi düzen ve adalet arasında daha çok düzen ekseninde değerlendirilmeli ve dünya toplumu düzeyindeki uyuşmazlıklardan çok, uluslararası toplumun sunduğu imkanlar ve potansiyeller dikkate alınmalıdır. İki ülkenin karşılıklı egemenliğe saygısı ve iç işlerine karışmama prensipleri, İngiliz Okulu’nun çoğulcu yaklaşımının Türkiye – İran ilişkilerini daha iyi açıkladığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abboud, S. (2021). Making Peace to Sustain War: The Astana Process and Syria's Illiberal Peace. *Peacebuilding*, 1 – 18.
- Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Adar, S. ve Azizi, H. (2023, 2 Kasım). Turkey and Iran: Toward an "Axis of Revisionism" Amid the War in Gaza? *Middle East Institute*. <https://mei.edu/publications/turkey-and-iran-toward-axis-revisionism-amid-war-gaza> (E. T.: 16.03.2025).
- Ayman, S. G. (2012). Türkiye – İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet. İçinde F. Sönmezoglu, N. Ö. Baklacioğlu ve Ö. Terzi (Derleyenler), *XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi* (s. 547 – 591). İstanbul: Der Yayınları.
- Balcı, A. ve Turan, Y. (2017). Eleştirinin Sefaleti: Batı'dan 15 Temmuz Darbe Girişimini Okumak. *Bilig*, 83, 53 – 77.
- Barzegar, K. (2008). Iran and the Shiite Crescent: Myths and Realities. *The Brown Journal of World Affairs*, 15(1), 87 – 99.
- BBC News Türkçe. (2018, 22 Ocak). *Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Suriye'yi işgal etmiyoruz, terörü bitiriyoruz*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42753663> (E. T.: 12.03.2025).
- BBC News Türkçe. (2018, 22 Ocak). *Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın: Suriye'yi işgal etmiyoruz, terörü bitiriyoruz*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42753663> (E. T.: 12.03.2025).
- BBC News Türkçe. (2019, 12 Ekim). *Barış Pınarı Harekâtı: Dünyadan Tepkiler*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49991916> (E. T.: 12.03.2025).
- BBC News Türkçe. (2024, 19 Haziran). *Avrupa Konseyi'nden Ankara'ya Çağrı: 'Kavala ve Demirtaş Serbest Bırakılsın, Türkiye AIHM Kararlarına Uymalı'*. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gg094e2jwo> (E. T.: 17.03.2025).
- BBC News Türkçe. (2025a, 9 Ocak). *Zengezur Koridoru: Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Tartışma Yaratan Proje Hakkında Neler Biliniyor?* <https://www.bbc.com/turkce/articles/cd0e0p2zj7do> (E. T.: 15.03.2025).
- BBC News Türkçe. (2025b, 4 Ocak). *İran'ın Direniş Ekseni Ayakta Kalabilecek mi?* <https://www.bbc.com/turkce/articles/ced87ggl24jo> (E. T.: 15.03.2025).
- Borshchevskaya, A. ve Tabler, A. (2023, 31 Mart). Iran's Tension with Azerbaijan Point to Broader Shifts in the South Caucasus. *The Washington Institute*. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/irans-tensions-azerbaijan-point-broader-shifts-south-caucasus> (E. T.: 15.03.2025).
- Bull, H. (2012). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London: Palgrave Macmillan.
- Bush, G. H. W. (1991, 6 Mart). *March 6, 1991: Address Before a Joint Session of Congress on the End of the Gulf War*. Miller Center. <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/march-6-1991-address-joint-session-congress-end-gulf-war> (E. T.: 15.02.2025).
- Bush, G. W. (2001, 20 Eylül). *Address to a Joint Session of Congress and the American People*. George W. Bush White House Archives. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010920-8.html> (E. T.: 15.02.2025).
- Bush, G. W. (2002, 29 Ocak). *President Delivers State of the Union Address*. George W. Bush White House Archives. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html> (E. T.: 15.02.2025).
- Bush, G. W. (2024, 29 Haziran). *President Bush Discusses Democracy, Freedom from Turkey*. George W. Bush White House Archives. <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/06/20040629-4.html> (E. T.: 15.02.2025).
- Butterfield, H. (1951). *History and Human Relations*. London: Collins.
- Buzan, B. (2004). *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Caner, M. (2022). Türkiye – İran İlişkilerinde Fırsatlar ve Sorunlar: Ezeli Rekabet, Ebedi Diplomasi. İçinde O. Karaoğlu ve N. Elhan (Editörler), *İran: Bir Ülkenin Akademik Anatomisi* (s. 483 – 503). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Chelkowski, P. ve Dabashi, H. (2000). *Staging a Revolution: The Art of Persuasion in the Islamic Republic of Iran*. London: Booth-Clibborn Editions.

- Cooper, A. F. ve Flemes, D. (2013). Foreign Policy Strategies of Emerging Powers in a Multipolar World: An Introductory Review. *Third World Quarterly*, 34(6), 943 – 962.
- Çetinoğlu, N. (2012). Düzen – Adalet İkilemi Açısından Arap Baharı Çerçevesinde Türk Dış Politikası. *Spectrum: Journal of Global Studies*, 4(2), 5 – 22.
- Dabashi, H. (2011). *The Green Movement in Iran*. London: Transaction Publishers.
- Dal, E. P. (2019). Status Competition and Rising Powers in Global Governance: An Introduction. *Contemporary Politics*, 25(5), 499 – 511.
- Davutoğlu, A. (2009). Turkish Foreign Policy and the EU in 2010. *Turkish Policy Quarterly*, 8(3), 11 – 17.
- Davutoğlu, A. (2010). *Stratejik Derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2010). Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler*, 8(25), 43 – 68.
- Dışişleri Bakanlığı. (2018). No: 129, 8 Mayıs 2018, Kapsamlı Ortak Eylem Planı Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-129_-kapsaml%C4%B1-ortak-eylem-plani-hk.tr.mfa (E. T.: 11.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (2020, 3 Ocak). No: 2, 3 Ocak 2020, İran Devrim Muhafızları Ordusu Kudüs Gücü Komutanı Kasım Süleymani'nin ABD Hava Saldırısı Sonucu Bağdat'ta Hayatını Kaybetmesi Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_2_-kasim-suleymani-nin-abd-hava-saldirisi-sonucu-hayatini-kaybetmesi-hk.tr.mfa (E. T.: 15.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (2024a, 2 Nisan). No: 53, 2 Nisan 2024, İsrail'in, Şam'daki İran Büyükelçiliğini Hedef Alan Saldırısı Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-53_-israil-in--sam-daki-iran-buyukelciligini-hedef-alan-saldirisi-hk.tr.mfa (E. T.: 15.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (2024b, 31 Temmuz). No: 153, 31 Temmuz 2024, Hamas Siyasi Büro Şefi İsmail Haniye'ye Düzenlenen Suikast Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-153_-hamas-siyasi-buro-sefi-ismail-haniye-ye-duzenlenen-suikast-hk.tr.mfa (E. T.: 15.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-a). “Türkiye Yüzyılında” Milli Dış Politika. <https://www.mfa.gov.tr/dis-politika-genel.tr.mfa> (E. T.: 20.02.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-b). Medeniyetler İttifakı Girişimi. <https://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa> (E. T.: 01.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-c). Türkiye's Contributions to Anti-Deash Coalition. https://www.mfa.gov.tr/turkiye_s-contributions_s-to-anti_deash-coalition.en.mfa (E. T.: 13.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-d). No: 205, 14 Temmuz 2015, P5+1 ile İran Arasında İran'ın Nükleer Programına Kapsamlı Ortak Eylem Planı Üzerinde Sağlanan Anlaşma Hk. https://www.mfa.gov.tr/no_-205_-14-temmuz-2015_-p5_1-ile-iran-arasinda-iran_in-nukleer-programina-iliskin-kapsamli-ortak-eylem-plani-uzerinde-saglanan.tr.mfa (E. T.: 11.03.2025).
- Dışişleri Bakanlığı. (t.y.-e). Türkiye – İran Ekonomik ve Ticari İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/iran-ekonomisi.tr.mfa> (E. T.: 16.03.2025).
- Diñer, S. D., Koca, B., Efesoy, C. ve Altun, T. (2024, 18 Ekim). Güney Kafkasya Bölgesel İşbirliği Platformu Ortak Bildirisi'nde Orta Doğu'da Ateşkes Çağrısı Yapıldı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/guney-kafkasya-bolgesel-isbirligi-platformu-ortak-bildirisinde-orta-doguda-ateskes-cagrisi-yapildi/3366753> (E. T.: 15.03.2025).
- Du, M. M. (2016). China's “One Belt, One Road” Initiative: Context, Focus, Institutions, and Implications. *The Chinese Journal of Global Governance*, 2, 30 – 43.
- Dunne, T. (1998). *Inventing International Society: A History of the English School*. Oxford: St. Antony's College.
- Egeli, S. (2012). *Füze Tehdidi ve NATO Füze Kalkanı: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Elhan, N. ve Karaoğlu, O. (2022). Uluslararası Dostluk Çerçevesinde Türkiye – İran İlişkileri: Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 203 – 226.
- Esfandiary, D. ve Tabatabai, A. (2015). Iran's ISIS Policy. *International Affairs*, 91(1), 1 – 15.
- Geeraerts, G. (2011). China, the EU, and the New Multipolarity. *European Review*, 19(1), 57 – 67.
- Gözen, R. (2011). Türkiye ve Arap Baharı: Değişimi Açıklamak ve Anlamak. *Adam Akademi*, 2, 1 – 25.
- Hamenei, A. (2003a, 17 Aralık). *Beyanat Der Didar-é Osatid u Danéşcuyan-é Gezvin*. İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmî Sitesi. <https://www.leader.ir/fa/speech/2508> (E. T.: 25.02.2025).

- Hamenei, A. (2003b, 4 Haziran). *Beyanat-é Mu'azzamün Léh Der Çehardehomin Salgerd-é Rehlet-é Bunyangozar-é Cumhuri-yé Éslami-yé İran Hezret-é Émam Xumeyni*. İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmî Sitesi. <https://www.leader.ir/fa/speech/2445> (E. T.: 25.02.2025).
- Hamenei, A. (2003c, 25 Şubat). *Beyanat Der Didar-é Cevanan-é Sistan u Beluçestan*. İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmî Sitesi. <https://www.leader.ir/fa/speech/2391> (E. T.: 25.02.2025).
- Hamenei, A. (2003d, 21 Mart). *Peyam-é Noruzi be Munasebet-é Hulul-é Sal-é Hezar u Sised u Heştad u Do*. İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmî Sitesi. <https://www.leader.ir/fa/content/2417> (E. T.: 25.02.2025).
- Hamenei, A. (2003e, 30 Nisan). *Beyanat-é Rehber-é Mu'azzam-é Éngelab-é Éslami Der Didar-é Mu'allemân u Kargeran*. İslam İnkılabı Rehberi Bürosu Resmî Sitesi. <https://www.leader.ir/fa/speech/2431> (E. T.: 10.03.2025).
- Hamenei, A. (2021, 28 Ekim). *Martyrdom is the Best Deal One Can Strike With God*. Khamenei.Ir. <https://english.khamenei.ir/news/8747/Martyrdom-is-the-best-deal-one-can-strike-with-God> (E. T.: 17.03.2025).
- Herzig, E. (2004). Regionalism, Iran and Central Asia. *International Affairs*, 80(3), 503 – 517.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Huntington, S. P. (1997). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: Penguin Books.
- Hürriyet. (2013, 21 Ağustos). *Dış Politikada 'Değerli Yalnızlık' Dönemi*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dis-politikada-degerli-yalnizlik-donemi-24553602> (E. T.: 15.03.2025).
- IRNA. (2022, 5 Ekim). *Full Text of Ayatollah Khamenei's Speech On Recent Unrest in Iran*. <https://en.irna.ir/news/84904837/Full-text-of-Ayatollah-Khamenei-s-speech-on-recent-unrest-in> (E. T.: 16.03.2025).
- IRNA. (2024, 20 Mayıs). *Türkiye Dışişleri Bakanı: İran'dan Gelen Vefat Haberleri Bizleri Derinden Üzmüştür*. <https://tr.irna.ir/news/85483582/T%C3%BCrkiye-D%C4%B1%C5%9Fi%C5%9Fleri-Bakan%C4%B1-%C4%B0ran-dan-gelen-vefat-haberleri-bizleri> (E. T.: 15.03.2025).
- İçöz, E. (2021). *Nükleer Kriz Bağlamında İran – ABD İlişkilerinin Öz İmaj ve Algılanan İmaj Açısından Bir Analizi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Jones, D. (2016, 13 Ağustos). *Türkiye Darbe Girişimi Sonrasında İran'la Yeni Bir Dönem Yaşar mı? Voice of America Türkçe*. <https://www.voaturkce.com/a/turkiye-iran-la-yeni-bir-donem-yasarmi/3462994.html> (E.T.: 15.03.2025).
- Kant, I. (1939). *Perpetual Peace*. New York: Columbia University Press.
- Kesgin, B. ve Kaarbo, J. (2010). When and How Parliaments Influence Foreign Policy: The Case of Turkey's Iraq Decision. *International Studies Perspectives*, 11(1), 19 – 36.
- Kinacioglu, M. ve Gürzel, A. G. (2013). Turkey's Contribution to NATO's Role in Post-Cold War Security Governance: The Use of Force and Security Identity Formation. *Global Governance*, 19(4), 589 – 610.
- Kinzer, S. (2008). *All the Shah's Men: An American Coup and the Root of Middle East Terror*. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Kroenig, M. (2012). Time to Attack Iran: Why a Strike is the Least Bad Option. *Foreign Affairs*, 91(1), 76 – 86.
- Layne, C. (1993). The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise. *International Security*, 17(4), 5 – 51.
- Machiavelli, N. (2005). *The Prince*. New York: Oxford University Press.
- Mahmoudian, A. (2024, 1 Ağustos). Why the West Shouldn't Celebrate Russia's Withdrawal From Syria. *Foreign Policy*. <https://foreignpolicy.com/2024/08/01/russia-syria-iran-israel-us-hezbollah/> (E. T.: 15.03.2025).
- Mastanduno, M. (1997). Preserving the Unipolar Moment: Realist Theories and U.S. Grand Strategy After the Cold War. *International Security*, 21(4), 49 – 88.
- Moshirzadeh, H. (2007). Discursive Foundations of Iran's Nuclear Policy. *Security Dialogue*, 38(4), 521 – 543.
- Nia, M. M. (2012). Discourse and Identity in Iran's Foreign Policy. *Iranian Review of Foreign Affairs*, 3(3), 29 – 64.

- Oran, B. (2012a). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919 – 1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2012b). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980 – 2001)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III: 2001 – 2012)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öniş, Z. (2012). Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self-Interest. *Insight Turkey*, 14(3), 45 – 63.
- Özdağ, H. H. O. (2020). İran – Türkiye İlişkileri: Dönemler Dönüm Noktaları ve Dinamikler. İçinde Ö. S. Uzun ve H. Güneş (Hazırlayanlar), *İslam Cumhuriyeti'nde 40 Yıl: İran'da Toplum, Siyaset ve Değişim* (s. 357 – 376). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Palabıyık, M. S. (2016). İngiliz Okulu. İçinde Ramazan Gözen (Derleyen), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 217 – 255). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Papan-Matin, F. (Çev.). (2014). The Constitution of the Islamic Republic of Iran (1989 Edition). *Iranian Studies*, 47(1), 195.
- Pisciotta, B. (2020). Russian Revisionism in the Putin Era: An Overview of Post-Communist Military Interventions in Georgia, Ukraine, and Syria. *Italian Political Science Review*, 50(1), 87 – 106.
- Ramazani, R. K. (1974). Iran's 'White Revolution': A Study in Political Development. *International Journal of Middle East Studies*, 5(2), 124 – 139.
- Reuters. (2021, 27 Mart). *Iran and China Sign 25-Year Cooperation Agreement*. <https://www.reuters.com/world/china/iran-china-sign-25-year-cooperation-agreement-2021-03-27/> (E. T.: 15.03.2025).
- Ritter, S. (2006). *Target Iran: The Truth About the U.S. Government's Plans for Regime Change*. Australia: Allen & Unwin.
- Rubin, B. (2003). Regime Change in Iran: A Reassessment. *Middle East Review of International Affairs*, 7(2), 68 – 78.
- Sağlık Bakanlığı. (t.y.). *Türkiye'den İran'a Koronavirüs Yardımı*. <https://www.saglik.gov.tr/TR,64499/turkiyeden-irana-koronavirus-yardimi.html#:~:text=Anla%C5%9Fma%20 kapsam%C4%B1nda%20%C4%B0ran'a%201.000,Dr.> (E. T.: 15.03.2025).
- Sinkaya, B. (2010). İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı. *Ortadoğu Analiz*, 2(18), 66 – 78.
- Sinkaya, B. (2012). Rationalization of Turkey – Iran Relations: Prospects and Limits. *Insight Turkey*, 14(2), 137 – 156.
- Sinkaya, B. (2015). Implications of the Arab Spring for Iran's Policy Towards the Middle East. *Ortadoğu Etütleri*, 6(2), 54 – 78.
- Şahin, H. (2023, 7 Şubat). İran, Türkiye'ye İnsani Yardım Malzemeleri Gönderdi. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-turkiye-ye-insani-yardim-malzemeleri-gonderdi/2810712> (E. T.: 16.03.2025).
- Şen, G. (2024). 7 Ekim'den Sonra İran'da Ne Oldu? *Fikir Turu*. <https://fikirturu.com/jeo-politika/7-ekimden-sonra-iranda-ne-oldu/> (E. T.: 15.03.2025).
- Şen, G. (2025). The Political Economy of Turkey – Iran Relations: A Discussion of Variegated Capitalism and Underperformance After the JCPOA. İçinde M. E. Erol, G. Altınörs ve G. Uysal (Editörler), *Turkey and the Global Political Economy: Geographies, Regions and Actors in a Changing World Order* (s. 103 – 126). London: I. B. Tauris.
- Şuvalova, T. (2019). 'Astana Süreci, Türkiye ve İran Arasındaki İşbirliği Seviyesini Arttırdı'. *Sputnik Türkiye*. https://anlatilaninotesi.com.tr/20190318/astana-sureci-turkiye-iran-isbirligi-arttirdi-1038268838.html?chat_room_id=1038268838 (E. T.: 15.03.2025).
- Takeyh, R. (2003). Iran's Nuclear Calculations. *World Policy Journal*, 20(2), 21 – 28.
- The Times of Israel. (2012, 25 Ekim). *Khamenei Blames US, Israel for Syria Civil War*. <https://www.timesofisrael.com/ayatollah-ali-khamenei-blames-us-israel-for-syria-civil-war> (E. T.: 12.03.2025).
- Thies, C. G. (2002). Progress, History and Identity in International Relations Theory: The Case of the Idealist – Realist Debate. *European Journal of International Relations*, 8(2), 147 – 185.
- Tosun, M. (2024, 24 Ocak). Türkiye ile İran Arasında 10 Anlaşma İmzalandı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-iran-arasinda-10-anlasma-imzalandi/3117929> (E. T.: 15.03.2025).

15.03.2025).

Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Reading: Addison-Wesley Publishing Company.

Watson, A. (1992). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*. London: Routledge.

Wight, M. (1992). *International Theory: The Three Traditions*. New York: Holmes & Meier.

Wilkinson, D. (1999). Unipolarity Without Hegemony. *International Studies Review*, 1(2), 141 – 172.

YJC. (2019, 26 Şubat). *Iran Proud of Supporting Syria: Ayatollah Khamenei*. <https://www.yjc.ir/en/news/35936/iran-proud-of-supporting-syria-ayatollah-khamenei> (E. T.: 15.03.2025).

Zimmt, R. (2018, 29 Mayıs). #untr_US_table: Iranian Reactions to the American Withdrawal from the Nuclear Agreement. *The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*. <https://dayan.org/content/untrustable-iranian-reactions-american-withdrawal-nuclear-agreement> (E. T.: 15.03.2025).

STRATEJİK İŞ BİRLİĞİNDEN DİPLOMATİK GERİLİME: 21. YÜZYILDA TÜRKİYE-İSRAIL İLİŞKİLERİ VE GELECEK SENARYOLARI

Emre Kurt¹

GİRİŞ

Türkiye-İsrail ilişkileri, 21. yüzyılda stratejik iş birliği ile diplomatik krizler arasında dalgalı bir seyir izlemiştir. İki ülke arasındaki iş birliği ve gerilim dönemsel olarak birbirini takip etmiş, böylece ilişkiler dinamik bir yapıya bürünmüştür. Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanımasının ardından ikili ilişkiler ağırlıklı olarak güvenlik ve ekonomi ekseninde şekillenmiş, ancak Filistin meselesi ve Türkiye'nin Arap dünyası ile olan ilişkileri zaman zaman diplomatik krizlere yol açmıştır. 1990'ların sonlarına doğru, Soğuk Savaş sonrası değişen uluslararası dinamikler ve ortak tehdit algıları, Türkiye-İsrail stratejik iş birliğinin temelini oluşturmuştur. Ancak 21. yüzyılın başlarında Filistin meselesi, ikili ilişkilerde belirleyici bir faktör haline gelmiştir.

2000'li yıllarda Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarıyla birlikte Türkiye'nin dış politika önceliklerindeki değişim, Türkiye-İsrail ilişkilerinde dalgalanmalara neden olmuştur. Dönemin başlarında olumlu bir seyir izleyen ilişkiler, özellikle Filistin meselesi bağlamında giderek gerilmiş ve 2010 yılında yaşanan Mavi Marmara Krizi sonrasında kopma noktasına gelmiştir. İsrail'in Türkiye'den resmi özür dilemesiyle 2010'lu yılların ortalarında ilişkiler kademeli olarak normalleşme sürecine girse de 2023'te Hamas'ın İsrail'e yönelik saldırıları ve İsrail'in Filistin'e karşı gerçekleştirdiği operasyonlar, ikili ilişkileri tekrar kriz ortamına sürüklemiştir.

Bu çalışma, 2000-2025 yılları arasında Türkiye-İsrail ilişkilerinin dönüşümünü kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Beş ana bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde 1948-2000 yılları arasındaki tarihsel arka plan ele alınarak, iki devlet arasındaki ilişkilerin temel dinamikleri ortaya konulacaktır. İkinci bölümde 2000-2009 dönemine odaklanılarak, iş birliğinin sürdüğü ancak Filistin meselesinin giderek belirleyici bir faktör haline geldiği süreç analiz edilecektir. Üçüncü bölümde 2009-2016 yıllarını kapsayacak bu bölümde, Mavi Marmara Krizi ve sonrasında yaşanan diplomatik

¹ Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-8513-1944, emre.kurt@adu.edu.tr.

kopuş ile normalleşme çabaları ele alınacaktır. Dördüncü bölümde 2016-2025 dönemine odaklanılarak, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması, Doğu Akdeniz enerji kaynakları üzerindeki rekabet ve 2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırısı ve İsrail'in Filistin'e müdahalesiyle başlayan sürecin ikili ilişkilere etkileri incelenecektir. Son bölümde Türkiye-İsrail ilişkilerine yönelik gelecek projeksiyonu yapılacak ve üç farklı senaryo üzerinden ilişkilerin geleceği irdelenecektir. Akabinde sonuç bölümüne geçilerek çalışmada ele alınan konuların genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

2000 ÖNCESİ DÖNEM: TARİHSEL ARKA PLAN VE STRATEJİK İŞ BİRLİĞİNİN TEMELLERİ

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin izlediği dış politika büyük ölçüde güvenlik ekseninde şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye, savaş sonrası kuzeyinde SSCB'den algıladığı yoğun tehdit karşısında güney sınırlarında güvenliğini maksimize etmek için Arap devletleriyle yakınlaşmaya başlamıştır (Fırat & Kürkçüoğlu, 2009: 616). Ayrıca bağımsız İsrail'in bölgede istikrarsızlığı derinleştireceği endişesi de Türkiye'nin Arapların yanında yer almasına neden olmuştur (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 639). Nitekim Türkiye, başta BM Filistin Özel Komisyonunun hazırladığı iki rapordan biri olan taksim kararı olmak üzere Filistin'in bölünmesine Araplarla birlikte karşı çıkmış ve bağımsız bir Filistin Arap devletinin kurulmasını desteklemiştir.

Türkiye'nin Orta Doğu'da kurulacak olan İsrail'in Sovyetler Birliği'nin nüfuzu altına girebileceğine dair endişesi de İsrail politikasını etkilemiştir. Bu bağlamda İsrail'in kurucularının önemli bir kısmının sosyalist politikaları benimsemiş Doğu Avrupa kökenlilerden oluşması, SSCB'nin Yahudilere sağladığı silahlar ve BM görüşmelerinde Yahudilere verdiği destek gibi etkenler Türkiye'yi etkilemiş ve güneyinde komünist bir devlet görmek istemeyen Türkiye İsrail'in bağımsızlığına karşı çıkmıştır. (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 639; Sezer, 2025: 245-247). Fakat İsrail'in Batı yanlısı bir politika benimsemesi ve Türkiye'nin Batı Bloğu ile uyum sağlama hedefi doğrultusunda hareket etme isteği, ABD'deki Yahudi lobisinin desteğini kazanma çabası ve İsrail'in Arap devletlerine karşı bir denge unsuru olarak değerlendirilmesi, Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararında belirleyici olmuştur. (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 641; Sezer, 2025: 248; Walker, 2006: 64). Nitekim Türkiye, bağımsızlık sonrası İsrail'le Araplar arasında başlayan savaşta BM tarafından kurulan Filistin Uzlaştırma Komisyonu üyeliğiyle politika değişikliğine gitmeye başlamış, Arap yanlısı bir politikadan tarafsız bir tutum izlemeye geçmiştir. Uzlaştırma kapsamında katı bir Komünizm karşıtı olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın İsrail ziyaretiyle İsrail'in sanılanın aksine Batı yanlısı bir politika benimsediğini görmesi ve hükümete söz konusu durumu aktarması Türkiye'nin İsrail'e olan bakışını da değiştirmiş ve netice itibarıyla Türkiye 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet olmuştur (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 640; Nachmani, 1987: 46).

Türkiye'nin 1949 yılında İsrail'i tanınması ve Mart 1950'de karşılıklı elçi atamalarının gerçekleşmesi, İsrail yanlısı bir dış politika tercihi olmaktan ziyade, Soğuk Savaş döneminin stratejik gereklilikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit algısının artması, Türkiye'yi Batı Bloğu ile daha yakın ilişkiler kurmaya yöneltmiş, ABD'nin siyasi ve ekonomik desteğini kazanma arayışı dış politika kararlarında belirleyici olmuştur. Ayrıca, bu süreçte Yahudi lobisinin desteğinin sağlanması da dikkate alınan unsurlar arasında yer almıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı, ideolojik veya ikili ilişkilerden ziyade, pragmatik bir şekilde uluslararası sistemde stratejik bir avantaj elde etme ve Batı ile bütünleşme çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu politika Türkiye-İsrail ilişkilerinin ilerleyen dönemlerde de şekillenmesinde önemli rol oynamış ve Türkiye, dış politika tercihlerine göre İsrail'le yakınlaşmış veya uzaklaşmıştır.

Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1950-1990)

Her ne kadar Türkiye İsrail'i tanımış olsa da 1950'li yıllar boyunca iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler kapalı kapılar ardında yürütülmüştür. Bu dönemde Türkiye 1952'de NATO'ya katılmış ve ABD'nin desteğiyle Orta Doğu'da Sovyet etkisini azaltmak için başta Irak olmak üzere Batı yanlısı Arap devletleriyle ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Bu süreçte İsrail'le açık bir şekilde ilişkilerin geliştirilmesinin Arap devletlerinin tepkisine yol açacağını düşünen Türkiye, iki devlet arasındaki siyasi ilişkileri gizli bir şekilde yürütmek için çabalamıştır (Schonmann, 2013: 88; Walker, 2006: 70). Nitekim Türkiye, ABD'nin de desteklediği Bağdat Paketi'nin kuruluşundan İsrail'i bilgilendirmemiş, 1956 Süveyş Krizi esnasında müttefiki Irak'ın tepkisini çekmemek için İsrail'den elçisini geri çekerek ilişkileri maslahatgüzar seviyesine indirmiştir (Gruen, 1995: 46; Kanat, 2016: 133; Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 646). Buna karşın taraflar arasındaki ekonomik ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır. Öyle ki 1950'de iki ülke ticaret anlaşması ve ödemeler anlaşması imzalamış, birbirlerine “en çok kayırılan ülke” statüsü tanımış ve ticaret hacmi hızla artmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 643; Kanat, 2016: 132).

Süveyş Krizi bir yandan Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerilmesine yol açarken diğer yandan iki ülke arasında yeni bir yakınlaşma sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Süveyş Krizi esnasında izlediği politika SSCB'nin hem Orta Doğu hem de Mısır ve Suriye üzerindeki nüfuzunu artırmıştır. 1958'de Suriye'de gerçekleşen darbe ile ülkedeki Sovyet etkisinin artması, Mısır ve Suriye'nin Birleşik Arap Cumhuriyeti olarak birleşmesi ve aynı yıl Irak'ta Sovyet yanlılarının darbeyle iktidara gelmesi Türkiye'nin komünizm tarafından çevrelendiği korkusunu yaşamasına yol açmıştır (Erhan & Kürkçüoğlu, 2009a: 647; Kanat, 2016: 134-135; Walker, 2006: 71). Bu durum beraberinde Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır.

İfade edilen süreçte Arap devletleri tarafından çevrelenmiş olan İsrail'in algıladığı tehdidi bölgenin Arap olmayan devletleriyle -Türkiye, İran, Etiyopya- "çevresel pakt" politikası doğrultusunda dengeleme politikası gündeme gelmiştir. Nitekim İsrail Başbakanı Ben Gurion ve Dışişleri Bakanı Golda Meir 29 Ağustos 1958'de olağanüstü gizlilik içerisinde Türkiye'ye gelmiş ve taraflar arasında güvenlik, istihbarat paylaşımı, ekonomik, siyasi, bilimsel ve kültürel iş birliğine dair anlaşma imzalanmış ve diplomatik ilişkilerin dört ay içerisinde yeniden elçilik seviyesine yükseltilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan anlaşma gizli tutulduğu için içeriğine dair detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra İsrail'in diplomatik ilişkilerin yükseltilmesi talebine karşın Türkiye'nin bu adımı atmaması ve kapalı kapılar ardında ilişkilerini devam ettirmesi isteği nedeniyle Ben Gurion "Türkler her zaman bize bir metrese davranıldığı gibi davrandılar, açıkça ilan edilmiş bir evliliğin ortağı gibi değil." ifadesini kullanarak ikili ilişkileri ortaya koymuştur (Bengio, 2009: 62-65; Gruen, 1995: 47; Nachmani, 1987: 76; Schonmann, 2013: 86). Fakat özellikle Türkiye'nin İsrail'le açık bir şekilde yürütülecek ilişkiler nedeniyle hem Arap kamuoyunu kızdırmak istememesi hem de ABD'yle yakın ilişkilere sahip iki devletin ittifakının bölgede tepkiyle karşılanması ve komünizmin etkisini daha da güçlendirebilme olasılığı nedeniyle iki devlet özellikle güvenlik ve istihbarat konularında gizli bir şekilde ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.

1958'le yeniden yakınlaşmaya başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri 1960'lı yılların ikinci yarısıyla birlikte tekrar soğumaya başlamış ve bu süreç 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişimler, özellikle Kıbrıs meselesi bağlamında ne Batılı müttefiklerinden ne de Müslüman devletlerden beklediği desteği bulamaması, Türkiye'nin Orta Doğu devletleriyle ilişkilerini güçlendirmesine neden olmuştur. Türkiye-İsrail ilişkileri de bu genel yönelimden doğrudan etkilenmiştir. Bu bağlamda 1967 Arap-İsrail Savaşı önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Türkiye İsrail'in güç kullanarak toprak işgalini açık bir şekilde kınamış ve BM'nin 242 sayılı kararını destekleyerek Arap dünyasının yanında yer almıştır. 1969'da Mescid-i Aksa'nın kundaklanması eylemi ve sonrasında yaşanan olaylar sırasında da Türkiye Müslüman dünyasıyla dayanışmaya içinde olduğunu vurgulamış ve Doğu Kudüs'ün statüsünde değişikliğe gitmemesi konusunda İsrail'i uyarmıştır. Ayrıca konuyla ilgili toplanan İslam Zirvesi'ne de katılan Türkiye, alınan kararları desteklese de İsrail'le olan ilişkileri sonlandırma talebine karşı çıkmıştır.

1973 Arap-İsrail Savaşı esnasında da Türkiye Arap yanlısı politikasını sürdürmüş, ABD'nin ülkesi üzerinden İsrail'e yardım yapmasına izin vermemiş buna karşın SSCB'nin Arap devletlerine yardımına müsaade etmiştir. BM'nin 338 sayılı kararını destekleyen Türkiye BM'nin 1975'te 3379 sayılı Siyonizm'i ırkçılık olarak tanımlayan kararını da kabul etmiştir. Türkiye ayrıca Filistin

Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Filistinlilerin resmi temsilcisi olduğunu kabul ederek ülkesinde temsilcilik açmasına izin vermiştir (Erhan & Kürkcüoğlu, 2009b: 796-799; Kanat, 2016: 136; Sekulow, 2016: 7-8). İfade edilen gelişmeler beraberinde Türkiye-İsrail ilişkilerin önemli derecede soğumasına yol açmıştır.

İki devlet arasındaki soğukluk 1980'li yıllarda da önemli ölçüde devam etmiştir. Bu bağlamda 1980'de İsrail'in Doğu Kudüs'ü ilhak ederek başkent ilan etmesi Türkiye'nin İsrail'e yönelik tutumunu sertleştirmiştir. Bu bağlamda Türkiye hem Kudüs'teki konsolosluğunu kapatmış hem de maslahatgüzar seviyesinde olan ilişkilerinin seviyesini de ikinci kâtip seviyesine indirmiştir. Aynı dönemde İsrail'in Golan Tepelerini ilhakı, Irak'ın Osirak Nükleer Santrali'ni vurması ve Lübnan'ı işgali de Türkiye'nin tepki gösterdiği olaylar olarak öne çıkmıştır.

Türkiye'nin bu dönemde İsrail karşıtı bir tutum benimsemesinin arkasında iç siyasi ve ekonomik dinamikler de etkili olmuştur. 12 Eylül Darbesi akabinde yeni rejimin uluslararası meşruiyet arayışı ve petrol gelirleriyle zenginleşen Körfez ülkeleriyle ilişkilerini geliştirerek ekonomik fayda sağlama isteği İsrail'e karşı izlenen politikalarda önemli rol oynamıştır (Erhan & Kürkcüoğlu, 2009b: 149-151; Gruen, 1995: 47-49; Kanat, 2016: 139-140).

İfade edilen olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin İsrail'le olan güvenlik ilişkilerini bu dönemde de sürdürmeye devam ettiği İsrail'in Lübnan işgali sırasında ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İsrail Türkiye'ye başta Ermeni terör örgütü ASALA olmak üzere Türkiye aleyhinde faaliyette bulunan teröristlere ilişkin önemli bilgiler sunmuş ve iki devlet ortaklaşa düzenledikleri operasyonlarla teröristleri ve kamplarını imha etmiştir (Erhan & Kürkcüoğlu, 2009b: 150; Kanat, 2016: 141).

Lübnan'da ortaya çıkan iş birliği süreci, 1985 sonrasında iki devlet arasında yeniden yakınlaşma sürecini de başlatmıştır. Bu çerçevede iki devlet yetkilileri genel olarak BM Genel Kurul toplantıları esnasında görüşmelere gerçekleştirmeye başlamış ve süreç 1988'de hızlanmaya başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'nin izlediği GAP politikası nedeniyle Suriye ile su konusunda karşı karşıya gelmesi ve Suriye'nin yeni palazlanan PKK'ya destek sunması Türkiye'nin de İsrail'le olan ilişkilerini geliştirme isteğini artırmıştır. Fakat Filistinlilerin başlattığı İntifada hareketi ilişkilerinin normalleştirilmesinde önemli bir kırılıma yol açmıştır. 1988'de Yaser Arafat, FKÖ'nün terör faaliyetlerine son verdiğini, İsrail'i tanıdığını ve BM 242 ve 338 sayılı kararları çerçevesinde Filistin'in bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye de Mısır ve Ürdün gibi ülkelerden dahi önce Filistin'in bağımsızlığını tanımıştır. Bunun yanı sıra Türkiye, İsrail'in intifadaya karşı aldığı tutumu da sert bir şekilde eleştirmeye devam etmiştir.

Stratejik İşbirliğine Geçiş: 1990'lı Yıllarda Türkiye-İsrail Yakınlaşması

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sona eren Soğuk Savaş dönemi hem uluslararası konjonktürde hem de Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli kırılmalara yol açmış, Türkiye-İsrail ilişkileri stratejik iş birliği seviyesine kadar yükseldiği altın dönemine girmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Arap devletlerinin Sovyetler Birliği'nin desteğinden mahrum kalması, buna karşın İsrail'in tek süper güç haline gelen ABD ile stratejik ilişkilerini güçlendirmesi, bölgedeki güç dengelerinde İsrail lehine bir dönüşüme neden olmuştur. Ayrıca, ABD'nin İsrail karşıtı iki devlet olan Irak ve İran'a yönelik uyguladığı yaptırımlar, Arap devletlerinin ABD ile ilişkilerini geliştirme arayışına girmesine ve bu doğrultuda İsrail'i tanıma yolunda adımlar atmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra Körfez Savaşı esnasında Arap devletlerinin ABD'nin yanında yer almasına karşın Arafat'ın Irak'a destek vermesi de Arap devletlerinin Arafat'a olan desteklerini çekmesine ve Filistin meselesinde Arap dünyasının bölünmesine yol açmıştır. Belirtilen dönüşümün yaşandığı esnada devam eden intifadanın da etkisiyle Orta Doğu'ya barış getirmeyi amaçlayan ABD'nin girişimleriyle Orta Doğu'da Barış Süreci başlamıştır (Ghariani, 2024: 7; Lochery, 1998: 45-47). Bu gelişme aynı zamanda Türkiye'nin İsrail'e karşı izlediği politikanın da radikal bir şekilde değişmesine yol açmıştır. Zira Arap devletlerinin tepkisi ve olası yaptırımları nedeniyle İsrail'le olan ilişkilerini kapalı kapılar ardından yürüten Türkiye, ortaya çıkan yeni süreçle birlikte İsrail'le doğrudan ilişkilerini geliştirme imkanına kavuşmuştur. Öyle ki 1991 sonunda Türkiye, İsrail'in ve Filistin'in diplomatik temsil seviyesini büyükelçi düzeyine çıkarmış, kendisi de hem Tel Aviv'e büyükelçi atamış hem de Kudüs'teki konsolosluğunu yeniden faaliyete geçirmiştir (Erhan & Kürkçüoğlu, 2010: 568; Tür, 2012: 47).

İki taraf arasında yeniden diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla birlikte aktörler ilişkilerini hızla geliştirme yoluna gitmişlerdir. Her iki devletin, başta PKK, Hizbullah ve Hamas gibi örgütlere destek veren Suriye olmak üzere, Irak ve İran'dan algıladığı tehditler; kitle imha silahlarının yayılması, İslami radikalizmin yükselişi ve terörizmin genişlemesi konusundaki ortak endişeleri; Soğuk Savaş sonrası stratejik önemlerini kaybetme kaygıları ve Orta Doğu'da yeni bir düzen kurmak isteyen ABD ile ilişkilerini güçlendirme arzuları, PKK ile mücadele yöntemi nedeniyle Batı'nın silah ambargosuna maruz kalan Türkiye'nin hem İsrail'den silah tedariki hem de Yahudi lobisini etkin bir şekilde kullanma arzusu ve dış politika üzerinde etkisi artan TSK'nın güvenlik gerekçeleriyle İsrail'le ilişkileri geliştirme isteği bu yakınlaşmada önemli rol oynamıştır. (Bengio, 2009: 111; Erhan & Kürkçüoğlu, 2010: 569; Ghariani, 2024: 8-15). Süreç içerisinde taraflar arasında cumhurbaşkanı ve başbakan ziyaretleri de dahil üst düzey karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiş,

önemli anlaşmalar imzalanmıştır. 1996'da ise taraflar güvenlik ve serbest ticaret antlaşması imzalayarak ilişkilerini bir adım daha öteye stratejik iş birliği seviyesine çıkarmıştır. Özellikle güvenlik anlaşmasıyla ortak tatbikatlar yapılması, istihbarat paylaşımı, İsraili pilotların Türk hava sahasında eğitim uçuşları gerçekleştirmesi, askeri öğrenci değişimi, savunma sanayi alanında iş birliği gibi konularda mutabakata varılmıştır. Nitekim Türkiye savaş uçaklarının modernizasyonu işini İsraili firmalara vermiş, İsrail'den gelişmiş silah sistemleri satın almıştır. Bunun yanı sıra taraflar ortak ve periyodik olarak hava ve deniz tatbikatları düzenlemeye başlamış, İsrail uçakları Anadolu Kartalı tatbikatlarında yer almıştır. Basına yansıyan haberlere göre Türkiye-Suriye geriliminin arttığı esnada Türk pilotları Rus hava savunma sistemleri ve uçaklarını kullanan Suriye'ye karşı avantaj elde edebilmek için İsrail'de eğitim aldığı ve 1998 gerilimi esnasında İsrail'in Türkiye'ye casus uyduları aracılığıyla çektiği Suriye birliklerinin konumunu gösteren bilgileri verdiği iddia edilmiştir. Güvenlik ilişkilerinin yanı sıra ekonomik ilişkiler de hızla gelişmiş ve iki devlet arasındaki ticaret hacmi 1987'de yalnız 54 milyon dolar düzeyinde iken 2001'le bu sayı 2 milyar doları geçmiştir (Erhan & Kürkcüoğlu, 2010: 572; Ghariani, 2024: 17; Tür, 2012).

Görüldüğü üzere Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesindeki en önemli itici unsur Türkiye'nin artan tehdit algıları olmuş ve Türkiye, önceki dönemlerin aksine Filistin meselesinin ve Arap-İsrail sorunlarının çözümü noktasında tarafların doğrudan adım atması sayesinde ikili ilişkilerini açık bir şekilde geliştirmiştir. Geliştirilen ilişkilerle Türkiye, 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara kadar Arap devletleriyle yakın bir politika izlerken, 1990'lı yıllarda İsrail'le ilişkilerini güçlendirerek denge kurmaya çalışmıştır.

2000-2009: STRATEJİK İŞ BİRLİĞİNDEN SİYASİ GERİLİME

2000'li yıllara oldukça yakın bir şekilde giren Türkiye-İsrail ilişkileri, bu dönemde yeniden değişime uğramaya ve durağanlaşmaya başlamış, stratejik iş birliği her ne kadar devam ettirilse de durağanlık 2000'li yılların sonuna kadar devam etmiştir. Belirtilen hususun ortaya çıkmasında ise genel olarak Türkiye'ye özgü nedenler ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede ilk husus, Türkiye-İsrail ittifakının en önemli gerekçelerinden biri olan Suriye ve PKK'ya ilişkindir. 1998'de yaşanan krizin Adana Mutabakatıyla çözümü ve 1999'da Abdullah Öcalan'ın yakalanması beraberinde Suriye'yle olan gerilimin de azalmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in, Hafız Esad'ın cenaze törenine katılması ikili ilişkilerde yeni bir dönemi de başlatmış ve Türkiye'nin Suriye'den algıladığı tehdit asgari düzeye inmiştir. Söz konusu durum aynı zamanda Türkiye-İsrail ittifakının da en önemli gerekçesini ortadan kaldırmıştır. İfade edilen gelişmenin yaşandığı süreç aynı zamanda AB'nin Türkiye'ye resmen aday ülke statüsü verdiği

döneme denk gelmiştir. AB'ye üyelik için ciddi reformlar yapmaya başlayan Türkiye, bu esnada ordunun da yönetimdeki etkinliğini azaltmaya başlamıştır. Bu durum, 1990'lı yıllarda hükümetleri Suriye ve İran tehdidine karşı İsrail ile iş birliği yapmaya yönlendiren ve güvenlik ile sert güce dayalı bir dış politikayı teşvik eden ordunun, 2000'li yıllarla birlikte dış politika sürecindeki etkisinin azalmasına neden olmuş; bu değişimle birlikte diplomasiyi merkeze alan, iş birliği ve yumuşak güce dayalı bir sürece geçiş sağlanmıştır. Nitekim yeni politika kapsamında Türkiye, Suriye ve İran gibi problem yaşadığı ülkelerle ilişkilerini normalleştirme sürecine girmiştir. Ayrıca Filistin'de başlayan ikinci intifada da Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen bir faktör olarak yeniden sahneye çıkmıştır. Önceki intifadanın aksine şiddetin daha fazla yaşandığı ayaklanmalar aynı zamanda barış sürecinin de darbe almasına yol açmıştır. İntifada sırasında Yaser Arafat Ramallah'taki karargahında İsrail güçleri tarafından zorla tutulmuş, çatışmalar sırasında çok sayıda insan yaşamını yitirmiştir. Bu durum beraberinde Türk kamuoyunun da ciddi tepkisine yol açmıştır. Öyle ki dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, İsrail'in eylemlerini soykırım olarak adlandırmıştır. Söz konusu durum Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerinde de daha temkinli davranmasına sebep olmuştur (Aytürk, 2011: 676; Tür, 2012: 50-52; Yeşilyurt, 2013: 438).

Her ne kadar 2000'lerin hemen başında özellikle intifada nedeniyle iki devlet arasındaki ilişkilerde problemler ortaya çıksa da taraflar arasındaki iş birliği süreci devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye, intifada esnasında Araplarla İsrail arasında daha dengeli bir politika takip etmeye başlamıştır. Nitekim Türkiye, İsrail'le yapılması gereken askeri görüşmeleri erteleme kararı almış, Dışişleri Bakanı İsmail Cem mekik diplomasisiyle arabuluculuk yapmaya çalışmış ve eski cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de BM tarafından kurulan araştırma komisyonunda yer almıştır (Erhan & Kürkcüoğlu, 2010: 577).

AKP'nin İktidara Gelişi ve Türkiye'nin Orta Doğu Politikalarının Değişimi

Millî Görüş hareketinin içinden çıkan muhafazakarların kurduğu AKP'nin 2002'de iktidara gelmesi Türkiye'nin dış politikasında ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda AKP iktidarında Türkiye bir yanda 2010'lu yıllara kadar özellikle AB ile yakın ilişkiler kurmuş ve 2005'te Türkiye'nin birliğe üyelik müzakereleri başlamıştır. AB süreci aynı zamanda Türkiye'de köklü reformların da yapılması noktasında önemli bir itici güç haline gelmiştir. Irak Savaşı her ne kadar Türkiye-ABD ilişkilerinde önemli krize yol açsa da taraflar arasındaki ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir halinde 2010'lu yıllara kadar devam etmiş, ABD Başkanı Obama ilk resmi ziyaretlerinden birini 2009'da Türkiye'ye gerçekleştirmiş ve ikili ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Diğer yanda AKP iktidarında Türkiye'nin Orta Doğu

politikasında da önemli değişimler yaşamıştır. Bu bağlamda başbakanlık ve dışişleri bakanlığı da dahil AKP'nin kuruluşundan itibaren önemli görevler üstlenen Ahmet Davutoğlu'nun düşünceleri Türkiye'nin Orta Doğu politikasını şekillendirmiştir. Esasında Neo-Osmanlılık olarak adlandırılacak olan Davutoğlu'nun anlayışına göre Türkiye ne Soğuk Savaş dönemindeki gibi bir cephe ne de doğu ile batı arasındaki bir köprü ülkesidir. Aksine Türkiye jeopolitik konumu ve tarihi nedeniyle bölgesel ve pivot bir güç haline gelmelidir. İfade edilen konuma gelebilmesi için de Türkiye'nin daha aktif bir dış politikayla, çok boyutlu bir şekilde, bağımsız olarak hareket etmesi gerekmektedir (Ceylan, 2021: 11; Uzer, 2020a; Yeşilyurt, 2013:404). Bu politika çerçevesinde AKP iktidarı Orta Doğu'da proaktif bir politika izlemeye başlamıştır. Fakat önceki dönemlerin aksine AKP'nin Orta Doğu politikasında özellikle İslam kimliği ve Müslüman kardeşliği vurgusu ön plana çıkmaya başlamıştır. Nitekim AKP dönemiyle birlikte Türkiye Irak'taki Sünni partilere destek sağlamış, Müslüman Kardeşler ve Filistin'deki uzantısı Hamas'la yakın ilişkiler kurmuş ve İslam Konferansı Örgütü ile çalışmalarını artırmıştır (Eligür, 2023: 375; Öztığ, 2024: 58; Yeşilyurt, 2013: 404).

AKP'nin Orta Doğu politikasının şekillenmesinde 2003 Irak Savaşı önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda savaş öncesi Irak tehdidi nedeniyle Türkiye'ye yakınlaşmaya başlayan Suriye ve İran'la ilişkiler savaştan sonra daha da yakınlaşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'nin 1 Mart Tezkeresi'ni reddetmesi Türk-Amerikan ilişkilerini germesine karşın Müslüman dünyasında Türkiye'ye önemli prestij sağlamıştır. Ayrıca Saddam rejiminin devrilmesi beraberinde bölgesel güç boşluğu oluşturmuş ve İran Şiilik üzerinden bölgedeki nüfuzunu artırmaya başlamıştır. Belirtilen faktörler hem Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde sorunlarını gidermede önemli rol oynamış hem de İran'ın Şii politikasını dengelemede önemli bir aktör haline gelen Türkiye'nin bölgesel güç iddiasını da hayata geçirmesine olanak sağlamıştır (Tür, 2012: 57). Aynı zamanda Türkiye'nin Orta Doğu'da sorun yaşadığı Suriye ve İran gibi aktörlerle problemlerini önemli ölçüde çözmesi, Irak'ın işgaliyle Kuzey Irak'ta güç kazanan Kürt yönetimine ve oluşan güç boşluğundan faydalanan PKK'ya karşı özellikle Suriye'yle iş birliğini kuvvetlenmesi, İran'ın nükleer faaliyetleri kendisi açısından da tehdit oluşturmaya karşın Brezilya'yla beraber nükleer anlaşma imzalaması, Türkiye ve İsrail'in tehdit algılarının da değişmesine yol açmıştır. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda İran ve Suriye her iki devlet için de önemli tehdit iken AKP dönemiyle birlikte bu durum ortadan kalkmıştır. Ayrıca İsrail'in de Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi'yle yakınlaşması Türkiye'nin İsrail'e olan bakışını değiştirmiştir (Aytürk, 2011: 676).

Filistin Meselesi ve Türkiye-İsrail İlişkilerinin İlk Gerilimleri

Türkiye-İsrail ilişkilerinin durgunlaşmasında etkili olan en önemli konu ise Filistin meselesi olmuştur. Bu bağlamda önceki hükümetlerin aksine AKP'nin Filistin meselesini özellikle iç politikada olmak üzere yoğun bir şekilde gündeme getirmesi, Hamas'ı tanıması, İsrail'in Filistin'e yönelik eylemlerini sert bir şekilde eleştirmesi iki taraf arasındaki ilişkilerin de soğumasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, İsrail'in güvenlik duvarı politikasını eleştirmiş ve İsrail'in 2004'te Hamas'ın kurucusu ve lideri Şeyh Ahmet Yasin'i öldürmesinin ardından İsrail'i devlet terörü uygulamakla suçlamıştır. 2006'da ise ABD, AB ve İsrail tarafından terörist örgüt olarak tanınan Hamas'ın Filistin seçimlerinde elde ettiği zaferin ardından Türkiye'de ağırlanması ise İsrail'in tepkisine yol açmıştır. Bunun yanı sıra aynı yıl İsrail'in Lübnan'a saldırısı ve Hamas'a yönelik operasyonları da Türkiye'nin tepki göstermesine neden olmuştur. (Eligür, 2023: 366; Öztığ, 2024: 58; Yeşilyurt, 2013: 440).

Her ne kadar Türkiye-İsrail arasında Filistin meselesi nedeniyle 2000'li yıllarda gerginlikler yaşansa ve soğukluk görölse de iki devlet arasındaki diplomasi trafiği sürmeye devam etmiş, silah satışı ve istihbarat paylaşımı gibi başta güvenlik konuları olmak üzere ikili ilişkiler sürdürölmüştür. Bu bağlamda 2005'te İsrail-Filistin ilişkilerindeki yumuşama Türkiye-İsrail ilişkilerine de yansımıştır. Yaser Arafat'ın ölümü sonrası Filistinlilerin geçiş sürecinde yaşadığı sorunlar nedeniyle İsrail'le olan ilişkilerini yumuşatma isteğı ve İsrail'in işgal ettiği Gazze topraklarından çekilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerinin de yumuşamasına neden olmuştur. Nitekim belirtilen yılda Dışışleri Bakanı Abdullah Gül ve Başbakan Erdoğan İsrail'i ziyaret etmiş, İsrail, Türkiye'nin BM Güvenlik Kurulu Geçici üyeliğini desteklemiştir. Ayrıca Türkiye, İsrail ve Pakistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulabilmesi için tarafları İstanbul'da bir araya getirmiş, Yahudi lobisi de Türkiye'ye AB'ye üyelik sürecinde ve ABD'de destek vermeye devam etmiştir (Aytürk, 2011: 677; Yeşilyurt, 2013: 441). Süreç 2006'da İsrail-Hizbullah Savaşı nedeniyle gerilmesine karşın 2007'de tekrar olumlu bir seyre girmiştir. İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas Ankara'da bir araya getirilerek barış sürecine ivme katılmak istenmiştir. Türkiye aynı zamanda İsrail ve Suriye arasında barış görüşmelerinde arabulucu rolü üstlenmiştir. Öyle ki İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Aralık 2008 sonunda Ankara'ya gerçekleştirdiğı ziyarette Türkiye, İsrail ve Suriye arasındaki pürüzleri önemli ölçüde gidermiş ve taraflar anlaşmanın eşğine gelmiştir (Aytürk, 2011, s. 677; Tür, 2012, s. 56; Yeşilyurt, 2013: 52). Fakat Olmert'in ziyaretinden birkaç gün sonra 27 Aralık 2008'de İsrail'in Hamas'a karşı başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu, Türkiye-İsrail ilişkilerinin de kopmasına yol açacak süreci başlamıştır.

2009-2016: MAVİ MARMARA KRİZİ VE DİPLOMATİK KOPUŞ

İsrail'in 2008'in sonunda yeniden Gazze'ye girmesi Türkiye'nin oldukça yoğun tepkisine yol açmıştır. Zira Türkiye'nin aktif bir şekilde Suriye-İsrail arasında arabuluculuk yaptığı esnada operasyonun başlaması ve Olmert'in ziyaretinde bu konu hakkında Türkiye'yi bilgilendirmemiş olması hükümetin tepkisinin de sert olmasına yol açmıştır. Nitekim Başbakan Erdoğan, İsrail'in operasyonunu insanlığa karşı bir suç olarak ifade ederken aynı zamanda Suriye, Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'ı ziyaret ederek İsrail'e karşı ortak bir cephenin oluşturulması için çaba göstermiş ve İsrail'in düzenli olarak katıldığı Anadolu Kartalı hava tatbikatlarına katılımı engellenmiştir (Öztiğ, 2024: 58). İsrail'in operasyonunun aynı zamanda Türkiye'de seçim sürecine denk gelmesi ve kamuoyunun yoğun tepkisi, seçmen kitlesi önemli ölçüde muhafazakâr kitlelere dayanan AKP'nin İsrail'e karşı daha sert tutum almasına yol açmıştır.

Türkiye-İsrail arasındaki ilk önemli kriz 2009'da gerçekleştirilen Davos Zirvesi'nde "One Minute kriziyle" yaşanmıştır. Şimon Peres ve Erdoğan'ın konuşmacı olarak katıldıkları oturumda Peres, FKÖ ile barış görüşmelerinin sürdürülmesinden yana olduklarını fakat İsrail'i yok etmeyi amaçlayan Hamas'ın Gazze'yi terörizmin merkezi haline getirdiğini ve İsrail'e roket saldırıları düzenlediğini söyleyerek yapılan operasyonun gerekçesini anlatmıştır. Karşılık olarak Erdoğan, Peres'e İsrail'in Gazze plajlarındaki çocukları dahi öldürdüğünü söyleyerek tepki göstermiş, oturumu yöneten moderatorun sürekli sözünü kesmesi üzerine "One Minute" çıkışında bulunmuş ve akabinde toplantıyı terk etmiştir (Öztiğ, 2024: 59; Tür, 2012: 56; Uzer, 2020b: 690). Bu çıkış Arap ve Müslüman dünyasında Türkiye'nin ve Erdoğan'ın imajını oldukça yükseltmesine karşın Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeni krizlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim TRT'de yayınlanan Ayrılık isimli dizi İsrail'de yoğun tepkiye yol açmış ve konuya ilişkin rahatsızlığın bildirilmesi için dışişlerine çağrılan Türk Büyükelçi Oğuz Çelikkol'un oturduğu koltuk, "alçak koltuk" krizi olarak isimlendirilen krize neden olmuştur. Bununla birlikte Türkiye-İsrail stratejik iş birliği sürecini tamamen bitiren ve ilişkilerini kopma noktasına getiren en önemli gelişme ise Mavi Marmara Krizi'yle ortaya çıkmıştır.

Mavi Marmara Krizi (2010) ve Türkiye'nin İsrail Politikası

Hamas'a karşı sert önlemler alan İsrail, deniz yoluyla Gazze'ye silah taşıyabileceği endişesiyle bölgeyi ablukaya almıştır. Buna karşın İHH İnsani Yardım Vakfı'nın liderliğindeki sivil toplum kuruluşları İsrail ablukasını delerek Filistin'e denizyoluyla yardım götürmek için hazırlıklara başlamıştır. Yapılan hazırlığı Şubat 2010'da haber olan İsrail, ambargoyu delmeye yönelik bu girişimi engellemek için diplomatik girişimlerde bulunsa da başarılı olamamıştır (Human Rights Council, 2010: 22). 31 Mayıs 2010'da Gazze açıklarına yaklaşan Mavi Marmara isimli gemiye İsrail askerleri uluslararası

sularda operasyon düzenlemiş, 9 Türk veya Türk kökenli kişi operasyonda ölmüştür. Söz konusu krizle birlikte ilk defa Türk vatandaşları yabancı bir ülke birlikleri tarafından öldürülmüş ve Türkiye-İsrail ilişkilerinde de ilk defa taraflar askeri bir operasyonla karşı karşıya gelmiştir (Aytürk, 2011: 679; Ceylan, 2021: 13). Olayların akabinde İsrail, İHH'nın El Kaide ve Hamas'la bağlantılarının olduğunu, filonun insani amaçlarla değil siyasi amaçlarla hareket ettiğini ve gayelerinin de ablukayı delerek kaos yaratmak olduğunu ifade ederek kendisini savunmaya çalışmıştır. Buna karşı yaşananları Türkiye'nin 11 Eylül'ü olarak ifade eden hükümet, İsrail'in uluslararası sularda son uyarıda bulunmaksızın sivillere yönelik orantısız güç kullandığını, İsrail'in devlet terörizmi gerçekleştirdiğini ifade ederek sert tepki göstermiştir (Almog & Sever, 2019: 73-74). Nitekim Türkiye, Tel Aviv Büyükelçisini geri çağırarak ilişkileri maslahatgüzar seviyesine düşürmüştü, İsrail'den, gerçekleşen olay nedeniyle özür, ölenlerin yakınlarına tazminat, Gazze ablukasının kaldırılması, uluslararası soruşturma komisyonu kurulması ve el konulan geminin serbest bırakılması taleplerinde bulunmuştur (Yeşilyurt, 2013: 443). İsrail'in ABD'nin de baskısıyla uluslararası komisyon kurulmasına onay vermesi ve bu esnada iki devlet arasında yapılan görüşmelerde uzlaşının çıkma ihtimali krizin bir süre dondurulmasına olanak sağlamıştır. Fakat olası anlaşmanın Türkiye'nin Gazze ablukasının kaldırılmasına yönelik ısrarını artırabileceği endişesiyle İsrail hükümeti Türkiye'nin taleplerini karşılamama kararı almıştır (Öztiğ, 2024: 62; Yeşilyurt, 2013: 444). Bu gelişme üzerine Türkiye Eylül 2011'de İsrail'e beş maddelik yaptırım kararı almıştır. Bu bağlamda ilişkilerin ikinci katip seviyesine düşürülmesi ve İsrail'in Ankara Büyükelçiliğindeki ikinci katip üzerindeki diplomatların Türkiye'den ayrılması, askeri anlaşmaların askıya alınması, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisinin sağlanması, Türk ve yabancı mağdurların mahkemelerde hak arama çabasına destek verilmesi ve İsrail'in Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanı'nda incelenmesine yönelik yaptırım kararları alınmıştır (Anadolu Ajansı, 2011).

Arap Baharının Etkisi, Türkiye-İsrail Rekabeti ve Yeniden Yumuşama Süreci

Mavi Marmara Krizi nedeniyle Türkiye-İsrail ilişkilerinin gerildiği süreçte patlak veren Arap Baharı hem Orta Doğu'da dengelerin değişmesine hem de Türkiye-İsrail ilişkilerinin bu değişimden etkilenmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, özellikle Şii ayaklanmalarının İran'ın Orta Doğu'daki nüfuzunu artırması ve bunun bölgedeki Sünni devletleri rahatsız etmesi, Şii-Sünni çatışmasının derinleşmesi, Suriye'deki ayaklanmaların iç savaşa dönüşmesi ve bu süreçte hem rejim karşıtlarının hem de sivil halkın komşu ülkelere sığınması gibi gelişmeler, bölgesel istikrarı sarsmıştır. Özellikle Suriye'deki istikrarsızlık, IŞİD gibi radikal terör örgütlerinin güçlenmesine zemin hazırlamış, İran'ın Esad

rejimini destekleme politikası ise Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Buna ek olarak, İran'ın Suriye üzerinden Hizbullah ve Hamas ile doğrudan iletişim kurması, Suriye'deki göç hareketliliği nedeniyle mültecilerin büyük ölçüde Türkiye'ye ve kısmen İsrail'in işgalindeki Golan Tepeleri'ne doğru akın etmesi, Türkiye ve İsrail'in benzer güvenlik tehditleri ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, iki ülkenin bölgesel tehdit algılarında örtüşme yaratmış ve ilişkilerin yeniden yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Eligür, 2023: 382; Goren, 2012: 124-125).

Mavi Marmara kriziyle yaşanan siyasi gerilimlere rağmen, Türkiye ve İsrail arasındaki ekonomik ve insani iş birliği devam etmiş, hatta güçlenmiştir. 2010'da 3,4 milyar dolar olan ticaret hacmi, 2013'te 5 milyar dolar seviyesine yükselmiş, Türkiye İsrail'de çıkan orman yangınına söndürmek için uçak göndermiş, İsrail ise Van'da gerçekleşen depreme arama-kurtarma ekibiyle destek vermiştir. Ayrıca, 2012'de İsrail-Hamas çatışması sırasında Türkiye'nin İsrail'e yönelik sert tepkisine rağmen, Netanyahu'nun agresif bir yanıt verilmesini engellemesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşama olduğunun önemli göstergelerinden biri olmuştur. Bu gelişmeler, siyasi anlaşmazlıklara rağmen taraflar arasındaki ticari ilişkilerin ve bölgesel dinamiklerin, ilişkilerin tamamen kopmasını önlediğini ve normalleşme sürecine zemin hazırladığını ortaya koymaktadır (Öztiğ, 2024: 62; Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2022). Nitekim ABD Başkanı Obama'nın 2013'te İsrail'i ziyaret etmesi, Orta Doğu'da İran tehdidine karşı Türkiye-İsrail ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik Netanyahu'ya baskı yapması üzerine İsrail, Mavi Marmara Krizinden dolayı Türkiye'den özür dilemiştir (Almog & Sever, 2019: 80-81). Fakat 2014'te yeniden İsrail'in Gazze'ye operasyon düzenlemesi, seçim sürecinde olan Türkiye'nin İsrail'e karşı sert bir tutum almasına yol açmış ve bu durum taraflar arasındaki gerilimi de artırmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin çalkantılı bir dönemden geçtiği süreç aynı zamanda Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de yeni dengelerin ortaya çıktığı bir zaman dilimini oluşturmuştur. Bu bağlamda Arap Baharı neticesinde iktidarını kaybeden Hüsnü Mübarek'in yerine Türkiye'nin de desteklediği Müslüman Kardeşlerin örgütünün adayı Muhammed Mursi gelmiştir. Fakat Abdülfettah es-Sisi liderliğindeki Mısır ordusunun Mursi yönetimini darbeyle indirmesi Türkiye-Mısır ilişkilerini de etkilemiş, Türkiye'nin Kahire Büyükelçisi istenmeyen adam ilan edilerek iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin aktif bir şekilde Müslüman Kardeşlere destek vermesi, bu örgütü kendileri için tehdit olarak gören başta Suudi Arabistan olmak üzere Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn'le olan ilişkileri de sarsmıştır. Suriye iç savaşında ise Türkiye'nin Esad karşıtlarına destek vermesi Türkiye-Suriye ilişkilerini sonlandırmıştır. Bunun yanı sıra İran'ın

Esad yönetimine verdiği destek Türkiye-İran ilişkilerinin, Suriye’de Rus jetinin düşürülmesi Türkiye-Rusya ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır. Söz konusu durum beraberinde Türkiye’nin hem komşularıyla problemler yaşamasına hem de Orta Doğu’da yalnızlaşmasına yol açmıştır (Almog & Sever, 2019: 86; Başkan, 2019; Oktav, 2016).

Türkiye’nin yalnızlaşmasına karşın İsrail ise hem Arap Baharı sürecinden hem de Türkiye ile olan geriliminden maksimum faydayı sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Arap Baharıyla İran’ın Orta Doğu’da nüfuzunun artması ve nükleer enerji programı, ülkelerinde önemli sayıda Şii azınlık barındıran Körfez devletlerinin İran’dan algıladıkları tehdidi artırmıştır. Söz konusu durum beraberinde Arap devletleriyle İsrail’in ortak tehdit İran’a karşı özellikle 2013 sonrasında örtülü bir şekilde güvenlik konularında işbirliği yapmasına yol açmıştır (Guzansky, 2015; Quamar, 2020; Rabi & Mueller, 2017). Nitekim 2020’de Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn’le yapılan Abraham/İbrahim antlaşmasıyla yakınlaşma kamuoyuna da net bir şekilde yansımıştır. Bunun yanı sıra Doğu Akdeniz’de Türkiye’nin İsrail, Mısır ve Yunanistan’la yaşadığı gerginlik ise İsrail-GKRY-Yunanistan-Mısır yakınlaşmasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda Doğu Akdeniz’de İsrail’in keşfettiği enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara arzı meselesi, İsrail’in çevresel pakt bağlamında Türkiye’yle ilişkilerin koptuğu bir süreçte Yunanistan’la ilişkilerini geliştirme arzusu, Türkiye’yle Doğu Akdeniz’de problem yaşayan Yunanistan ve GKRY’nin İsrail’le ilişkilerini geliştirme isteği ve Türkiye’yle sorun yaşayan Mısır, Türkiye karşıtı koalisyonda bir araya gelmişlerdir. Öyle ki İsrail-Yunanistan ilişkileri kısa sürede stratejik ortaklık boyutuna erişmiş, taraflar güvenlik, siyasi, ekonomik, enerji ilişkilerini hızla geliştirme sürecine girmiş ve askeri tatbikatlar düzenlemeye başlamıştır (Almog & Sever, 2019: 84-85; Ersoy, 2019; Tziampiris, 2015: 81-85).

Türkiye’nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz’de giderek daha izole hale geldiği bir süreçte, İsrail iki bölgedeki diplomatik ve stratejik ilişkilerini güçlendirmeye başlamıştır. Bu gelişme, Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli bir kırılmaya yol açmıştır. Soğuk Savaş döneminden itibaren 2000’li yıllara kadar İsrail, Arap devletleri tarafından çevrelenmiş olmanın getirdiği güvenlik kaygıları doğrultusunda Türkiye ile ikili ilişkilerini geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu çerçevede, Türkiye’nin stratejik konumu ve Arap dünyasıyla olan ilişkileri İsrail açısından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye’nin kendisine karşı izlediği sert politikalara Türkiye’nin kendisi açısından öneminden dolayı aynı sertlikte cevap vermekten genel olarak kaçınmıştır. Ancak Arap Baharı sonrası İsrail’in bölgedeki Arap devletleriyle diplomatik ilişkilerini geliştirmeye başlaması ve Yunanistan ile stratejik ortaklık kurması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde güç dengelerinin İsrail lehine değişmesine neden olmuştur.

Görüldüğü üzere Türkiye'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki diplomatik pozisyonu, İsrail ile ilişkilerinde yeniden değerlendirme yapmasına neden olmuştur. Zira Suriye'den ülkesine yönelen terör saldırıları, enerjide bağımlı olunan Rusya ve İran'la yaşanan gerilimler Türkiye'nin hem güvenlik hem de enerji konusunda İsrail'le iş birliği yapma isteğini artırmıştır. Buna karşın İsrail de her ne kadar Yunanistan ve GKRY ile ilişkilerini geliştirse de Türkiye'nin stratejik öneminden dolayı ilişkilerini düzeltmek istemiştir. Zira Türkiye, bölgenin en önemli güçlerinden biri olduğu gibi keşfedilen kaynakların en az maliyetle ve güven içerisinde ihraç edilmesi açısından önemli bir tüketici ve geçiş güzergahıdır. Ayrıca Türkiye, olası İsrail-GKRY-Yunanistan boru hattı projesini, münhasır ekonomik bölgelerin tespit edilmediği Doğu Akdeniz'de engelleyebilecek güce de sahiptir. Söz konusu gerekçeler İsrail'in de Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim 2013'te Türkiye'den özür dileyen İsrail, üç yıllık bir gecikmenin ardından 2016'da varılan anlaşma sonucu Mavi Marmara Olayında ölenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Buna karşın Türkiye de İsrailli komutanlar aleyhine açılan davaların düşürmüş ve taraflar karşılıklı büyükelçi atayarak ilişkileri tam olarak normalleştirmeyi kararlaştırmıştır (Deutsche Welle, 2016).

2016-2025: KIRILGAN NORMALLEŞMEDEN YENİDEN KRİZE

2016'da imzalanan normalleşme anlaşması beraberinde ikili ilişkilere de yumuşama getirmiş fakat bu kısa süreli olmuştur. Bu bağlamda iki devlet karşılıklı olarak büyükelçi ataması gerçekleştirmiştir. İsrail, her ne kadar Gazze'ye yönelik ablukayı kaldırmasa da Türkiye'nin bölgeye insani yardım yapmasına müsaade etmiştir. Buna karşın Türkiye de İsrail'in NATO ile iş birliği yapmasına yönelik vetosunu kaldırmıştır. Bu süreçte İsrail Enerji Bakanı Ekim 2016'da Türkiye'yi, Kültür Bakanı Nabi Avcı da Şubat 2017'de İsrail'i ziyaret etmiştir. Taraflar aynı zamanda Türkiye'ye doğalgaz ihracı için görüşme gerçekleştirse de fiyatın Türkiye'ye pahalı gelmesi nedeniyle sonuç alınamamıştır. Bu süreçte İsrail'in Mescid-i Aksa'nın girişine dedektör yerleştirmesi gerilime yol açsa da taraflar krizin büyümesini engellemiştir (Almog & Sever, 2019: 90-91; Goren & Lindenstrauss, 2024: 225).

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki normalleşme süreci Aralık 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'un Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıma ve ABD büyükelçiliğini Kudüs'e nakletme kararıyla birlikte yeniden sekteye uğramıştır. Bu bağlamda alınan kararı sert bir şekilde eleştiren Türkiye kararın BM'nin aldığı kararlara aykırı olduğunu söyleyerek tepki göstermiştir. ABD'nin büyükelçiliğini resmen Kudüs'e taşıdığı 14 Mayıs 2018'de ise Gazze'de yapılan protestolarda İsrail güçlerinin protestoculara ateş açmasıyla 62 kişi ölmüş ve yüzlerce kişi yaralanmıştır. Bu durum karşısında Türkiye, görüşmelerde bulunmak üzere Tel Aviv Büyükelçisini geri çağırdığı gibi İsrail'in Ankara

Büyükelçisinin de ülkesine dönmesini, karşılık olarak İsrail, Türkiye'nin Kudüs Konsolosunun Türkiye'ye, Türkiye de İsrail'in İstanbul Başkonsolosunun İsrail'e dönmesini istemiştir (Karadeniz & Gümrükçü, 2018). Karşılıklı alınan bu kararlarla iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesi iki yıl aradan sonra tekrar düşmüştür. Ayrıca yapılan açıklamalarla taraflar arasındaki gerilim de yükselmiştir. Bu bağlamda Erdoğan, Kudüs'ü çocuk katillerinin merhametine terk edemeyeceklerini ifade etmiş, karşılık olarak Netanyahu "ülkesindeki Kürt köylerini bombalayan, gazetecileri hapse atan, İran'ın uluslararası yaptırımları aşmasına yardımcı olan ve Gazze dahil olmak üzere teröristlerin masum insanları öldürmesine yardımcı olan bir liderden ahlak dersi almaya alışkın değilim" açıklamasında bulunmuştur (BBC News Türkçe [BBC], 2018).

Türkiye'nin Diplomatik Yalnızlığı ve İsrail ile Yeniden Yakınlaşma

Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin gerildiği dönem aynı zamanda Arap devletleriyle de ilişkilerinde problemlerin arttığı bir döneme denk gelmiştir. Bu bağlamda Arap Baharı sonrası Türkiye'nin Müslüman Kardeşler ve İran'la ilişkilerinden rahatsızlık duyan BAE ve Suudi Arabistan'la olan ilişkiler özellikle 15 Temmuz Darbe girişimi sonrasında sıkıntılar yaşamıştır. Bu bağlamda Türkiye, BAE'yi darbe girişimine destek vermekle suçlamış ve ikili ilişkiler gerilmiştir. 2017'de Müslüman Kardeşlere destek verdiği gerekçesiyle Suudi Arabistan, BAE, Bahreyn ve Mısır Katar'a ambargo uygulama kararı almış buna karşın Türkiye de Katar'la olan ilişkilerini derinleştirerek karşılık vermiş ve Körfez geriliminde taraf haline gelmiştir. 2018'de ise Suudi kraliyet ailesine muhalefetiyle tanınan Cemal Kaşıkçı'nın İstanbul'daki Suudi Arabistan Konsoloslusunda öldürülmesiyle Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri gerilmiş, Suudi Arabistan Türk ürünlerine karşı boykot uygulamaya başlamış ve pandemi sonrası kaldırılan hac yasağını Türk hacı adayları için uygulamaya devam etmiştir (Kızılkaya, 2023).

Türkiye'nin Orta Doğu'da yalnızlık çektiği bir dönemde ise İsrail Arap devletleriyle ilişkilerini normalleştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda İran'ın Hizbullah, Hamas ve Hutsilere verdiği destek, Şiiler üzerinde gittikçe artan etkisi karşısında Körfez'in Sünni devletleri, İran'ı en önemli dış tehditlerin başında gören İsrail'le yakınlaştırmıştır. Nitekim Arap Baharı sonrası gizli bir şekilde İsrail'le özellikle istihbarat ve güvenlik konularında ilişkilerini geliştirmeye başlayan BAE ve Bahreyn, 2020'de İbrahim/Abraham Anlaşmasıyla İsrail'i tanıyarak ilişkilerini normalleştirme yoluna gitmiştir. Süreçte ABD de oldukça önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda Orta Doğu'da barış ve istikrarın sağlamak ve İran'a karşı etkili bir blok oluşturmak isteyen ABD bölge devletlerini İsrail'le bir araya gelmeye teşvik etmiştir. Nitekim BAE ve Bahreyn İsrail'le ilişkilerini normalleştirerek hem Orta Doğu'nun en önemli güçlerinden biri olan İsrail'in hem de küresel güç ABD'nin desteğini sağlamayı amaçlamıştır. Anlaşmadan

kısa bir süre sonra ABD, BAE'ye 22 milyar dolarlık gelişmiş silah sistemleri satma kararı almış, Bahreyn'de rejimi hedef alan el-Muhtar Tugaylarını terörist örgüt olarak tanımıştır. Ayrıca Abraham Anlaşmasına katılarak İsrail'le ilişkilerini normalleştiren Sudan, ABD tarafından teröre destek veren devletler listesinden çıkarılmış ve yaptırımları kaldırılmıştır. Fas'ın da anlaşmaya taraf olması beraberinde bu devlete, ABD'nin tartışmalı Batı Sahra topraklarında Fas'ın egemen olduğu kazanımını getirmiştir (Çinkara & Coşkun, 2023; Lazin, 2023; Singer, 2021: 450-451). Ayrıca ABD'nin desteğiyle İsrail Orta Doğu'daki diplomatik yalnızlığını kırdığı gibi aynı zamanda hem bölgesel aktör olarak önemini artırmış, hem de İran'dan tehdit algılayan devletlerin ilişkilerini geliştirmek istediği bir konuma gelmiştir.

Görüldüğü üzere 2020'yle birlikte İsrail bölgesel güç olarak konumunu güçlendirirken Türkiye diplomatik yalnızlık içerisine düşmüştür. Öyle ki 2017'de ambargoya uğrayan Katar dahi sorun yaşadığı devletlerle problemlerini çözmesine karşın Türkiye Körfez devletleri ve Mısır'la olan sorunlarını çözememiştir. Bunun yanı sıra Doğu Akdeniz'deki dengeler de Türkiye'nin aleyhine gelişmiş, İsrail-Yunanistan-GKRY-Mısır iş birliği güçlenmiştir. Ayrıca 2020'de içerisinde Filistin'inde yer aldığı sekiz devlet Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nu kurmuş ve Türkiye bu oluşuma davet edilmemiştir. Belirtilen olumsuz tablo beraberinde Türkiye'nin Orta Doğu ve İsrail'e yönelik politikanın da yeniden değişmesine yol açmıştır.

Türkiye-İsrail yakınlaşmasının yeniden ortaya çıkmasındaki ilk önemli gelişme, Dağlık Karabağ Savaşı sırasında her iki devletin de Azerbaycan'a verdiği destek olmuştur. Savaş esnasında iki devlet de gerek diplomatik gerekse askeri anlamda Azerbaycan'a destek sunarak aynı safta buluşmuş, İlham Aliyev'in de iki devlet arasındaki problemlerin çözülmesi için arabuluculuk rolü üstlendiği medyaya yansımıştır (Shaffer, 2022). Buna karşın taraflar arasındaki normalleşme süreci İsrail'de yaşanan iktidar değişimiyle gerçekleşmiştir. 2021'de gerçekleşen seçimlerde, siyasi söylemlerinde Türkiye ve Erdoğan karşıtlığını sıkça vurgulayan Netanyahu, iktidar koltuğunu Naftali Bennett'e devretmiştir (Valansi, 2021). Aynı yıl temmuz ayında ise Yitshak Herzog cumhurbaşkanı seçilmiş ve Cumhurbaşkanı Erdoğan, kendisini arayan üçüncü lider olmuştur. 40 dakika kadar süren bu görüşmede taraflar, iki devlet arasındaki ilişkilerin güvenlik ve istikrar açısından önemli olduğunu ve ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi noktasında anlaştıklarını vurgulamışlardır (Şalom, 2021). Liderlerin attığı bu adım aynı zamanda Türkiye ile İsrail arasındaki normalleşme sürecini de başlatmıştır. Nitekim Mart 2022'de, Cumhurbaşkanı Herzog 2008'den beri Türkiye'yi ziyaret eden en üst düzey isim olmuştur. Görüşmede taraflar, iki ülke arasındaki ilişkilerin Orta Doğu dengeleri açısından taşıdığı öneme vurgu yapmış; Erdoğan, Türkiye'nin İsrail

ile enerji alanında iş birliğine hazır olduğunu belirtirken, Herzog ise ilişkilerin ölçülü ve karşılıklı saygıya dayalı bir çerçevede yeniden başlatılması gerektiğini vurgulamıştır. Mayıs 2022’de Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu İsrail’i, Haziran ayında ise İsrail Geçici Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Yair Lapid Türkiye’yi ziyaret etmiştir (Shaffer, 2022). Normalleşme sürecinin en önemli adımı ise 2022’nin son günlerinde dört yıl aradan sonra karşılıklı büyükelçi atamalarıyla gerçekleşmiştir. 20 Eylül 2023’te ise BM Genel Kurulu toplantısı için New York’ta bulunan Erdoğan ve Kasım 2022’de seçimlerden zaferle çıkarak aşırı sağcı bir hükümet kuran Netanyahu, ilk kez yüz yüze görüşme gerçekleştirmiş ve taraflar gelişen ilişkilerin daha da ilerletilmesi noktasında görüş birliğine varmıştır (BBC, 2023a).

İki devlet arasındaki ilişkiler 2023 yılına da olumlu bir şekilde başlamıştır. Bu bağlamda taraflar savunma ve güvenlik gibi kritik alanlarda diyalogun yeniden başlaması için çaba içerisine girmiş, iki ülke arasındaki karşılıklı uçuşlar artırıldığı gibi İsrail’in bayrak taşıyıcısı havayolu şirketi El-Al İstanbul’a seferler düzenlemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye’de meydana gelen depremin ardından İsrail Türkiye’ye arama kurtarma ekipleri ve insani yardım malzemeleri göndererek destek vermeye çalışmıştır. Taraflar arasındaki yakınlaşma ticari verilere de yansımıştır. Bu bağlamda 2022’de iki devlet arasında 7 milyar doları Türkiye’nin ihracatı olmak üzere yaklaşık 9.5 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılmış, 2023’te ise 7 milyar dolar seviyesinde olan ticaret hacminin 5.4 milyar dolarını Türkiye ihracat olarak gerçekleştirmiştir (TÜİK, 2025).

7 Ekim 2023 Hamas Saldırıları ve Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem

Türkiye-İsrail ilişkilerinde yakalanan olumlu hava 7 Ekim 2023’te Hamas’ın İsrail’e düzenlediği saldırılar nedeniyle tekrar gerilmeye başlamıştır. Buna karşın önceki İsrail-Filistin/Hamas gerilimlerine nazaran Türkiye, çatışmaların ilk günlerinde nispeten tarafsız bir yaklaşım göstermiş, tarafları itidale çağırmıştır. Fakat İsrail’in saldırıların ilk şokunu atlattıktan sonra Gazze’ye yönelik başlattığı operasyon, Türkiye-İsrail ilişkilerinin de gerilmesine yol açmıştır. Bu süreçte İsrail’in Gazze’de, içerisinde Hamas militanlarının bulunduğunu söylediği bir hastaneyi vurması ipleri koparan gelişme olmuştur. Erdoğan, İsrail’in Gazze’de soykırım gerçekleştirdiği eleştirisini getirdiği gibi Hamas’ın bir terör örgütü değil, kurtuluş ve mücahit grubu olduğunu söylemiştir (BBC, 2023b). Erdoğan’ın bu açıklaması İsrail’in sert tepkisine yol açmış; bunun sonucunda İsrail, 28 Ekim 2023’te, Türkiye ise 4 Kasım 2023’te görüşmelerde bulunmak için büyükelçilerini geri çağırarak diplomatik ilişkilerin seviyesini fiilen yeniden düşürmüştür. Türkiye’nin İsrail’e yönelik Gazze’ye saldırılarını sonlandırma ve ateşkes çağrılarına karşılık İsrail’in operasyonlarına devam

etmesi üzerine Türkiye Nisan 2024'te bazı ürünlerin ihracına yönelik İsrail'e kısıtlama getirilmiş, Mayıs 2024'te ise İsrail'le olan tüm ticari ilişkilerin sonlandırılması kararı alınmıştır (BBC, 2024).

İçinde bulunulan 2025'te de Türkiye-İsrail ilişkileri gergin bir şekilde devam etmektedir. Bu bağlamda her ne kadar Gazze'de İsrail'le Hamas arasında ateşkes sağlanmış olsa da bunun kalıcı bir hale gelmemesi ve ateşkes şartlarının ihlal edilmesi Türkiye-İsrail ilişkilerini de etkilemektedir. Bunun yanı sıra Suriye'de Türkiye'nin desteklediği ve liderliğini radikal Sünni HTŞ'nin yaptığı muhalif grupların Esad rejiminin devirmesi de taraflar arasında yeni bir potansiyel gerilim alanının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda İsrail, Suriye'de Türkiye eksenli ve destekli yeni bir yapılanmanın ortaya çıkabileceği, bu yapının İsrail'in güvenliğini tehdit edebileceğini ve İsrail'in Türkiye'yle savaşa girebileceği düşüncesiyle hareket etmektedir (Hürriyet, 2025; Medyascope, 2025). Nitekim Netanyahu, Esad'ın iktidarını kaybetmesiyle birlikte Suriye ile 1974'te yapılan ateşkesin çöktüğünü ifade İsrail askerlerinin Suriye'ye gireceğini söylemiş ve İsrail ordusu, ateşkes antlaşmasıyla oluşturulan tampon bölgeleri işgal etmiştir. Bunun yanı sıra Netanyahu, Şam'ın güneyine ne HTŞ ne de kurulacak Suriye ordusunun inmesine izin vermeyeceklerini, Hermon Dağı ile Golan Tepelerin arasındaki bölgeden İsrail'in çekilmeyeceğini ve güneyde yaşayan Dürzilerin güvenliğini tehlikeye düşmesine müsaade göstermeyeceklerini söylemiştir (Taştekin, 2025; Türkiye, 2025). Bu durum beraberinde ilerleyen süreçte İsrail'in Dürzilerin güvenliğini gerekçe göstererek bölgeye girmesi ihtimalini getirmektedir. Buna karşın Türkiye ise İsrail'in güvenlik kisvesi altında Suriye'de yayılmacı bir politika izlediğini ve buna derhal son vermesi gerektiğini söyleyerek tepki göstermiştir (TV100, 2025). Ayrıca Türkiye'nin Suriye'de Badiyah bölgesinde iki hava üssü kuracağı, Suriye hava sahasını askeri amaçlarla kullanabileceği ve Suriye ordusunu eğiteceği yönünde basına yansıyan haberler, Suriye'de Türkiye ile İsrail'in doğrudan karşı karşıya gelebilme ve sıcak çatışma yaşama ihtimalinin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Bianet, 2025a, 2025b).

GELECEK SENARYOLARI

Görüldüğü üzere Türkiye-İsrail diplomatik ilişkileri kurulduğu andan itibaren inişli çıkışlı bir seyir takip etmiş, özellikle 2000'li yıllarla birlikte kırılganlık da artmıştır. Bu bağlamda kırılganlığın artmasındaki en önemli dönüm noktasını ise 2002'de AKP'nin iktidara gelmesi oluşturmuştur. AKP'yle birlikte Türkiye, dış politikasında muhafazakarlaşmaya başlamış, din ve Müslüman kardeşliği söylemi daha belirgin hale gelmiştir. Bu ideolojik dönüşüme bağlı olarak AKP döneminde Türkiye, Filistin meselesini önceki hükümetlerin aksine Türkiye'nin bir iç sorunu gibi görerek hareket etmeye başlamış ve bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin Filistin bağlamındaki her gelişmeden doğrudan etkilenmesine

yol açmıştır. Nitekim 2023'te Hamas'ın saldırısı ve İsrail'in karşılık olarak Gazze'ye düzenlediği askeri operasyon ikili ilişkilerin günümüzde dip seviyeye gerilemesine yol açmıştır. Benzer şekilde, İsrail'de sağcı Başbakan Binyamin Netanyahu'nun, 2021-2022 dönemindeki kısa bir aranın dışında, 2009'dan itibaren iktidarda bulunması, askeri güce dayalı sert dış politikaları, Filistin'e yönelik temel insan haklarını dahi ihlal eden katı uygulamaları ve düzenlediği askeri operasyonlar ve koalisyon hükümetlerinde aşırı sağcı ve ultra-Ortodoks partilerin taleplerine karşı direnç gösterememesi, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki gerilimi artırmıştır. Ayrıca, Netanyahu'nun izlediği politikalar ve geliştirdiği Erdoğan/Türkiye karşıtı söylem de bu sürecin daha da derinleşmesine katkıda bulunmuştur.

Üzerinde durulması gereken en önemli nokta Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelecekte hangi yönde seyredeceğidir. Bu bağlamda iki devlet arasındaki ilişkilerin geleceğini üç senaryo altında ele almak mümkündür.

Mevcut Durumun Devamı Senaryosu: Dalgalı ve Kriz Odaklı İlişkiler

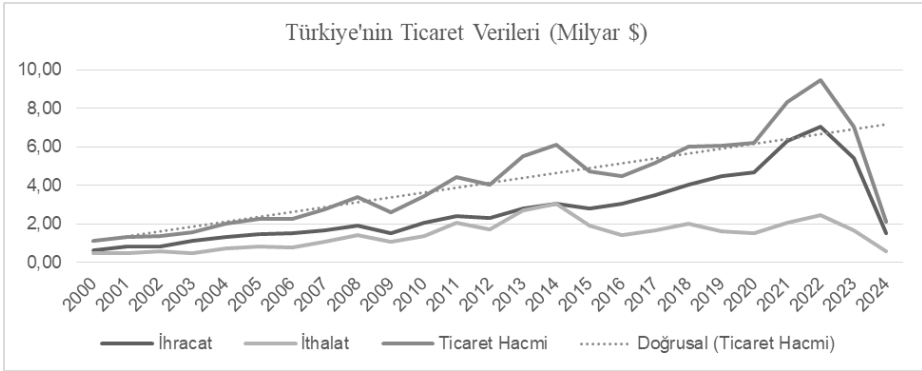
Öne çıkan ilk senaryo mevcut durumun devam etmesi, ikili ilişkilerin dalgalı bir şekilde sürmesi ve sıklıkla krizlerle karşılaşmasıdır. Söz konusu senaryoda ikili ilişkileri belirleyen en önemli faktör Filistin meselesinin seyridir. Bu bağlamda İsrail'le Hamas arasında 2024'te sağlanan ve mevcutta devam eden ateşkesin sürmesi veya kalıcı hale gelmesi durumunda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin de yumuşaması oldukça muhtemeldir. Yumuşamaya bağlı olarak diplomatik ilişkilerin yeniden kurulması ve ticari ilişkilerin başlaması da olasılık dahilindedir. Fakat taraflar arasındaki ilişkilerin güven esasına dayalı olmaması nedeniyle İsrail'in Doğu Akdeniz'de GKRY-Yunanistan ve Mısır'la ilişkilerini derinleştirmesi ve ittifak haline getirmesi de olası bir gelişmedir. Ayrıca Doğu Akdeniz'deki enerji kaynaklarının da yine Türkiye'yi dışlayacak projelerle uluslararası piyasalara arzı olasılığı da oldukça yüksektir.

İşbirliğinin Artması Senaryosu: Stratejik Yakınlaşma

İkinci senaryo ise Türkiye ile İsrail arasındaki iş birliğinin artması ve derinleşmesidir. Belirtildiği üzere Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen en önemli gelişme Filistin meselesi olmuştur. Bu noktada ilişkilerin gelişmesi, iş birliğinin artması ve derinleşmesi için özellikle Türkiye'nin AKP döneminde ortaya çıkan Orta Doğu ve Filistin politikasını gözden geçirmesi, ideolojiden ve idealizmden arındırması gerekmektedir. Hiç şüphesiz ki Gazze'de İsrail'in Filistinlilere yönelik izlediği insanlık dışı muameleye karşı sessiz kalınmaması gerekmektedir. Fakat gösterilecek olan tepkinin realist çerçeve içerisinde olması önemlidir. Nitekim Körfez devletleri, İsrail'in Filistin politikasına sert tepki göstermesine karşın İran tehdidi nedeniyle realist bir dış politikayla İsrail'le olan ilişkilerini de geliştirmeye devam etmektedirler. Bu bağlamda, Türkiye'nin de

Körfez ülkeleri gibi pragmatik ve realist bir dış politika yaklaşımı benimsemesi, bölgesel çıkarlarını daha etkin bir şekilde koruyabilmesi açısından önem arz etmektedir. Filistin meselesinde haklı diplomatik tepkiler verilirken, aynı zamanda İsrail’le güvene dayalı ekonomik, güvenlik ve enerji iş birliklerini sürdürebilecek çok yönlü bir denge politikası geliştirilmelidir.

Türkiye’nin yanı sıra, İsrail’in de ikili ilişkilerin gelişimini destekleyecek adımlar atması gerekmektedir. Her devlet gibi İsrail’in de güvenliğini sağlama çabası meşru bir tutumdur. Ancak bu süreçte, Gazze örneğinde olduğu gibi orantısız güç kullanımına başvurusu, uluslararası kamuoyunun tepkilerine rağmen Filistin’e yönelik sert politikalarını sürdürmesi ve Filistin sorununun çözümü noktasında diplomasiden uzaklaşması hem Türkiye ile ilişkilerinin gerilmesine hem de bölgesel istikrarsızlığın derinleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda İsrail’in, güvenlik kaygılarını bölgesel iş birliği çerçevesinde ele alarak daha kapsayıcı ve diyalog temelli bir dış politika benimsemesi, Filistin meselesinin çözümünde diyaloga açık olması hem Türkiye-İsrail hem de bölgesel istikrar açısından önemli bir adım olacaktır.

Grafik 1: Türkiye’nin Yıllara Göre İsrail’le Olan Ticareti (TÜİK, 2022, 2025)

Tarafların dış politikalarında yapacakları değişiklikler neticesinde kuracakları ilişkilerin öncelikle ekonomik ilişkilere net bir şekilde yansıtacağını grafik 1’deki veriler ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 2000’de iki devlet arasındaki ticaret hacmi yalnızca 1,1 milyar dolar düzeyinde iken bu miktar Mavi Marmara Krizi’nin etkilerinin sürdüğü 2011’de 4,44 milyar dolara, 2022’de yaklaşık 9,5 milyar dolara yükselmiş, 2023’te ise yaklaşık 7,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Fakat 2024’te Türkiye’nin İsrail’le olan ticareti önce kısmen Mayıs ayında ise tamamen yasakladığı süreçte dahi 5 aylık ticaret hacmi 2,11 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Grafik incelendiğinde taraflar arasında yaşanan gerilimlere rağmen ticaret hacmi 24 yıllık süreçte genel olarak artış kaydetmiştir. Grafik aynı zamanda taraflar arasında siyasi gerilim olduğu ve bunun ticarete pek yansımadağını -2024’e kadar- göstermektedir.

Dolayısıyla Türkiye ve İsrail'in ilerleyen süreçte iş birliğini artırmaları halinde ticaret hacmin de bundan olumlu etkilenmesi kaçınılmazdır.

Türkiye – İsrail arasındaki iş birliğinin artmasına bağlı olarak tarafların enerji konusunda da önemli adımlar atması oldukça olasıdır. Doğu Akdeniz'de önemli bir enerji ihracatçısı haline gelen İsrail'in elindeki kaynakları uluslararası piyasaya arz etmesi için üç alternatif bulunmaktadır. Bu bağlamda İsrail-GKRY-Yunanistan EastMed boru hattı, İsrail-Mısır boru hattı ve Türkiye-İsrail boru hattı seçenekleri İsrail'in önünde bulunmaktadır. Her ne kadar 2010'lu yıllarla birlikte Doğu Akdeniz'de İsrail-Yunanistan stratejik iş birliği ortaya çıkmış olsa ve EastMed projesi için adımlar atılsa da bu proje İsrail açısından en maliyetli ve güvenlik risklerinin en fazla olduğu projedir. Zira 2000 km uzunluğunda olması planlanan hattın tahmini inşa bedeli 6,2 milyar Euro seviyesindedir (PGJ, 2024). Ayrıca hattın Türkiye'yle GKRY arasında MEB tartışmalarına yol açan sahalardan da kaynak taşımayı ön görmesi ve yine hattın tartışmalı sularından geçecek olması, Türkiye ile çatışma riskini beraberinde getirmektedir. İkinci seçenek olan İsrail-Mısır boru hattı projesi ise başlangıç yatırımı olarak en düşük proje olup 200-250 milyon dolarlık bir yatırımın yapılması öngörülmektedir (Bouso & Rabinovitch, 2021). Buna karşın yapılacak olan hattın taşıma kapasitesinin düşüklüğü ve LNG tesisinde sıvılaştırma işlemi ardından uluslararası piyasaya arz edilecek olması maliyetleri artırmaktadır.

İsrail açısından hem maliyeti düşük hem de yıllık taşıma kapasitesi en yüksek projelerden birini ise Türkiye'yle yapılacak olan boru hattı projesi oluşturmaktadır. Bu bağlamda 1,5 – 2 milyar Euro maliyetle 500 km. civarında bir hattın yapılması sayesinde İsrail kaynaklarını, Türkiye gibi büyük bir pazara ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihraç edebilir. Bunun yanı sıra inşa edilecek olan hattın ve kullanılacak kaynakların tartışmalı alanların dışında kalması projenin kısa sürede hayata geçirilmesine olanak tanıyabilir. Dolayısıyla taşıma kapasitesi, Avrupa pazarına ek işleme gerek kalmadan ulaşım ve güvenlik maliyetlerinin minimize olması açısından Türkiye-İsrail boru hattı projesi en avantajlı projelerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye açısından da İsrail'le boru hattını hayata geçirmesi önemli kazanımlar getirecek niteliktedir. Bu bağlamda hem İran ve Rusya'ya alternatif bir tedarikçiden kaynak sağlama imkanına kavuşabilecek hem de Doğu Akdeniz'de kendisini dışlayacak şekilde tasarlanan ve kendisine alternatif oluşturacak enerji koridorlarının önüne geçebilecektir. Bunun yanı sıra projenin hayata geçirilmesi Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de MEB politikalarını da güçlendirebilecek niteliktedir. Bu çerçevede İsrail'le yapılacak olan olası MEB anlaşması Türkiye'nin argümanlarını güçlendirecektir. Ayrıca EastMed hattının en önemli ayaklarından biri olan İsrail'in projeden ayrılması hem yeterince kaynağa sahip olmayan hem de kaynak tespit ettiği bölgelerde Türkiye ile

tartışma yaşayan GKRY'nin ve destekçisi Yunanistan'ın Doğu Akdeniz'de MEB alanlarının belirlenmesi noktasında Türkiye'yle daha uzlaşmacı bir tavır benimsemesine yol açabilir.

Türkiye-İsrail ticari ilişkileri düşünüldüğünde ve kârlılığı göz önünde bulundurulduğunda taraflar arasındaki iş birliğinin artması halinde söz konusu proje de hızla hayata geçirilebilir niteliktedir. Bu durum uzun vadeli ticaret anlaşmalarının yapıldığı doğalgaz boru hattı projesiyle iki devlet arasındaki karşılıklı bağımlılığın da artmasına olanak sağlayacaktır. Karşılıklı bağımlılık, tarafların hem yaşanabilecek olası krizlerde daha temkinli davranmasına hem de başta güvenlik olmak üzere farklı alanlarda da ilişkilerini geliştirmelerine olanak tanıyacak niteliktedir.

İkili ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak tarafların iş birliğini artırabilecek bir diğer alanı ise güvenlik konusu oluşturmaktadır. Bu bağlamda 2024'te İsrail-İran arasında yaşanan çatışmalar Orta Doğu'nun her an bölgesel savaşa sürüklenebilecek bir potansiyelde olduğunu göstermiştir. İlerleyen yıllarda İran'ın Şiilere yönelik politikalarını ve nükleer enerji çalışmalarını devam ettirmesi halinde bölgede İsrail-İran, Körfez-İsrail-İran çatışmasının yaşanma ihtimali yüksektir. Dolayısıyla İsrail'in İran'a karşı güvenliğini sağlamak için Türkiye gibi bölgenin en önemli gücüyle ilişkilerini geliştirmesi güvenliğini maksimize etme noktasında önemlidir. Her ne kadar Türkiye İran'la doğrudan bir çatışma içerisinde olmasa da iki devlet Suriye ve Irak'ta izledikleri politikalar nedeniyle karşı karşıya gelmiştir. Ayrıca İran, Türkiye'nin en önemli müttefiklerinden biri olan Azerbaycan'a karşı da genel olarak olumsuz bir tavır içerisinde. Bunun yanı sıra İran'ın olası nükleer silah kapasitesine erişmesi Türkiye'nin de doğrudan tehdit altına girmesine yol açacaktır. Dolayısıyla İran'ın oluşturacağı tehdit nedeniyle Türkiye ve İsrail'in güvenlik noktasında da bir araya gelmesi olasılık dahilindedir. Nitekim 2000 öncesi yıllarda iki devletin özellikle ortak güvenlik kaygıları duyduğu dönemde bir araya geldikleri düşünüldüğünde söz konusu adımın ilerleyen süreçte de atılması beklenilebilir. Mevcut konjonktürde Körfez devletlerinin de İran'a karşı İsrail'le yakınlaştığı göz önünde bulundurulduğunda Türkiye-İsrail iş birliği, Körfez devletlerinin de bu sürece dahil olmasına yol açabilir. Azerbaycan ile İsrail arasındaki yakın ilişkiler de düşünüldüğünde ilerleyen süreçte İran'a karşı Azerbaycan-Türkiye-İsrail iş birliğinin güçlenmesi tarafların güvenliğini maksimize etme noktasında önemli katkı sağlayabilecek niteliktedir. Ayrıca ABD'nin de İran tehdidine karşı Türkiye-İsrail iş birliğini teşviki süreci hızlandırabilir.

İki devlet arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi, taraflar arasında sorun yaşanma ihtimali oldukça yüksek yüksek olan Suriye'de de müzakere sürecini teşvik ederek konunun diplomatik yollarla ele alınmasını sağlayabilir ve böylece çatışma riskinin azaltılmasına önemli katkıda bulunabilir. Bu bağlamda

özellikle güvenlik ve istihbarat güçleri arasındaki iletişim kanallarının açık tutulması ve karşılıklı güvenlik kaygılarını net bir şekilde tanımlanması önemlidir. Ayrıca Türkiye ve İsrail'in Suriye'deki geçiş hükümetinin ülkedeki tüm grupları kapsayacak şekilde ulusal mutabakatı sağlamasına destek vermesi her iki tarafında güvenliği açısından oldukça önemlidir. Zira olası bir radikal İslamcı Suriye'nin ortaya çıkması hem ülke içerisindeki diğer grupların merkezi hükümete karşı mücadeleye girmesine, İran'ın devreye girerek çatışmaları derinleştirmesine hem de iç savaş kaynaklı kitlesel göçlerin yeniden ortaya çıkmasına yol açacaktır. Dolayısıyla Suriye'de istikrarlı ve kapsayıcı bir yönetimin olması her iki devletin de güvenliğini sağlaması açısından önemlidir.

Tam Kopuş Senaryosu: Bölgesel Çatışma ve Diplomatik Ayrışma

Üçüncü senaryo ise Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasıdır. Her ne kadar taraflar arasındaki 76 yıllık geçmişte ilişkiler Mavi Marmara Krizi'nde bile tamamen koparılmamış olsa da söz konusu senaryo olasılık dahilindedir. Bu bağlamda tarafların kısa vadede Suriye'de çatışan çıkarları nedeniyle karşı karşıya gelmesi ve sıcak çatışmaya girmesi ihtimal dahilindedir. Suriye'de yaşanacak olası çatışma aynı zamanda iki devlet arasındaki ilişkilerin de tamamen kopmasına yol açabilir. Söz konusu durum beraberinde özellikle İsrail'in Türkiye üzerinde baskı kurmasına yol açabilecek adımlar atmasına zemin hazırlayabilir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz'de GKRY ve Yunanistan'la olan ilişkilerini ittifak seviyesine çıkarabilir. Söz konusu süreçte Türkiye'nin ABD ve/veya AB ile sorunlar yaşaması halinde İsrail-Yunanistan-GKRY ittifakı, ABD'yi ve AB'yi Türkiye üzerinde ciddi yaptırımlar uygulamaya sevk edebilir. Fakat bölgesel istikrarı ve dengeleri derinden sarsacak bu senaryonun gerçekleşmemesi için ABD ve bölge devletlerinin Türkiye ve İsrail arasında arabuluculuk yapması ve yaşanacak krizin tırmandırılmaması için tarafları ikna etmesi yine gerçekleşmesi mümkün olasıdır.

SONUÇ

1949'da Türkiye'nin İsrail'i tanımasıyla kurulan Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş döneminde dalgalı bir seyir takip etmiş, güvenlik ve ekonomik iş birliği etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Komünist devletler tarafından çevrelenme endişesi ve İsrail'in Arap devletlerine karşı müttefik arayışı 1958 Çevresel Pakt Anlaşmasının imzalanmasına yol açmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Filistin meselesi nedeniyle Müslüman devletlerin tepkisini çekmeme isteği ve 1960'lı yıllarda değişen Orta Doğu politikası İsrail'le ilişkilerin kapalı kapılar ardından yürütülmesine yol açmış ve bu süreç 1990'lı yıllara kadar devam etmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte gerek küresel gerekse Orta Doğu'da değişen konjonktür ve Barış Süreci'nin başlaması Türkiye-İsrail ilişkilerine de

yansımış ve ikili ilişkiler açık bir şekilde yürütülmeye başlamıştır. Bu süreçte her iki devlet açısından da özellikle Suriye ve İran'ın tehdit kaynağı olarak görülmesi, 1996'da bir dizi anlaşmanın yapılmasına ve ilişkilerin stratejik iş birliği seviyesine çıkmasına yol açmıştır. Fakat 2002'de AKP'nin iktidara gelmesi ve Türkiye'nin değişen Orta Doğu politikası ikili ilişkilerin 21. yüzyılda stratejik iş birliği ile diplomatik gerilimler arasında dalgalanan bir seyir izlemesine yol açmıştır. Bu bağlamda taraflar arasında 2000'li yıllarda özellikle güvenlik ve ekonomik iş birliği ekseninde ilerleyen ikili ilişkiler, AKP iktidarının Filistin politikası nedeniyle kırılğan bir hale gelmiştir. Nitekim 2009'da yaşanan "One Minute" kriziyle gerilen ilişkiler 2010'da yaşanan Mavi Marmara Olayı nedeniyle kopma noktasına gelmiş ve stratejik iş birliği süreci de sonlanmıştır.

Mavi Marmara sonrası Türkiye ve İsrail ilişkilerini yeniden normalleştirmek için adımlar atmaya başlamıştır. Bu bağlamda 2016'da İsrail'in, Türkiye'nin Mavi Marmara Krizi'nden sonra ilişkilerin normalleşmesi için öne sürdüğü şartları önemli ölçüde yerine getirmesiyle taraflar normalleşme anlaşması imzalamış ve yeniden karşılıklı büyükelçi atamalarıyla ilişkilerini yumuşatmaya başlamıştır. Fakat ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınmasıyla başlayan kriz, 2018'de yeniden Türkiye-İsrail arasında gerilime yol açmış ve diplomatik ilişkilerin seviyesi tekrar düşürülmüştür. Bununla birlikte 2020'de Türkiye'nin İsrail'in yanı sıra Körfez devletleri, Mısır ve Doğu Akdeniz'de Yunanistan'la ve GKRY'yle yaşadığı gerilimler diplomatik yalnızlığa düşmesine yol açmıştır. Bu durum karşısında Türkiye Körfez devletleri ve İsrail'le ilişkilerini normalleştirmek için adımlar atmıştır. Nitekim 2022'de İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un Türkiye'yi ziyaret etmesiyle başlayan yakınlaşma, karşılıklı büyükelçi atamalarıyla yeniden normalleşmeye başlamıştır. Fakat 2023'te Hamas'ın İsrail'e saldırısı ve İsrail'in Gazze operasyonları, iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden kriz ortamına sürüklemiştir.

Dalgalı bir şekilde devam eden Türkiye-İsrail ilişkilerinin geleceği konusunda üç temel senaryo öne çıkmaktadır. İlk senaryo, mevcut dalgalı ilişkinin devam etmesi ve Filistin merkezli krizlerin süregelmesidir. İkinci senaryo, bölgesel dinamiklerdeki değişimlere bağlı olarak ekonomik ve güvenlik eksenli bir iş birliğinin tekrar güçlenmesidir. Üçüncü senaryo ise taraflar arasında süregelen gerilimlerin daha derinleşmesi ve diplomatik bağların tamamen kopma noktasına gelmesidir. Yukarıda da görüldüğü üzere iki devletin de maksimum faydayı sağlayacağı en uygun senaryo taraflar arasında iş birliğinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesidir. Söz konusu senaryonun gerçekleşmesi ise tarafların özellikle Filistin konusundaki politikalarında değişime gitmesine bağlıdır. Fakat mevcut durum kısa vadede dalgalı seyrin devam edeceğini ortaya koymaktadır. Zira öngörülen sürede seçimlerin yapılması halinde

2028'e kadar iktidarda kalacak olan AKP'nin radikal bir değişiklik yaparak idealizmden pragmatik realist bir politikaya geçmesi hem parti ideolojisi hem de Türk kamuoyunun Filistin hassasiyeti nedeniyle mümkün görülmemektedir. Benzer şekilde İsrail'de de Netanyahu'nun başbakanlığını yaptığı aşırı sağcı hükümetin de dış politikasında Türkiye gibi radikal değişimlere gitmesi olası görülmemektedir. Bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinin kısa vadede inişli çıkışlı seyrini devam ettireceğini, Filistin ve Suriye'deki gelişmelerin ikili ilişkilerin seyrini belirleyeceğini göstermektedir. Orta ve uzun vadede ise tarafların bölgesel çıkarlarını yeniden belirlemesi ve pragmatik bir iş birliği zeminine oturtması ilişkilerin istikrar kazanması açısından belirleyici olacaktır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkmasına sağladığı katkılar nedeniyle Sayın Prof. Dr. Arzu Güler'e, geliştirilmesine yönelik değerli katkılarından dolayı Sayın Doç. Dr. Sedat Alataş'a ve Sayın Arş. Gör. İlayda Erturun'a içten teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- Almog, O., & Sever, A. (2019). The Mavi Marmara: An Embattled Voyage and Its Consequences. İçinde A. Sever & O. Almog (Ed.), *Contemporary Israeli-Turkish Relations in Comparative Perspective* (ss. 61-100). London: Palgrave Macmillan.
- Anadolu Ajansı. (2011, Eylül 2). İsrail'e 5 Yaptırım. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israile-5-yaptirim/414653>, (E.T.: 01.03.2025).
- Aytürk, İ. (2011). The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002. *Turkish Studies*, 12(4), 675-687.
- Başkan, B. (2019). Turkey between Qatar and Saudi Arabia: Changing Regional and Bilateral Relations. *Uluslararası İlişkiler*, 16(62), 85-99.
- BBC News Türkçe. (2018, Nisan 1). Gazze'de Şiddet Olayları Sonrası Erdoğan-Netanyahu Gerginliği. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43610603>, (E.T.: 15.02.2025).
- BBC News Türkçe. (2023a, Eylül 20). Erdoğan ve Netanyahu İlk Kez Yüz Yüze Görüştü: "Kravatlarımızın Benzerliği İkilili İlişkilerin Geliştiğinin Göstergesi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn37dz284x4o>, (E.T.: 15.02.2025).
- BBC News Türkçe. (2023b, Ekim 25). İsrail-Filistin sorunu: Erdoğan "Hamis Terör Örgütü Değil Kurtuluş ve Mücahitler Grubudur" Dedi, İsrail Tepki Gösterdi. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c51xzenk981o>, (E.T.: 16.02.2025).
- BBC News Türkçe. (2024, Mayıs 3). Türkiye İsrail ile Ticari İlişkilerini Neden Şimdi Kesti? Sonuçları Ne Olabilir. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c3gq7d01px6o>, (E.T.: 17.02.2025).
- Bengio, O. (2009). *Türkiye-İsrail Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine* (çev. F. K. Dışkaya). İstanbul: Erguvan Yayınları.
- Bianet. (2025a, Şubat 4). Reuters: Türkiye, SDG'ye karşı Suriye'de Hava Üssü Kuracak. <https://bianet.org/haber/reuters-turkiye-sdg-ye-karsi-suriye-de-hava-ussu-kuracak-304268>, (E.T.: 1.03.2025).
- Bianet. (2025b, Şubat 6). MSB'den Suriye'de "Askeri Üs Kurulacağı" İddialarına Yanıt. <https://bianet.org/haber/msb-den-suriye-de-askeri-us-kurulacagi-iddialarina-yanit-304332>, (E.T.: 1.03.2025).
- Bouso, R., & Rabinovitch, A. (2021, Ekim 21). Israel considering new pipeline to boost gas exports to Egypt. *Reuters*. <https://www.reuters.com/business/energy/exclusive-israel-considering-new-pipeline-boost-gas-exports-egypt-2021-10-21/>, (E.T.: 12.02.2025).
- Ceylan, T. E. (2021). Israel and Turkey: Once Comrades Now Frenemies. *Contemporary Review of the Middle East*, 8(3), 338-355.
- Çınkara, G., & Coşkun, B. (2023). Mapping the Genesis of the Abraham Accords: Elite Preferences, Rising Nationalism, and the Quest for Political Stability. *Insight Turkey*, 25(2), 63-77.
- Deutsche Welle. (2016, Ağustos 20). Türkiye-İsrail Anlaşması TBMM'den Geçti. <https://www.dw.com/tr/turkiye-israil-anlasmasi-tbmm-den-gecti/a-19489834>, (E.T.: 19.02.2025).
- Eligür, B. (2023). Turkish-Israeli Relations between 2002 and 2020: The Impact of Nonstate Actors on the Bilateral Ties. *The Journal of the Middle East and Africa*, 14(4), 371-391.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009a). Filistin Sorunu ve İsrail'le İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (15. bs, ss. 635-648). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009b). İsrail'le İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (15. bs, ss. 796-801). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç., & Kürkçüoğlu, Ö. (2010). İsrail'le İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 2: 1980-2001* (12. bs, ss. 568-579). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ersoy, T. (2019). Emerging Alliances, Deteriorating Relations: Turkey, Israel and Greece in the Eastern Mediterranean. İçinde A. Sever & O. Almog (Ed.), *Contemporary Israeli-Turkish Relations in Comparative Perspective* (ss. 101-137). London: Palgrave Macmillan.
- Fırat, M., & Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 1: 1919-1980* (15. bs, ss. 615-652). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ghariani, J. (2024). Turkish-Israeli Relations: 'The Golden Years', 1991-2000. *Israel Affairs*, 30(1), 5-24.
- Goren, N. (2012). An Unfulfilled Opportunity for Reconciliation: Israel and Turkey during the Arab Sprin. *Insight Turkey*, 14(2), 121-135.
- Goren, N., & Lindenstrauss, G. (2024). Israel and Turkey. İçinde J. Peters & R. G. Pinfold (Ed.), *Routledge Handbook on Israel's Foreign Relations* (ss. 216-228). New York: Routledge.

- Gruen, G. E. (1995). Dynamic progress in Turkish-Israeli relations. *Israel Affairs*, 1(4), 40-70.
- Guzansky, Y. (2015). Israel and the Arab Gulf States: From Tacit Cooperation to Reconciliation? *Israel Affairs*, 21(1), 131-147.
- Human Rights Council. (2010). *Report of the international fact-finding mission to investigate violations of international law, including international humanitarian and human rights law, resulting from the Israeli attacks on the flotilla of ships carrying humanitarian assistance (A/HRC/15/21)*. United Nations General Assembly.
- Hürriyet. (2025, Ocak 10). Peş Peşe Raporlar Toplantılar... İsrail'de Türkiye Telaşı. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/pes-pese-raporlar-toplantilar-israilde-turkiye-telasi-42653793>, (E.T.: 19.02.2025).
- Kanat, K. B. (2016). Turkish-Israeli Relations during the Cold War: The Myth of a Long 'Special Relationship'. *Israel Studies Review*, 31(2).
- Karadeniz, T., & Gümrükçü, T. (2018, Mayıs 15). Turkey and Israel Expel Envoys over Gaza Violence. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/world/turkey-and-israel-expel-envoys-over-gaza-violence-idUSKCN11G1ZK/>, (E.T.: 19.02.2025).
- Kızılkaya, S. (2023, Temmuz 4). Türkiye'nin Mısır, BAE ve Suudi Arabistan ile İlişkilerinde Bahar Rüzgarları. *VOA Türkçe*. <https://www.voaturkce.com/a/turkiyenin-misir-bae-ve-suudi-arabistan-ile-arap-baharinin-ardindan-bozulan-iliskilerinde-bahar-ruzgarlari/7166915.html>, (E.T.: 21.02.2025).
- Lazin, F. A. (2023). President Donald Trump's Abraham Accords initiative: Prospects for Israel, the Arab states, and Palestinians. *Politics & Policy*, 51(3), 476-487.
- Lochery, N. (1998). Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications, 1995-98. *Israel Affairs*, 5(1), 45-62.
- Medyascope. (2025, Ocak 7). Nagel Komitesi: "İsrail Türkiye ile olası bir savaşa hazırlanmalı". <https://medyascope.tv/2025/01/07/nagel-komitesi-israil-turkiye-ile-olasi-savasa-hazirlanmali/>, (E.T.: 19.02.2025).
- Nachmani, A. (1987). *Israel, Turkey and Greece Uneasy Relations in the East Mediterranean*. London: Frank Cass.
- Oktav, Ö. Z. (2016). The Arab Spring and Its Impact on Turkey-GCC States Partnership. *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 1.
- Öztığ, L. İ. (2024). Turkish-Israeli relations under AKP Rule: *Israel Affairs*, 30(1), 56-69.
- PGJ. (2024, Nisan 27). *Uncertainty Clouds EastMed Gas Pipeline Project Timeline, Stakeholders Say*. <https://pgjonline.com/news/2024/april/uncertainty-clouds-eastmed-gas-pipeline-project-timeline-stakeholders-say>, (E.T.: 19.02.2025).
- Quamar, Md. M. (2020). Changing Regional Geopolitics and the Foundations of a Rapprochement between Arab Gulf and Israel. *Global Affairs*, 6(4-5), 593-608.
- Rabi, U., & Mueller, C. (2017). The Gulf Arab States and Israel since 1967: From 'No Negotiation' to Tacit Cooperation. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 44(4), 576-592.
- Schonmann, N. (2013). Back-Door Diplomacy: The Mistress Syndrome in Israel's Relations With Turkey, 1957-60. İçinde C. Jones & T. T. Petersen (Ed.), *Israel's Clandestine Diplomacies* (ss. 85-102). Oxford: Oxford University Press.
- Sekulow, J. (2016). *Turkey-Israel Relations* (Research Paper 15-3). Oxford Centre for the Study of Law & Public Policy.
- Sezer, S. (2025). Understanding Turkey's attitude towards the dispute in Palestine from late 1947 to early 1949. *Middle Eastern Studies*, 61(2), 240-252.
- Shaffer, B. (2022, Ağustos 23). Washington wins as Turkey and Israel Restore Normal Ties. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/washington-wins-as-turkey-and-israel-restore-normal-ties/>, (E.T.: 20.02.2025).
- Singer, J. (2021). The Abraham Accords: Normalization Agreements Signed by Israel with the U.A.E., Bahrain, Sudan, and Morocco. *International Legal Materials*, 60(3), 448-463.
- Şalom. (2021, Temmuz 14). Erdoğan'dan Herzog'a 40 dakikalık tebrik telefonu. <https://www.salom.com.tr/haber/119161/erdogandan-herzog-a-40-dakikalik-tebrik-telefonu>, (E.T.: 19.02.2025).

- Taştekin, F. (2025, Şubat 27). İsrail, Suriye’yi Boğazlarken Akla Düşen Senaryolar, <https://www.gazeteduvar.com.tr/israil-suriyeyi-bogazlarken-akla-dusen-senaryolar-makale-1760177>, (E.T.: 28.02.2025).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2022, Şubat 28). “Ülkelere Göre Dış Ticaret”. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, (E.T.: 19.02.2025).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2025, Şubat 27). “Ülkelere Göre Dış Ticaret”. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1>, (E.T.: 19.02.2025).
- Tür, Ö. (2012). Turkey and Israel in the 2000s—From Cooperation to Conflict. *Israel Studies*, 17(3), 45-66.
- Türkiye. (2025, Şubat 26). İsrail, Suriye’yi İşgale Başladı! Hava Saldırıları Sürerken Netanyahu’dan Açıklama Geldi. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/israil-suriyeyi-isgale-basladi-hava-saldirilari-surerken-netanyahudan-aciklama-geldi-1097234>, (E.T.: 28.02.2025).
- TV100. (2025, Şubat 26). Bakan Fidan’dan İsrail’e net uyarı: “İsrail buna son vermeli”. <https://www.tv100.com/bakan-fidandan-israile-net-uyari-israil-buna-son-vermeli-haber-805226>, (E.T.: 28.02.2025).
- Tziampiris, A. (2015). *The Emergence of Israeli-Greek Cooperation*. New York: Springer.
- Uzer, U. (2020a). Conservative Narrative: Contemporary Neo-Ottomanist Approaches in Turkish Politics. *Middle East Critique*, 29(3), 275-290.
- Uzer, U. (2020b). The Downfall of Turkish–Israeli Relations: A Cold Peace between Former Strategic Allies. *Israel Affairs*, 26(5), 687-697.
- Valansi, K. (2021, Mart 10). Turkey is Seeking a Fresh Start with Israel. *Atlantic Council*. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/turkeysource/turkey-is-seeking-a-fresh-start-with-israel/>, (E.T.: 21.02.2025).
- Walker, J. (2006). Turkey and Israel’s Relationship in the Middle East. *Mediterranean Quarterly*, 17(4), 60-90.
- Yeşilyurt, N. (2013). Orta Doğu’yla İlişkiler. İçinde B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Cilt 3: 2001-2012* (2. bs, ss. 401-462). İstanbul: İletişim Yayınları.

KITALARARASI DOSTLUK: TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİNİN ÇEYREK YÜZYILI (2000-2025)

Arzu Güler¹

GİRİŞ

Dünyanın en büyük kıtasının iki ucunda yer alan Türkler ve Japonlar, aralarındaki yaklaşık 8.500 kilometrelik mesafeye rağmen tarih boyunca dostane ve olumlu ilişkiler sürdürmüştür. Tarihi köklere dayanan bu ilişkiler, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Japonya'ya yönelik diplomatik adımlarıyla başlamış ve zaman içinde daha da gelişmiştir. 1890 yılında Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid'in Japon İmparatoru Meiji'ye madalya götürmek üzere görevlendirdiği Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya'nın Kuşimoto kıyılarında batmasıyla iki ülke arasında önemli bir tarihsel bağ oluşmuş ve bu olay iki halkın dostluğunun temel taşlarından biri olmuştur.

Türkiye ve Japonya arasındaki diplomatik ilişkilerin temelleri, 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra atılmış ve 1924 yılında resmîyet kazanmıştır. 2024 yılında iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 100. yıl dönümü kutlanırken, Asya'nın iki ayrı ucunda şekillenen bu dostluk, yüzyıl boyunca karşılıklı anlayış ve iş birliği temelinde gelişmiş ve her iki ülkenin halkları arasında özel bir bağ oluşturmuştur (Taşan, 2024).

2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesiyle ilişkileri, küresel güç dengelerindeki değişim ve ekonomik fırsatlar çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Türkiye, geleneksel olarak Avrupa ve Orta Doğu odaklı bir dış politika yürütmüş olsa da Asya'daki ekonomik ve stratejik dinamiklerin giderek daha belirgin hale gelmesi, Türkiye'nin bu bölgeye yönelik ilgisini artırmıştır. Bu çerçevede Japonya, Türkiye için hem ekonomik iş birlikleri hem de çok taraflı diplomasi bağlamında önemli bir ortak olarak konumlanmıştır.

Türkiye-Japonya ilişkileri, tarihsel olarak dostane bir zeminde ilerlemiş ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren ekonomik, kültürel ve diplomatik iş birlikleriyle güçlenmiştir. 2000'li yıllarda ise iki ülke arasındaki ilişkiler daha stratejik bir çerçeveye oturmuş, altyapı projeleri, enerji iş birlikleri ve teknoloji transferi gibi alanlarda somut ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, Japonya ile ilişkilerini yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda Asya-Pasifik ve küresel güvenlik politikaları çerçevesinde değerlendirmektedir.

¹ Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0002-4177-2926, arzuguler@adu.edu.tr.

Öte yandan, Japonya'nın bölgesel stratejileri ve Özgür ve Açık Hint-Pasifik (FOIP) politikası, Türkiye için çeşitli fırsatlar ve sınamalar barındırmaktadır. Türkiye, Batı ile olan ilişkilerindeki dengeleri korurken, Japonya ile ekonomik ve stratejik iş birliklerini derinleştirme yönünde adımlar atmaktadır.

Bu bölümde, 2000-2025 yılları arasında Türkiye'nin Japonya ile olan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri ele alınacak; Türkiye'nin Japonya ile geliştirdiği iş birliklerinin Türk dış politikası içindeki yeri ve önemi tartışılacaktır. Özellikle Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerinin bölgesel ve küresel düzeyde nasıl bir anlam taşıdığı, bu süreçte yaşanan kırılma noktaları ve iki ülke arasındaki iş birliğinin gelecekte nasıl şekillenebileceği değerlendirilecektir.

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkiler, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu ile Japon İmparatorluğu arasında kurulan ilk diplomatik temaslarla başlamıştır. Coğrafi uzaklığa rağmen, iki ülke arasındaki ilişkiler tarih boyunca karşılıklı saygı ve iş birliği çerçevesinde gelişmiş, özellikle 20. yüzyılda ekonomik, kültürel ve diplomatik boyutlarıyla derinleşmiştir.

Osmanlı-Japon ilişkileri, Meiji Döneminde (1868-1912)² Japonya'nın modernleşme süreciyle şekillenmiş ve Osmanlı'nın Asya'daki güç dengelerine yönelik diplomatik açılımına zemin hazırlamıştır. 1887'de Japon Prensi Komatsu Akihito'nun Osmanlı ziyareti, ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamış, ardından Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Ertuğrul Fırkateyni'ni dostluk göstergesi olarak Japonya'ya göndermiştir (Turp, 2020: 655-56). Ancak, dönüş yolunda 1890'da Kushimoto açıklarında yaşanan kazada 532 Osmanlı denizcisinin hayatını kaybetmesi, iki ülke arasında derin bir duygusal bağ oluşturmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025). Japon halkının kurtarma çalışmaları ve sonrasında inşa edilen anıt, bu dostluğun sembolü olmuştur (Tepealtı, 2024: 140).

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ve Japonya farklı ittifaklarda yer almış, bu durum diplomatik ilişkilerin zayıflamasına yol açmıştır (Turp, 2020: 656). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, 1924'te diplomatik ilişkiler resmiyet kazanmış (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025) ve Japonya, Orta Doğu'daki ilk büyükelçiliğini 1925'te Türkiye'de açarak bağları güçlendirme konusundaki kararlılığını göstermiştir (Japonya Büyükelçiliği, 2024). 1930'larda ilişkiler daha kurumsal bir çerçeveye oturmuş (Turp, 2020: 656), ancak II. Dünya Savaşı'nda Japonya ile diplomatik temaslar kesilmiştir³ (Tepealtı, 2024: 137).

2 Meiji Dönemi, Japonya'nın geleneksel feodal düzenini terk ederek modern bir ulus-devlet haline geldiği, sanayileşme, merkeziyetçi yönetim ve dış politikada aktifleşme süreçlerini içeren bir reform dönemidir. Japonya, bu dönemde Batılı güçlerle rekabet edebilmek adına askeri ve ekonomik altyapısını güçlendirmiştir.

3 Türkiye, 2. Dünya Savaşı boyunca tarafsızlık politikası izleyerek savaşa doğrudan katılmamıştır. Ancak, savaşın sonlarına doğru Müttefik Devletler, yeni kurulacak Birleşmiş Milletler'e sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ülkelerin kurucu üye olarak katılabileceğini kararlaştırmıştır. Bu nedenle, Türkiye, uluslararası arenada yerini almak ve Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerinden biri olabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Bu savaş ilanı, fiili bir çatışmaya yol açmamış, ancak Türkiye'nin savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkilerde aktif bir rol almasını sağlamıştır.

1950'lerden itibaren Türkiye ve Japonya ilişkileri yeniden canlanmış, Türkiye 1951'de Japonya'nın uluslararası sisteme entegrasyonunu desteklemiş ve 1956'da BM üyeliğine giriş sürecinde aktif rol oynamıştır (Japonya Büyükelçiliği, 2024). 1958'de Başbakan Adnan Menderes'in Japonya ziyareti ile ekonomik ve teknik iş birlikleri hız kazanmıştır (Tepealtı, 2024: 143). Soğuk Savaş sürecinde ilişkiler istikrarlı şekilde gelişmiş, 1985'te Turgut Özal'ın Japonya ziyareti, ekonomik iş birliklerini derinleştiren bir dönüm noktası olmuştur.

Bu ziyaret sırasında Boğaziçi'nde yapılacak olan ikinci köprü projesi için Japonya'dan mali destek sağlanmış ve proje 1988 yılında tamamlanmıştır. Ayrıca Japonya, ekonomik zorluklar yaşayan Türkiye'ye 5,7 milyar dolarlık borç erteleme ve kalkınma yardımı sağlayarak iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmiştir. (Tepealtı, 2024: 144) Bu ekonomik iş birliğini daha da güçlendirmek amacıyla Özal'ın ziyareti sonrasında Türkiye-Japonya İş Konseyi kurulmuş ve 1986 yılında ilk genel kurul toplantısını gerçekleştirmiştir. Konseyin temel amacı, Türkiye'deki Japon yatırımlarını teşvik etmek ve iki ülke arasındaki ticari bağları güçlendirmek olmuştur. (Tepealtı, 2024: 147) Ayrıca 1985 yılı, Türk-Japon ilişkilerinde insani dayanışmanın önemini gösteren bir dönüm noktası olmuştur. İran-Irak Savaşı sırasında Tahran'da mahsur kalan 215 Japon vatandaşı, Japon hükümetinin talebi üzerine Türk Hava Yolları tarafından tahliye edilerek güvenli bir şekilde Japonya'ya ulaştırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025). Bu olay, iki ülke arasındaki tarihi dostluğun yeniden pekişmesine katkıda bulunmuştur.

1990'lı yıllarda ise Türkiye-Japonya ilişkileri hem ekonomik hem de kültürel düzeyde daha kurumsal bir zemine oturmuştur. 1992'de Süleyman Demirel'in Japonya ziyareti sonrası kurulan Türk Japon Vakfı, ilişkilerin uzun vadeli gelişimine katkı sağlamıştır. ToyotaSA gibi büyük yatırımlar, ticari bağları güçlendirirken, Japonya'nın kalkınma yardımları ve altyapı projeleri Türkiye'de önemli bir yer edinmiştir. (Tepealtı, 2024: 145)

1990'lı yıllarda temelleri atılan güçlü diplomatik, ekonomik ve kültürel bağlar, 2000'li yıllarda daha stratejik ve kapsamlı bir iş birliğine dönüşmüştür. Bu dönemde artan üst düzey ziyaretler ve ortak projeler, Türkiye-Japonya ilişkilerini yeni bir seviyeye taşımıştır. Takip eden bölümde, 2000-2025 yılları arasındaki ikili ilişkiler siyasi, ekonomik, kültürel ve insani yardım boyutları açısından detaylı olarak ele alınmaktadır.

TÜRKİYE-JAPONYA İLİŞKİLERİNDE 25 YIL: 2000-2025

İlişkilerin Siyasi-Diplomatik Boyutu

2000'li yıllarda Türkiye-Japonya ilişkileri, artan üst düzey ziyaretler ve karşılıklı iş birliği anlaşmalarıyla daha kurumsal bir nitelik kazanmış, bu süreçte taraflar ekonomik ve stratejik konuların ötesinde bölgesel ve küresel iş birlikleri

çerçevesinde ortaklıklarını genişletmeye yönelik adımlar atmıştır. Özellikle Japonya'nın FOIP stratejisi ile Türkiye'nin çok yönlü dış politika anlayışı, iki ülkenin bölgesel dinamikleri daha geniş bir perspektiften ele almasına zemin hazırlamıştır.

Bu sürecin bir devamı olarak, üst düzey ziyaretler artarak devam etmiş ve ilişkilerin ivmesi korunmuştur. 2006 yılında Japonya Başbakanı Shinzo Abe'nin Türkiye'yi ziyareti, 15 yıl aradan sonra bir Japon başbakanının gerçekleştirdiği ilk ziyaret olması nedeniyle ayrı bir önem taşımıştır. Türkiye'den Japonya'ya Cumhurbaşkanı düzeyindeki ilk resmi ziyaret ise 3-8 Haziran 2008 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından yapılmış, bu ziyaret sırasında Gül, Tokyo ve Osaka'da temaslarda bulunmuş ve Kushimoto'daki Ertuğrul Şehitliği Anıtı'nda düzenlenen törene katılmıştır. (Tepealtı, 2024: 145)

İki ülke arasındaki diplomatik temasların artmasıyla birlikte ilişkiler daha kurumsal bir çerçeveye oturmuştur. Bu dostluk ilişkilerini pekiştiren önemli bir adım olarak 2010 yılı, Ertuğrul Firkateyni faciasının 120. yıl dönümü olması münasebetiyle Türkiye'de Japonya Yılı olarak ilan edilmiş ve iki ülke arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmek amacıyla toplamda 186 kültürel etkinlik gerçekleştirilmiştir (Tuna, 2024: 258). Japonya Başbakanı Shinzo Abe'nin 2013 yılında Türkiye'yi iki kez ziyaret etmesini ise yalnızca üst düzey bir diplomatik temas olarak değil, aynı zamanda iki ülkenin ilişkilerini daha sistematik bir çerçevede ele alma gerekliliğinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim bu ziyaretler sonucunda ilişkiler stratejik ortaklık seviyesine yükseltilmiş ve taraflar, ekonomik iş birliğinin yanı sıra bölgesel güvenlik ve siyasi konular üzerinde de daha yakın bir diyalog geliştirme konusunda mutabakata varmıştır (Tuna, 2024: 258). Bu mutabakatla Japonya'nın Türkiye'yi, Orta Doğu'daki istikrarsızlıkları dengeleme potansiyeline sahip bir aktör olarak değerlendirdiği, Türkiye'nin ise Japonya ile ekonomik ortaklığını daha geniş kapsamlı bir iş birliği modeline taşımayı hedeflediği söylenebilir.

Ayrıca bu ortaklık, ekonomik ve diplomatik boyutlarıyla farklı alanlarda derinleştirilmiştir. 2014 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Japonya Başbakanı Shinzo Abe arasında gerçekleştirilen görüşmelerde, Ekonomik Ortaklık Anlaşması (EPA)⁴ müzakerelerinin hızlandırılması ve iki ülke arasındaki ticaretin daha dengeli bir yapıya kavuşturulması kararlaştırılmıştır (NTV, 2014). Benzer zamanlarda Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu Türk-Japon İş Konseyi Başkanı Mehmet Pekarun, Türkiye'nin Ortadoğu'daki tecrübesi ve bölgedeki güçlü ilişkilerinin Japonya için stratejik bir avantaj sunduğunu

4 Ekonomik Ortaklık Anlaşması (EPA), iki ülke arasındaki ticari ve yatırım ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayan bir serbest ticaret anlaşması türüdür. Standart bir Serbest Ticaret Anlaşması'ndan farklı olarak, EPA'lar sadece tarifelerin kaldırılmasını değil, aynı zamanda hizmet ticareti, yatırım koruması, fikri mülkiyet hakları ve teknik iş birliği gibi daha geniş kapsamlı ekonomik iş birliklerini de içerir. Türkiye ve Japonya arasındaki EPA müzakereleri, ticaretin daha dengeli hale getirilmesi ve iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi amacıyla 2014 yılında başlamıştır. Ancak taraflar arasında özellikle ticaret dengesizlikleri ve pazar erişimi konularında farklılıklar devam etmektedir.

belirterek, iki ülke arasındaki iş birliğinin önemini vurgulamıştır (VOA Türkçe, 2013).

Bu diplomatik ve ekonomik iş birliğinin devamında, 2019 yılı Japonya’da Türk Kültür Yılı olarak ilan edilmiş ve bu çerçevede Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Japonya’ya resmi bir ziyaret gerçekleştirerek kültürel etkinliklere katılmış ve G-20 Osaka Zirvesi’nde yer almıştır. Aynı yıl, Türk-Japon iş birliği ile inşa edilen Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi hizmete açılmış, açılışa Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Japonya Başbakanı Abe video konferans yoluyla katılarak iki ülke arasındaki sağlık alanındaki iş birliğinin önemine vurgu yapmışlardır. (Tepealtı, 2024: 146)

Takip eden yıllarda, ekonomik ve kültürel alanlarda derinleşen ilişkiler, yeni iş birliklerine zemin hazırlamıştır. Bu derinleşen ilişkilerin bir yansıması olarak, stratejik ortaklık seviyesinin ardından gelen 2024 yılı, Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkilerin 100. yılı olması nedeniyle özel bir önem taşımıştır. Bu çerçevede Japonya Veliaht Prensi ve Prensesi Akishino Türkiye’ye ilk resmi ziyaretlerini gerçekleştirerek iki ülke arasındaki dostluk bağlarını daha da pekiştirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025). Bunun yanı sıra, TBMM Başkanı Numan Kurtulmuş’un 2025 yılında Japonya’ya gerçekleştirdiği ziyaret, parlamenter ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Anadolu Ajansı, (2025). Ayrıca Japonya Dışişleri Bakanı Kamikawa Yoko, stratejik ortaklık çerçevesinde ekonomik ve sosyal iş birliğinin daha da genişletilmesi gerektiğini vurgulayarak ekonomik iş birliği anlaşmaları ve sosyal güvenlik anlaşmalarının hızlandırılması konusunda mutabakata varıldığını ifade etmiştir (Yirmidört TV, 2024b).

Bu bağlamda, Japonya’nın Ankara Büyükelçisi Takahiko Katsumata, iki ülke arasındaki ilişkilerin giderek güçlendiğine dikkat çekerek, karşılıklı güvene dayalı iş birliğinin daha da derinleşeceğini belirtmiştir (Yirmidört TV, 2024a). İki ülke arasındaki stratejik ortaklık, ikili, bölgesel ve uluslararası iş birliğinin gelişmesi için güçlü bir zemin oluştururken, Japonya Dışişleri Bakanı Kamikawa’nın Ankara ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ile gerçekleştirdiği görüşmelerde Gazze ve Ukrayna gibi uluslararası meselelerde Türkiye ile iş birliğine vurgu yapılmıştır (Yirmidört TV, 2024b).

Türkiye ve Japonya arasındaki stratejik ortaklık, savunma sanayi iş birliği açısından önemli bir potansiyel taşımaktadır. Ancak Japonya’nın anayasal kısıtlamaları ve kamuoyu hassasiyetleri bu alandaki ilerlemeyi uzun süre sınırlamıştır. Japonya Anayasası’nın 9. maddesi, ülkenin uluslararası sorunların çözümünde askeri güç kullanmasını, saldırı kapasiteli silah sahibi olunmasını ve silah ihracatını yasaklayan bir çerçeve oluştururken, Japon kamuoyunun savaş karşıtı duruşu da Tokyo yönetiminin bu alandaki adımlarını dikkatli

bir şekilde atmasına neden olmuştur (Kōhei, 2024). Bununla birlikte, 2022 yılında kabul edilen Ulusal Güvenlik Stratejisi ve 2023 yılı itibarıyla savunma harcamalarında yapılan artışlar, Japonya'nın savunma politikalarında daha proaktif bir yaklaşımı benimsemeye başladığını göstermektedir. Bu dönüşüm, Japonya'nın ABD ve Avustralya gibi müttefikleriyle savunma iş birliklerini genişletmesini sağlamış, Hint-Pasifik'te artan güvenlik kaygıları karşısında Tokyo yönetimi daha fazla askeri kapasite inşa etmeye yönelmiştir. (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 97)

Bu gelişmelerin Türkiye açısından en önemli yansımalarından biri, Japonya'nın savunma sanayisindeki kısıtlamalarını esnetmesi ve teknoloji transferi gibi konulara daha açık hale gelmesidir. Japonya, 2023 sonrası dönemde silah ihracatına dair düzenlemelerini kademeli olarak değiştirmiş ve özellikle ortak teknoloji geliştirme projeleri kapsamında daha esnek iş birliklerine kapı aralamıştır (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 97). Bu durumun, Türkiye'nin Japon savunma sanayi şirketleriyle daha derinlemesine iş birlikleri kurabilmesi açısından yeni fırsatlar doğurduğu söylenebilir. Japon Mitsubishi firması ile Türkiye'nin Altay tanklarının motor üretimi konusundaki ortak girişimleri, bu alandaki potansiyelin önemli bir örneğidir. Ayrıca, Japon savunma sanayi şirketleri, insansız hava araçları, radar sistemleri, siber güvenlik teknolojileri ve denizaltı platformları gibi alanlarda Türkiye ile daha geniş ölçekli iş birlikleri geliştirme eğilimindedir (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 97). Japonya, özellikle Tayvan ve Güney Çin Denizi'nde artan güvenlik riskleri nedeniyle savunma iş birliklerini çeşitlendirmek isterken, Türkiye'nin gelişmiş savunma sanayi ürünleri ve mühendislik yetenekleri Tokyo yönetimi için stratejik avantaj sağlayabilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Japonya'nın Hint-Pasifik bölgesinde Avustralya ve ABD ile yürüttüğü askeri iş birliklerini, Türkiye için daha geniş bir güvenlik çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Nitekim Türkiye'nin FOIP stratejisine entegrasyonu kapsamında, bölgesel güvenlik meselelerine dair daha fazla diplomatik ve askeri iş birliği alanı oluşturması mümkün görünmektedir. Özellikle Türkiye'nin insansız hava sistemleri ve savunma teknolojileri konusundaki uzmanlığının, Japonya açısından önemli bir teknoloji transferi alanı yaratabileceği söylenebilir.

Sonuç olarak, Japonya'nın savunma politikalarındaki dönüşümün, Türkiye ile olan savunma sanayi iş birliğinin geleceğini şekillendirecek temel faktörlerden biri olacağını belirtmek mümkündür. Japonya'nın savunma ihracatı konusundaki kısıtlamaları tamamen ortadan kalkmasa da esnek hale gelen düzenlemeler Türkiye ile iş birliği için yeni fırsatlar doğurma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca teknoloji transferi, ortak mühendislik projeleri ve savunma sanayisindeki kapasite geliştirme çalışmalarının, iki ülkenin sadece ikili ilişkiler açısından değil, Hint-Pasifik ve Orta Doğu'daki güvenlik dinamikleri

bağlamında da daha etkin bir ortaklık kurmasına katkı sağladığı söylenebilir (Daily Sabah, 2022).

2013 yılında stratejik ortaklık seviyesine yükseltilen ikili ilişkiler, diplomatik, ekonomik ve insani yardım alanlarında da önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle Türkiye'nin Suriyeli mülteciler konusunda merkezi bir aktör haline gelmesiyle, Japonya'nın "insani güç" rolü ve Türkiye'nin "mazlumların koruyucusu" rolü örtüşmüş ve bu süreç Japonya'nın Türkiye'yi insani yardımlar ve Güney-Güney iş birliği çerçevesinde önemli bir merkez olarak görmesine yol açmıştır (Pehlivanürk, 2019: 118). Aynı zamanda, Türkiye'nin demokratik yapısı, NATO üyeliği ve bölgede üstlendiği arabuluculuk rolleri, Türkiye'nin Japonya için güvenilir bir ortak olarak değerlendirilmesine yol açmıştır (Yılmaz, 2012).

Türkiye'nin özellikle Çin ile geliştirdiği ekonomik bağlar ve Kuşak ve Yol Girişimi'ne (OBOR) yönelik katılımı, Japonya açısından hem bir risk hem de bir fırsat olarak algılanmaktadır. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki dalgalanmalar ve Rusya ile geliştirdiği askeri iş birlikleri, Japonya'nın Ankara ile olan stratejik ortaklığını şekillendiren temel değişkenler arasında yer almaktadır. Özellikle Türkiye'nin Rusya'dan S-400 savunma sistemleri alması ve Batı ittifakı içindeki tartışmalı pozisyonu, Japonya açısından risk faktörleri yaratmaktadır (Esenbel, 2023: 3-5). Bu nedenle, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin istikrar kazanması, Japonya'nın bölgedeki stratejik hedeflerini gerçekleştirme açısından kritik bir unsur haline gelmektedir. Bu çerçevede, Japonya'nın Türkiye'ye yönelik dış politika yaklaşımı, küresel dengelerde yaşanan gelişmelere bağlı olarak esneklik kazanmakta ve daha pragmatik bir çerçeveye oturduğu iddia edilebilir. Ayrıca Akdeniz ve Karadeniz gibi stratejik deniz ticaret yollarında Türkiye'nin sahip olduğu kilit rolün, Japonya'nın Hint-Pasifik stratejisini genişletme hedeflerine katkı sağlayacağı söylenebilir (Esenbel, 2023: 2).

Bu sebeple, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerindeki istikrar ve Çin ile yürüttüğü ekonomik iş birliklerinin dengelenmesi, Japonya'nın Türkiye'ye yönelik stratejik yaklaşımını da daha fazla etkilemektedir (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 98). Bunun sonucunda, iki ülke arasındaki güvenlik iş birliği, terörle mücadele gibi konularda somutlaşmakta ve Japonya'nın Türkiye'ye yönelik stratejik planlamasında önemli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda, iki ülke arasındaki stratejik ortaklık, güvenlik alanında somut iş birliğine dönüşmüş ve terörle mücadele bu iş birliğinin önemli bir boyutu haline gelmiştir. Türkiye ve Japonya arasındaki ikili ilişkilerde terörle mücadele, özellikle Kürdistan İşçi Partisi (PKK) ve Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) gibi örgütler üzerinden şekillenen diplomatik dinamikler, iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğinin temel unsurlarından biri olmuştur. Örneğin, 2023 yılı sonunda Japonya'nın Kamu Güvenlik ve İstihbarat Ajansı (PSIA) tarafından hazırlanan uluslararası terör

örgütleri listesinde PKK'nın yer almaması, Türkiye'nin tepkisine yol açmıştır. Ancak Japonya'nın Ankara Büyükelçiliği, Japon hükümetinin 2002 yılından bu yana PKK'yı terör örgütü olarak tanıdığını ve bu konuda bir politika değişikliği olmadığını açıklayarak, olası bir krizin büyümesini engellemiştir. Ancak yine de bu gelişme, Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerinde terörle mücadele konusunu öncelikli bir başlık olarak ele alması gerektiğini göstermektedir. (Tepealtı, 2024: 147-148)

PKK ile ilgili yaşanan diplomatik dinamiklerin yanı sıra, Türkiye'nin Japonya ile olan ilişkilerinde bir diğer önemli güvenlik konusu FETÖ yapılanmasının Japonya'daki varlığıdır. FETÖ yapılanmasının Japonya'daki varlığı ve Japon makamlarının bu konuda müdahalede bulunmaması, Türkiye'nin beklentilerini tam olarak karşılamamaktadır. Japonya Büyükelçisi Korkut Güngen, Japon makamlarının FETÖ'nün Japon hukuk sistemi içinde herhangi bir ihlal oluşturmadığı sürece müdahalede bulunmayı gerekli görmediğini belirtmektedir. Bu durum, Türkiye'nin Japonya'dan beklentileri ile Japonya'nın mevcut hukuki çerçevesi arasında bir uyumsuzluk olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Japonya'daki Türk iltica başvurularında son yıllarda artış yaşandığı belirtilmektedir. (İhlas Haber Ajansı, 2023). Türkiye'nin Japonya ile ilişkilerinde bu konunun gündemde tutulması ve karşılıklı iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi, iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğinin derinleştirilmesi açısından önem taşımaktadır.

Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkiler, yalnızca diplomatik düzeyde değil, ekonomik bağlamda da önemli bir gelişim göstermiştir. Siyasi istikrar ve stratejik iş birlikleri, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri destekleyen temel unsurlar olmuştur. Diplomatik temaslar, özellikle yatırım, ticaret ve enerji alanlarında ortak projelerin hayata geçirilmesini sağlamış; böylece siyasi ilişkiler ekonomik kalkınma ekseninde yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle stratejik ortaklık seviyesine yükseltilen ilişkiler çerçevesinde, ekonomik alandaki projeler ivme kazanmış ve ticari iş birlikleri yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye-Japonya ilişkilerinin ekonomik yönünü ele alan bir sonraki bölümde, bu iş birliğinin temel dinamikleri detaylı olarak incelenmektedir.

İlişkilerin Ekonomik Boyutu

2000'li yıllardan itibaren Türkiye ve Japonya arasındaki ekonomik ilişkiler, artan yatırım hacmi ve ticaret iş birlikleriyle ivme kazanmıştır. İki ülke arasında gelişen diplomatik ilişkiler, ekonomik alanda da derinleşmeyi teşvik etmiş, özellikle Japonya'nın Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımları belirgin şekilde artmıştır.

Japon yatırımcılarının Türkiye'ye ilgisi, yalnızca iç piyasanın sunduğu fırsatlarla sınırlı kalmayıp, Türkiye'nin coğrafi konumunun sunduğu bölgesel avantajlardan da beslenmektedir. Japon firmaları, Avrupa pazarında artan

rekabet ve doygunluk nedeniyle Türkiye'yi hem üretim hem de dağıtım merkezi olarak değerlendirmekte, buradaki yatırımları aracılığıyla Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Avrupa pazarlarına erişimlerini genişletmektedir. Bu stratejik yönelim, Japonya'nın küresel tedarik zincirlerinde Türkiye'ye atfettiği önemin arttığını göstermektedir. Japonya Büyükelçisi Takahiko Katsumata da Türkiye'nin kaliteli iş gücü ve geniş pazarlara erişim imkanlarının, Japon şirketleri için önemli bir avantaj sunduğunu vurgulamaktadır (Yirmidört TV, 2024a).

2023 yılı itibariyle Türkiye'de faaliyet gösteren Japon sermayeli firma sayısı 257'ye ulaşmış olup, bu firmalar otomotiv, imalat sanayi, gıda ve altyapı sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Japonya'nın 2002-2023 yılları arasında Türkiye'ye doğrudan yatırımları 3,472 milyar dolara ulaşmış ve bu yatırımlar özellikle büyük altyapı projeleri ve enerji sektörüne yönelmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.) Japon firmalarının Türkiye'ye yönelik stratejik yatırım kararları sağlık ve üretim sektörlerinde de kendini göstermektedir. Japonya'nın en büyük ilaç şirketlerinden Takeda, Türkiye'nin hızla büyüyen sağlık sektörüne duyduğu ilgiyi artırarak burada satış ve pazarlama faaliyetlerine başlamıştır. Benzer şekilde, Japon Maekawa Inc. şirketinin Belçika'daki fabrikasını kapatarak üretimini Türkiye'ye kaydırma kararı alması, ülkenin yalnızca bir üretim üssü değil, aynı zamanda gelişmekte olan pazarlara açılan bir merkez olarak konumlandığını göstermektedir. (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 97)

Türkiye ile Japonya arasındaki ekonomik ilişkilerde doğrudan yatırımlar ve altyapı projeleri ivme kazanırken, dış ticarete Türkiye aleyhine süregelen dengesizlik, ekonomik ortaklığın giderek artan zorluklarından biri olmaya devam etmektedir. Nitekim Türkiye'nin Japonya ile dış ticaret açığı 2020'de 3,1 milyar dolar seviyesinde iken, 2023'te 4,8 milyar dolara ulaşmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Türkiye'nin Japonya'ya ihraç ettiği ürünlerin düşük katma değerli olması, buna karşılık Japonya'dan yapılan ithalatın yüksek teknoloji ve yenilikçi ürünler içermesi, ticaret dengesizliğinin temel nedenleri arasında yer almaktadır. Türkiye, Japonya'ya daha çok tekstil, gıda ürünleri ve otomotiv parçaları ihraç ederken, Japonya'dan ise yüksek teknolojiye sahip makine, kimyasal ürünler ve otomotiv ekipmanları ithal etmektedir. (Tepealtı, 2024: 147)

Bu bağlamda, Türkiye'nin Japonya ile dış ticarete yaşadığı dengesizliği azaltabilmesi için ihracat stratejilerini çeşitlendirmesi ve yüksek katma değerli ürünlere odaklanması gerektiği söylenebilir. Bunun yanı sıra, iki ülke arasındaki iş birliği alanlarının genişletilmesi, teknoloji transferi ve ortak Ar-Ge projelerinin teşvik edilmesi ticaret dengesini iyileştirebilir. Japonya'nın Türkiye'ye yönelik doğrudan yatırımlarını artırmasının ve Türkiye'nin Japonya pazarındaki payını genişletmesinin de bu sürece katkı sağlaması muhtemeldir.

Türkiye ve Japonya, uzun süredir bir EPA üzerinde müzakereler yürütmektedir. 2012 yılında başlayan görüşmelerde, Japonya'nın ticaret fazlası vermesi Ankara'nın anlaşmaya yönelik temkinli yaklaşmasına neden olmuştur (Köhei, 2024). Bu süreçte iki ülke, ticaret hacmini genişletmek amacıyla çeşitli platformlarda bir araya gelmiştir. Örneğin, en son düzenlenen Ticaret ve Yatırım Zirvesi 11-13 Mart 2018 tarihlerinde Tokyo'da gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, Türkiye-Japonya İş Konseyi toplantısı ise 17 Ekim 2024 tarihinde Tokyo'da düzenlenmiş, bu toplantı kapsamında 1. Türkiye-Japonya Enerji Forumu da gerçekleştirilmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.) Ancak Türkiye, ticaret dengesini sağlamadan daha kapsamlı bir serbest ticaret anlaşmasına sıcak bakmamaktadır. Buna ek olarak, Japonya'nın ithalat konusundaki katı düzenlemeleri de Türk ürünlerinin Japon pazarına girişini zorlaştırmaktadır. Özellikle tarım ürünleri için uygulanan yüksek kalite standartları ve sıkı gıda güvenliği denetimleri, Türk ihracatçıları açısından ek maliyetler doğurmaktadır (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 94). Örneğin, Japonya'ya ihraç edilen elmalarda tat, koku, dış görünüm ve ambalaj gibi kriterler titizlikle incelenmekte; herhangi bir kusurun tespit edilmesi durumunda sevkiyatın tamamı reddedilebilmektedir. Buna rağmen, tarım sektörü, özellikle meyve ihracatı, organik tarım ve sertifikasyon iş birlikleri gibi alanlarda, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin derinleşmesi için önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Türkiye'nin yüksek kaliteli tarım üretim kapasitesi ile Japonya'nın güvenilir gıda tedarikine duyduğu ihtiyacın, sektörde daha güçlü iş birlikleri kurulmasına zemin hazırlayacağı düşünülebilir. Benzer şekilde, hizmet sektörü de karşılıklı fayda sağlanabilecek bir diğer alan olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin genç iş gücü ve stratejik konumu, Japonya'nın teknoloji ve sermaye gücüyle birleştiğinde, iki ülke için ekonomik iş birliğini güçlendirecek fırsatlar sunmaktadır (Morrison, 2014: 189).

Türkiye ve Japonya arasındaki ekonomik iş birliği, büyük ölçekli altyapı projeleriyle daha kurumsal ve uzun vadeli bir ortaklık niteliği kazanmıştır. Japonya'nın mühendislik ve finansman desteğiyle gerçekleştirilen projeler, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda diplomatik birer araç olarak da değerlendirilmektedir. Marmaray ve Osmangazi Köprüsü gibi projeler, Japonya'nın küresel kalkınma politikaları ve bölgesel etkinlik stratejisiyle paralellik gösterirken, Türkiye açısından Japon yatırımcılara yönelik güven ortamının güçlenmesini sağlamıştır. Bu durum, Japonya'nın Türkiye'yi yalnızca yatırım yapılabilir bir ülke olarak değil, bölgesel bir ortak olarak konumlandığını da göstermektedir. Bu kapsamda, Japonya Uluslararası İş Birliği Ajansı tarafından sağlanan krediler ile Haliç Köprüsü, Hasan Uğurlu Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Altınkaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali ve II. Boğaz Köprüsü gibi önemli projelere finansman sağlanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Bu iş birliğinin en önemli örneklerinden biri, Türkiye'nin en büyük ulaşım projelerinden biri olan Marmaray Projesi'dir. Japon Uluslararası İş birliği Bankası ile sağlanan finansmanla desteklenen projede, 2004 yılında sözleşme imzalanmış ve temel atılmıştır. Toplam uzunluğu 76,3 km olan Marmaray, İstanbul Boğazı'nı deniz altından geçen 13,6 km'lik bir tünelle bağlayarak kentin ulaşım altyapısını güçlendirmiştir. (Tepealtı, 2024: 145) Marmaray, yalnızca bir ulaşım projesi olmanın ötesinde, Japonya'nın bölgesel yumuşak güç stratejisinin de önemli bir parçası olarak değerlendirilmiştir. Japonya Başbakanı Abe Shinzō, 2013 yılındaki açılış töreninde projenin Japon mühendisliği ile Türk iş gücünün ortak başarısı olduğunu vurgulamış ve bu projenin iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin 90. yıl dönümüne denk gelmesinin sembolik önemine dikkat çekmiştir (Miller, 2014).

Japonya'nın Türkiye'deki bir diğer büyük altyapı yatırımı, yapımı 2016 yılında tamamlanan Osmangazi Köprüsü olmuştur. İzmit Körfezi'ni kuzey-güney yönünde birbirine bağlayan ve Gebze-Orhangazi-İzmir Otoyolu'nun en kritik bölümü olarak öne çıkan bu köprü, Japon firmaları IHI Infrastructure Systems ve ITOCHU konsorsiyumu tarafından inşa edilmiştir (Tepealtı, 2024: 146). Türkiye'nin en uzun asma köprülerinden biri olan Osmangazi, Japonya'nın mühendislik ve finansman desteğinin Türkiye'nin büyük ölçekli projelerindeki rolünü bir kez daha göstermiştir.

Bu projeler, Japonya'nın Türkiye'deki ekonomik etkisini artıran somut yatırımlar olmanın ötesinde, iki ülke arasındaki iş birliğinin çok boyutlu yapısını da ortaya koymaktadır. Japonya, Türkiye'yi yalnızca bir yatırım alanı olarak değil, Orta Doğu ve Avrupa pazarlarına açılan stratejik bir ortak olarak görmektedir. Özellikle büyük ölçekli altyapı projeleri, Japonya'nın bölgedeki yumuşak güç stratejisini güçlendirirken, Türkiye'yi de bu küresel vizyonun önemli bir aktörü haline getirmektedir.

Türkiye ve Japonya arasındaki enerji iş birliği ise nükleer enerji projeleri başta olmak üzere farklı alanlarda uzun yıllardır sürdürülmektedir. Bu kapsamda, Aralık 2010'da Japonya Ekonomi, Ticaret ve Sanayi Bakanlığı ile Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında imzalanan İş Birliği Mutabakatı, nükleer enerji santrallerinin hazırlanması, planlanması ve teşvik edilmesi gibi süreçlerin yanı sıra atık yönetimi ve teknoloji transferi gibi konuları da kapsamaktadır (Morrison, 2014: 188). 2014 yılında imzalanan antlaşma, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımı çerçevesinde iki ülke arasındaki iş birliğini daha da güçlendirmiştir. Bu sürecin devamı olarak 2015 yılında, Türkiye'de nükleer enerji endüstrisinin geliştirilmesine yönelik bir antlaşma daha imzalanmıştır (Tuna, 2024: 259).

Bu iş birliği çerçevesinde Japonya merkezli Mitsubishi Heavy Industries ve Fransız nükleer devi Areva tarafından geliştirilen Sinop Nükleer Santrali projesi,

yaklaşık 22 milyar dolarlık bir yatırım olarak öne çıkmıştır (Miller, 2014). Ancak Haziran 2019 yılında maliyet ve zaman planlamasındaki uyuşmazlıklar nedeniyle Cumhurbaşkanı Erdoğan, projenin iptal edildiğini açıklamıştır. Sinop Nükleer Santrali projesinin iptal edilmesi, Japonya'nın Türkiye'deki enerji yatırımları açısından önemli bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Ancak bu iptal, iki ülkenin enerji alanındaki iş birliğinin tamamen sona erdiği anlamına gelmemektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye ile Japonya arasındaki enerji iş birliğinin yalnızca nükleer projelerle sınırlı olmadığını, yenilenebilir enerji gibi farklı alanlarda da süreceğini vurgulamıştır (Bianet, 2019). Bu doğrultuda Japonya, Türkiye'nin yenilenebilir enerji sektörüne artan ilgisini dikkate alarak, güneş ve rüzgâr enerjisi projelerine yönelik ortaklıklarını genişletmektedir. Japon teknoloji firmaları, Türkiye'nin enerji dönüşüm sürecinde teknoloji transferi ve finansman olanaklarıyla daha aktif bir rol üstlenmeye başlamıştır.

Türkiye'nin yenilenebilir enerji kapasitesini artırma hedefinin ve Japonya'nın bu alandaki teknolojik birikiminin, gelecekte daha güçlü iş birliklerine kapı aralayabileceği söylenebilir. Özellikle Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına yaptığı yatırımlar ve Japonya'nın ileri teknoloji ve finansman desteği, bu iş birliğinin gelişmesini desteklemektedir. Bu kapsamda, Japon teknoloji şirketi Panasonic ve Seferoğlu Elektrik ortaklığıyla Kayseri'de yenilenebilir enerji kooperatifine ait çatı tipi güneş enerjisi santralının (GES) ilk fazı 2018 yılında açılmıştır. Panasonic tarafından geliştirilen Kayseri Mobilyacılar Yenilenebilir Enerji Kooperatifi Güneş Enerjisi Santrali, toplam 7,2 milyon dolarlık yatırımla devreye alınmıştır (Anadolu Ajansı, 2018). Ayrıca, Japon Enechange ve Looop şirketlerinin kurdukları ortak fon üzerinden Denizli'deki bir güneş enerjisi tesisinin işletilmesi için 10 milyon dolarlık yatırım yapılmış, bu yatırımın 2029 yılına kadar toplamda 100 milyon dolar değerine ulaşması hedeflenmiştir (Anadolu Ajansı, 2020).

Bu çerçevede, Türkiye ve Japonya arasındaki enerji ortaklıkları yalnızca iki ülke ile sınırlı kalmayıp, üçüncü ülkelerde de önemli projelerle genişlemektedir. Örneğin, 2014 yılında Japonya merkezli Kawasaki Heavy Industries ve Türkiye'den Rönesans Holding konsorsiyumu, Türkmenistan'da büyük ölçekli bir gaz-kimya tesisi inşa etmiştir. Benzer şekilde, 2005 yılında Türk ve Japon şirketlerinden oluşan "Dubai Rapid Link" konsorsiyumu, Dubai metrosunun inşası için 3,2 milyar dolarlık bir ihale kazanmıştır. (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 95). Bu projeler, iki ülkenin küresel ölçekte enerji ve altyapı alanlarında ortaklık kurma potansiyelini ortaya koymaktadır.

Bu küresel iş birliklerinin yanı sıra, Türkiye'nin enerji politikalarındaki stratejik konumu, Japonya için giderek daha önemli hale gelmektedir. ABD ve İran arasındaki bölgesel gerilimler, Japonya'nın Körfez İş birliği Konseyi

ülkelerine olan enerji bağımlılığı konusunda yeni alternatifler aramasına yol açmaktadır. Bu bağlamda Türkiye, Japonya açısından Orta Doğu'daki enerji güvenliğinde alternatif ve istikrarlı bir ortak olarak değerlendirilmektedir (Yılmaz, 2012). Japonya'nın ABD ile olan güvenlik ittifakı çerçevesinde bölgedeki enerji politikalarını daha geniş bir perspektiften ele alabilmesi için Türkiye ile daha kapsamlı bir ortaklık kurması stratejik açıdan kritik görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye ve Japonya arasındaki ticari ilişkilerin daha dengeli hale gelmesi için daha fazla iş birliği ve ticaret hacmini artırıcı adımlar atılması gerektiği ortaya konmaktadır. Türkiye'nin Japonya ile ticaret dengesini sağlamasının, yatırım projelerini çeşitlendirmesinin ve Ar-Ge iş birliklerini artırmasının, stratejik ortaklığın sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlayacağı söylenebilir. Ayrıca Japonya'nın Türkiye'ye yönelik yatırımları ve ortak projeler aracılığıyla küresel ölçekte iş birliğini güçlendirmesinin, iki ülke ekonomik ilişkilerini daha sağlam bir zemine oturtacağı öngörülmektedir.

İlişkilerin Eğitim, Kültürel ve İnsani Yardım Boyutu

Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkiler, sadece diplomatik ve ekonomik iş birlikleriyle sınırlı kalmamış; eğitim, kültür ve insani yardımlar alanlarında da güçlü bir iş birliği zemini oluşturmuştur. Özellikle akademik alanda yapılan girişimler, iki ülke arasındaki bilim ve teknoloji iş birliğini kurumsal bir çerçevede ilerletmeyi hedeflemiş; kültürel faaliyetler halklar arası etkileşimi artırarak karşılıklı anlayışı güçlendirmiştir. Bununla birlikte, doğal afetler gibi kriz dönemlerinde sergilenen insani dayanışma, Türkiye ve Japonya'nın zor zamanlarda birbirlerine verdikleri desteği pekiştirmiştir. Bu bölüm, Türkiye ve Japonya arasındaki akademik, kültürel ve insani yardımlar çerçevesinde gelişen ilişkileri incelemektedir.

Türkiye ve Japonya arasındaki akademik iş birliğinin en somut göstergelerinden biri, Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin kurulması olmuştur (Anadolu Ajansı, 2014). İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan üniversite, bilim ve teknoloji alanında iki ülke arasındaki ortak projeleri teşvik etmeyi ve akademik değişim programları aracılığıyla eğitim alanında köprüler kurmayı amaçlamaktadır. (Tepealtı, 2024: 146) Böylece, Türkiye ve Japonya arasındaki bilimsel ortaklıkların kurumsal bir çerçevede ilerlemesi sağlanacaktır. 2014 yılında duyurulan bu girişimin, öğrenci alımına başlaması hâlinde üniversitenin, uluslararası düzeyde bilimsel iş birliğini güçlendirerek iki ülke arasındaki akademik ilişkileri daha da derinleştirmesi beklenmektedir.

Bu akademik iş birliklerinin yanı sıra, Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkiler kültürel etkinliklerle de desteklenmiştir. 2003 yılı "Japonya'da Türkiye Yılı", 2010 yılı "Türkiye'de Japon Yılı" ve 2019 yılı "Japonya'da Türk Kültür Yılı" olarak ilan edilmiş ve bu etkinlikler iki ülke arasındaki kültürel

etkileşimi artırmada önemli bir rol oynamıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025). 2015 yılında hayata geçirilen Ertuğrul 1890 filmi, Osmanlı-Japon dostluğunu ve 1985'te Tahran'dan Japon vatandaşlarının tahliyesini ele alarak iki ülke arasındaki tarihsel bağları sinema yoluyla anlatmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2015).

2024 yılında Türkiye ile Japonya arasındaki diplomatik ilişkilerin 100. yılı çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Bu kapsamda, TCG Kınalıada korveti, Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkilerin tesisinin 100. yıl dönümü ve Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya seyrinin 134. yıl dönümü anısına Japonya limanlarına sefer düzenlemiştir. Foça'dan hareket eden gemi, Ertuğrul Fırkateyni'nin rotasını takip ederek Kushimoto, Tokyo ve Hiroşima'yı ziyaret etmiş ve yaklaşık 3 bin kişi tarafından karşılanmıştır (Tepealtı, 2024: 148). Türkiye ile Japonya arasındaki kültürel iş birliği kapsamında, film festivalleri, belgesel gösterimleri, sergiler, atölye çalışmaları, yarışmalar ve akademik sempozyumlar gibi çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir (Japonya Büyükelçiliği, 2025). Bu faaliyetler, iki ülke arasındaki kültürel ve akademik ilişkilerin gelişimine katkı sağlamıştır.

Türkiye ile Japonya arasındaki akademik ve kültürel iş birliklerinin yanı sıra ekonomik ilişkiler de gelişim göstermektedir. Hazine ve Maliye Bakanı Mehmet Şimşek, ikili ilişkilerin 2013 yılından bu yana stratejik ortaklığa dönüştüğünü vurgulayarak Türkiye'nin 2023'te 80 bin Japon turisti ağırladığını ifade etmiştir (Son Dakika, 2024). Japon turistlerin Türkiye'ye ilgisi, kültürel etkileşimlerin ekonomik boyutlarını güçlendiren bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye ve Japonya arasında insani yardım ve afet yönetimi konularında da güçlü bir dayanışma sergilenmiştir. 1999 Marmara Depremi sonrasında dönemin Japonya Dışişleri Bakanı Masahiko Komura, Türkiye'yi ziyaret eden ilk dışişleri bakanı olmuş, Japonya arama kurtarma ekipleri göndererek temel ihtiyaç malzemeleri sağlamış ve yeniden imar çalışmalarına destek amacıyla 23,6 milyar Japon yeni tutarında kredi ve hibe yardımı sağlamıştır (Tepealtı, 2024: 145). 2011 yılında Japonya'da meydana gelen Büyük Doğu Japonya Depremi sonrasında Türkiye, afet bölgesine destek amacıyla 22 kişilik arama kurtarma ekibi ve 5 sağlık personeli göndermiştir. Aynı yıl Van'daki depremler sonrasında Japonya da Türkiye'ye yardım eli uzatarak bölgedeki arama kurtarma çalışmalarına aktif destek vermiştir. Bu süreçte Japon yardım gönüllüsü Prof. Dr. Atsushi Miyazaki, Kasım 2011'de Van'da yaşanan ikinci depremde hayatını kaybetmiş, anısı Türkiye'de çeşitli kurum ve mekânlara verilen ismiyle yaşatılmıştır. (Tuna, 2024: 258)

2023 yılında Kahramanmaraş merkezli depremler sonrasında Japonya, ilk aşamada Türkiye'ye 74 kişilik bir arama kurtarma ekibi göndermiş, bu sayı kısa sürede 181 kişiye ulaşmıştır. Japon hükümeti, Türkiye'ye toplamda 8,5 milyon dolarlık acil insani yardım paketi açıklarken, Japon sivil toplum kuruluşları da

yeniden inşa çalışmalarına katkı sağlamıştır. (Tuna, 2024: 259-260) Japonya'nın Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Yamada Kenji, deprem bölgesini ziyaret ederek Türk halkının acısını paylaştığını ifade etmiştir (Anadolu Ajansı, 2023).

İnsani yardımların yanı sıra, Japon iş etiği ve sorumluluk anlayışı da iki ülke ilişkilerinde dikkat çeken bir başka boyuttur. 2015 yılında Körfez Geçiş Köprüsü'nün inşası sırasında meydana gelen bir kazada Japon mühendis Riyoichi Kishi, yaşanan olayın sorumluluğunu üstlenerek hayatına son vermiştir. Bu trajik olay, Japon iş ahlakının ve sorumluluk anlayışının çarpıcı bir örneği olarak kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve Yalova'da bir haysiyet anıtı dikilerek Kishi'nin anısı ölümsüzleştirilmiştir (Sabah, 2015).

Akademik iş birlikleri, kültürel etkinlikler ve insani yardım çalışmalarının, Türkiye ile Japonya arasındaki ilişkilerin çok boyutlu gelişimini desteklediği görülmektedir. Eğitimden kültüre, afet yardımlarından ekonomik turizme kadar geniş bir yelpazeye yayılan bu iş birlikleri, iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirirken aynı zamanda stratejik ortaklığın derinleşmesine de katkı sağlamaktadır. Bu çok yönlü ilişkiler, yalnızca ikili düzeyde değil, aynı zamanda bölgesel ve küresel iş birlikleri bağlamında da önemli bir etkileşim alanı sunmaktadır. Bu nedenle Türkiye ve Japonya'nın küresel iş birlikleri çerçevesinde birbirlerine attettikleri stratejik rolün, yalnızca siyasi, ekonomik ve kültürel boyutta değil, aynı zamanda Asya ve Avrupa arasındaki güç dengeleri açısından da önem taşıdığı söylenebilir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türkiye ve Japonya arasındaki ilişkiler, jeopolitik konumları ve stratejik önceliklerinin kesiştiği çok boyutlu bir çerçevede şekillenmektedir. Japonya'nın Türkiye'yi Asya, Avrupa ve Orta Doğu arasında önemli bir bağlantı noktası olarak değerlendirdiği, Türkiye'nin ise Japonya ile ekonomik ve stratejik iş birliğini derinleştirerek küresel diplomasisini çeşitlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Türkiye'nin NATO üyeliği ve çok yönlü dış politika anlayışı, Japonya'nın FOIP stratejisi ile belirli açılardan örtüşmektedir. Türkiye'nin stratejik konumunun, Japonya'nın Avrupa ve Orta Doğu'daki ekonomik ve altyapı projelerine erişimini kolaylaştırdığı; buna karşılık, Türkiye açısından Japonya ile iş birliğinin Asya açılımında dengeleyici bir unsur sağlayabileceği değerlendirilmektedir (Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 99).

Türkiye'nin Batı ittifakı ile ilişkilerinde zaman zaman yaşanan dalgalanmalar ve Avrasya yönelimli dış politika hamleleri, Japonya'nın Ankara ile ilişkilerinde esnek ve çok boyutlu bir yaklaşım benimsemesine yol açmaktadır. Özellikle Türkiye'nin Çin ve Güney Kore gibi bölgesel gerilim yaşayan ülkelerle ilişkilerini dengeli bir çerçevede yürütme çabası, Tokyo-Ankara hattındaki diplomasi sürecini daha karmaşık hale getirebilmektedir

(Ivanova ve Ledovskaya, 2016: 99). Bu durum, iki ülke arasındaki stratejik iş birliğinin çeşitli boyutlarıyla ele alınmasını gerektirmektedir.

Japonya'nın dış politikasında insani yardım ve barış koruma misyonları temel bir unsur olarak öne çıkarken, Türkiye bölgesel etkisini artırarak çok yönlü bir denge unsuru olmayı hedeflemektedir. Güvenlik politikaları ve diplomatik öncelikler açısından iki ülkenin farklı yaklaşımlar benimsediği görülse de, bu farklılıkların tamamlayıcı iş birlikleri yaratma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir (Pehlivanurk, 2019: 118). Japonya'nın FOIP stratejisinin bölgesel istikrarı desteklemeye ve Çin'in etkisini dengelemeye odaklandığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin Asya, Avrupa ve Orta Doğu'daki çok yönlü diplomatik angajmanlarının bu stratejiyle örtüşen noktalar taşıdığı ifade edilebilir. Özellikle enerji güvenliği, ulaştırma koridorları ve dijital altyapı projeleri gibi alanlarda iki ülkenin çıkarlarının kesişmesi, yeni iş birliği fırsatları doğurabilir.

Soğuk Savaş sonrasında Japonya ekonomik odaklı pasifist dış politikasını büyük ölçüde korumuş, ancak güvenlik alanında daha aktif bir konum almaya başlamıştır. Özellikle 2006 yılında göreve gelen Başbakan Shinzo Abe döneminde benimsenen proaktif pasifizm yaklaşımının, Japonya'nın bölgesel angajmanlarını artırarak küresel güvenlik politikalarında daha görünür bir aktör olmasını sağladığı ifade edilebilir (Esenbel, 2023: 1). Japonya'nın Orta Doğu'daki etkileşimlerinin büyük ölçüde Kalkınma Yardımı Ofisi katkılarıyla sınırlı kaldığı ve enerji güvenliğine olan bağımlılığın bu süreci şekillendirdiği gözlemlenmektedir. 11 Eylül saldırılarının ardından Japonya'nın bölgedeki angajmanlarının önemli bir dönüşüm geçirdiği ve ABD'nin askeri müdahaleleriyle paralel bir seyir izlediği öne sürülebilir (Yılmaz, 2012).

Japonya'nın FOIP stratejisi, ABD ve Birleşik Krallık gibi Batılı aktörlerle iş birliği içinde, Çin ve Rusya gibi güçlerin bölgesel etkisini dengelemeyi amaçlamaktadır (Esenbel, 2023: 1). Türkiye'nin bu stratejiye nasıl entegre olabileceği ise, jeopolitik konumu ve Çin ile ekonomik ilişkileri bağlamında çok boyutlu bir çerçevede ele alınmalıdır.

Türkiye, Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) kapsamında önemli bir bağlantı noktası olarak konumlanırken, Japonya'nın FOIP stratejisi, Çin'in bu küresel ekonomik ağına alternatif bir yapı oluşturmayı hedeflemektedir. Japonya, Çin'in BRI projesiyle genişleyen ekonomik nüfuzunu bölgesel bir meydan okuma olarak görmekte ve Türkiye'nin bu projeye dâhil olmasını stratejik bir değişken olarak değerlendirmektedir. Özellikle Çin'in Türkiye'deki altyapı projelerine ve finansal yatırımlara artan ilgisinin, Japonya açısından hem ekonomik hem de jeopolitik rekabet alanı oluşturduğu gözlemlenmektedir. Tokyo yönetimi, Türkiye'nin bu projelerden ekonomik fayda sağlamasını doğal görmekle birlikte, Çin ile aşırı bağımlı bir ekonomik ilişki geliştirmesinin Türkiye'nin

FOIP içindeki stratejik rolünü zayıflatabileceğini düşünmektedir. Bu bağlamda Japonya, Türkiye'nin Çin ile ekonomik ortaklıklarını dengeleyecek alternatif iş birliği mekanizmaları oluşturmasını teşvik etmektedir.

Türkiye, FOIP kapsamında Japonya ve ABD ile daha yakın bir iş birliği geliştirme potansiyeline sahip olmakla birlikte, Çin ile ekonomik bağlarını da korumak durumundadır. Türkiye açısından kritik olan, Çin ile ekonomik entegrasyonunu sürdürürken, Batı ittifakı içindeki konumunu sağlamlaştırmak ve Japonya ile stratejik ortaklığını güçlendirmektir. Türkiye'nin FOIP kapsamındaki rolü, yalnızca jeopolitik konumuyla değil, Batı ile ilişkilerinin seyri ve Çin ile geliştirdiği ekonomik ortaklıkların kapsamı ile şekillenecektir. Bu çerçevede Türkiye'nin, Çin ile ekonomik ortaklıklarını sürdürürken FOIP'in sunduğu alternatif ittifaklarla bu durumu dengeleyecek bir strateji geliştirmesi gerektiği ifade edilebilir.

Japonya'nın Türkiye ile ilişkileri, stratejik bir boyut kazanmaktadır. Japonya, Türkiye'yi NATO üyesi ve jeopolitik konumu itibarıyla Avrupa, Orta Doğu ve Asya arasında köprü işlevi gören bir bölgesel aktör olarak değerlendirmektedir (Esenbel, 2023: 1). Japonya Dışişleri Bakanlığı'nın 2022 Diploması Mavi Kitabı'nda Türkiye'nin jeopolitik açıdan kritik bir aktör olduğu ve çok yönlü diplomasisiyle Asya, Avrupa, ABD ve Orta Doğu'da etkili bir konumda yer aldığı belirtilmektedir (Tuna, 2024: 259). Türkiye'nin NATO üyeliği, AB adaylığı ve ABD ile güvenlik bağlarını sürdürme çabası, Japonya'nın Türkiye'ye yönelik bakış açısında uzun vadeli bir iyimserlik oluşturmuş olabilir (Pehlivanurk, 2019: 120).

Sonuç olarak, Japonya ve Türkiye arasındaki stratejik iş birliğinin güçlendirilmesi, iki ülkenin uluslararası arenadaki konumlarını pekiştirme potansiyeline sahiptir. Japonya'nın Türkiye'yi jeopolitik olarak kritik bir aktör olarak değerlendirmesi ve Türkiye'nin Japonya ile ekonomik, diplomatik ve güvenlik iş birliklerini geliştirme yönündeki politikaları, ikili ilişkilerin geleceğini şekillendiren başlıca dinamikler arasında sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Anadolu Ajansı. (2014). Türk-Japon Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Kurulacak, <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/turk-japon-bilim-ve-teknoloji-universitesi-kurulacak/192258> (E.T.: 01.03.2025).
- Anadolu Ajansı. (2018). Kayseri’de Japon Panasonic Ortaklı Güneş Enerjisi Yatırımının İlk Fazı Devrede, <https://www.aa.com.tr/ekonomi/kayseride-japon-panasonic-ortakli-gunes-enerjisi-yatiriminin-ilk-fazi-devrede/1342014> (E.T.: 19.02.2025).
- Anadolu Ajansı. (2020). Japonya, Türkiye’de Enerji Yatırımı Yapacak, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/japonya-turkiyede-enerji-yatirimi-yapacak/1814538> (E.T.: 06.03.2025).
- Anadolu Ajansı. (2023). Japonya’nın Dışişlerinden Sorumlu Devlet Bakanı Yamada: Türkiye-Japonya Dostluğu Güçlenecek, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/japonyanın-disislerinden-sorumlu-devlet-bakani-yamada-turkiye-japonya-dostlugu-guclenecek/2915332> (E.T.: 06.03.2025).
- Anadolu Ajansı. (2025). TBMM Başkanı Kurtulmuş, Japonya Temsilciler Meclisi Başkanı ve Danışma Meclisi Başkanı ile Görüştü, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/tbmm-baskani-kurtulmus-japonya-temsilciler-meclesi-baskani-ve-danisma-meclesi-baskani-ile-gorustu/3484996> (E.T.: 02.03.2025).
- Bianet. (2019). Türkiye’nin Nükleer Projelerinde İlk İptal: Erdoğan Açıkladı, Sinop’a Santral Yapılmayacak, <https://bianet.org/haber/turkiye-nin-nukleer-projelerinde-ilk-iptal-erdogan-acikladi-sinop-a-santral-yapilmayacak-209833> (E.T.: 12.01.2025).
- Daily Sabah. (2022). Turkey, Japan to Improve Cooperation on Multilateral Platforms, <https://www.dailysabah.com/politics/turkey-japan-to-improve-cooperation-on-multilateral-platforms/news> (E.T.: 22.02.2025).
- Esenbel, S. (2023). Japan as a Pivot for Turkey? The Japanese Perspective on the Making of a New World Order, Transcontinental Maritime Alliances, the Ukraine Crisis, and the End of Multipolarity. *Global Perspectives*, 4(1), 1-15.
- Ivanova, I. ve Ledovskaya, O. (2016). Turkey and Japan: Partnership is Gaining Strength. *Восточная аналитика*, 11, 89-99.
- İhlas Haber Ajansı. (2023). Japonya Büyükelçisi Korkut Güngen, Türk-Japon İlişkilerini Değerlendirdi, <https://www.ihf.com.tr/haber-japonya-buyukelcisi-korkut-gungen-turk-japon-iliskilerini-degerlendirdi-1183747> (E.T.: 06.03.2025).
- Japonya Büyükelçiliği, Türkiye. (2024). Japonya ile Türkiye Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 100. Yıldönümü, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_tr/JaponyaTurkiye100.html (E.T.: 01.03.2025).
- Japonya Büyükelçiliği, Türkiye. (2025). Türkiye ve Japonya Arasındaki Diplomatik İlişkilerin 100. Yılı Etkinlik Listesi, https://www.tr.emb-japan.go.jp/itpr_tr/100Etkinlik.html (E.T.: 04.03.2025).
- Kōhei, I. (2024). Japan and Turkey: A Century of Imperial Patronage and Mutual Aid, *Nippon.com*, <https://www.nippon.com/en/in-depth/d01079/japan-and-turkey-a-century-of-imperial-patronage-and-mutual-aid.html> (E.T.: 12.02.2025).
- Miller, J. B. (2014). Japan’s Strategic Push With Turkey, *The Diplomat*, <https://thediplomat.com/2014/03/japans-strategic-push-with-turkey/> (E.T.: 01.03.2025).
- Morrison, S. (2014). Japan and Turkey: The Contours and Current Status of an Economic Partnership/ free trade Agreement. *Insight Turkey*, 16(2), 183-195.
- NTV. (2014). Erdoğan: Türk-Japon Üniversitesi Kurulacak, <https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogan-turk-japon-universitesi-kurulacak,kNhK3tfj5UWqoFRQP9ZXNg> (E.T.: 06.03.2025).
- Pehlivanur, B. (2019). The Effects of National Role Conceptions on Bilateral Relations: Japan—Turkey Relationship in Quests of Identity. *Asia-Pacific Review*, 26(2), 105-126.
- Sabah. (2015). Japon Mühendis Riyoichi Kishi’nin Anısına Dikilen Anıt Açılıyor, <https://www.sabah.com.tr/video/yasam/japon-muhendis-riyoichi-kishinin-anisina-dikilen-anit-aciliyor> (E.T.: 06.03.2025).
- Son Dakika. (2024). Japonya İmparatoru Naruhito’nun Doğum Günü ve Türk-Japon Dostluğu, <https://www.sondakika.com/guncel/haber-japonya-imparatoru-naruhito-nun-dogum-gunu-ve-turk-16882419/> (E.T.: 06.03.2025).
- Taşan, D.Ş. (2024). Asya’nın İki Ayrı Ucunda Yeşeren 100 Yıllık Dostluk: Türkiye ile Japonya, *Gazete Kadıköy*, <https://www.gazetekadikoy.com.tr/kultur-sanat/asyanın-iki-ayri-ucunda-yeseren-100-yillik-dostluk-turkiye-ile-japonya> (E.T.: 01.03.2025).

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2015). İyiliği Keşfetmenin Hikayesi: Ertuğrul 1890 Seyirciyle Buluşuyor, <https://basin.ktb.gov.tr/TR-149729/iyiligi-kesfetmenin-hikayesi-ertugrul-1890-seyirciyle-bulusuyor.html> (E.T.: 06.02.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2025). Türkiye-Japonya Siyasi İlişkileri. *T.C. Dışişleri Bakanlığı*, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-japonya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (E.T.: 25.02.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Japonya Ekonomisi, https://www.mfa.gov.tr/japonya_ekonomisi.tr.mfa (E.T.: 06.03.2025).
- Tepealtı, F. (2024). Türkiye-Japonya İlişkileri: Yüz Yıllık Bir Değerlendirme. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 53, 136-156.
- Tuna, F. (2024). 6 Şubat depremleri bağlamında 2023 yılı Türk-Japon ilişkileri. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Türkiye-Japonya Diplomatik İlişkilerinin 100. Yılı Özel Sayısı*, 256-271.
- Turp, M. (2020). Türkiye-Japonya Arasında Diplomatik İlişkilerin Yeniden Tesisi ve Siyasi-İktisadi İlişkiler (1951-1960). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 69, 653-669.
- VOA Türkçe. (2013). Marmaray: Türk-Japon İşbirliğinde Kilometre Taşı, <https://www.voaturkce.com/a/marmaray-turk-japon-isbirliginde-kilometre-tasi/1790993.html> (E.T.: 06.02.2025).
- Yılmaz, Ş. (2012). Turkey-Japan Relations: Need to Think Beyond Trade – Analysis, *Eurasia Review*, <https://www.eurasiareview.com/25012012-turkey-japan-relations-need-to-think-beyond-trade-analysis/> (E.T.: 01.03.2025).
- Yirmidört TV. (2024a). 100'üncü Yıl Kutlamasında Duyurdu: Türkiye ile İlişkileri Daha da Güçlendireceğiz, <https://www.yirmidort.tv/gundem/100uncu-yil-kutlamasinda-duyurdu-turkiye-ile-iliskileri-daha-da-guclendirecegiz-157486> (E.T.: 16.02.2025).
- Yirmidört TV. (2024b). İki Ülke Arasındaki Dostluğa İşaret Etti: Türkiye ile Olan İlişkilerimizin Geleceği Aydınlik, <https://www.yirmidort.tv/dunya/iki-ulke-arasindaki-dostluga-isaret-etti-turkiye-ile-olan-iliskilerimizin-gelecegi-aydinlik-148346> (E.T.: 20.02.2025).

MİLENYUMUN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE’NİN BALKAN POLİTİKASI

Gönül Tezcan¹

GİRİŞ

Balkanlar, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer alan; dağlık yapısıyla öne çıkan, yüzyıllar boyunca farklı kavimlerin geçiş veya yerleşim noktası olmuş, çok etnikli, çok kültürlü ve çok dinli bir coğrafyadır (Wachtel, 2022: 13-21). Antik Yunan, Roma, Bizans ve son olarak Osmanlı medeniyetlerinin etkisiyle şekillenen bu bölge, Osmanlı mirasını devralan Türkiye Cumhuriyeti açısından tarihsel ve kültürel bağlarının güçlü olduğu bir coğrafya olmasının yanı sıra, hem güvenlik ve istikrar açısından içinde yer aldığı bölgenin kilit unsurlarından biri hem de ekonomik ve ticari açıdan geniş fırsatlar sunan bir alan olması nedeniyle stratejik bir öneme sahiptir.

Türkiye Cumhuriyeti hem jeopolitik konumu hem de tarihsel mirası doğrultusunda kuruluşundan itibaren Balkan coğrafyasıyla yakın temas içinde olmuş ve bu bölgede barış ile istikrarı temel alan bir politika benimsemiştir. Tarihsel bağlar, Türkiye’deki Balkan kökenli nüfus, bölgedeki Türk ve Müslüman topluluklarla sürdürülen ilişkiler ile Balkanların jeopolitik konumu, Türkiye açısından bölgeyi önemli kılmakta ve Türkiye’nin Balkan politikasının şekillenmesinde belirleyici rol oynamaktadır. (Sancaktar, 2013: 620).

Türkiye Cumhuriyeti’nin Balkanlara yönelik dış politikası, kuruluşundan bu yana uluslararası konjonktüre paralel olarak önemli dönüşümler geçirmiştir. Lozan Antlaşması sonrasında statükoyu koruma ve barış odaklı bir yaklaşım benimseyen Ankara, Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakına entegre olarak Balkanlar’da güvenlik eksenli bir politika izlemiştir. 1990’larda Yugoslavya’nın dağılmasıyla ortaya çıkan krizlerde insani ve diplomatik girişimlerle ön plana çıkan Türkiye, 2000’lerden itibaren Ahmet Davutoğlu’nun (2001) “Stratejik Derinlik” doktrini çerçevesinde siyasi arabuluculuk, ekonomik entegrasyon ve kültürel yumuşak güç unsurlarını kullanan proaktif bir politika yürütmüştür.

Türkiye’nin resmi Balkan politikası, “bölgesel sahiplenme” ve “kapsayıcılık” ilkeleri doğrultusunda, dört temel eksen üzerine- “üst düzey siyasi diyalog, herkes için güvenlik, azami ekonomik entegrasyon ve bölgedeki çok etnili,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0001-8014-2794, gkucukyuru@adu.edu.tr.

çok kültürlü, çok dinli toplumsal yapıların muhafazası”- inşa edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a). Türkiye, tarih boyunca çatışma ve savaşlarla yorgun düşmüş Balkan coğrafyasında istikrar ve barışın tesis edilmesi ve korunmasına hizmet eden her türlü çabanın içerisinde olmuştur. Bu çerçevede bölgenin Avro-Atlantik yapılarla entegrasyonunu ve bölgesel işbirliği girişimlerini desteklemiş; Bosna-Hersek ve Kosova’da oluşturulan uluslararası askeri ve sivil mekanizmalarda yer almıştır. Ayrıca, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan ile gerçekleştirilen üçlü danışma mekanizmaları vasıtasıyla bölgesel iş birliği ve iyi komşuluk ilişkilerinin gelişimi için öncü bir rol üstlenmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a).

Türkiye’nin Balkan politikasının ekonomik ve kültürel boyutları da 2000’lerden itibaren belirgin bir ivme kazanmış ve bölgeyle ilişkiler çok boyutlu bir yapıya kavuşmuştur. Ekonomik alanda Türkiye, Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) yoluyla Balkan ülkeleriyle ticaret hacmini genişletmiş, Türk şirketleri bankacılık, inşaat, enerji ve sanayi gibi sektörlerde önemli yatırımlara imza atmıştır. Türk Eximbank kredileri, kalkınma projeleri ve altyapı yatırımları ile Türkiye, bölge ekonomilerinde aktif bir aktör haline gelmiştir (Ekinci, 2023).

Tarihi ve kültürel ilişkiler ise Türkiye-Balkanlar ilişkilerinde Osmanlı mirası zemininde yükselmekte olan bir diğer önemli boyut olmuştur. Türkiye, yumuşak güç politikası çerçevesinde TİKA (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı), Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı ve Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar aracılığıyla kültürel mirası koruma, eğitim ve dini işbirliği alanlarında projeler yürütmüştür. Balkanlarda Osmanlı döneminden kalan tarihî yapılar restore edilmiş, Türkçe dil kursları ve burs programları ile kültürel etkileşim artırılmıştır. Türk televizyon dizilerinin popülerliği, Türkiye’nin bölgedeki görünürlüğünü pekiştiren bir unsur haline gelirken, medya ve akademik iş birlikleri de Türkiye’nin Balkan coğrafyasındaki yumuşak gücünü desteklemiştir (Ekinci, 2023).

Türk dış politikasında özel bir öneme haiz olan Balkanlar, bugün hala daha fazla keşfedilmeye açık bir bölge niteliğindedir. Çalışmanın amacı, yüzyıllar öncesinden gelen bağlar ışığında, Türkiye Cumhuriyeti’nin 21. Yüzyılın ilk çeyreğindeki Balkan politikalarını incelemek ve geleceğe yönelik bir perspektif sunmaktır. Çalışmanın odak noktası milenyum dönemi Türk dış politikasıdır. Ancak söz konusu dönemi daha iyi analiz edebilmek ve Türkiye’nin Balkan politikasındaki değişim ve devamlılıkları ortaya koymak adına, cumhuriyetin kuruluşundan 1990’ların sonuna dek olan dönem, zaman esaslı üç alt başlıkta incelenmiştir: Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1945), Soğuk Savaş dönemi (1945-1989) ve Soğuk savaş sonrası dönem (1990-2000). İkinci bölümde 2000’li yıllarda sürdürülen Türk dış politikası incelenirken, zamansal değil, konu bazlı bir ayırım yapılmış ve Dışişleri Bakanlığı’nın resmi politikasına

paralel olarak Türkiye'nin Balkan politikası dört alt başlıkta ele alınmıştır: siyasi diyalog ve arabuluculuk, kapsayıcı güvenlik, ekonomik entegrasyon ile tarihi, kültürel ve insani ilişkiler.

1923-2000 DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN BALKAN POLİTİKASI

20. yüzyıl boyunca Türkiye'nin Balkanlara yönelik dış politikası uluslararası sistemin dönüşümleri ve bölgesel dinamikler doğrultusunda evrilmiştir. Cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye, bölgeyle ilişkilerini barış, istikrar ve karşılıklı iş birliği ilkeleri temelinde şekillendirmeye çalışmış; zaman içinde bu ilişkiler ideolojik kutuplaşmalar, güvenlik tehditleri ve etnik çatışmalar gibi çok katmanlı meselelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu zaman diliminde Türkiye'nin Balkan politikasını 1923–1945 arasında barışçıl diplomasiyi önceleyen ve statükoyu korumayı hedefleyen Erken Cumhuriyet Dönemi; 1945–1989 yılları arasında Soğuk Savaş koşullarında güvenlik temelli ittifak arayışlarının öne çıktığı dönem ve son olarak, 1990'lı yıllarda Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni bölgesel fırsatlar ve krizler çerçevesinde Türkiye'nin yeniden aktif bir Balkan politikası geliştirmeye başladığı dönem olarak üçe ayırmak mümkündür.

Erken Cumhuriyet Döneminde Balkanlar'la İlişkiler (1923-1945)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmaları, savaş öncesinde egemen güçler olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya ile Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasına yol açarak Balkanlar ve Avrupa'da köklü siyasi değişimlere ve güç boşluğuna neden olmuştur. Paris Barış Konferansı (1919) sonucunda Almanya ile Versailles, Avusturya ile Saint-Germain, Bulgaristan ile Neuilly, Macaristan ile Trianon ve Osmanlı devleti ile Sevr Antlaşmaları imzalanmış ve bölgenin siyasi haritası yeniden şekillenmiştir (Sander, 1989:284-287). Türk milleti ise Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyerek kurtuluş mücadelesini vermiş ve 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. 29 Ekim 1923'te ise Türkiye Cumhuriyeti ilan edilmiştir (Sander, 1989: 290-295).

Birinci Dünya Savaşı sonrası Balkanlar, siyasal istikrarsızlık, ekonomik krizler ve otoriter rejimlerin yükselişiyle derin bir bunalım yaşamıştır. Revizyonist Bulgaristan ile diğer devletler arasındaki gerilimler bölgesel çatışmaları körüklerken, büyük güçlerin nüfuz mücadelesi de bölgedeki dengeleri sarsmıştır. Antlaşmalarla çizilen sınırlar ise çok etnikli yapılar içinde azınlık sorunlarını artırmış; Yugoslavya ve Romanya gibi ülkelerde iç gerilimler derinleşmiştir. Bu kırılgan yapı, Nazi Almanya'sı karşısında ortak bir savunmayı engellemiş; Bulgaristan ve Romanya Mihvere yaklaşırken, Yunanistan ve Yugoslavya savaşın kurbanları olmuştur (Eyicil, 2004:340-341).

Balkanlar iç siyasi ve ekonomik sorunlar ve büyük güçlerin müdahaleleri ile istikrarsızlık içerisinde yer alırken, Türkiye ise Balkanlarda istikrar ve barışa

katkı yapacak bir siyaset izlemeye yönelmiştir. Türkiye, Balkan ülkeleriyle dostane ilişkiler geliştirmek amacıyla Arnavutluk (1923), Bulgaristan (1925) ve Yugoslavya (1925) ile dostluk antlaşmaları imzalamış, bu anlaşmalar 1925-1926 yıllarında yürürlüğe girmiştir. Romanya ile diplomatik ilişkiler 1924'te yeniden kurulmuş, ardından 1933'te Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması imzalanmıştır (Değerli, 2008: 120).

Türkiye, barış ve dostluk odaklı dış politikasında Yunanistan ile ilişkilerine de önem vermiştir. Yunanistan, Megali İdea hedefi doğrultusunda 1919'da Batı Anadolu ve Trakya'yı işgal etmiş, ancak bu girişim Türk Kurtuluş Savaşı ile engellenmiş ve savaş, 11 Ekim 1922'de Mudanya Ateşkesi ile sona ermiştir. İki ülke arasındaki sınır, azınlıklar ve nüfus mübadelesi gibi konular Lozan Antlaşması'na taşınmış, 30 Ocak 1923'te "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi" imzalanmıştır (Değerli, 2008: 120-121). Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin normalleşmesini engelleyen başlıca unsur, mübadele sözleşmesindeki "établis" sorunu olmuştur. Her iki tarafın kavramı farklı yorumlaması, ilişkileri ciddi biçimde germiştir. Ancak artan İtalya tehdidi karşısında Yunanistan tutumunu yumuşatmış, Türkiye de olumlu karşılık vermiştir. 1930'da varılan uzlaşa ile İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri mübadele dışında tutulmuştur. Aynı dönemde ortaya çıkan Patrikhane meselesi ise, siyasete karışmama koşuluyla çözüme kavuşturulmuş, böylece iki ülke arasında ilişkilerin istikrara kavuşması yönünde önemli bir adım atılmıştır (Sander, 2007: 94-95). Venizelos Ekim 1930'da Türkiye'yi ziyaret etmiş, Şubat 1931'de iki ülke arasında ikili bir anlaşma imzalanmıştır. Hatta 1934'te Yunan lider Venizelos, Atatürk'ün Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterilmesini teklif etmiştir (Eyicil, 2004: 334; Değerli, 2008: 121).

1923 Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye, Atatürk'ün "yurtta barış, dünyada barış" ilkesine dayalı, gerçekçi ve barışçıl bir dış politika benimsemiştir. Yeni Cumhuriyet, yayılcı ya da maceracı dış politikalardan uzak durmuş; Yunanistan, İngiltere, Fransa ve hatta İtalya ile ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır. Türkiye, uluslararası barış girişimlerine aktif katılım göstermiş; Milletler Cemiyeti üyeliğini kabul etmiş ve Briand-Kellogg Paketi'ne ilk imza atan ülkelerden biri olmuştur (Sander, 2007: 91-92). Türkiye 1930'lu yıllarda Yunanistan ile iş birliği içinde, Balkan devletleri arasında birlik oluşturmayı ve dış müdahalelere karşı ortak hareket etmeyi desteklemiştir. Ancak Birinci (1930) ve İkinci (1931) Balkan Konferansları ekonomik ve kültürel iş birliğini teşvik etse de, azınlık meseleleri nedeniyle gerginlikler yaşanmıştır. Üçüncü (1932) ve Dördüncü (1933) Konferanslar ise, Bulgaristan'ın revizyonist politikaları nedeniyle sınırlı başarı sağlamıştır (Değerli, 2008: 121-125).

Balkan Konferansları ile bölgesel iş birliğini güçlendirme ve statükoyu koruma çabalarını sürdüren Türkiye, bu doğrultuda atılan en somut adımlardan

biri olan Balkan Antantının (1934) oluşumunda da aktif rol üstlenmiştir. Konferanslardan çıkan iş birliği fikri, Türkiye, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ın katılımıyla resmi bir güvenlik ve savunma anlaşmasına dönüşmüş; böylece Türkiye'nin Balkanlardaki barış ve istikrarı pekiştirme politikası kurumsal bir çerçeve kazanmıştır. Antantın temel amacı, Balkan ülkelerinin sınırlarını karşılıklı olarak güvence altına almak, statükoyu korumak ve revizyonist tehditlere karşı ortak bir duruş sergilemektir. Özellikle Bulgaristan'ın toprak taleplerine ve İtalya'nın yayılmacı politikalarına karşı bölgesel güvenliği sağlamayı hedeflemiştir. Balkan Antantı, ilk yıllarında bölgesel barışı desteklemiş ve 1936 Montrö Boğazlar Konferansı'nda Türkiye'nin tezleri üye ülkelerce savunulmuştur. Ancak, askeri bir mekanizma içermemesi büyük bir zayıflık olmuş, Almanya ve İtalya'nın etkisinin artmasıyla özellikle Romanya ve Yugoslavya yön değiştirerek antantın dayanışmasını zayıflatmıştır. 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ve II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Balkan Antantı işlevini kaybederek 1941'de resmen sona ermiştir (Aydın, 2022). Balkan ülkeleri arasındaki iş birliği tarihinde önemli bir uluslararası anlaşma olan Balkan Paktı, büyük güçlerin yönlendirmesi olmadan, tamamen bölge ülkelerinin girişimiyle ortaya çıkmış olması bakımından dikkate değerdir (Demirtaş, 2013: 167).

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle başlayan İkinci Dünya Savaşı, kısa sürede Avrupa'ya yayılmış ve Balkanlar da bu çatışmanın etkileriyle karşı karşıya kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye, tarafsızlık politikası izleyerek Balkanlar'daki savaşa doğrudan dahil olmamış, ancak sınır güvenliğini sağlamak ve bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip etmek zorunda kalmıştır. Almanya ve SSCB'nin etkisi altına giren Balkan ülkeleri, Türkiye'nin denge siyaseti izlemesini gerektirmiştir. Savaşın sonlarına doğru Müttefik Devletlerle daha yakın temas kuran Türkiye, 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek savaş sonrası düzenin şekillenmesinde Batı Bloku içinde yer alma niyetini ortaya koymuştur (Sarıçoban, 2020).

Sonuç olarak, Türkiye'nin Erken Cumhuriyet Dönemi Balkan politikası, öncelikle barış ve statükonun korunmasına, ardından savaşın getirdiği tehditler karşısında tarafsızlığını sürdürmeye odaklanmıştır. 1945 itibarıyla yeni bir uluslararası düzen şekillenirken, Türkiye'nin Balkanlardaki pozisyonu Soğuk Savaş'ın başlangıcıyla birlikte farklı bir yönelim kazanacaktır.

Soğuk Savaş Döneminde Balkanlar'la İlişkiler (1945-1989)

Soğuk Savaş, II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Sovyetler Birliği arasında politik, ekonomik ve ideolojik alanlarda yürütülen sınırlı ancak sürekli bir rekabet dönemidir. Bu süreçte Batı, Sovyet yayılmacılığını sınırlandırmaya çalışırken, Sovyetler ise Doğu Avrupa üzerindeki kontrolünü güvenlik gerekçesiyle sürdürmek istemiştir. Krizler, ittifaklar ve silahlanma yarışıyla

şekillenen bu dönem, 1991’de Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla sona ermiştir (Britannica, 2025). II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu uluslararası sistemde Türkiye, Sovyetler Birliği’nden gelen güvenlik tehdidine karşı Batı Bloğuna yönelmiş ve 1952 yılında NATO’ya üye olarak bu doğrultuda dış politikasını yeniden yapılandırmıştır. Bu gelişmeler, Türkiye’nin Balkan politikasına da yansımış, ülke bu dönemde bölgesel güvenlik anlayışını Batı ittifakıyla uyumlu bir çizgide şekillendirmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye’nin bölgesel güvenlik anlayışı, yalnızca NATO üyeliğiyle sınırlı kalmamış; Balkanlar’da da yeni ittifak arayışlarına zemin hazırlamıştır. 1953 tarihli İkinci Balkan Pakti, Soğuk Savaş koşullarında Türkiye, Yunanistan ve 1948’den itibaren Doğu Bloğundan ayrılarak bağımsız bir çizgiye kayan Yugoslavya’nın Sovyet tehdidine karşı ortak savunma amacıyla oluşturduğu bir bölgesel ittifaktır. Türkiye, NATO üyeliği sonrası ABD ve İngiltere’nin teşvikiyle Balkanlar’da daha aktif bir rol üstlenmiş; özellikle Bulgaristan’dan gelen tehditler ve Sovyet baskısı, Türkiye’nin güvenlik politikalarını belirlemiştir. Bu pakt, Balkanlar’da Sovyet nüfuzuna karşı denge kurma girişimi olarak Türkiye’nin Soğuk Savaş dönemindeki dış politikasında önemli bir dönüm noktasıdır (Mithat Aydın, 2022). Pakt siyasi ve askeri düzeyde iş birliği mekanizmaları kurmayı amaçlamış, fakat Yugoslavya’nın Sovyetlerle yakınlaşması ve Türk-Yunan ilişkilerinde Kıbrıs nedeniyle yaşanan gerilim, Paktın etkinliğini kısa sürede zayıflatmıştır (Mehmet Aydın, 2022: 180-182).

Nitekim 1950’lerin sonlarında Belgrad yönetimi yeniden tarafsızlık politikasına yönelirken, NATO çatısı altında birlikte olan iki komşu ülke Türkiye ile Yunanistan, tarihten gelen derin güvensizlik hissini özellikle Kıbrıs meselesi üzerinden canlı tutmayı sürdürmüştür (Yılmaz: 2008: 27-28). 1967–1974 yılları arasında Yunanistan’da iktidarda bulunan Albaylar Cuntası, Enosis (Kıbrıs’ın Yunanistan’a ilhaki) hedefi doğrultusunda Kıbrıs Türklerine yönelik baskı ve şiddet politikaları uygulamaya başlamıştır. Türkiye ise bu gelişmelere 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile yanıt vermiştir. 1980’li yıllarda ise Yunanistan’ın iç siyasetinde Türkiye karşıtlığı, önemli bir dış politika söylemi haline gelmiştir (Emiroğlu ve Cengiz, 2021: 99-100). Bu dönemde Türk-Yunan ilişkilerinde öne çıkan diğer sorunlar Batı Trakya ve İstanbul’daki azınlıkların durumu, Patrikhane konusu ve Ege sorunları olmuştur (Yılmaz: 2008: 28).

Dolayısıyla Soğuk Savaş’ın ikinci yarısında Türkiye’nin Balkan politikasında çok taraflı girişimler zayıflamış; Ankara, bölgedeki müttefiki olan tek ülke Yunanistan’la ilişkileri bozulunca Balkanlarda etkili olma imkânını büyük ölçüde kaybetmiştir (Mithat Aydın, 2022). Ancak yine de NATO çerçevesinde komünizm tehdidine karşı pozisyonunu korumuş, Bulgaristan ve Arnavutluk ile ilişkilerini sınırlı tutarken, Yugoslavya ve Romanya ile ihtiyatlı bir diyalog sürdürmüştür. Bu dönemde Bulgaristan Türklerinin durumu da

önemli bir sorun haline gelmiş ve 1950–51’de yaklaşık 150 bin kişi Türkiye’ye göç etmiştir (Kâmil, 2024).

Yumuşama döneminde (detant) karşıt bloklar arasında gelişen ilişkiler sayesinde Türkiye, bölgeye yönelik daha aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Bunun bir yansıması olarak, 1968 yılında Sofya ve Ankara arasında imzalanan Göç ve Aile Birleşimi Anlaşması, Bulgaristan’ın 1950’lerde uyguladığı zorunlu göç politikaları nedeniyle ayrılan aileleri bir araya getirmeyi amaçlamıştır (Demirtaş, 2013: 167). Ne var ki 1980’lere kadar Türkiye ile Bulgaristan arasındaki göç sorunu kontrollü biçimde yönetilmiş olsa da 1984’te başlatılan asimilasyon politikaları ilişkileri ciddi biçimde germiştir. 1989’da yaklaşık 300 bin Türk kökenli Bulgaristan vatandaşı zorla göçe tabi tutulmuş, Türkiye bu gelişmeyi insan hakları ihlali olarak nitelendirerek sınırlarını açmış ve Bulgaristan’ı uluslararası alanda kınamıştır. Bu kriz, Soğuk Savaş’ın son yıllarında Türkiye’nin Balkan gündemindeki en önemli sorunlardan biri olmuştur (Kâmil, 2024).

Soğuk Savaş döneminde Türkiye ile Romanya arasındaki siyasi ilişkiler, tarihsel ve kültürel bağlara rağmen iki ülkenin farklı bloklarda yer alması nedeniyle sınırlı kalmıştır. 1934 tarihli Balkan Antantının bir üyesi olan Romanya’nın 1953 yılında imzalanan Balkan Paketi’ne katılmaması, iki ülkenin farklı dış politika yönelimlerinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. (Özlem, 2007:44). Öyle ki Romanya Başbakanı Stoica’nın Balkan ülkelerine 1957’de sunduğu iş birliği planı ve 1960’larda tekrarlanan işbirliği toplantıları Türkiye tarafından kendisinin NATO’dan uzaklaştırılacağı endişesiyle benimsenmemiştir (Gürsoy ve Gencalp, 2021: 148).

Özetle, Soğuk Savaş boyunca Türkiye’nin Balkan politikasını belirleyen başlıca unsur ideolojik kampaşma olmuştur. NATO üyesi olarak Türkiye, Balkanların batısında Yugoslavya ile dönemsel ittifak arayışına girse de bu çaba sınırlı kalmış; Yunanistan ile rekabet ve komşu komünist rejimlerle gerilim, Ankara’nın bölgeye etkisini daraltmıştır. 1980’lere gelindiğinde Balkanlar’da Türkiye’nin nüfuzu düşük seyrederken, ilgisi ise ağırlıklı olarak soydaşların hakları ve güvenliği konularıyla sınırlı bir görünüm arz etmiştir.

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Balkanlar’la İlişkiler (1990-2000)

Balkanlar Türk dış politikasında her zaman müstesna bir yer iştigal etmiş olsa da Türkiye’nin bölgede etkin rol oynaması ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde mümkün olabilmıştır. 1989’da Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve akabinde Yugoslavya’nın dağılması, Türkiye’ye Balkan politikasında yeni fırsatlar ve sorumluluklar getirmiştir. Ankara, bağımsızlığını ilan eden yeni Balkan devletlerini ilk tanıyan ülkeler içerisinde yer almıştır.

Neorealist kurama göre, uluslararası sistemdeki değişim genellikle büyük güçlerin sayısındaki azalma veya artış ya da devletlerin göreceli kapasitelerindeki

farklılaşmalardan kaynaklanmaktadır. 1990'lı yıllarda hem küresel düzeyde yaşanan dönüşümler hem de Türkiye'nin ekonomik ve demografik gücünde görülen artış, Ankara'nın Balkanlar'da yeni dış politika açılımları geliştirmesini, arabuluculuk rollerini üstlenmesini ve alternatif stratejiler üretmesini mümkün kılmıştır. Aynı dönemde, Bosna Savaşı'nın etkisiyle Türkiye'nin Osmanlı mirası da dış politika söylemlerinde daha görünür hale gelmiştir (Demirtaş, 2013: 165).

Bu dönemde Türkiye'nin Balkanlara yaklaşımındaki temel kaygılar üç başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki güvenlik boyutudur. Bölgenin Türkiye'ye coğrafi yakınlığı nedeniyle burada yaşanabilecek krizlerin Türkiye'yi doğrudan etkilemesi ve organize suç, düzensiz göç gibi sorunlara yol açması ihtimali vardır. Bu nedenle 1990'larda Türkiye'nin Balkan gündemi, Yugoslavya savaşları nedeniyle ağırlıklı olarak güvenlik konularına odaklanmıştır. Bu dönemde, kendine uluslararası sistemde yeni bir kimlik ve yer arayışında olan Türkiye'nin, Bosna ve Kosova Savaşları sırasında izlediği dış politika, bu kimlik arayışının önemli bir yansıması olmuştur (Demirtaş, 2013: 167; Ekinci, 2018: s.164). İkincisi ekonomik çıkarların belirleyiciliğidir. Türkiye, 1980'lerden itibaren izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisi kapsamında Balkanlarla ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemekte; bunun için bölgenin kalkınması ve barış ile istikrar içinde olması önem arz etmektedir. Üçüncüsü, sosyo-kültürel bağların gelişimidir. Ortak tarih, kültürel yakınlık ve sosyal ilişkilerin, Türkiye'nin bölgeye özel bir ilgi göstermesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye, özellikle bölgedeki Türk ve Müslüman topluluklara ekonomik, eğitsel ve sosyal destek sunmayı kendisine bir sorumluluk olarak addetmektedir (Ekinci, 2018: 164).

Türkiye'nin bölgeye yönelik bu çok boyutlu yaklaşımı, özellikle Yugoslavya'nın dağılma sürecinde izlenen politikalar üzerinden somut biçimde gözlemlenebilmektedir. 1990-1991 yıllarında Türkiye, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasına karşı çıkarak, bölgenin bütünlüğünün korunması ve sorunların barışçıl yollarla çözülmesini savunmuştur. Türkiye, olası bir istikrarsızlığın kendi güvenliğini tehdit edeceğini ve benzer etnik temelli ayrışmaların kendi iç politik dengelerini de etkileyebileceğini düşünmüştür. Ancak bağımsızlık ilanlarının artması ve uluslararası tanımların başlamasıyla birlikte, Ankara realist bir politika değişikliğine giderek, 6 Şubat 1992'de Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek'in bağımsızlıklarını tanımıştır (Sancaktar, 2013: 647-648).

Yugoslavya dağılırken en kanlı çatışmalar Bosna'da yaşanmış, Müslüman Boşnaklar, daha sonra Uluslararası Ceza Mahkemesince de kabul edilen soykırım ve etnik temizliğe maruz kalmıştır. Bosna Savaşı'nın başlangıcından itibaren Türkiye, Bosna'nın toprak bütünlüğünü savunmuş, Boşnak halkının

ve hükümetinin yanında yer almış; uluslararası platformlarda Boşnakların korunması adına askeri müdahalenin gerekliliğini savunan aktif bir dış politika izlemiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, İslam Konferansı Örgütü'nü (Organization of Islamic Cooperation) olağanüstü toplantıya çağırarak çatışmanın çözümüne yönelik bir eylem planı sunmuştur. Ayrıca, bir Balkan Konferansı organize etmiş ve Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve NATO nezdinde Batılı müttefiklerini askeri müdahaleye ikna etmek için çeşitli diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra, Boşnaklar ve Hırvatlar arasında uzlaşma sağlanması adına da çaba göstermiştir (Demirtaş, 2013: 167-168). Türkiye'nin, BM'de sunduğu "Bosna İçin İki Aşamalı Eylem Planı" dikkat çekmiş; Ankara aynı zamanda NATO ve ABD'de nezdinde de askeri müdahaleyi talep eden görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türkiye hem BM Koruma Gücüne (UNPROFOR) asker göndermiş, hem de ABD'nin başlattığı insani hava operasyonuna katılmıştır. Savaşı sonlandıran Dayton Barış Anlaşması'nın uygulanmasını denetlemek üzere oluşturulan Barışı Uygulama Konseyi (Peace Implementation Council/PIC) içerisindeki 55 devletten biri olmuştur. Genel olarak Türkiye, savaş süresince istikrarlı, proaktif ve kararlı bir dış politika benimsemiştir (Sancaktar, 2013: 648-651).

Kosova Savaşı sürecinde ise Türkiye, başlangıçta Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü savunmakla birlikte, gelişen koşullar karşısında politik yönelimini değiştirmiştir. İlk aşamada Kosovalı Arnavutlara diplomatik destek verilmiş, ancak bağımsızlıkları tanınmamıştır. 1998'de çatışmaların şiddetlenmesiyle Türkiye aktif diplomatik girişimlerde bulunmuş, Batılı ülkelerin çözüm girişimlerine destek vermiş, 1999'da ise NATO'nun hava harekâtına katılarak Kosova'nın bağımsızlığını açıkça desteklemiştir. Türkiye'nin Kosova'ya sunduğu destekte bölgedeki Müslüman nüfusla dini ve etnik bağları, Türk kamuoyunun ve Türkiye'deki Arnavut nüfusun beklentileri, Batılı müttefiklerin Kosova'yı destekliyor olmaları, Ankara'nın Balkanlar'ı yeni bir dış politika açılım sahası olarak değerlendirme arzusu ve Yunanistan'a karşı bölgesel denge oluşturma çabası etkili olmuştur. Benzer bir yaklaşımla Türkiye, Yunanistan'a karşı Makedonya'yı da destekleyerek bölgedeki güç dengelerinde etkili olmayı hedeflemiştir (Sancaktar, 2013: 652). Demirtaş'a göre (2013:168-169) Bosna Savaşı'na kıyasla Kosova Savaşı sırasında Türkiye, özellikle başlangıçta, daha düşük profilli bir dış politika yürütmüştür.

Türkiye'nin Kosova ve Bosna-Hersek politikaları, hukuki statüler, tarihsel bağlar ve güvenlik dinamikleri açısından önemli farklılıklar taşımıştır. Yugoslavya döneminde Bosna-Hersek'in federe cumhuriyet, Kosova'nın ise yalnızca özerk bölge statüsüne sahip olması, Türkiye'nin Kosova'nın bağımsızlığına başlangıçta mesafeli yaklaşmasına neden olmuştur. Ayrıca Türkiye, Boşnaklarla tarihsel, kültürel ve dini bağlar nedeniyle daha yakın

ilişkiler kurarken, Kosovalı Arnavutların Arnavutluk’u “anavatan” olarak görmesi bu yakınlığı sınırlamıştır. Öte yandan, Kosova’daki Türk azınlığın Sırp ve Arnavut milliyetçilikleri arasında yaşadığı sıkıntılar, Türkiye’nin daha temkinli bir tutum benimsemesine yol açmıştır. En kritik farklardan biri ise, Bosna’da silahlı bir yeraltı örgütü bulunmazken, Kosova’da şiddet eylemleriyle öne çıkan Kosova Kurtuluş Ordusu’nun (UÇK) varlığıdır. Türkiye PKK sorunu kapsamında terörle mücadele etmekteyken, Kosova’da UÇK’nın varlığı, Türkiye’yi mesafeli bir konumda tutmuştur. Tüm bu etkenler, Türkiye’nin Kosova krizinde tarafsızlığı esas alan bir dış politika yürütmesine, Bosna’da ise daha net biçimde Boşnakların yanında konumlanmasına neden olmuştur (Demirtaş-Coşkun, 2010: 59-60).

Bir başka eski Yugoslav ülkesi olan Kuzey Makedonya, 1991 yılında Makedonya Cumhuriyeti adıyla Yugoslavya’dan bağımsızlığını ilan etmiştir. Üsküp, dış politikasında Yunanistan ile ülkenin anayasal ismine ve Makedon kimliğine ilişkin anlaşmazlıklar yaşamış, iç siyaset ise etnik Makedonlar ile ülkedeki en büyük azınlık olan etnik Arnavutlar arasındaki gerilimlerle şekillenmiştir. Etnik Arnavut toplumu, başta anayasal düzeydeki kimlik tanımı olmak üzere, eğitim, kültürel haklar, istihdam fırsatları ve demokratik temsile ilişkin çeşitli alanlarda hissettikleri yapısal sorunların düzeltilmesi yönünde taleplerde bulunmuşlardır. Bu gerginlik 2001 yılında silahlı çatışmaya dönüşmüştür (Tezcan, 2019: 382). Türkiye, o dönemde Makedonya’yı anayasal adıyla tanıyan ilk ülke olmuştur. Aynı şekilde, Üsküp’te büyükelçi düzeyinde diplomatik temsilcilik açan ilk devlet de Türkiye’dir. Bağımsızlığını kazanmasından bu yana Türkiye, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin toprak bütünlüğünü, egemenliğini ve sınırlarının dokunulmazlığını güçlü bir şekilde desteklemektedir. Ayrıca Türkiye, ülkenin üniter devlet yapısının korunmasının yanı sıra, çok etnili ve çok kültürlü toplum yapısının sürdürülmesini de önemsemekte ve bu yöndeki çabalara destek vermektedir (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b). 1990’lı yıllarda Türkiye tarafından Kuzey Makedonya’ya sağlanan diplomatik desteğin yanı sıra krediler ve insani yardımlar, ülkenin ekonomik ve sosyal kapasitesini artırarak, Yunanistan karşısında daha dirençli bir konuma gelmesine katkı sağlamıştır (Özlem, 2020: 133).

1990’lı yıllar Yunanistan ve Sırbistan ile ilişkilerde en sorunlu yıllar olmuştur. Türkiye’nin Balkanlarda etkinliğini artırması ve Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk’la ikili ilişkilerini geliştirmesi, Yunanistan’ı çevresinde bir İslam kuşağı oluştuğu yönünde endişeye sevk etmiştir. Yunanistan Sırbistan ve Rusya’nın dahil olduğu karşıt bir Slav-Ortodoks eksen yaratmak istemiş; ancak Yugoslavya savaşları nedeniyle prestij kaybına uğrayan Sırpların yanında yer alması ve mensubu olduğu Avro-Atlantik yapılarla uyumsuz bir dış politika sergilemesi Yunanistan’ın etkinliğini kısıtlamıştır (Özlem, 2020:134). 1992

yılında Türkiye ve Yunanistan, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün (KEİ) kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Örgüt yapıları İstanbul ve Selanik'te konumlandırılmıştır. Ancak ilişkiler, özellikle 1993'te Yunanistan'da PASOK'un iktidara gelmesiyle yeniden gerilmiştir. Yunanistan'ın Kıbrıs Rum Kesimi ile ortak savunma doktrini ilan etmesi ve ardından 1995'te BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ni onaylamasıyla Ege'de karasularını genişletme girişimi, Türkiye tarafından savaş nedeni (casus belli) olarak değerlendirilmiş ve TBMM bu konuda hükümete gerekli önlemleri alma yetkisi vermiştir (Yılmaz, 2008: 30-31). Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde 2000 öncesi dönemde önemli gerilim alanları; Kardak Krizi (1996) ile somutlaşan kıta sahanlığı ve adaların statüsü sorunu, Batı Trakya Türklerine yönelik asimilasyon politikaları ve Yunanistan'ın PKK'ya verdiği dolaylı destek olmuştur. Bu bağlamda, PKK lideri Abdullah Öcalan'ın 1999'da Kenya'da Güney Kıbrıs Rum Yönetimi pasaportuyla yakalanması, Yunanistan'ın terör örgütüne sağladığı örtülü desteği gözler önüne sermiş; bu olay, ikili ilişkilerdeki güvensizliği derinleştiren bir kırılma noktası haline gelmiştir (Çaylı, 2023: 142). 1999'dan itibaren Abdullah Öcalan bunalımının aşılması, 17 Ağustos Marmara depreminin yarattığı diyalog ve yardımlaşma ortamı, Yunanistan'ın vetosunu kaldırması ile Türkiye'ye verilen AB adaylık statüsü, 1999'dan itibaren Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin normalleşmesine imkân sağlamıştır. Yine de Yunanistan, Türk-Yunan ilişkilerindeki tüm sorunları AB düzeyine taşımaktan vazgeçmemiştir (Emiroğlu& Cengiz, 2021:102).

Türkiye 1990lı yıllarda Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan ile ekonomik ilişkilerini güçlendirerek bu ülkelerle dostluk ve iş birliği anlaşmaları imzalamıştır. Bulgaristan ile 1980li yıllarda Bulgaristan Türkleri üzerinden yaşanan kriz, Soğuk Savaş sonrası dönemde yerini daha ılımlı ilişkilere bırakmıştır. Romanya ile Soğuk savaş döneminin ikinci yarısında başlayan yakınlık 1990larda özellikle ticaret hacminde büyük bir ivme yakalamıştır. Arnavutluk'la ilişkilerde Türkiye, Arnavutluk'un Soğuk Savaş sonrası ilk 10 yılda yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunlarda Tiran yönetimine güçlü destek vermiştir (Özlem, 2020:135-136). 1990lı yıllarda Bosna-Hersek ve Kosova savaşları gölgesinde geçen Türkiye- Sırbistan ilişkilerinin ivme kazanması içinse 2000li yılları beklemek gerekecektir.

Genel olarak 1990'lar, Türkiye'nin Balkanlarda bölgesel güç olarak yeniden görünür olduğu bir dönemdir. Soğuk Savaş boyunca ikincil planda kalan Türkiye, Yugoslavya'nın dağılmasıyla ortaya çıkan otorite boşluğunda etkin diplomasi yürüterek hem insani sorumluluk alabileceğini hem de güvenlik dengelerine katkı sunabileceğini göstermiştir. Bu dönemdeki girişimler, Türkiye'nin ileriki yıllarda daha iddialı bir Balkan politikası yürütmesine zemin hazırlamıştır.

21. YÜZYILIN İLK ÇEYREĞİNDE TÜRKİYE’NİN BALKAN POLİTİKASI

Soğuk Savaş sonrası yeniden şekillenen uluslararası sistemde Türkiye, 21. yüzyılın ilk çeyreğinde Balkanlara yönelik dış politikasını çok boyutlu, proaktif ve stratejik bir yaklaşımla yeniden tanımlamıştır. Artan ekonomik kapasite, yumuşak güç araçlarının etkin kullanımı ve bölgesel rol üstlenme arayışı doğrultusunda, Türkiye yalnızca güvenlik eksenli değil; siyasi, ekonomik, kültürel ve insani boyutları içeren kapsamlı bir Balkan politikası geliştirmiştir.

Bu çok boyutlu dış politika anlayışının tarihsel arka planı incelendiğinde, söz konusu dönüşümün temellerinin 1990’lı yıllarda Özal dönemiyle atıldığı görülmektedir. 2000’li yıllarda ise Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarı ve Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” doktriniyle kuramsal bir çerçeveye kavuşmaktadır. Türkiye bu dönemde Balkanlar’ı yalnızca bir güvenlik meselesi olarak değil, tarihsel mirasın yeniden hatırlandığı, çok yönlü diplomasinin benimsendiği ve bölgesel etkinliğin hedeflendiği bir alan olarak değerlendirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Balkanlar, Türkiye’nin dış politika vizyonunda öncelikli ve ayrıcalıklı bir yer edinmiştir (Avcı, 2017: 105-106). Ancak bu yeni vizyonun kurumsallaşmasıyla birlikte, stratejik süreklilik korunmakla beraber, 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’nin Balkan politikasında yoğunluk, yöntem ve araçlar açısından da önemli değişimler yaşanmıştır. 1990’larda sınırlı kaynaklar, siyasi istikrarsızlık, terör tehdidi ve ekonomik krizler gibi olumsuz koşullar Türkiye’nin bölgede etkili bir dış politika yürütmesini zorlaştırırken, 2000’li yıllarda sağlanan siyasi istikrar, yapısal reformlar ve ekonomik büyüme, Türkiye’ye dış politikasında daha fazla özgüven ve hareket alanı sağlamıştır (Ekinci, 2018: 165).

Bu bölümde, milenyumun başından günümüze kadar Türkiye’nin Balkan siyasetinde yaşadığı dönüşüm, çok boyutlu bir perspektifle ele alınacaktır. Türkiye’nin bu süreçte benimsediği dış politika yaklaşımları, uygulama araçları ve bölgesel etkileri analiz edilerek, Balkanlar’daki rolünün zaman içinde nasıl evrildiği kapsamlı biçimde değerlendirilecektir. Bu çerçevede, Türkiye’nin siyasi, ekonomik, güvenlik temelli ve kültürel-insani yönelimleri ile bu yönelimlerin bölgeyle kurduğu ilişkiler üzerindeki yansımaları incelenecek; aynı zamanda söz konusu dönüşümün arka planında yatan iç ve dış dinamikler de irdelenecektir.

Siyasi Diyalog ve Arabuluculuk

3 Kasım 2002 tarihinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde kesintisiz olarak en uzun süre iktidarda kalan parti olmuştur. Bu bağlamda, Türkiye’nin son çeyrek yüzyıldaki Balkan politikasını “AK Parti dönemi Balkan politikası” olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Bu dönemde Başbakanlık Dış Politika Danışmanı olarak görev alan Ahmet Davutoğlu, Türkiye’nin Balkan politikasının şekillendirilmesinde önemli

bir aktör haline gelmiştir. Davutoğlu'nun kaleme aldığı “Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu” başlıklı eseri, yalnızca bir dış politika vizyonu sunmakla kalmamış, aynı zamanda AK Parti döneminin dış politika anlayışının teorik zeminini oluşturan temel referans kaynaklarından biri olarak kabul edilmiştir (Aktoprak, 2004: 175).

2000'li yıllarda AK Parti iktidarının “komşularla sıfır sorun” ve stratejik derinlik vizyonu çerçevesinde Türkiye'nin Balkan politikası yeni bir dinamizm kazanmıştır. Stratejik Derinlik doktrini, Türkiye'nin Balkanlar, Ortadoğu ve Kafkasya gibi Osmanlı mirası coğrafyalarda tarihi ve kültürel bağlarını dış politikasının temel enstrümanları haline getirmesi gerektiğini savunmuştur. Balkanları Türkiye'nin “jeo-kültürel havzası” olarak tanımlayan Davutoğlu, bu bölgede aktif politika izlemenin bir tercih değil zorunluluk olduğunu belirtmiştir. Davutoğlu, Türkiye'nin kısa ve orta vadeli Balkan politikasının iki temel hedefini Bosna ve Arnavutluk'un istikrara kavuşturulması ve etnik azınlıkları koruyacak bir uluslararası hukuk zemininin oluşturulması olarak tanımlamıştır (Davutoğlu, 2001; Aktoprak, 2004: 179-180).

Bu dış politika vizyonu doğrultusunda, Türkiye, Balkanlar'daki etkinliğini artırmaya yönelik adımlar atmıştır. 1990'larda olduğu gibi bölgesel iş birliği mekanizmalarına destekleyen Türkiye, 13 ülkeyi bir araya getiren tek platform olan Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci'ne (GDAÜ) aktif katılım sağlamaktadır. 2020-2021 döneminde üçüncü kez üstlendiği Dönem Başkanlığı sırasında GDAÜ'nün etkinliğini artırmaya yönelik önemli adımlar atmıştır. Bu süreçte GDAÜ'nün operasyonel yapısını oluşturan Bölgesel İşbirliği Konseyi (BİK) ise bölgesel iş birliğini güçlendirmek, somut veri üretmek ve bölgenin Avrupa-Atlantik yapılarıyla entegrasyonunu desteklemek amacıyla faaliyet göstermektedir. Türkiye, BİK'in kurucu üyelerinden biri olarak hem bütçeye katkı sağlamakta hem de ortak projelerde aktif rol üstlenerek bu mekanizmalarda etkin bir aktör olarak öne çıkmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a). Nitekim, Türkiye'nin bölgesel iş birliği çabaları, Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik entegrasyonu süreciyle de örtüşmektedir. 2010'lara kadar Türkiye ve Balkan ülkeleri için AB üyeliği ortak hedef olarak öne çıkmış, aynı zamanda Sırbistan ve Bosna-Hersek dışında tüm Balkan ülkeleri NATO'ya katılmayı amaçlamıştır. Bu süreçte Türkiye ve Batı arasında siyasi ayrımlar yaşansa da Türkiye Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik entegrasyonunu desteklemeye devam etmiştir (Ekinci, 2023).

Türkiye, Bosna için AB ve ABD'nin öncülüğünde başlatılan Butmir Süreci'nin doğrudan bir parçası olmasa da Bosna'daki siyasi krizin çözümüne katkı amacıyla diyalogu teşvik eden bağımsız girişimlerde bulunmuştur (Demirtaş, 2013: 173). Türkiye'nin bölgede iyi komşuluk ilişkileri ve iş birliğini güçlendirici önemli girişimlerinden biri de “Türkiye–Bosna-Hersek–Sırbistan”

ve “Türkiye–Bosna-Hersek–Hırvatistan” üçlü danışma mekanizmalarıdır. Güven artırıcı girişimler olarak bölgesel istikrara katkı sunan bu yapılar, etnik gruplar arası dengelerin ve siyasi istikrarın hala fazlaca kırılgan olduğu Bosna-Hersek’te barış ve istikrarı koruma amacını taşımaktadır. 2009 yılında kurulan Türkiye–Bosna-Hersek–Sırbistan üçlü mekanizması kapsamında Cumhurbaşkanları ve Dışişleri Bakanları birçok kez bir araya gelmiş, düzenli temaslara iş birliği sürdürülmüştür. Benzer şekilde, 2010’da başlatılan Türkiye–Bosna-Hersek–Hırvatistan üçlü mekanizması çerçevesinde de Dışişleri Bakanları arasında çeşitli dönemlerde toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, üst düzey temaslara ekonomi, güvenlik, eğitim, kültür ve turizm gibi birçok alanda iş birliği anlaşmaları yapılırken, vize muafiyetleri de halklar arası etkileşimi artırmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a).

Bosna Sırp Cumhuriyeti (Republica Srpska) lideri Milorad Dodik’in ayrılıkçı söylemleri ve Dayton Barış Anlaşması ile getirilen merkezi yapılara uymayı reddeden kararları, Rusya-Ukrayna Savaşı’nın da etkisi de göz önünde tutulduğunda uluslararası toplumun savaş endişelerini tetiklemiştir (Brezar, 2022). Ülkede barışı pekiştirecek her türlü yapıcı girişime duyulan ihtiyaç devam etmekte olup, Türkiye’nin bu yöndeki katkıları kritik bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin öncülüğünde başlatılan İstanbul Süreci, Bosna-Hersek’teki etnik ve siyasi bölünmeleri aşmayı hedefleyen bir diğer önemli diplomatik girişim olarak öne çıkmaktadır. 24 Haziran 2010’da imzalanan İstanbul Deklarasyonu, Bosna-Hersek ile Sırbistan arasında siyasi diyalogun başlatılması açısından bir dönüm noktası olmuş; ilk kez iki ülke cumhurbaşkanları aynı platformda bir araya gelmiştir. Zirve, Sırbistan’ın Bosna-Hersek’in toprak bütünlüğünü tanıması ve Bosna’nın üç yıl sonra Belgrad’a büyükelçi atamasıyla somut kazanımlar sağlamıştır. Aynı yıl Sırp Parlamentosu Srebrenitsa katliamını kınamış, Türkiye ise Bosna’nın AB ve NATO üyelik süreçlerini desteklemeye devam etmiştir (Demirtaş, 2013: 173). Tüm bu gelişmeler, Türkiye’nin bölgesel barışa katkı sunma iradesini ve arabuluculuk kapasitesini pekiştirmiştir.

Ancak hem Balkanlar’ın kendine özgü yapısal sorunları hem de bölgenin dış müdahalelere açık karakteri nedeniyle, Türkiye’nin çabaları Bosna-Hersek ve Sancak’taki siyasi çıkmazların aşılmasında kalıcı ve somut sonuçlar üretemiştir. Özellikle başta Milorad Dodik olmak üzere Bosnalı Sırp liderlerin uzlaşmaz ve milliyetçi tutumları, yapısal sorunların çözümünü zorlaştırmış; Türkiye’nin öncülük ettiği zirveler kısmi bir güven ortamı yaratmış olsa da derin siyasi ayrılıkların giderilmesinde yetersiz kalmıştır. Öte yandan, Boris Tadić’in ardından Cumhurbaşkanlığına gelen Tomislav Nikolić’in Srebrenitsa konusunda tutarsız açıklamaları ve Bosna-Hersek’in bir devlet olarak işlevselliğini sorgulayan söylemleri, Türkiye’nin arabuluculuk girişimlerinin sürdürülebilirliğini zayıflatmıştır. Nikolić’in bu tutumu, Republika Srpska

lideri Dodik'in ayrılıkçı politikalarıyla birleştiğinde, Türkiye'nin bölgesel barış inşasına yönelik çabalarının önündeki yapısal engeller daha görünür hale gelmiştir (Kelkitli, 2013: 96–97).

Bütün bu sınırlayıcı faktörlere rağmen, 1990'larda Bosna ve Kosova meselelerinde tarafların benimsediği karşıt tutumlar nedeniyle gerilimli seyreden Türkiye–Sırbistan ilişkilerinin bu süreçte normalleşme sürecine girmesi, önemli bir diplomatik kazanım olarak değerlendirilmektedir (Kelkitli, 2013: 104). Türkiye–Sırbistan ilişkileri 1990'larda oldukça gerilimli bir seyir izlese de sonraki dönemde özellikle diplomatik diyalog mekanizmalarının geliştirilmesi ve ekonomik iş birliğinin derinleştirilmesiyle tarihsel olarak benzeri görülmemiş bir yakınlaşma süreci yaşanmıştır (Demirtaş, 2013: 174). Türkiye, Sırbistan'ı Balkanlar'daki barış ve istikrarın korunması açısından kilit bir ülke olarak görmektedir. İki ülke arasında son yıllarda siyasi ilişkiler karşılıklı güven temelinde gelişmiş; düzenli üst düzey ziyaretlerle siyasi diyalog kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. 2017 yılında kurulan Türkiye–Sırbistan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi, iki ülke arasındaki iş birliğinin somutlaştırılmasında önemli bir mekanizma olmuştur. Kimlikle seyahat, yatırım teşviki, medya işbirliği ve kültür varlıklarının korunması gibi çeşitli alanlarda imzalanan anlaşmalar, Türkiye–Sırbistan ilişkilerinin çok boyutlu bir yapıya kavuştuğunu göstermektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-c).

Son yıllardaki önemli diplomatik gelişmelerden biri ise Kosova'nın bağımsızlığı meselesidir. Ankara, Kosova'yı 2008 yılında bağımsızlık ilanından hemen sonra, henüz bu bağımsızlığın uluslararası hukuka uygunluğu tartışılmaktayken, tanımıştır. 1990'lı yılların sonunda Kosova'da çatışmalar başladığında temkinli bir tutum sergileyen ve hem Sırlar hem de Arnavutlarla diyalogunu sürdüren Türkiye, zamanla artan Arnavut mağduriyeti, self-determinasyon talebi ve Kosova'daki Türk azınlığın yaşadığı sorunlar çerçevesinde daha net bir tutum geliştirerek Kosova'nın bağımsızlığını desteklemiştir (Demirtaş, 2013: 174). Türkiye ile Kosova arasındaki ilişkiler, ortak tarih ve kültürel bağlara dayanan güçlü bir dostluk temelinde gelişmektedir. Türkiye, Kosova'nın 2008'de ilan ettiği bağımsızlığını ilk tanıyan ülkeler arasında yer almış; bu süreçte Priştine'deki diplomatik temsilciliğini büyükelçiliğe dönüştürmüş, Prizren'de açtığı başkonsoloslukla da Kosova'da bu düzeyde temsilcilik açan ilk ülke olmuştur. Türkiye, Kosova'nın istikrarı, toprak bütünlüğü ve kalkınmasının yanı sıra Avrupa ve Avrupa-Atlantik yapılarına entegrasyonunu desteklemektedir. Bu kapsamda, bölgesel barış ve diyalog ortamının tesisine katkı sunmak amacıyla Belgrad–Priştine Diyalog Süreci'ne destek vermektedir. Kosova'daki Türk toplumu ile kurulan yakın bağlar da ikili ilişkilerin sosyal ve kültürel yönünü pekiştiren önemli bir unsurdur (T. C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-d).

Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 1999'dan itibaren işbirliği ve diyalog temelli bir çerçevede ilerlemeye başlamıştır. Bu süreçte iki ülke arasındaki sorunların diyalog yoluyla ele alınmasını amaçlayan siyasi istişareler, istikşafi görüşmeler ve Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDİK) gibi çeşitli mekanizmalar devreye sokulmuştur. Özellikle YDİK toplantıları, iki ülke liderlerinin katılımıyla düzenli olarak gerçekleştirilmiş ve ilişkilerin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. 2010'dan itibaren düzenlenen bu toplantılar kapsamında çok sayıda iş birliği belgesi imzalanmış, ikili ilişkilerin farklı alanlarda geliştirilmesi hedeflenmiştir. Son yıllarda artan üst düzey ziyaretler, karşılıklı güven ortamını pekiştirmeye hizmet etmiş, ayrıca 2023 yılında imzalanan "Atina Bildirgesi" ile ilişkilerin geleceğine yönelik olumlu bir zemin oluşturulmuştur. Bununla birlikte, Ege Denizi'ne ilişkin sorunlar gibi yapısal meseleler gündemdeki yerini korumaya devam etmektedir (T. C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-e). Son yıllarda Yunanistan'ın Doğu Ege adalarını silahlandırmaya başlaması, ABD'nin Yunanistan'da kurmaya başladığı askeri üsler, Suriye iç savaşı sonrasında iki ülke arasında başlayan düzensiz göçmen sorunu ve tarafların Doğu Akdeniz'deki yetki alanları üzerinde yaşadıkları anlaşmazlıklar, Ankara-Atina ilişkilerinin kırılgan niteliğini belirginleştirmiştir (Acer, 2023).

Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında ortak tarih ve kültürel bağlara dayanan yakın ilişkiler bulunmaktadır. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerin düzenli şekilde sürdürülmesi, iki ülke arasındaki siyasi diyalogun kurumsal bir zeminde gelişmesine katkı sağlamaktadır. Türkiye, Kuzey Makedonya'yı anayasal adıyla tanıyan ve Üsküp'te büyükelçi görevlendiren ilk ülke olmuş; bağımsızlığından bu yana ülkenin egemenliği, toprak bütünlüğü ve sınırlarının değişmezliğini kararlılıkla desteklemiştir. Ayrıca, Kuzey Makedonya'nın üniter devlet yapısının ve çok etnikli, çok kültürlü toplumsal dokusunun korunmasına da önem atfetmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-b).

Türkiye, Arnavutluk'u bölgede kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasında stratejik önemde bir ülke olarak görmekte ve Avrupa-Atlantik kurumlarıyla entegrasyonunu desteklemektedir. İki ülke arasındaki siyasi ilişkiler karşılıklı güven temelinde gelişmekte, üst düzey ziyaretler ve dostane diplomatik temaslarla güçlenmektedir. Arnavutluk'un 2013 yılında Türkiye'yi stratejik ortak ilan etmesiyle başlayan süreç, 2021 yılında imzalanan Ortak Siyasi Bildiri ile resmiyet kazanmıştır. Bu çerçevede, 2024 yılında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin ilk toplantısı Ankara'da düzenlenmiştir. Son yıllarda karşılıklı devlet başkanı, meclis başkanı ve bakan düzeyinde gerçekleştirilen yoğun ziyaret trafiği, siyasi diyalogun kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca iki ülke parlamentoları arasında kurulan Dostluk Grubu aracılığıyla da meclis diplomasisi alanında iş birliği sürdürülmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.-f).

Türkiye ile Romanya arasındaki ilişkiler, tarihsel temellere dayanan köklü bağlarla gelişmiş ve 2011 yılında stratejik ortaklık seviyesine yükselmiştir. İki

ülke arasında siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda güçlü iş birliği bulunmaktadır. NATO müttefikliğinin yanı sıra KEİ ve AGİT gibi bölgesel örgütlerde birlikte çalışılmaktadır. Romanya, Türkiye'nin Avrupa Birliği üyelik sürecini desteklemekte, ülkedeki Türk ve Tatar soydaşların varlığı dostane ilişkilerin güçlenmesinde önemli rol oynamaktadır (T.C. Bükreş Büyükelçiliği, 2023).

2002 sonrası dönemde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda gelişme göstermiştir. Bu süreçte siyasi düzeyde ciddi bir kriz yaşanmamış, Bulgaristan'ın NATO'ya katılımıyla birlikte askeri ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır. Müttefik iki ülke, 2000'li yıllarda ekonomik ilişkilerini de istikrarlı biçimde artırmıştır. İkili ticaret hacmi beklentilerin üzerinde seyretmekte ve yükseliş trendi sürmektedir. Bulgaristan'daki Türk azınlık ile ilgili meselelerde genel olarak istikrar korunmuş, 1990'lı yıllarda kurulan teamüller büyük ölçüde devam ettirilmiştir (Özlem, 2015: 106-107).

Özetle, 2000'ler siyasî açıdan Türkiye'nin Balkanlarda inisiyatif alan, arabuluculuk yapan ve çok taraflı işbirliği mekanizmaları geliştiren bir aktöre dönüştüğü dönemdir. AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye, hem ikili ilişkilerde lider diplomasisine ağırlık vermiş hem de üçlü zirveler gibi yenilikçi formatlarla bölgesel meselelerde çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu politika, Türkiye'nin Balkanlardaki etkisini arttırmış olmakla birlikte, Sırp milliyetçileri gibi bazı çevrelerde “neo-Osmanlıcı” bir nüfuz genişletme olarak da eleştirilmiştir (Ekinci, 2014: 119). Son tahlilde, Türkiye'nin siyasi alandaki girişimleri Balkanlarda barış ve diyaloga katkı sağlasa da etnik sorunların köklü çözümü bölge ülkelerinin iradesine bağlı olduğu için Ankara'nın etkisi belirli bir sınırdan kalmıştır (Kelkitli, 2013: 94-97). Ayrıca, Arap Baharı sonrasında ortaya çıkan yeni güvenlik tehditleri ve istikrarsızlıklar, Türkiye'nin dış politika önceliklerini değiştirmiş; Ankara'nın ağırlığını Orta Doğu'ya kaydırmasına ve Batı Balkanlar da dâhil olmak üzere diğer bölgelerdeki siyasi girişimlerini yavaşlatmasına neden olmuştur (Ekinci, 2018: 163). Hırvatistan'ın 2013'te AB'ye katılmasıyla üçlü danışma mekanizması fiilen sona ermiş, aynı yıl Sırbistan'la yaşanan bir diplomatik gerilim diğer üçlü girişimi de sekteye uğratmıştır. Türkiye'nin Priştine–Belgrad arasında arabuluculuk önerisi sonuç vermemiş, bu süreçte öncülüğü AB üstlenmiştir. Ayrıca Sancak'taki İslami cemaatleri arasındaki ayrılığı çözmeye yönelik girişimler de somut başarı sağlayamamıştır (Ekinci, 2018: 177).

Son yıllarda hem Türkiye'de hem de Batı Balkan ülkelerinde yaşanan iç siyasi sorunlar, ikili ilişkilerin derinleşmesini engellemiştir. Türkiye'deki sık seçimler, terör saldırıları, mülteci akını ve darbe girişimi gibi gelişmeler, Ankara'nın dış politikada yeni siyasi inisiyatifler üstlenmesini zorlaştırmıştır. Örneğin Türkiye, 2015'teki Kumanovo olayı ve Makedonya'daki hükümet krizinde önceki dönemlerde olduğu gibi arabuluculuk yerine taraflara itidal

çağrısı yapmıştır. Batı Balkan ülkeleriyle hâlâ yüksek düzeyli iş birliği mekanizmaları kurulamamış, Türkiye'nin GDAÜ'yü etkin bir bölgesel platforma dönüştürme çabaları da sınırlı kalmıştır (Ekinci, 2018: 177).

Tüm bu çalkantılı gelişmelere rağmen, Türkiye Batı Balkan ülkeleriyle ikili ilişkilerini iyi düzeyde sürdürmeyi başarmıştır. Sık gerçekleşen üst düzey ziyaretlerde çoğu zaman kapsamı sınırlı da olsa yeni iş birliği anlaşmaları imzalanmakta ve siyasi diyalog devam ettirilmektedir. Görüşmelerin ana gündemini uzun süredir ekonomik iş birliği oluşturmakta; Batı Balkan liderleri Türkiye'den yatırımlarını artırmasını talep etmektedir. 2015'ten itibaren ise mülteci krizi gündemin bir diğer önemli başlığı haline gelmiş, bölge ülkeleri Türkiye'nin sınır ötesi mülteci akınına kontrol etmedeki rolünü takdir etmiş ve bu konuda iş birliği arayışına girmiştir (Ekinci, 2018: 177-178).

Kapsayıcı Güvenlik

Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası güvenlik anlayışında önemli bir dönüşüm yaşanmış, geleneksel askeri tehditlerin yerini askeri olmayan güvenlik sorunları almaya başlamıştır. Küreselleşmenin de etkisiyle, bu tür tehditler giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bu dönemde Balkan ülkeleri açısından da “yumuşak güvenlik sorunları” ve bunlarla ilişkili dış aktörler öne çıkmıştır. 1990'lı yıllardan itibaren bölgede etnik çatışmalar, siyasi istikrarsızlık, zayıf devlet yapıları, yolsuzluk, organize suç, terörizm, göç ve mülteci sorunları, jeopolitik rekabetler ve sosyoekonomik sorunlar, bölgenin güvenlik dinamiklerini belirleyen temel unsurlar haline gelmiştir. Ayrıca, bu güvenlik tehditlerinin etkileri yalnızca Balkanlarla sınırlı kalmamış, bölge dışına da taşmıştır (Ağır ve Mutlu, 2021: 111).

Balkanlar'daki çözülmemiş sınır ve kimlik ihtilafları ile etnik ayrılıkçılık söylemleri, bölgesel güvenliği tehdit etmeye devam etmektedir. Kuzey Makedonya'nın Yunanistan ile yakın tarihe kadar yaşadığı isim sorunu ve iç siyasetteki etnik Arnavut meselesi, ülkede istikrarı tehdit eden temel meseleler olmuştur. Benzer şekilde, Bosna-Hersek'te Sırp entitesinin ayrılıkçı tutumu ve devletin işleyişinin uluslararası toplumun gözetiminde olması, ülkenin siyasi bütünlüğünü kırılgan hale getirmektedir. Kosova'da Sırp nüfusun merkezi yönetime yönelik meşruiyet tartışmaları sürerken, dış politikada başta Sırbistan olmak üzere birçok ülkenin Kosova'nın bağımsızlığını tanımaması bu kırılganlığı pekiştirmektedir. Sırbistan'ın Bosna-Hersek ve Hırvatistan ile yaşadığı sınır ihtilafları ile Arnavutluk ve Yunanistan arasındaki deniz sınırı anlaşmazlığı da bölgedeki barış ve iş birliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Tüm bu dinamikler, Balkanlar'da güvenliğin hâlâ kırılgan bir zemine oturduğunu ve pozitif barışın henüz tam anlamıyla tesis edilemediğini göstermektedir.

Tarihsel olarak Avrupa ile Asya arasında bir köprü işlevi gören Balkanlar, suç grupları tarafından da uzun yıllar boyunca kaçakçılık faaliyetlerinde bir transit

güzergâhı olarak kullanılmıştır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarında organize suç bölge için ciddi bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Organize suç örgütlerinin devlet kurumları üzerindeki etkisi ve aşırılık yanlısı gruplarla bağlantıları, siyasi istikrarı zedelemekte ve Avrupa entegrasyonunu engellemektedir. Alınan önlemlere rağmen, organize suç halen bölgedeki demokratik yapılanmalar için temel bir tehdit olmaya devam etmektedir (Krasniqi, 2016: 204-205).

Bu tür güvenlik sorunları, bölgenin demokratikleşme sürecini doğrudan etkilemektedir. Soğuk Savaş sonrasında Doğu Avrupa ülkeleri demokratikleşme ve ekonomik liberalleşme süreçlerinde önemli ilerlemeler kaydederken, Balkanlar'da bu süreçler çoğu zaman savaşlar ve derin krizlerle kesintiye uğramıştır. Komünizmin çöküşünün ardından yaşanan savaşlar, zayıf devlet yapıları ve geçiş sürecindeki sorunlar, bölgede demokratikleşmenin önündeki başlıca engelleri oluşturmuştur. Bu durum, aynı zamanda yumuşak güvenlik tehditlerinin artmasına zemin hazırlamıştır (Ağır ve Mutlu, 2021: 113).

Bu çerçevede, bölge ülkelerinin demokratikleşme ve güvenlik alanındaki dönüşümlerini destekleyen en önemli dışsal etkenlerden biri Avrupa Birliği üyelik sürecidir. Avrupa Birliği üyelik süreci, bölgedeki güvenlik açıklarının giderilmesi açısından önemli bir dışsal teşvik mekanizması sunmaktadır. Hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, sınır güvenliği ve organize suçla mücadele gibi alanlarda gerçekleştirilen reformlar, aday ülkelerin güvenlik alanındaki kurumsal kapasitesini artırmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun ilerleme raporlarında da bu alanlara özel önem atfedilmekte; yolsuzlukla mücadele, sınır yönetimi ve iç güvenlik reformlarının hızlandırılması gerektiği vurgulanmaktadır (European Commission, 2023: 4–6; European Commission, 2024: 4–8).

Ancak, Balkanlar'da reform süreçlerinin sürdürülebilirliği, yalnızca Avrupa Birliği'nin yönlendirmeleriyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bölge üzerindeki diğer dış aktörlerin etkileriyle de şekillenmektedir. Rusya, tarihsel, kültürel ve dinsel bağlar üzerinden özellikle Sırbistan gibi ülkelerde etki alanını korumaya çalışmakta; medya, siyasi aktörler ve enerji bağımlılığı yoluyla Batı karşıtı söylemleri güçlendirmektedir. Bu durum, demokratik normlara dayalı reform süreçlerini sekteye uğratmakta ve Avrupa Birliği ile bütünleşme perspektifini zayıflatmaktadır. Öte yandan Çin'in bölgeye yönelik ekonomik yatırımları, özellikle altyapı projeleri aracılığıyla kısa vadeli kalkınma fırsatları sunsa da şeffaflık, yolsuzlukla mücadele ve hukukun üstünlüğü gibi temel demokratik ilkeleri gözetmeyen ilişkiler ağı, otoriter eğilimleri teşvik edebilmekte ve kurumsal dönüşümü geciktirebilmektedir. Her iki aktörün bölgedeki varlığı, demokratikleşme sürecinin sürdürülebilirliğini tehdit ederken, aynı zamanda Batılı normlara dayalı istikrarın yerini çıkar temelli dış etkilere dayalı kırılgan bir siyasi yapıya bırakmasına neden olmaktadır (Tezcan, 2021: 70-76).

Bu çerçevede, “herkes için güvenlik” ilkesi, Türkiye’nin Balkanlar’a yönelik dış politikasının temel dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Türkiye, güvenliği yalnızca devlet merkezli bir mesele olarak değil, siyasi istikrar, ekonomik kalkınma, sosyal uyum ve kültürel bütünleşmeyle birlikte ele alan bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmektedir (Ekinci, 2023). Türkiye, yasa dışı göç, insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, terörizm ve organize suç gibi yumuşak güvenlik tehditleriyle mücadele kapsamında, ikili anlaşmalar, bölgesel iş birliği girişimleri ve uluslararası örgütler aracılığıyla Balkan ülkelerine önemli destek sağlamaktadır. Bu çerçevede, operasyonel kapasitesi, tecrübesi ve jeopolitik konumuyla Türkiye, bölge ülkeleri için vazgeçilmez bir ortak konumundadır (Ağır ve Mutlu, 2021: 124).

Bu kapsamda, bölgedeki yumuşak güvenlik tehditleriyle mücadelede Türkiye’nin katkıları yalnızca ikili iş birlikleri ve dış politika stratejileriyle sınırlı kalmamaktadır. Türkiye, bölgesel düzeyde faaliyet gösteren Güneydoğu Avrupa Kanun Uygulama Merkezi (The Southeast European Law Enforcement Center-SELEC) aracılığıyla da bölge ülkeleriyle iş birliği içinde çalışmaktadır. SELEC’in terörizm, insan, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele gibi alanlarda yürüttüğü operasyonlara Türkiye aktif destek sunmakta, ayrıca Gümrük ve Emniyet Genel Müdürlükleri aracılığıyla koordinasyon sağlamaktadır. Bunun yanında, Türkiye Uluslararası Uyuşturucu ve Organize Suçlarla Mücadele Akademisi (Turkish International Academy Against Drugs and Organized crime-TADOC) bünyesinde verilen eğitimlerle, Arnavutluk, Karadağ, Bosna-Hersek, Romanya ve Kosova gibi ülkelerin güvenlik personeline operasyonel ve teknik kapasitelerini geliştirecek katkılar sunulmuştur. TiKA ve KOM Başkanlığı gibi kurumların desteğiyle gerçekleştirilen bu faaliyetler, Türkiye’yi Balkanlar’daki yumuşak güvenlik tehditleriyle mücadelede hem saha uygulamalarında hem de bilgi aktarımında kilit bir aktör haline getirmektedir. Ayrıca, yasa dışı göç ve insan kaçakçılığına karşı yürütülen ortak operasyonlar ve Türkiye-AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması gibi uygulamalar, Türkiye’nin bölge güvenliğine katkısının Avrupa ölçeğinde de belirleyici olduğunu göstermektedir. (Ağır ve Mutlu, 2021:124-130).

Bu doğrultuda Türkiye; çok taraflı diyalog mekanizmaları, güven artırıcı önlemler ve arabuluculuk girişimleriyle, kendisinin de parçası olduğu Balkanlar’da barışa katkı sunmaktadır. Bosna-Hersek, Sırbistan ve Hırvatistan ile kurulan üçlü danışma mekanizmaları, Belgrad–Saraybosna otoyolu gibi projeler ve Kosova’nın istikrarına yönelik destekler, bu yaklaşımın somut yansımalarıdır. Ayrıca Türkiye, askeri eğitim, teknik yardım ve polis teşkilatlarına destek yoluyla Batı Balkan ülkelerinin güvenlik kapasitelerinin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır (Ekinci, 2023).

Bu kapsamlı güvenlik vizyonu, Türkiye’yi yalnızca bir siyasi aktör değil, aynı zamanda toplumsal barışın destekleyicisi konumuna taşımaktadır. Türkiye,

Balkanlar'daki uluslararası varlığın, özellikle Kosova ve Bosna-Hersek'te devlet yapılanmasının güçlendirilmesi ve bölgesel istikrarın sağlanması açısından önemli ve gerekli olduğuna inanmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye, bölgedeki tüm uluslararası girişim ve mekanizmalara aktif şekilde katılım sağlamaktadır. Bosna-Hersek ve Kosova'da bu yaklaşımın bir yansıması olarak Türkiye, hem askeri (KFOR ve EUFOR) hem de sivil (UNMIK ve EULEX) uluslararası misyonlara katkı sunmaktadır (Dışişleri Bakanlığı, t.y.-a).

Türkiye'nin bölgedeki güvenlik vizyonu yalnızca askeri misyonlara katılımı sınırlı kalmamakta, daha geniş bir stratejik perspektifin parçası olarak ele alınmaktadır. Türkiye hem Avrupa-Atlantik yapıların bir üyesi hem de bölgeyle tarihsel ve kültürel bağlara sahip bir ülke olarak Balkanlar'da dengeleyici ve tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Ankara'nın "herkes için güvenlik" temelli yaklaşımı, AB ve NATO entegrasyon süreçlerini destekleyerek Balkanlar'ın barış ve istikrarına katkı sunan bir artı değer üretmektedir. Ancak bu etkinliğin kapsamının, bölge ülkelerinin AB üyelikleri neticesinde daralması muhtemel görünmektedir (Kelkitli, 2013: 105).

Ekonomik İlişkiler ve Yatırımlar

2000'li yıllarla birlikte Türkiye'nin Balkan politikasında yumuşak güç unsurları belirgin bir şekilde ön plana çıkmıştır. Bu dönemde, Özal döneminin dış politika anlayışına paralel olarak, ekonomi dış ilişkilerde kilit bir unsur olarak değerlendirilmiş; ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve karşılıklı bağımlılığın artmasının siyasi ilişkileri de pekiştireceği varsayılmıştır. Bu anlayış doğrultusunda, bölgedeki özel sektör yatırımları teşvik edilmiş, iş insanlarının devlet yetkililerinin gerçekleştirdiği üst düzey ziyaretlere dahil edilmesi uygulaması da kurumsallaşmıştır. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti döneminde bu yaklaşım sürdürülmüş ve ekonomik diplomasinin dış politika aracı olarak etkin kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Demirtaş, 2013: 175).

Özellikle Batı Balkanlar'da Türkiye, ekonomik istikrarı ve artan dış yatırım kapasitesiyle önemli bir bölgesel aktör olarak öne çıkmaktadır. 2008 küresel ekonomik krizinin derin etkileriyle zayıflayan bölge ekonomileri, altyapı eksiklikleri ve yüksek işsizlik nedeniyle dış yatırımlara ciddi şekilde ihtiyaç duymaktadır (Ekinci, 2018: 164–165). Türkiye'nin kalkınma yardımları da bu çerçevede takdirle karşılanmış, bölge ülkelerinde olumlu bir etki yaratmıştır.

2000'li yıllardan itibaren bölge ülkeleriyle Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) imzalanmış ve ekonomik ilişkiler derinleştirilmiştir. 2002'ye kadar sadece Makedonya ile STA'sı bulunan Türkiye, takip eden yıllarda Bosna-Hersek (2002), Arnavutluk (2006), Sırbistan (2009), Karadağ (2010) ve Kosova (2013) ile de anlaşmalar akdetmiştir Türkiye Ekonomi Bakanlığı ile Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) de Türk özel sektörünü Balkanlara yönlendirmek üzere çeşitli programlar yürütmektedir (Ekinci, 2018: 167–168).

Bu süreçte Türkiye'nin Batı Balkanlarla ticaret hacmi önemli ölçüde artmış, 2002'de 435 milyon dolar düzeyinde olan ticaret hacmi 2016 itibarıyla 3 milyar dolara ulaşarak yedi kat artmıştır (Ekinci, 2018: 167–168). 2024 yılında Türkiye'nin Balkan ülkelerine ihracatı bir önceki yıla göre %17,2 artarak 23,4 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artışta, 7,5 milyar dolarla Romanya, Türkiye'nin bölgedeki en büyük ticaret ortağı olmuştur. Bu veriler, Türkiye'nin Balkanlar ile ekonomik ilişkilerinin güçlendiğini ve bölgedeki ticari etkinliğinin arttığını göstermektedir (Ekotürk, 2025). 2024 yılında Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ticaret hacmi 35 milyar dolara, Balkanlar'daki yatırımları ise 20 milyar dolara yükselmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2025:63). Türkiye'nin Balkanlara yönelik yatırımları da çeşitlenmiştir. Telekomünikasyon, enerji, ulaşım, sağlık, turizm, inşaat ve finans gibi sektörlerde Türk firmalarının varlığı yaygınlaşmış, Batı Balkan ülkelerinin tamamında en az bir Türk sermayeli bankanın bulunması, ekonomik etkileşimi daha da kolaylaştırmıştır (Ekinci, 2018: 168).

Bununla birlikte, bölgeye yönelik doğrudan yabancı yatırımların genel düzeyi hala sınırlıdır. Türkiye, Kosova ve Arnavutluk dışında diğer ülkelerde önde gelen yatırımcılar arasında yer almamaktadır. Kuzey Makedonya'daki Türk yatırım payı %5 civarındayken, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan'daki oranlar daha düşüktür. 2008–2017 döneminde Batı Balkanlar'a yönelen toplam Türk doğrudan yabancı yatırımları sadece %3 seviyesinde kalmıştır. Türk yatırımcıların önemli bir bölümü hâlen Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan gibi AB ülkelerinde yoğunlaşmayı tercih etmektedir. Bu eğilim, bölge genelinde karşılaşılan piyasa küçüklüğü, altyapı yetersizlikleri, bürokratik engeller ve siyasi istikrarsızlık gibi yapısal sorunlarla doğrudan ilişkilendirilmektedir (Ekinci, 2018: 171).

Bölge ekonomilerinin kırılganlığı, yalnızca Türkiye'nin ticaret ve yatırım olanaklarını sınırlamakla kalmamakta, aynı zamanda bölgesel istikrarsızlık riskini de artırmaktadır. Bu nedenle Türkiye, 1990'lardan bu yana altyapı eksikliklerini gidermek ve yaşam standartlarını yükseltmek amacıyla bölgeye kalkınma yardımları sağlamaktadır. 2015'te yapılan 154,6 milyon dolarlık yardım, Türkiye'nin bölgeye yönelik en yüksek resmi kalkınma yardımı olmuştur. Bu bağlamda TİKA, tarım, sağlık, eğitim ve altyapı alanlarında teknik destek sunarken, aynı zamanda Osmanlı mirasına ait yapıların restorasyonu aracılığıyla turizm ve kültürel etkileşimi de desteklemektedir (Ekinci, 2018: 171–172).

Türkiye'nin bölgeye yönelik ekonomik vizyonunun bir diğer unsuru da enerji güvenliğine katkıdır. TANAP ve TAP projeleriyle Hazar gazı Türkiye üzerinden Yunanistan ve Arnavutluk yoluyla İtalya'ya ulaştırılmakta; Türk Akım ile Rus gazı Karadeniz üzerinden Türkiye'ye ve oradan Balkanlara taşınmaktadır. Bağlantı hatlarının tamamlanmasıyla diğer Balkan ülkelerinin

de bu projelerden faydalanması beklenmektedir. Ayrıca Kıbrıs sorununun çözülmesi halinde, Doğu Akdeniz gazının Balkanlara en uygun güzergâhının Türkiye üzerinden olması öngörülmektedir (Ekinci, 2018: 172).

Öte yandan, ekonomik ilişkiler hâlâ geliştirilmeye açık bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. 2000’li yıllarda Türkiye’nin Balkanlarla ticaret hacmi ve doğrudan yatırımları ciddi artış göstermiş olsa da bölgenin Türkiye’nin toplam ticaretindeki payı sınırlı kalmıştır. Tüm Batı Balkan ülkeleri açısından Avrupa Birliği, en büyük ticaret ortağıdır; bölgenin toplam dış ticaret hacminin yaklaşık %66,7’si AB ülkeleriyle gerçekleştirilmektedir (European Commission,t.y.). Ticaret Bakanı Bolat’ın belirttiği üzere, 2023’te Türkiye’nin AB’ye aday Balkan ülkelere yaptığı yatırımlar 2 milyar doları aşmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Aynı yıl Türkiye’nin toplam yurt dışı doğrudan yatırımları 61,9 milyar dolar seviyesindeyken (Bakır, 2024), Batı Balkanlar’ın bu toplam içerisindeki yaklaşık %3’lük payı, bölgeye yönelik yatırımların sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tarihi, Kültürel ve İnsani İlişkiler

Yumuşak güç kavramı, Joseph S. Nye tarafından 1990 yılında “Bound to Lead: The Changing Nature of American Power” isimli eserinde ortaya konmuştur. Nye’a göre yumuşak güç, “bir ülkenin, diğer ülkelerin kendi istediklerini istemesini sağlaması” durumudur (Nye, 1990: 166). Bir aktör başka bir aktöre zorlayıcı güç unsurlarına başvurmadan; insani yardım, kalkınma desteği gibi iş birlikleri ya da cazibe unsurları aracılığıyla etki edebilme kapasitesine sahipse, yumuşak güce sahip olduğu düşünülür. Yumuşak gücün temel kaynakları kültür, siyasi değerler ve dış politika; bunlar arasında en etkili olan ise kültürel unsurlardır (Nye, 2017: 32).

Bu teorik çerçeve doğrultusunda, 2000’li yıllardan itibaren Türkiye, dış politikasında yumuşak güç unsurlarını sistematik biçimde ön plana çıkarmaya başlamıştır. Ekonomik ilişkilerin yanı sıra kültür, eğitim, medya ve din gibi alanlar dış politikanın tamamlayıcı enstrümanları haline gelmiş; bu çerçevede Balkan coğrafyası, Türkiye’nin yumuşak güç uygulamaları açısından öncelikli bir bölgeye dönüşmüştür.

Türkiye’nin Balkanlar’daki yumuşak güç stratejisinin toplumsal dayanakları da dikkat çekicidir. Tahminlere göre, 2020 yılı itibarıyla Türkiye’deki Balkan kökenli nüfusun sayısı 27,6 ila 32 milyon arasında değişmektedir. Bu topluluk, halen köken ülkelerindeki akrabalarıyla sosyal bağlarını sürdürmekte ve bu ilişkiler üzerinden bölgesel gelişmeler Türkiye’ye yansımaktadır. Söz konusu nüfusun oluşturduğu sivil toplum yapıları, bir tür “Balkan lobisi” olarak değerlendirilmekte ve dış politika süreçleri üzerinde etkili olmaktadır. Balkanlar’da Türkler, Arnavutlar ve Slav kökenli Müslümanlar (Boşnaklar, Torbeşler, Pomaklar, Goraniler) olmak üzere üç büyük Müslüman topluluk

bulunmaktadır. Türk nüfusu özellikle Bulgaristan, Yunanistan, Kuzey Makedonya, Kosova, Romanya ve Arnavutluk'ta yoğunlaşmıştır. Bu topluluklar tarihsel ve kültürel bağlar nedeniyle Türkiye'ye karşı genel olarak olumlu bir yaklaşım sergilemekte; özellikle kriz anlarında Türkiye'yi "koruyucu bir güç" olarak görmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin Balkan politikasında, Türk ve Müslüman topluluklara yönelik destek ve dayanışma yaklaşımı hem devlet düzeyinde hem de sivil toplum girişimleriyle güçlü biçimde sürdürülmektedir (Sancaktar, 2022: 96-97).

Bu bağlamda, Türkiye'nin kültürel diplomasi politikasının kurumsal temelini 2007 yılında kurulan Yunus Emre Enstitüsü oluşturmuştur. Enstitü, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Kosova, Kuzey Makedonya ve Romanya'da açtığı kültür merkezleri aracılığıyla Türkçe kursları düzenlemekte ve çok sayıda kültürel etkinlik gerçekleştirmektedir. Son yıllarda Türkçeye yönelik ilginin artması, bazı ülkelerde kamu okullarında seçmeli ders olarak Türkçenin okutulmasına olanak sağlamıştır. Türkiye, bölgede bu ölçekte kültürel faaliyet yürüten tek aktör olarak öne çıkmakta; Türkçenin ortak iletişim dili (lingua franca) haline gelmesi, bu yumuşak güç stratejisinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Demirtaş, 2013: 176-177).

Yumuşak gücün destekleyici unsurlarından biri olarak medya, Türkiye'nin Balkanlardaki imajının güçlenmesinde etkili olmuştur. TRT'nin Balkan dillerinde yayın yapan TRT Avaz kanalı ile Anadolu Ajansı'nın Saraybosna bölge ofisi, Türkiye'nin bölgedeki kültürel varlığını pekiştirmiştir. TRT Avaz, kültürel içerikli yayınlarıyla bir iletişim köprüsü kurarken, AA bölgesel dillerde haber üretimiyle bilgi akışını sağlamaktadır (Demirtaş, 2013: 177).

Son yıllardaki Türk girişimleri sayesinde, AB üyesi ülkeler hariç tüm Balkan ülkeleri ile Türkiye arasında vizesiz seyahat mümkün hale gelmiştir. Bosna-Hersek, Sırbistan ve Makedonya'dan Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı 2000'den 2011'e önemli ölçüde artmıştır. Bu hareketlilik, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları arasındaki temasların da güçlenmesine katkı sağlamıştır. (Demirtaş, 2013: 178). Bu doğrultuda, artan karşılıklı insan hareketliliği yalnızca sosyal ve akademik etkileşimi değil, aynı zamanda kültürel yakınlaşmayı da pekiştirmiştir. Nitekim benzer şekilde, turizm ilişkileri de kültürel etkileşimi derinleştirmiştir. 2006-2015 yılları arasında Batı Balkanlardan Türkiye'ye gelen turist sayısında yaklaşık %69'luk bir artış kaydedilmiş; bu gelişmede vize muafiyeti anlaşmaları, Türk dizilerinin bölgedeki popülerliği ve kültürel diplomasi etkin rol oynamıştır. Türkiye bölge halkı için önemli bir destinasyon olma niteliğini korusa da (Ekinci, 2018: 172-174) Türkiye ve Balkan ülkeleri arasındaki turizm hareketliliği beklenen düzeye ulaşmış değildir. Daha güncel verilere göre, Balkan ülkelerinden Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı yaklaşık 5,6 milyon seviyesine ulaşırken, Türkiye'den Balkanlara seyahat eden ziyaretçi sayısı ise 2,1 milyon civarındadır (Turizm Güncel, 2023).

Türkiye'nin yumuşak gücünün en kalıcı unsurlarından biri eğitim diplomasisi olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye, Balkan ülkelerinden gelen öğrencilere burslar sunarak genç nesillerle doğrudan bağ kurmuştur. Bu burs programları, kapsamlı yapısıyla bölgedeki en etkin eğitim desteklerinden biri olarak öne çıkmaktadır (Demirtaş, 2013: 177). 1992'den bu yana yaklaşık 20 bin Balkan kökenli öğrenci, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî burslarıyla Türkiye'de eğitim görmüştür. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB), 2012'den bu yana Balkanlara yönelik 483 proje yürütmüş; Balkan Gençlik Okulu, kamplar ve kültürel programlarla gençlere yönelik faaliyetler geliştirmiştir. Ayrıca, Bulgaristan ve Kosova başta olmak üzere Balkan ülkelerinde ikamet eden 762 öğrenciye yerinde burs desteği sağlanmaktadır. Bu çabalar, Türkiye-Balkanlar ilişkilerini kültürel ve toplumsal düzeyde güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Şentürk, 2024). Ayrıca, Saraybosna ve Üsküp'te faaliyet gösteren Türk destekli üniversiteler, Maarif Vakfı'nın eğitim girişimleri, ders kitapları ve öğretmen destekleri, Yunus Emre Enstitüsü'nün dil öğretimi faaliyetleri ile Türkiye'nin eğitim alanındaki katkıları kurumsallaşmıştır (Ekinci, 2018: 174). Eğitim diplomasisi, yalnızca kültürel etkileşimi artırmakla kalmamış; aynı zamanda gençlerin istihdam olanaklarını genişleterek sosyal kalkınmaya da katkı sunmuştur.

Türkiye, Batı Balkanlar'daki dini yapılarla da aktif işbirliği içerisinde. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı, bölgedeki İslami kurumlarla ortak projeler yürütmekte, dini eğitim ve hizmetlerin sağlanmasına destek vermektedir. Türkiye ayrıca imam hatip ve ilahiyat burslarıyla öğrenci desteklemekte; dini etkinlikler, ramazan iftarları ve cami restorasyonları gibi faaliyetlerle toplumsal etkileşimi güçlendirmektedir. Ekinciye göre (2018:176) bu faaliyetler, özellikle Soğuk Savaş sonrası Körfez ve Kuzey Afrika'dan gelen bazı dini yapıların yaymaya çalıştığı radikal İslam anlayışına karşı, Türkiye'nin geleneksel tasavvufi çizgisini ön plana çıkarmakta ve bu yönüyle yerel ve uluslararası çevreler tarafından olumlu karşılanmaktadır. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından Türkiye'nin Balkan politikasında önemli bir gündem başlığı, FETÖ yapılanmasına karşı mücadele olmuştur. Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek gibi ülkelerde eğitim, medya ve iş dünyasında etkili olan bu yapı, Türkiye tarafından terör örgütü olarak tanımlanmış ve bölgedeki faaliyetlerinin durdurulması için girişimler başlatılmıştır (Ekinci, 2018: 178).

Türkiye'nin Balkanlardaki kültürel ve sosyal etkileşiminin arka planında Osmanlı mirası önemli bir rol oynamaktadır. Bugünkü sınırların şekillenmesi, çok kültürlü demografik yapı, mimari eserler ve dildeki Türkçe kökenli kelimeler bu mirasın günümüze yansıyan unsurlarıdır. Ancak bu tarihsel bağlar, bazı çevrelerce "Osmanlı boyunduruğu" söylemi ile olumsuz şekilde

yorumlanmakta; bu da Türkiye'ye yönelik şüpheleri beslemektedir (Demirtaş, 2013: 166–167). Öte yandan, bölgedeki Türk ve Müslüman nüfus Türkiye'yi bir “akraba devlet” olarak görmekte ve daha aktif rol üstlenmesini arzu etmektedir. Bu çelişkili algı ortamına rağmen, 2000’li yıllardan itibaren Türkiye’ye yönelik kamuoyu algısında olumlu bir değişim gözlemlenmiştir. Yumuşak güç unsurlarının etkin biçimde kullanılması, diplomatik açılımlar, yatırımlar ve kültürel etkileşim bu dönüşümün başlıca sebeplerindendir (Ekinci, 2018: 166).

Sonuç olarak, Türkiye’nin yumuşak güç politikaları, Balkanlar’da ekonomik, kültürel ve toplumsal bağların derinleşmesini sağlamış; bölgesel algıların dönüşümünde etkili olmuştur. Eğitimden kültüre, medyadan dini işbirliğine uzanan çok boyutlu bu strateji, Türkiye’nin bölgeyle uzun vadeli ilişkiler kurma kapasitesini artırmaktadır. Türkiye, yalnızca ekonomik veya askeri bir aktör değil, aynı zamanda bölge halklarının sosyal ihtiyaçlarına hitap eden kapsayıcı bir güç profili sunmaktadır.

SONUÇ

Türkiye’nin Balkan politikası, tarihsel derinlikten beslenen çok katmanlı bir strateji olarak şekillenmiş ve zaman içinde uluslararası sistemin dönüşümüne paralel olarak gelişmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren barış, istikrar ve statükonun korunması önceliğiyle geliştirilen bu politika, Soğuk Savaş döneminde güvenlik odaklı ittifaklarla sürdürülmüş; 1990’lı yıllardan itibaren ise bölgesel krizlere müdahil olan daha aktif ve çok boyutlu bir dış politika anlayışına evrilmiştir. 21. yüzyılda Türkiye, sadece güvenlik değil, ekonomik, kültürel, insani ve diplomatik araçlarla da bölgesel etki alanını genişletmiş, Balkanlar’daki yapıcı rolünü daha da görünür hale getirmiştir.

Bu bağlamda Türkiye, Balkanlar’da istikrarı tehdit eden etnik çatışmalar, siyasi kırılganlıklar ve güvenlik açıklarına karşı dengeleyici bir aktör olarak öne çıkmıştır. Bölgeyle derin tarihsel ve kültürel bağlara sahip olması, Türkiye’ye hem farklı toplumsal kesimlerle diyalog kurabilme hem de arabuluculuk yapabilme kapasitesi kazandırmıştır. Türkiye’nin yürüttüğü üçlü danışma mekanizmaları, barış süreçlerine katkıları ve altyapı yatırımları; onun yalnızca bir bölgesel güç değil, aynı zamanda sürdürülebilir istikrarın taşıyıcısı olduğunun göstergesidir. Bu yönüyle Türkiye, Rusya, Çin veya Körfez ülkeleri gibi yalnızca stratejik çıkar temelli ilişkiler geliştiren aktörlerden ayrılmaktadır.

Öte yandan Türkiye, Balkanlar’daki dış politika yönelimini Batı karşısı bir eksende kurgulamamış, aksine bölge ülkelerinin Avrupa Birliği ve NATO ile entegrasyon süreçlerine açık destek vererek, politikalarını tamamlayıcı bir düzlemde sürdürmüştür. Ankara’nın bu yaklaşımı hem bölgesel güvenliğin konsolidasyonu hem de demokratikleşme süreçlerinin teşviki açısından önem taşımaktadır. Türkiye, Batı ile zaman zaman yaşadığı siyasi gerilimlere rağmen, Balkan ülkelerinin Avrupa-Atlantik yapılarla bütünleşmesini kendi bölgesel

istikrar vizyonunun ayrılmaz bir parçası olarak görmeye devam etmiştir.

Sonuç olarak Türkiye, Balkanlar’da yalnızca tarihsel geçmişin değil, aynı zamanda güncel diplomatik pragmatizmin bir yansıması olarak çok yönlü bir aktör profili sergilemektedir. Türkiye, bölgesel dinamikleri iyi okuyan ve çok aktörlü bir ortamda istikrar sağlayıcı rol üstlenebilen nadir ülkelerden biri olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye’nin Balkan politikası hem bölge halklarının refahına hem de Avrupa güvenlik mimarisine katkı sunmaya devam etmektedir. Bununla birlikte, Balkanlar dış politika açısından hala daha fazla geliştirilme potansiyeli barındıran bir bölge olma özelliğini sürdürmektedir. Türkiye’nin ekonomik ilişkilerini derinleştirme, doğrudan yabancı yatırımları artırma ve ticaret hacmini genişletme bakımından mevcut kapasitesini daha etkin bir şekilde değerlendirebileceği önemli fırsatlar bulunmakla birlikte, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde olan Balkan ülkelerinin büyük olasılıkla Türkiye’den önce üyelik kazanmaları, bu fırsatların değerlendirilmesini zorlaştırarak Türkiye’nin bölgedeki nüfuzunu kısıtlayabilecek bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, Rusya-Ukrayna Savaşı’nın etkisiyle Kosova ve Bosna-Hersek gibi Sırp nüfusun etkin olduğu bölgelerdeki gerilimlerin yeniden alevlenme riski artmıştır. Öte yandan, Avrupa’da yükselen milliyetçilik eğilimlerinin ve ABD başkanı Trump’ın Balkan politikalarının olası seyrinin bölgede etnik milliyetçiliği ve otoriter yönetimleri teşvik etme olasılığı göz önünde tutulduğunda, Türkiye’nin Balkanlara yönelik dış politikasında güvenlik merkezli bir yaklaşımın yeniden ön plana çıkması muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Acer, Y. (2023). 2022’de Türk-Yunan Sorunlarına Dair Gerilimler ve 2023 Projeksiyonu. *Kriter*, 7(75), Ocak. <https://kriterdergi.com/dosya/yeni-donemin-ana-basligi-guvenlik/2022de-turk-yunan-sorunlarina-dair-gerilimler-ve-2023-projeksiyonu> (E.T.: 15.03.2025).
- Ağır, B. S. ve Mutlu, O. (2021). Balkanlar’da Yumuşak Güvenlik Sorunları ve Türkiye. İçinde U. Kedikli ve G. Telatar (Editörler), *Bölgesel Güvenlik Sorunları Ekseninde Türkiye* (1. baskı, ss. 111–136). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Aktoprak, E. (2004). Ahmet Davutoğlu’nun Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu adlı kitabı üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 1(3), 175–185.
- Avcı, Y. (2017). Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 2(2), 104–127.
- Aydın, M. (2022). Balkan Paktı (28 Şubat 1953). *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/balkan-pakti-28-subat-1953/> (E.T.: 27.02.2025).
- Aydın, M. K. (2024). İkinci Balkan Paktı ve Türkiye (1953–1955). *The Journal of Social Sciences*, 61(61), 171–185.
- Bakır, N. (15 Mart 2024). Türkiye’nin Net Uluslararası Yatırım Açığı Küçüldü. *Dünya Gazetesi*, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/turkiyenin-net-uluslararasi-yatirim-acigi-kuculdu/718463> (E.T.: 19.03.2025).
- Brezar, A. (2022). Enjoying the Fallout: Why Bosnia Keeps Attracting Russian Meddling. *Euronews*, <https://www.euronews.com/my-europe/2022/09/12/enjoying-the-fallout-why-bosnia-keeps-attracting-russian-meddling> (E.T.: 15.03.2025).
- Çaylı, Ş. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Güvenlik İkilemi: NATO Üzerinden Bir Analiz. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(49-1), 137–155.
- Davutoğlu, A. (2001). Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu. İstanbul: Küre Yayınları.
- Değerli, E. S. (2008). Türkiye’nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 115–134.
- Demirtaş, B. (2013). Turkey and the Balkans: Overcoming Prejudices, Building Bridges and Constructing a Common Future. *Perceptions*, 18(2), 163–184.
- Demirtaş-Coşkun, B. (2010). Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(27), 51–86.
- Ekinci, M. U. (2014). A Golden Age of Relations: Turkey and the Western Balkans During the AK Party Period. *Insight Turkey*, 16(1), 103–125.
- Ekinci, M. U. (2018). Turkey and the Western Balkans: Stable relations and deepening cooperation. *Turkey and Transatlantic Relations*. Washington, DC: Center for Transatlantic Relations. <https://archive.transatlanticrelations.org/wp-content/uploads/2017/11/ch11.pdf>
- Ekinci, U. (2023). Türkiye’nin Balkanlar Politikasının 100 Yılı. *Kriter*, 8(84). <https://kriterdergi.com/dosya-100-yil/turkiyenin-balkanlar-politikasinin-100-yili> (E.T.: 28.02.2025).
- EkoTürk Haber (13 Ocak 2025). *Balkanlara Rekor İhracat: 23,4 Milyar Dolarlık Ticaret Hacmi*. <https://www.ekoturk.com/haberler/balkanlara-rekor-ihracat-234-milyar-dolarlik-ticaret-hacmi/> (E.T.: 19.03.2025).
- Emiroğlu, B. ve Cengiz, Ç. (2021). Yunanistan. İçinde M. N. Arman ve N. Mandacı (Editörler), *Çağdaş Balkan Siyaseti* (3. baskı, ss. 87–104). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Encyclopaedia Britannica (2025). Cold War. *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/event/Cold-War> (E.T.: 01.03.2025).
- European Commission (2023). *Albania 2023 Report*. Brussels: European Commission. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/Albania%20Report%202023.pdf> (E.T.: 03.03.2025).
- European Commission (2024). *Serbia 2024 Report*. Brussels: European Commission. <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2024-02/Serbia%20Report%202024.pdf> (E.T.: 03.03.2025).
- European Commission (t.y.). *Western Balkans*. https://policy.trade.ec.europa.eu/eu-trade-relationships-country-and-region/countries-and-regions/western-balkans_en (E.T.: 15.03.2025).
- Eyicil, A. (2004). Atatürk Devrinde Türkiye’nin Balkan Politikası. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20(59), 335–367.

- Gürsoy, B. ve Gençalp, E. (2021). Romanya Cumhuriyeti. İçinde M. N. Arman ve N. Mandacı (Editörler), *Çağdaş Balkan Siyaseti* (3. baskı, ss. 129–155). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kâmil, İ. (2024). *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yapılan Göçler: Bulgaristan Türkleri*. Atatürk Ansiklopedisi, <https://yeni.ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1776/Bulgaristan'dan-T%C3%BCrkiye'ye-Yap%C4%B1lan-G%C3%B6%C3%A7ler> (E.T.: 19.03.2025).
- Kelkitli, F. A. (2013). AKP Döneminde Türkiye ve Batı Balkanlar. *Avrasya Etüdleri*, 44(2), 89–110.
- Krasniqi, K. (2016). Organized Crime in the Balkans. *European Scientific Journal*, 12(19), 204–220.
- Nye, J. S. (1990). Soft Power. *Foreign Policy*, (80), 153–171.
- Nye, J. S. (2017). *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Araçları* (çev. R. İnanc-Aydın) (2. baskı). Ankara: BB101 Yayınları.
- Özlem, K. (2007). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Romanya'nın Dış Politikasında Batı Dünyası ve Türkiye'yle İlişkiler. *Karadeniz Araştırmaları*, (12), 35–47.
- Özlem, K. (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi Dönemi Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (2002–2015). *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi – Trakya Üniversitesi*, 4(2), 85–112.
- Özlem, K. (2020). *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991–2014)* (2. baskı). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Sancaktar, C. (2013). Türkiye'nin Balkanlar Politikası: 1990 Sonrası Balkan Açılımı. İçinde H. Çomak ve C. Sancaktar (Editörler), *Türk Dış Politikasında Yeni Yönelimler* (ss. 619–688). İstanbul: Beta Yayınları.
- Sancaktar, C. (2022). Balkanlar'ın Türkiye İçin Önemi / The Importance of the Balkans for Turkey. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 14(Sonbahar/56), Aralık, 95–98.
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih: 1918–1994* (15. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarıçoban, G. (2020). İkinci Dünya Savaşı Döneminde (1939-1945) Türk Dış Politikası. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(4), 1755-1777.
- Şentürk, Ş. (26 Ağustos 2024). Balkanlar'dan Gelen Öğrencilere Burs İmkani. *Batı Ekspres*, <https://www.batiekspres.com/gundem/balkanlar-dan-gelen-ogrencilere-burs-imkani-66045> (E.T.: 19.03.2025).
- T.C. Bükreş Büyükelçiliği (2023). *Türkiye-Romanya İkili Siyasi İlişkileri*. <https://bukres-be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/405577> (E.T.: 17.03.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024). *2024 Yılı İdare Faaliyet Raporu*. Ankara. <https://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/2024-yili-idare-faaliyet-raporu.pdf> (E.T.: 19.03.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.-a). Balkan Ülkeleri ile İlişkiler. https://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa (E.T.: 27.02.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.-b). Türkiye- Kuzey Makedonya İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-makedonya-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (E.T.: 17.03.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.-c). *Türkiye-Sırbistan İlişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-sirbistan-siyasi-iliskileri-.tr.mfa> (E.T.: 02.03.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.-e). *Türkiye-Yunanistan İlişkileri*. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-yunanistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (E.T.: 02.03.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (t.y.-f). *Türkiye-Arnavutluk İlişkileri*. https://www.mfa.gov.tr/_turkiye-arnavutluk-siyasi-iliskileri.tr.mfa (E.T.: 03.03.2025).
- T.C. Ticaret Bakanlığı (1 Mart 2024). *Ticaret Bakanı Bolat Edirne'de Balkan İş ve Yatırım Forumu'nda Konuştu*. <https://ticaret.gov.tr/haberler/ticaret-bakani-bolat-edirne-balkan-is-ve-yatirim-forumunda-konustu> (E.T.: 19.03.2025).
- Tezcan, G. (2019). Gruevski'den Zaev'e Makedonya'nın İç ve Dış Politikasındaki Gelişmeler. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(2), 379–394.
- Tezcan, G. (2021). Balkanlar ve Büyük Güçler: Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler. İçinde M. N. Arman ve N. Mandacı (Editörler), *Çağdaş Balkan Siyaseti* (3. baskı, ss. 47–86). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Turizm Güncel (20.09.2023). *Birinci İstanbul Balkan Turizm Borsası Fuarı Kapılarını Açtı*. <https://www.turizmguuncel.com/haber/birinci-istanbul-balkan-turizm-borsasi-fuari-kapilarini-acti> (E.T.: 19.03.2025).
- Wachtel, A. B. (2022). Balkanlar Tarihi (çev. E. C. Petek). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Yılmaz, M. E. (2008). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 27–44.

TÜRKİYE-AFRİKA İLİŞKİLERİ (2000-2025): AFRİKA'YA AÇILIM POLİTİKASINDAN ÇOK BOYUTLU KALKINMA ORTAKLIĞINA

Hikmet Mengüaslan¹

GİRİŞ

2000'lerden itibaren Türkiye-Afrika ilişkileri, Türkiye'nin 'girişimci ve insani' dış politika anlayışı temelinde gelişen kamu diplomasisinin en somut kazanımlarının gözlemlenebileceği alanlardan birisi olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu dönemde takip edilen 'Afrika'ya Açılım' yaklaşımı Türkiye'nin Afrika kıtasına yönelik artan ilgisini şekillendiren politika çerçevesini oluşturmuş ve 2005 yılının Türkiye'de Afrika yılı ilan edilmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Öyle ki Türk karar alıcılar Türkiye'nin küresel vizyonunu temellendirirken Türkiye'yi bir 'Afro-Avrasya' gücü olarak tanımlamışlardır (AK Parti, 2015: 67). Bu yaklaşım Türkiye'nin geleneksel olarak Batı'ya dönük ve Batılı ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesi temeline dayanan dış politika vizyonunun yerine daha bağımsız ve iddialı bir Türkiye öngörmesi bakımından dikkat çekici dönüşümlere işaret etmiştir. Nitekim Türkiye Batılı aktörlerle ilişkilerini bozmadan bir yandan Çin, Hindistan ve Afrika ülkelerini de içine alan geniş bir coğrafyada kendine özgü yaklaşımıyla ilişkilerini yürütmeyi hedeflemiştir. Dolayısıyla kendini bir Afro-Avrasya gücü olarak konumlandıran Türkiye için Afrika ülkeleri ile ilişkilerin çeşitli açılardan geliştirilmesi dış politika çerçevesinde en önemli amaçlardan biri haline gelmiştir.

Türkiye 2000'lerde birçok Afrika ülkesiyle ekonomik ve toplumsal etkileşimini kayda değer ölçüde arttırmayı başarmıştır. Yine aynı dönemde Afrika ile ilişkiler Afrika Birliği gibi bölgesel örgütleri kapsayacak şekilde kurumsallaşmıştır. Türkiye'nin Afrika kıtasına verdiği önemi ifade eden bir başka gösterge Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Zirve Diplomasisi kapsamında gerçekleştirdiği ziyaretlerin sayısıdır. Nitekim Erdoğan, söz konusu dönemde kıtada yer alan 30'dan fazla ülkede 50'yi aşkın görüşme/ziyaret gerçekleştirmiştir.

Bu kapsamda, Türkiye'nin Afrika'ya artan ilgisi beraberinde getirdiği sonuçlarla önemli bir araştırma konusudur. Çeşitli yazarlar Türkiye-Afrika

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: 0000-0003-4836-5108, hikmet.menguaslan@adu.edu.tr.

ilişkilerinde Osmanlı dönemine uzanan tarihsel geçmişe vurgu yaparak Türkiye'nin aslında Afrika'da yeni bir aktör olmadığına dikkat çekmiştir (Kavas, 2006). Ancak bu durum bazı Afrika ülkelerinde (örneğin, Sudan) Osmanlı döneminden kalma tarihi eserleri restore etmesi ve benzeri politikalar sebebiyle Türkiye'nin Afrika'da 'yeni-Osmanlıcı' bir anlayış çerçevesinde gelişen motivasyonlarla hareket ettiği eleştirilerine de gerekçe gösterilmektedir (Aydın, 2022). Benzer şekilde Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle yakınlaşmasını Türkiye'nin ulusal çıkarları ve büyüyen ekonomisi için yeni pazarlar araması temelinde çözümleyen yorumlar bulunmaktadır (Bilgiç ve Nascimento, 2014).

Öte yandan, Türk karar alıcılar Türkiye'nin Afrika'da artan görünürliğini Türk kültüründe yer alan yardımseverlik ve dayanışma gibi temel değerler bağlamında çerçevelemektedir. Türkiye'yi 'dünyanın vicdanı' olarak tanımlayan Türk karar alıcılar Afrika'ya yönelimin geleneksel Batılı aktörlerden farklı olarak sömürgeci amaçlar içermediğine dikkat çekmektedir (Hazar ve Tepeciklioğlu, 2021). Bununla birlikte, Türkiye-Afrika ilişkilerinin genel anlamda evrensel normlar ve Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle paylaştığı ortak dini-kültürel değerler temelinde geliştiği ileri sürülmektedir (Donelli, 2021: 112).

Bu bölümde 2000'lerden itibaren Türkiye'nin Afrika kıtasında kapsamı giderek genişleyen varlığına ilişkin kalkınma iş birliği perspektifinden bir değerlendirme sunulmuştur. İki ana kısımdan oluşan bölümün birinci kısmında Afrika'nın tarihsel anlamda Türk dış politikasında ikincil konumda kaldığı belirtilmiş ve 2000'lerde değiştiği gözlemlenen bu durumun temel dinamikleri Türkiye'nin kalkınma iş birliği mimarisinde kaydettiği yükselişe paralel olarak tahlil edilmiştir. Afrika yönelimini şekillendiren motivasyonlar bağlamında Türkiye'nin kıtada kısa vadeli ve ulusal çıkar odaklı hareket etmediği ileri sürülmüştür (ayrıca bkz, Fırat, 2009). İkinci kısımda, Türkiye'nin Afrika'da yürüttüğü ekonomik, diplomatik, güvenlik ve kalkınma iş birliği faaliyetleri çeşitli örnekler üzerinden çözümlenmiş ve söz konusu faaliyetlerin Türkiye'nin kamu diplomasisi kapsamında yumuşak güç kapasitelerine etkileri yorumlanmıştır. Sonuçta, Afrika ülkeleri tarafından güvenilir ve sürdürülebilir ortak olarak görülmesinin Türkiye'ye Batı-dışı alternatif bir aktör olarak kıtada başat konumunu pekiştirme imkânı verdiği değerlendirilmiştir.

AFRİKA'YA AÇILIM POLİTİKASININ TARİHSEL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Türkiye-Afrika ilişkilerinin Osmanlı idaresine kadar uzanan bir tarihsel geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı Devleti Mısır'ın 1500'lerdeki fethinden 1.Dünya Savaşı'nın yaşandığı 20.yüzyıla kadar kıtanın Kuzey (Cezayir, Tunus, Libya, Mısır), Doğu (Sudan, Somali) ve Sahra-altı Afrika (Cibuti, Çad, Mali gibi) kısımlarını kapsayan geniş bir alanda hüküm sürebilmiştir. Bu dönemde

kültürel ve dini yakınlıklar Osmanlı hakimiyetinin önemli bir boyutunu oluşturmuştur (Karpas, 2001: 275). 1.Dünya Savaşı sonrası dönemde Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla bölgede devlet yapıları ve ekonomik ilişkiler Avrupalı devletlerin sömürgecilik yaklaşımı çerçevesinde yeniden şekillenmiştir. Avrupalı devletlerin kıtada artan nüfuzuna paralel olarak, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin Batı ile ilişkileri öncelemesinin de etkisiyle bölgeye sınırlı bir yönelim benimsenmiştir.

Türkiye'nin Afrika'ya yöneliminin kapsamı Osmanlı sonrası süreçte kısa süreli dönemler haricinde hiçbir zaman yüksek seviyelere ulaşmamıştır. Örneğin, 2.Dünya Savaşı sonrası dönemde kademeli olarak sonlandırılan sömürgecilik yaklaşımı kapsamında 1960'larda İngiltere ve Fransa gibi Batılı aktörler idareleri altında bulunan manda yönetimlerini sonlandırmayı kabul etmiş ve Afrikalı ulusların bağımsızlıklarını kabul etmeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin yaklaşımı kıtadaki ülkelerin bağımsızlık hareketlerine diplomatik destek verilmesi temelinde gelişmiştir.

Türkiye'nin kıtaya yönelik ilgisinde elle tutulur değişimler ancak 1990'larda Soğuk Savaş düzeninin bitişi ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin uluslararası sistemde tek süper güç olarak rakipsiz kaldığı dönemde gerçekleşmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla uluslararası politikada oluşan güç boşluklarında etki alanlarını genişletme ve derinleştirme hedefiyle Türkiye Afrika'daki nüfuzunu arttırmak için daha kapsamlı bir vizyon benimsemiştir. 'Afrika Eylem Planı' olarak da bilinen bahse konu vizyon 1998 yılında gündeme alınmış ve izleyen dönemde Türkiye'nin Afrika'ya açılımını yönlendiren temel belgelerden birine dönüşmüştür (Hazar, 2016: 234).

Afrika Eylem Planı'nın Türkiye-Afrika ilişkilerinde stratejik olarak uygulanması Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidarları döneminde hız kazanmıştır. Bu kapsamda, o dönemki adıyla Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından "Afrika ile Ekonomik İlişkilerin Geliştirilmesi Stratejisi" hazırlanmış ve 2003 yılında uygulamaya konulmuştur. Hükümet yetkilileri tarafından gerçekleştirilen üst düzey ziyaretler Türkiye ve Afrika ülkeleri arasında ikili ticaret anlaşmalarının imzalanmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin Afrika ülkeleriyle ilişkilerini kurumsallaştırma hedefi doğrultusunda Afrika Birliği (AfB) ile ilişkiler güçlendirilmiş ve Türkiye gözlemci üye statüsü elde etmiştir (Tepeciklioğlu, 2019: 4). Yine bu kapsamda Türkiye'de 2005 yılı 'Afrika Yılı' olarak ilan edilmiş ve Türkiye'nin Afrika'ya verdiği önemin altı çizilmiştir.

Afrika ile ilişkilerde meydana gelen dönüşümün ardında Türkiye'nin AK Parti iktidarları döneminde benimsemiş olduğu iddialı dış politika anlayışının önemli bir yeri vardır. Bahse konu dönemde bölgesindeki meselelere müdahil olmaktan genellikle kaçınan bir tutuma işaret eden geleneksel Türk dış

politikası yaklaşımının yerine daha iddialı ve girişimci bir dış politika vizyonu geliştirilmiştir. Türkiye'nin uluslararası sistemde çevre ülke statüsünde kalmasını eleştiren bu vizyon, bölgesinde tarihinden gelen kültürel ve dini bağlarını kullanarak merkez konumda hareket edebileceğini ve böylelikle küresel barış ve istikrarın tesisine katkıda bulunabileceğini ileri sürmüştür (Davutoğlu, 2008: 78). Bu kapsamda Türkiye-Afrika ilişkilerinin yeniden tanımlanması sürecinde Osmanlı döneminden itibaren gelişen tarihsel ve kültürel bağların stratejik bir önem kazandığı gözlemlenmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin kıtada büyüyen varlığı dış politikasını temellendirdiği girişimcilik ve insan-odaklılık değerleri üzerinde yükselmiştir. Böylelikle Türkiye, 2000'lerden itibaren Afrika ülkelerinin önemli bir kısmıyla başta diplomatik, ekonomik ve ticari olmak üzere çeşitli alanlarda ikili ilişkilerini üst seviyelere taşıyabilmiştir.

Dolayısıyla Afrika'ya açılımı yönlendirdiği gözlemlenen bahse konu motivasyonlar Türkiye'nin kendi kalkınma tecrübesini diğer gelişmekte olan ülkelerle yeni bağımlılıklar oluşturmadan paylaşma ve böylelikle küresel refahın yükseltilmesine katkıda bulunma hedefleriyle ilişkilendirilebilir. Nitekim Türkiye bir kalkınma iş birliği aktörü olarak birçok Afrika ülkesinde başta ekonomik olmak üzere siyasal ve toplumsal kalkınma potansiyelinin gerçekleştirmesinin önündeki çeşitli engelleri ve meseleleri gündeminde tutmaktadır. Dahir'e göre (2021: 28) Türkiye'nin Afrika'daki varlığı kıtanın az gelişmişlik tuzağına düşmesinde önemli etkisi olan sömürgecilik döneminin olumsuz mirasının etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Afrika'da gıda güvenliği, açlığın sonlandırılması, daha sürdürülebilir bir çevre, eğitim ve sağlık altyapısının geliştirilmesi gibi kalkınma mimarisinde geniş kabul gören meselelerin küresel ortaklıklar gerektirdiğinin bilincinde olan Türkiye kabiliyetleri ölçüsünde sorumluluklar üstlenmektedir.

Küresel barış ve istikrarın tesisine önemli katkıları olan Türkiye-Afrika Kalkınma İş Birliği faaliyetleri Türkiye'nin Afrika bağlamındaki konumsal yükselişinde önemli bir etkiye sahiptir. Türkiye'nin kıtada faaliyet gösteren geleneksel Batılı aktörler ve yükselen Küresel Güney aktörlerine nazaran öne çıkmasını sağlayan birtakım yöntemsel ve pratik farklılıklardan bahsedilebilir. Öncelikle, Türkiye-Afrika ilişkileri genellikle geleneksel Batılı aktörlerce sergilenen üstünlük temelli dikey bir ilişki biçimine dayanmamaktadır. Bunun yerine, kazan-kazan mantığıyla hareket eden ve Afrika ülkelerini kalkınma ortağı olarak gören Türkiye, yatay bir iş birliği ilişkisi geliştirmeye önem vermektedir (Devecioğlu, 2024: 144). Geleneksel Batılı aktörlere kıyasla kıtada sömürgecilik geçmişine sahip olmaması ve ilişkilerini mümkün olduğunca yumuşak güç kapasitelerine dayanarak yürütmesi Türkiye'nin Afrika'daki varlığına ilişkin dikkat çekici farklılıklardan birisidir (Fakuade, 2023: 60). 'Eşit Ortaklık', 'Kardeşlik' ve 'Karşılıklı Saygı' gibi değerlere dayanan Türkiye-

Afrika İş Birliği süreçlerine ilişkin Ticaret Bakanı Ömer Bolat'ın aşağıda yer verilen ifadesi Türkiye'nin sömürgecilik konusundaki yaklaşımına dair önemli ipuçları vermektedir:

Ülkemizin binlerce yıllık kadim tarihinin hiçbir döneminde sömürge anlayışının olmaması, halkımızın mağdur ve mazlumlara olan yüksek sempatisi, Afrika ile ilişkilerimizde bize yol gösteren en önemli faktörlerden birisidir. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 13.10.2023).

Bu bağlamda, Donelli ve Cannon (2025: 19) Türkiye'nin bir yandan Batılı sömürgeci aktörlere nazaran yardımsever ve Müslüman bir alternatif olarak kendi küresel vizyonunu gerçekleştirirken, diğer yandan ekonomik ve stratejik çıkarlarını koruyacak şekilde hareket edebildiğini ileri sürmüştür.

Bu kapsamda hâkim uluslararası kalkınma iş birliği yöntemine bir alternatif olarak Küresel Güney dayanışması çerçevesi ile Türkiye'nin takip ettiği yöntemler arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye Afrika'daki varlığını yönlendiren Afrika'ya Açılım politika çerçevesini 2013 yılında sonlandırmış ve yerine 'Afrika Ortaklık' yaklaşımını uygulamaya koymuştur. Yine bu doğrultuda, 'Afrika'nın sorunlarına Afrikalı çözümler' söylemiyle Türkiye Afrika ülkelerinin kalkınma iş birliği süreçlerindeki etkin rolünü teşvik etmiştir (Yüzbaşıoğlu, 2021). Başka bir deyişle, kıtada sahip olduğu tarihsel, sosyal ve dini yakınlıklar Türkiye'nin kalkınma iş birliği süreçlerini yürütmeye faydalandığı temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Özkan, 2013: 45-46).

Bu noktada, Türkiye'yi diğer Küresel Güney aktörlerinden ayıran özelliklerden de bahsedilmesi gerekmektedir. Yükselen Batı-dışı aktörlerin Afrika'daki yaklaşımlarını Türkiye ve Çin örnekleri üzerinden yaptıkları karşılaştırma ile değerlendiren Aydın ve Liu'ya (2024: 268) Türkiye ve Çin gibi aktörler Batılı kalkınma iş birliği yöntem ve yaklaşımlarına işlevsel alternatifler sunmaktadır. Ancak Donelli (2018: 58), Türkiye'nin bir adım daha ileri gittiğini ve 'Ankara Uzlaşısı' ile kalkınma mimarisinde öne çıkan iki rakip model 'Washington Uzlaşısı' ve 'Pekin Uzlaşısı'na alternatif oluşturarak kıtadaki kalkınma meselelerini ele aldığını tartışmıştır. Nitekim, ilk başta eğitim, sağlık ve ulaşım gibi ekonomik ve sosyal altyapı alanlarına yoğunlaşan Türkiye'nin son dönemde yükselen savunma sanayisi kapsamında kıtaya ihracatını arttırması, birçok ülkeyle güvenlik anlaşmaları imzalayarak askeri eğitimler sağlaması gibi dikkat çekici girişimleri bölgede varlığının yeni boyutlar kazandığına işaret etmektedir. Dolayısıyla kıtanın çok boyutlu kalkınma meselelerini bütüncül bir yaklaşımla ele alabilmesi Türkiye'nin hem geleneksel Batılı hem de Batı-dışı aktörlere alternatif oluşturmasında en temel niteliği olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye'nin küresel ve bölgesel olumsuzluklara rağmen Afrika'da kalkınma iş birliği aktörü olmaya sürdürülebilir şekilde devam etmesi kıtadaki etkinliğine ayrı bir önem kazandırmaktadır. Son dönemde uluslararası kalkınma mimarisinde dış yardımların giderek daha fazla siyasallaşması ve güvenlik odaklı sağlanır hale gelmesi, dış yardım-kalkınma iş birliği bütçelerinin kısılması gibi küresel çaplı eğilimler gözlemlenmektedir (OCHA, 2023). Aynı dönemde yakın çevresinde toplumsal, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık meydana getiren Arap Baharı süreci ve küresel çapta olumsuz etkileri olan Covid-19 pandemisinin uluslararası ilişkilerde yarattığı hasara rağmen Türkiye-Afrika ilişkileri daha çeşitli boyutları da kapsayacak şekilde genişlemiş ve derinleşmiştir. Özellikle Covid-19 sürecinde sağlık altyapısı yetersiz olan Afrika ülkelerinin tıbbi malzeme ihtiyaçlarının sağlanması Türkiye'nin öncü rol oynadığı alanlardan birisi olmuştur. Yine bu kapsamda Türkiye 20'ye yakın Afrika ülkesiyle sağlık alanındaki iş birliğini geliştirmek amacıyla ikili iş birliği anlaşmaları imzalamıştır (Turhan, 2023).

Türkiye'nin dış yardımlarını çeşitli coğrafyalarda daha etkin şekillerde sağlayabilir hale gelmesi bu ilerlemeyi mümkün kılan temel dinamiklerden birisidir (Mengüaslan, 2023). Örneğin, devlet kurumları (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı gibi) ve sivil toplum unsurları (sivil toplum kuruluşları, iş dünyası gibi) arasında artan uyum dış yardımların zorlu coğrafyalara ulaştırılmasında etkili olmaktadır (Sıradağ, 2020). Özellikle Afrika'ya açılım çerçevesinde kamuoyunun da bu uyumlu çalışma sürecine paydaş olması kültürel ve finansal açıdan önemli avantajlar sağlamıştır (Özkan ve Akgün, 2010: 526). Bu bağlamda, Sıradağ (2020) Türkiye'nin Afrika'da insanı merkeze koyan bir diplomasiyle hareket ettiğini ve Afrikalıların hayatlarına dokunabildiğini belirtmiştir.

Türkiye, Afrika'nın az gelişmişlikle mücadelesinde kalkınma iş birliği perspektifini genişleterek son dönemde güvenlik ve istikrarın sağlanması alanlarında da sorumluluklar üstlenmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletlerce belirlenen En Az Gelişmiş Ülkeler sınıflandırması kapsamında gelir düşüklüğü, insan kaynaklarında zayıflık, ekonomide çeşitlilik eksikliği kıstaslarına göre Afrika ülkelerinin önemli bir kısmı (33 Ülke) bu statüde yer almaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Afrika ülkelerinin iç istikrarsızlıklar ve terörle mücadele alanlarında karşılaştıkları sorunların sürdürülebilir kalkınmaya olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılması son dönemde Türkiye-Afrika kalkınma iş birliği kapsamında daha fazla yer bulmakta ve Türkiye bu sorunların çözümüne yönelik daha çeşitli araçlardan faydalanmaktadır. Bu bakımdan, Türkiye'nin güvenlik alanındaki girişimlerinin Afrika ülkeleriyle dini ve kültürel yakınlıklar sayesinde olumsuz algılanmadığına dikkat çeken Bachman

v.d. (2025: 8), Türkiye’yi Afrika’da ‘jeokültürel’ bir aktör olarak tanımlamıştır. Bu sayede çeşitli Afrika ülkeleriyle güvenlik iş birliği ve terörle mücadele alanlarında anlaşmalar imzalayarak ilişkilerini güçlendiren Türkiye bir yandan kıtanın kalkınma problemlerine çözümler üretirken diğer yandan kıtada güvenilir bir ortak olarak görülmektedir (Devecioğlu, 2024: 150). Öyle ki bu kapsamda Türkiye’nin tarihsel olarak yoğunlaştığı Kuzey Afrika bölgesinden Sahra-altı Afrika (SAA) gibi daha önce sınırlı etkiye sahip olduğu alanlarda da nüfuzunu genişletmeyi başarmıştır (Donelli ve Cannon, 2025).

Sonuç olarak, Türkiye-Afrika ilişkilerinin 2000’lerde kaydettiği dikkat çekici yükseliş Türkiye’nin AK Parti iktidarları döneminde Batı merkezli dış politika yaklaşımını terk ederek küresel ölçekli bir vizyon benimsenmesiyle yakından ilişkili olmuştur. Ekonomik, diplomatik ve kültürel kapasitelerini stratejik olarak kullanmayı başaran Türkiye bu dönemde orta-ölçekli bir aktörden Batı-dışı, küresel etkiye sahip alternatif bir güce dönüşmüştür. Bu bakımdan Türkiye-Afrika ilişkilerinde öne çıkan kalkınma iş birliği Türkiye’nin yumuşak güç kapasitelerine dayanan kamu diplomasisinin somut kazanımlarına önemli örnekler² barındırmaktadır.

AFRİKA’DA KALKINMA ORTAĞI TÜRKİYE: EKONOMİK, KÜLTÜREL VE GÜVENLİK İŞ BİRLİĞİ ÖRNEKLERİ

Türkiye’nin Afrika’ya Açılım politikası, bir önceki bölümde de bahsedildiği üzere, ilk dönemlerinde Afrika ülkeleriyle ekonomik ve diplomatik iş birliğinin geliştirilmesi için zemin oluşturmaya odaklanmıştır. Bu kapsamda, Özkan ve Akgün (2010: 534) Afrika’ya Açılım çerçevesinde önceliklendirilmiş bir ülke grubu olmadığına dikkat çekmiştir. Türkiye’nin 2000’lerde Afrika’ya açılımı bir yandan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine odaklanırken diğer yandan kıtada kırılgan devletler, doğal afetler, iç savaş ve göç süreçleri gibi çeşitli sebeplerden dolayı meydana gelen insani kriz durumlarına yoğunlaşmıştır. Ancak zaman içinde Türkiye-Afrika ilişkilerinde yeni iş birliği fırsatları ortaya çıkmaya başlamış ve ilişkilerin yapısı dönüşmüştür. Günümüzde Kuzey Afrika, Afrika Boynuzu, Sahra-altı Afrika gibi Afrika’nın birbirinden farklı sorunlara sahip çeşitli bölgelerinde Türkiye güvenilir ve sürdürülebilir kalkınma ortağı olarak faaliyet gösterebilmektedir. Dolayısıyla, Afrika’da bir kalkınma ortağı olarak Türkiye’nin 2000-2025 döneminde görünür hale geldiği sektörler insani yardımlardan savunma iş birliğine uzanan geniş bir kapsamı içerek şekilde dönüşmüştür.

Öncelikle bu dönemde Türkiye-Afrika ilişkilerinde bölgesel ve uluslararası örgütlerin daha somut roller üstlenmeye başlamasıyla süreklilik kazanıldığı görülmektedir. Örneğin, İlki 2008’de ve ikincisi 2014’te düzenlenen Türkiye-Afrika Ortaklık Zirvesi’nin üçüncüsü 2021’de düzenlenmiş ve kıtadan

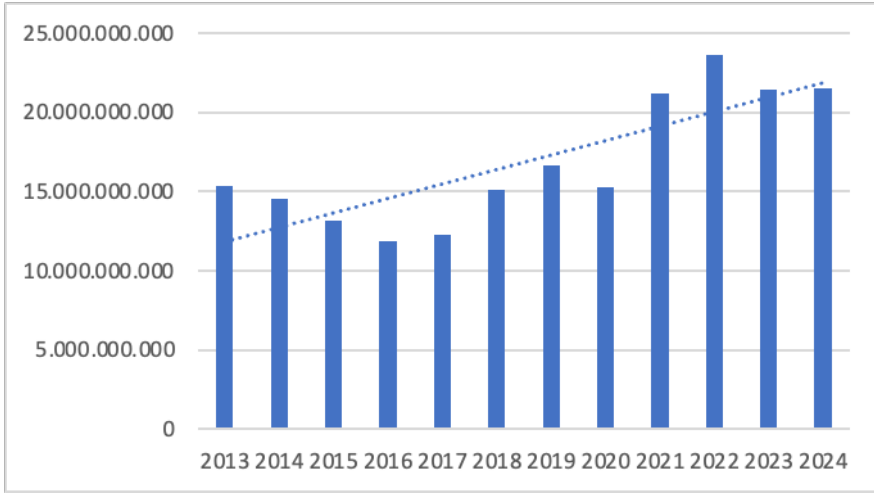
2 Türkiye’nin 2009-2010 dönemi BM Güvenlik Konseyi Geçici Üyelik sürecinde Afrika ülkelerinin oylarının olumlu etkisi öne çıkan örnekler arasındadır.

38 ülke katılmıştır. Zirvenin ana teması “Birlikte Kalkınma ve Refah için Güçlendirilmiş Ortaklık” olmuş ve Türkiye’nin kıtadaki iş birliği alanlarına güvenlik sektörü de eklenmiştir. Aşağıda detaylı örnekleriyle değerlendirileceği üzere güvenlik alanındaki iş birliği terörle mücadele ve istikrarın sağlanması için askeri ve polis gücünün eğitiminin yanı sıra siyasi ve ekonomik destekleri kapsamaktadır. Bir diğer örnek Türkiye ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) arasında büyüyen ortaklıktır. Türkiye, ECOWAS’a katılım sağlayarak kıta ülkeleriyle ekonomik anlamdaki iş birliğine verdiği önemi göstermiş ve ilişkileri çok taraflı bir temele oturtabilmiştir (Haruna, 2024: 199). Benzer şekilde, Türkiye ile AfB arasında stratejik seviyede bir ortaklık yürütülmektedir. “Gündem 2063: İstedığımız Afrika” ve BM 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, Türkiye ve AfB arasındaki ilişkilerin dayandığı temel çerçeveler olarak Afrika ülkelerinin ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma süreçlerinde Türkiye’nin desteğine işaret etmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.).

Kurumsallaşma bağlamında Türkiye’nin son 20 yıllık süreçte kıtadaki diplomatik misyonlarının sayısında gözlemlenen kayda değer artış³ Türkiye-Afrika kalkınma iş birliğinin derinleşmesini kolaylaştırmıştır. Bu sayede Türk kamu kurumlarının eşgüdümlü çalışabilmesi de mümkün olmuştur. Nitekim TİKA, Kızılay, AFAD, YTB gibi kurumların Türkiye’nin kalkınma iş birliği süreçlerinde aktif rol oynaması diğer aktörlerin çok taraflı kurumlar kanalıyla idare ettiği süreçleri kendi kurumları ve sivil toplum kuruluşları kanalıyla yürüterek daha etkili olmasını sağlamaktadır (Gilley, 2015: 40). Bu kapsamda en çarpıcı örnek Türk Hava Yolları’nın Afrika ülkelerine doğrudan uçuşları arttırmasının ve Afrika’nın dış dünyayla bağlantısını kolaylaştırmasının kamu diplomasisi kapsamında teşvik edilmesidir.

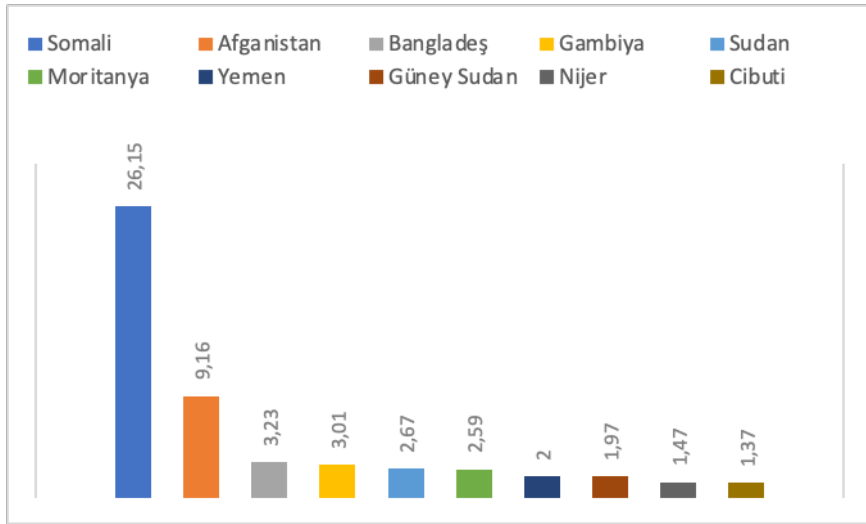
Benzer şekilde, “Türkiye Afrika İş ve Ekonomi Forumu (Türkiye Africa Business and Economic Forum – TABEF)” ilişkilerin kurumsallaşması eğiliminin bir diğer örneği olarak Türkiye ve Afrika ülkeleri arasındaki ticaretin önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. Grafik 1’de yer verildiği gibi Türkiye’nin Afrika ülkelerine ihracatı 20 milyar Amerikan Doları seviyelerine ulaşmış ve toplam ticaret hacmi 40 milyar Amerikan Doları seviyelerine çıkabilmiştir. Ticari ilişkilerin yanı sıra, Türkiye insani yardımlar ve resmi kalkınma yardımları aracılığıyla kıtada ekonomik ve finansal açıdan varlık göstermektedir. Türkiye’nin ekonomik ve finansal yaklaşımında Grafik 2’den de görülebileceği gibi kıtada kalkınma iş birliğine en çok ihtiyaç duyan ülkelere yoğunlaşma eğilimi öne çıkmaktadır.

3 2002’de 12’den 2022’de 44’e yükselmiştir.

Grafik 1. Türkiye'nin Afrika'ya İhracatı 2013-2024 (TÜİK, t.y.).

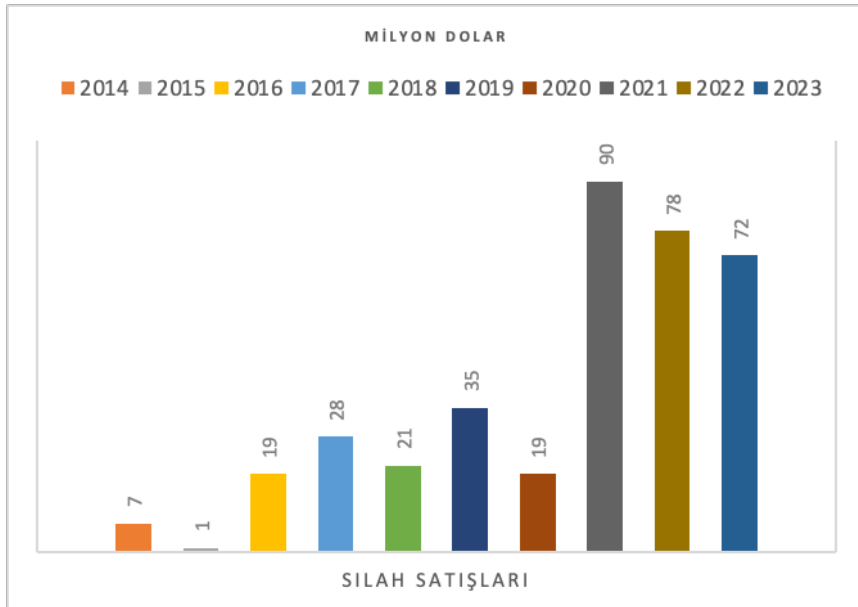
Kalkınma iş birliğinde Türkiye'nin yoğunlaştığı sektörler arasında eğitim, sağlık, bilim ve savunma sanayi alanları göze çarpmaktadır. Bu alanlardaki iş birliği süreçleri diğer aktörlere kıyasla kıtanın altyapı ve ulaşım konusundaki eksikliklerini gidermeyi hedeflerken Türkiye'nin inşaat sektöründeki tecrübesine dayanmakta ve Türkiye'nin teknoloji transferi konusundaki kazan-kazan tutumunu yansıtmaktadır (Dahir, 2021: 33). Örneğin, eğitim alanında (1990'lardan günümüze) Türkiye'nin 15 binden fazla Afrikalı öğrenciye çeşitli seviyelerde burs verdiği görülmektedir. Türkiye'nin kültürel diplomasisinin bir parçası olarak eğitim iş birliği ile burs verilen öğrencilerin sayısının artması kıtada sosyal altyapının gelişmesine verdiği önemi açıkça göstermektedir. Türkiye Maarif Vakfı'nın 20'den fazla Afrika ülkesinde okulları bulunmakta (Bakınız Resim 1) ve Türkiye'nin eğitim alanına sağladığı katkıları somut hale getirmektedir (Akgün ve Özkan, 2020: 59). Zira dezavantajlı toplumların büyük kısmının Afrika'da bulunduğu göz önüne alındığında Türkiye Maarif Vakfı'nın çoğunlukla “en az gelişmiş ülkeler” olarak tanımlanan Afrika ülkelerine ağırlık vermesi kıtanın kalkınması için büyük bir anlam taşımaktadır. Türk tarihi ve dili çerçevesinde kültür öğelerinin eğitim iş birliği yoluyla yabancı toplumlara taşınması ve etkileşim sağlanması Türkiye'nin kültürel diplomasi yaklaşımı ile kıtada elde edebileceği etkiyi ortaya koymaktadır.

Grafik 2. Türkiye'nin İki Taraflı Yardımlarından En Fazla Faydalanan En Az Gelişmiş Ülkeler (2022) (TİKA Kalkınma Yardımları Raporu, 2022).

Ayrıca Türkiye-Afrika kalkınma iş birliği kapsamında yeni fırsatlara örnek olarak sağlık ve bilim sektörlerinden bahsedilebilir. Nitekim birçok alanda olduğu gibi Afrika'daki az gelişmiş ülkelerin sağlık ve bilim altyapısında karşılaşılan problemler kalkınma ve sürdürülebilir büyümenin yanı sıra ekonomik ve sosyal altyapının eksikliklerini yansıtmaktadır. Sağlık alanında Türkiye'nin iş birliğini geliştirdiği ülke örnekleri arasında Somali ve Sudan son dönemde yaşanan insani krizler göz önüne alındığında öne çıkmaktadır (Ketenci ve Sur, 2023). Bununla birlikte, Türkiye'nin özellikle Covid pandemisi döneminde kıtada başarılı bir sağlık diplomasisi yürütebildiği görülmüştür (Turhan, 2023). Sağlık diplomasisi alanında küresel kapasitelere erişen Türkiye pandemi döneminde insan odaklı bir yaklaşımla hareket etmiş ve 40'tan fazla Afrika ülkesine sağlık malzemeleri ulaştırabilmiştir (Akpınar, 2021: 500). Ancak Kadioğlu ve Ankara'nın (2023: 46) ortaya koyduğu gibi Türkiye'nin sağlık diplomasisi alanındaki faaliyetleri iş birliği yapılan ülkelerin sağlık sektöründeki tüm ihtiyaçlarını karşılayabilecek seviyeye ulaşamamış ve çoğunlukla Türkiye'nin bahse konu ülkedeki yumuşak güç kapasiteleriyle doğrudan ilişkili şekilde yürütülmüştür.

Sağlık diplomasisine benzer şekilde, yeni gelişmekte olan bir iş birliği sektörü olarak Bilim diplomasisi alanında da Türkiye'nin daha görünür bir rol üslendiği iddia edilebilir. Özellikle TİKA, bilim diplomasisi yürütülmesinde öne çıkarak Afrika ülkelerinin BM tarafından belirlenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde politikalar takip etmesine katkılar sağlamaktadır. Nurdun (2024: 254) bilim diplomasisi sayesinde kalkınma iş birliğini Teknik ve Teknolojik Bilgi Transferi ile harmanlayan TİKA'nın kıtadaki birçok ülke için temel

Grafik 3: Türkiye'nin Afrika Ülkelerine⁴ Silah Satışları (2013-2023)
(Kaynak: SIPRI Arms Transfers Database; akt. İbrahim, 2024).

Afrika'ya savunma sanayi ihracatında öne çıkan Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi Batı-dışı ülkelere kıyasla Türkiye'nin savunma iş birliği alanındaki yükselişinin ardında takip ettiği yöntemsel farklılıklar bulunmaktadır (Kurç, 2023). Türkiye'nin Afrika ülkelerine silah satışlarında koşullar öne sürmediği ve yerel ihtiyaçların önceliklendirildiği görülmektedir. Kıtada sömürgecilik geçmişi bulunmayan Türkiye Afrika ülkelerinin iç işlerine karışmamakta ve bağımsızlıklarına saygı duymaktadır. Yine aynı doğrultuda, diğer aktörlere nazaran Türkiye savunma iş birliğinde kazan-kazan modelini uygulamakta ve savunma sanayi alanında elde ettiği bilgi birikimini Afrika ülkeleriyle paylaşma konusunda çekimser davranmamaktadır (Alemdar, 2023). Devecioğlu (2024) da Türk savunma sanayi ürünlerinin bölgedeki ülkelerin terörle mücadele, sınır güvenliği ve asimetrik savaşlar gibi spesifik güvenlik ihtiyaçlarına yönelik tasarlanmış olduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Türkiye ve Afrika ülkeleri arasındaki iş birliğinin daha önce geleneksel Batılı ülkeler tarafından domine edilen alanları da kapsayacak şekilde genişlemesi ve derinleşmesi mümkün olmuştur. Türkiye ile 25'ten fazla Afrika ülkesi arasında imzalanan Savunma Sanayii İş Birliği anlaşmaları bunun önemli bir göstergesidir.

Bu bağlamda, Türkiye'nin özellikle 2010'ların ikinci yarısından itibaren Afrika'da görünür olmaya başladığı güvenlik sektörü kıtadaki rolünün kavramsal ve pratik boyutlarıyla yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

4 Toplam 18 Afrika ülkesini kapsamaktadır: "Tunus, Libya Genel Ulusal Kongre, Çad, Fas, Ruanda, Burkina Faso, Nijer, Nijerya, Gana, Senegal, Mali, Fildişi Sahilleri, Etiyopya, Uganda, Cibuti, Togo, Somali, Moritanya".

Öncelikle Türkiye'nin savunma alanındaki girişimleri ve iş birlikleri kıtada güvenlik sektörünün modernleştirilmesi ve kıtanın kendine yetebilecek bir güvenlik altyapısı inşasına kurumsal kapasite anlamında destek verilmesine yoğunlaşmaktadır. AfB'nin "2063 Gündemi" çerçevesiyle uyumlu bir yaklaşım takip eden Türkiye BM ve NATO gibi uluslararası aktörlerin Sudan, Somali, Mali gibi çeşitli Afrika ülkelerinde yürüttükleri barış gücü operasyonlarında yer almaktadır. Benzer şekilde güvenlik gücünün eğitimi bağlamında Cezayir ve Senegal gibi ülkelerin kurumsal kapasite inşasına destek olmaktadır.

Sahadaki örnekler de Türkiye'nin güvenlik alanındaki yaklaşımı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin, 2011 yılında insani yardımlarla başlayan Türk-Somali iş birliği zaman içinde kalkınma iş birliği ve güvenlik iş birliğini kapsayacak şekilde genişlemiş ve Türkiye'nin Afrika'daki insani diplomasisinin en başarılı örneklerinden birine dönüşmüştür (Mengüaslan, 2024). Bu kapsamda 2017 yılında Türkiye'nin Somali, Mogadişu'da Somali Ulusal Ordusu'nun eğitimi amacıyla kurduğu askeri eğitim üssü Türk-Somali iş birliğinde yeni bir dönemi başlatmıştır. Somali Hükümeti'nin uzun bir süredir mücadele verdiği Eş-Şebab terör örgütüne karşı önemli bir adım olarak değerlendirilebilecek bu iş birliği Türkiye ve Somali arasında 2024 yılında imzalanan Güvenlik Çerçeve anlaşmasıyla pekiştirilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye hali hazırda Somali karasularında korsanlıkla mücadeleye ilişkin misyonlarda aktif olarak yer almaktadır. Örneğin, 2009 yılında başlayan Birleşik Görev Kuvveti (CTF-151) kapsamında Aden Körfezi ve Somali açıkları ile Hint Okyanusu'nda Türk donanmasının faaliyetleri devam etmektedir. Bu bağlamda, Afrika Boynuzu kıtada Türkiye'nin istikrarlaştırmacı aktör olarak hareket ettiği en önemli bölge olarak değerlendirilebilir. Nitekim 2020 yılında başlayan "Etiyopya-Tigray" Krizi sürecinde Türkiye Afrika Boynuzu'nda istikrarın korunması hedefiyle hareket ederek Etiyopya merkezi hükümetine destek sağlamış, ayrılıkçı girişimlere karşı durmuştur (Demirtaş, 2021: 16).

Bununla birlikte Türkiye'nin Somali ve Etiyopya arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde güvenilir bir arabulucu olarak kabul görmesi ve tarafların 'Ankara Süreci' olarak adlandırılan görüşmelerde bir araya gelmeyi kabul etmesi Türkiye'nin bölgede barış inşası alanında genişleyen nüfuzunu göstermektedir (Abdullahi, 2025). Kaddafi sonrası Libya'da yaşanan iç savaş Türkiye'nin güvenlik rolünü başarıyla icra ettiği örneklerden bir diğeridir. BM tarafından tanınan Trablus Hükümeti ile Türkiye arasında gelişen yakın ilişki kapsamında Türkiye Afrika'daki kırılgan bağlamların yarattığı sorunlara eğilmektedir. Özellikle IŞİD terör örgütü ile mücadele ve 2020'de yaşanan üçüncü iç savaş sürecinde Türk savunma sanayi ürünleri belirleyici olmuştur (Fakuade, 2023: 54). Türkiye'nin Libya'daki varlığı ulusal ve güvenlik çıkarlarının savunulmasında olumlu etki yaratmış ve her iki tarafın Doğu Akdeniz'deki

haklarını korumasını mümkün kılan “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Anlaşması” 2019 yılında imzalanmıştır (Yaycı, 2020).

Sonuç olarak Afrika kıtası ekonomik ve toplumsal öneminin yanı sıra jeopolitik değeri ile de uluslararası aktörlerin ilgi odağı olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin Afrika’daki varlığı kazan-kazan mantığına dayanana ilişkilerle örülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ortağı olarak Türkiye’nin kıtada kabul gören yumuşak güç kapasiteleri güvenlik alanında üstlendiği rollerin Afrika ülkeleri tarafından olumlu karşılanmasını sağlamaktadır. Dahir’e göre (2021: 36), Türkiye-Afrika kalkınma iş birliği Afrika ülkelerine üç açıdan önemli kazanımlar sunmaktadır. Birincisi, Türkiye’nin dış yatırımlarından faydalanmaktadırlar. İkincisi, Türkiye’nin diplomatik desteğini alabilmektedirler. Üçüncüsü, Türkiye’nin iç işlerine karışmayan ve bağımsızlıklarına saygı duyan yaklaşımı ile devlet inşası süreçlerinde ilerleme kaydetmektedirler. Dolayısıyla, Demirtaş (2024) Türkiye’nin kıtanın geniş kapsamlı ihtiyaçlarına yaklaşımı derinleştikçe önümüzdeki dönemde mikro bazlı ve hedef odaklı politikaların önem kazanacağına dikkat çekmiştir.

SONUÇ: AFRIKA’DA GÜVENİLİR VE SÜRDÜRÜLEBİLİR ORTAK TÜRKİYE

Afrika tarihsel anlamda Türk dış politikasında ikincil konuma sahip bölgeler arasında yer almıştır. 2000’lere gelindiğinde söz konusu durumun değiştiği gözlemlenmiştir. Türkiye’nin Afrika’ya artan ilgisinin ardında bu dönemde yaşanan uluslararası ve ulusal çaplı gelişmelerin büyük bir etkisi olmuştur. Büyüyen küresel ekonomide genç nüfusu ve kıymetli doğal kaynaklarıyla Afrika, Batılı aktörlerin yanı sıra yükselen Batı-dışı aktörlerin ilgisini daha fazla cezbetmeye başlamıştır. Bununla birlikte, kıtadaki ülkelerin büyük çoğunluğu az gelişmişlik sorunsalı çerçevesinde yoksulluk, iç istikrarsızlıklar, terör gibi kalkınma problemleriyle boğuşmakta ve potansiyellerini gerçekleştirememektedirler. Bu bakımdan Afrika geçmişte olduğu gibi yeniden istikrarsızlıklarla ilişkilendirilmektedir.

Söz konusu durum, özellikle kıtanın sömürgecilik süreçleriyle tarihsel ilişkisi dolayısıyla, kıtaya ilgisi artan aktörlerin motivasyonlarına şüpheyle yaklaşılmasına sebep olmaktadır. Türkiye AK Parti iktidarında ekonomik ve diplomatik açıdan büyük gelişmeler kaydetmiş ve büyüyen endüstrisi için yeni ihracat pazarlarına ihtiyaç duymaya başlamıştır. Diplomatik açıdan takip edilen girişimci ve insani vizyon Türkiye’nin yakın çevresinin ötesine uzanan bir coğrafyada etkili olmasını mümkün kılmıştır. Dolayısıyla kendisini bir Afro-Avrasya aktörü olarak tanımlayan Türkiye’nin Afrika’da 2000’lerden itibaren büyüyen varlığı uzun dönemli stratejik anlayış ve kazan-kazan ilkesiyle yürütülen bir kalkınma iş birliğine dayanmaktadır. Kendisi de gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye kalkınma alanındaki bilgi birikimini, teknolojik ve teknik

tecrübesini Afrika ülkeleriyle paylaşmakta ve bunları yaparken iç işlerine karışmama ilkesini benimsemektedir. Genel anlamda kıtanın kalkınmaya ilişkin problemlerinin çözümü ve az gelişmişlik sorununun hafifletilmesi gibi temel hedeflere yoğunlaşmaktadır. Nitekim 20 yılı aşkın sürede Türkiye'nin kıtada çeşitli aktörlerle sürekli yeni iş birliği fırsatlarını değerlendirebilmesi bu sayede mümkün olabilmektedir.

Afrika ülkeleriyle başarıyla yürütülen çeşitli iş birliği örneklerinin de gösterdiği gibi Türkiye son dönemde kıtada sürdürülebilir ve güvenilir bir kalkınma ortağı olarak görülmeye başlamıştır. Diğer bir deyişle, Afrika ülkelerinin önemli bir kısmı Türkiye'nin sadece ekonomik değil aynı zamanda diplomatik ve güvenlik alanlarındaki iş birliğini kıymetli bulmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye 2010'ların ikinci yarısından itibaren çeşitli Afrika ülkeleriyle güvenlik iş birliği anlaşmalarını arttırmış ve kıtaya savunma sanayi ihracatında önemli bir yükselme kaydetmeyi başarmıştır. Yine bu kapsamda Türkiye birçok Afrika ülkesinin iç istikrarsızlıklar yaşamasında etkili olan terör örgütleriyle mücadele konusunda önemli roller üstlenebilmiştir.

Sonuç olarak, insan odaklı bir anlayışla şekillendirilen Afrika politikası Türkiye'nin kıtadaki yumuşak güç unsurlarının gelişmesine büyük katkılar sağlamaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin Afrika'ya açılımı kıtanın az gelişmişlikle mücadelesinde dikkat çekici sonuçlar alınmasında etkili olmaktadır. Bu noktada Türkiye'nin gelecek dönemde kıtanın kalkınma potansiyelini gerçekleştirebilmesinin önünde duran engel ve meselelere daha fazla yoğunlaşacağı öngörülmektedir. Özellikle kalkınmanın siyasal ve toplumsal boyutları Türkiye'nin kıtayla ilişkisinde giderek daha yüksek önem kazanmaktadır. Batı dışı bir alternatif olarak Türkiye, Afrika ülkelerinin küresel yönetim yapısında seslerini duyurabilmelerine destek olma hedefiyle hareket etmeye devam edecektir. Dolayısıyla Türkiye'nin Afrika'da başat aktör konumunu pekiştirmesi benimsediği daha adil küresel yönetim vizyonunun gerçekleşmesi için kazan-kazan ilkesine dayalı sağlam bir zemin oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdullahi, H. M. (2025). Somali Cumhurbaşkanı ile Etiyopya Başbakanı Ankara süreci sonrası ilk kez Etiyopya'da görüştü. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/somali-cumhurbaskani-ile-etiyopya-basbakani-ankara-sureci-sonrasi-ilk-kez-etiyopyada-gorustu/3447862> (E.T.: 07.03.2025).
- AK Parti. (2015). AK Parti: 2023 Siyasi Vizyonu, Siyaset, Toplum, Dünya, <https://www.akparti.org.tr/media/272148/2023-vizyonu.pdf> (E.T.: 07.03.2025).
- Akgün, B. ve Özkan, M. (2020). Turkey's Entrance to International Education: The Case of Turkish Maarif Foundation. *Insight Turkey*, 22(1), 59–71.
- Akpınar, P. (2021). Turkey's 'Novel' Enterprising and Humanitarian Foreign Policy and Africa. İçinde Jongerden, J. (editör), *Routledge Handbook on Contemporary Turkey* (s. 495-507). Routledge.
- Alemdar, A. (2023). Afrika'nın Savunma ve Güvenlik Anlayışında Türk Savunma Sanayii Etkisi, *Kriter Dergi* 8(82), <https://kriterdergi.com/yazar/ahmet-alemdar/afrikanin-savunma-ve-guvenlik-anlayisinda-turk-savunma-sanayii-etkisi> (E.T.: 07.03.2025).
- Aydın, H. (2022). Neo-Ottomanism Revisited: An Evaluation of Ahmet Davutoğlu's Failed Foreign Policy. *Israel Journal of Foreign Affairs*, 16(1), 99-109.
- Aydın, H., ve Liu, Y. (2024). Questioning the West and Creating an Alternative: China's and Türkiye's Similar Approaches toward Africa. *Insight Turkey*, 26(3), 251–274.
- Bachmann, J., Ashagrie, B., Kuyumcuoğlu, O. and Schierenbeck, I. (2025). Geocultural Power in the Red Sea Region. *Foreign Policy Analysis*, 21(2), orae039.
- Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2021). *Asrın Küresel Salgını: Türkiye'nin Koronavirüsle Başarılı Mücadelesi*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları: Ankara.
- Bilgiç, A., ve Nascimento, D. (2014). Turkey's new focus on Africa: causes and challenges. *NOREF Policy Brief*, 3, <https://core.ac.uk/download/pdf/288368796.pdf> (E.T.: 07.03.2025).
- Dahir, A. (2021). The Turkey-Africa Bromance: Key Drivers, Agency, and Prospects. *Insight Turkey*, 23(4), 27–38.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007, *Insight Turkey* 10(1), 77-96.
- Demirtaş, T. (2021). *Etiyopya-Tigray Krizi Yeni Bir Balkanlaşma Mı?*, İstanbul: SETA Yayınları.
- Demirtaş, T. (2024). Türkiye'nin Afrika'daki Başarıları: İş Birliği Fırsatları, Tehditler ve Riskler, *Kriter Dergi* 8 (89), <https://kriterdergi.com/dosya-afrikada-turkiye/turkiyenin-afrikadaki-basari-lari-is-birligi-firsatlari-tehditler-ve-riskler> (E.T.: 07.03.2025).
- Demirtaş, T., ve Piriñçi, F. (2024). Türkiye's Security Policy in Sub-Saharan Africa: A Constructivist Analysis. *Insight Turkey*, 26(3), 103–130.
- Devecioğlu, K. (2024). "Türkiye Modeli": Savunma sanayi alanında Afrika'yla derinleşen işbirliği. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiye-modeli-savunma-sanayi-afrika-isbirligi/3403403> (E.T.: 07.03.2025).
- Donelli, F. (2018). The Ankara Consensus: The Significance of Turkey's Engagement in Sub-Saharan Africa, *Global Change, Peace & Security*, 30(1), 1-20.
- Donelli, F. (2021). *Turkey in Africa*. London: Bloomsbury.
- Donelli, F., & Cannon, B. J. (2025). Beyond National Boundaries: Unpacking Türkiye's Role in the Sahel and Beyond Through Geopolitical Imagination. *Geopolitics*, 1–25.
- Gilley, B. (2015). Turkey, Middle Powers, and the New Humanitarianism. *Perceptions*, 20(1), 37-58.
- Fakuade, D. (2023). Türkiye-Africa Relations: A Case Study of Somalia, Nigeria, and Libya from Humanitarian and Security Perspectives. *Insight Turkey*, 25(3), 51–62.
- Fırat, M. (2009). Türkiye- Afrika İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı ve Afrika Açılımında Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü. TASAM, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3699/turkiye-_afrika_iliskilerinin_tarihselarka_plani_ve_afrika_aciliminda_sivil_toplum_kuruluslarinin_rolu (E.T.: 07.03.2025).
- Güngör Ketenci, P., ve Sur, H. (2023). Sağlık Diplomasisi Bağlamında Türkiye'nin Sudan ve Somali'de Yaptığı Çalışmaların Değerlendirilmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 26(1), 175-192.
- Haruna, A. I. (2024). Türkiye's Foreign Relations with Regional Blocs in Sub-Saharan Africa: The Case of AU and ECOWAS. *Insight Turkey*, 26(3), 177–202.

- Hazar, N. (2016). *Türkiye-Afrika İlişkileri: Türkiye'nin Dost Kıtaya Açılım Stratejisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hazar, N. ve Tepeciklioğlu, E. (2021). Turkey-Africa relations: A retrospective analysis. İçinde Tepeciklioğlu, E. ve Tepeciklioğlu, A. O. (Editörler), *Turkey in Africa: A New Emerging Power?*, (s. 56-74). Taylor and Francis.
- Ibrahim, S. (2024). Türkiye 18 Afrika Ülkesine Silah İhraç Ederek Uluslararası Aktör Haline Geldi. Fokus+. <https://www.fokusplus.com/odak/turkiye-18-afrika-ulkesine-silah-ihrac-ederek-uluslararası-aktör-haline-geldi> (E.T.: 07.03.2025).
- Kadioğlu, M., & Ankara, H. G. (2023). Türkiye'nin Sağlık Diplomasisi Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi: Somali, Sudan ve Afganistan Örnekleri. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 6(2), 30-49.
- Karpat, Kemal H. (2001). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*. Oxford University Press: Oxford.
- Kavas, A. (2006). *Osmanlı-Afrika İlişkileri*. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Kurç, Ç. (2023). No Strings Attached: Understanding Turkey's Arms Exports to Africa. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26(3), 378-395.
- Mengüaslan, H. (2023). Turkish Aid Allocation in Turbulent Times: Changes and Continuities in Turkish Aid Modality. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(Özel), 135-160.
- Mengüaslan, H. (2024). İnsaniyetçi Mi Pragmatik Mi? Türkiye'nin İnsani Diplomasi "Modelini" Yeniden Değerlendirmek. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(4), 1324-1357.
- Nurdun, R. (2024). Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'ne Yönelik Uluslararası İşbirliği Faaliyetlerinde Bilim Diplomasisinin Yeri ve Önemi: TİKA'nın Afrika Faaliyetlerinden Örnekler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 19(2), 253-263.
- OCHA. (2023). *Global Humanitarian Overview 2024*, <https://www.unocha.org/publications/report/world/global-humanitarian-overview-2024-enarfres> (E.T.: 07.03.2025).
- Özkan, M. (2013). Turkey's religious and socio-political depth in Africa. *Emerging Powers in Africa, LSE IDEAS Special Report*, 16, 45-50.
- Özkan, M., ve Akgün, B. (2010). Turkey's opening to Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 48(4), 525-546.
- SIPRI Arms Transfers Database. <https://www.sipri.org/databases/armstransfers> (E.T.: 07.03.2025).
- Siradağ, A. (2020). Turkey's Engagement with the African Organisations: Partner or Competitor? *India Quarterly*, 76(4), 519-534.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). En Az Gelişmiş Ülkeler. <https://www.mfa.gov.tr/en-az-gelistmis-ulkeler.tr.mfa> (E.T.: 07.03.2025).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türkiye-Afrika İlişkileri, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (E.T.: 07.03.2025).
- T.C. Ticaret Bakanlığı, 13.10.2023.Türkiye-Afrika İş ve Ekonomi Forumu. <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiye-afrika-is-ve-ekonomi-forumu> (E.T.: 07.03.2025).
- Tepeciklioğlu, E. (2019). Afrika'ya Açılım Kararından Yirmi Sene Sonra Türkiye-Afrika İlişkileri Nerede?. *Bilgesam Analiz*. No. 1394.
- TİKA Kalkınma Yardımları Raporu (2022). <https://tika.gov.tr/wp-content/uploads/2024/08/Tu%CC%88rkiye-Kalkinma-Yardimlari-Raporu-2022.pdf> (E.T.: 07.03.2025).
- Turhan, Y. (2023). Turkish Humanitarian Assistance During the COVID-19 Pandemic: Focus on Africa. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 26(3), 327-345.
- Türkiye Maarif Vakfı (2023). 2023 Faaliyet Raporu, <https://turkiyemaarif.org/uploads/editions/files/166e81720bb1f2.pdf> (E.T.: 07.03.2025).
- TÜİK. <https://data.tuik.gov.tr/> (E.T.: 07.03.2025).
- Yaycı, C. (2020). Türkiye-Libya Arasında İmzalanan Münhasır Ekonomik Bölge Anlaşması'nın Sonuç ve Etkileri. *Kriter Dergi*, Ocak, <https://kriterdergi.com/file/126/turkiye-libya-arasinda-imzalanan-munhasir-ekonomik-bolge-andlas-masinin-sonuc-ve-etkileri> (E.T.: 07.03.2025).
- Yüzbaşıoğlu, N. (2021). Bakan Çavuşoğlu: Afrika'ya yaklaşımımız, Afrika'nın sorunlarına Afrikalı çözümler bulunmalı ilkesine dayanıyor. Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/politika/bakan-cavusoglu-afrikaya-yaklasimimiz-afrikanin-sorunlarına-afrikali-cozumler-bulunmalı-ilkesine-dayanıyor-/2379264> (E.T.: 07.03.2025).